

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ЗАПОРІЗЬКА ПОЛІТЕХНІКА»

СВІТ ФІЛОСОФІЇ
У ЗАПИТАННЯХ ТА ЗАВДАННЯХ
НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

для студентів-бакалаврів технічних закладів вищої освіти

*Рекомендовано до друку Вченою радою Національного університету
"Запорізька політехніка", протокол № 11/21 від 32.05.2021 р. як навчальний
посібник для студентів вищих навчальних закладів*

Авторський колектив:

Бондаренко О.В., доктор філософських наук, професор, – передмова, підрозд. 7 усіх розд., підрозд. 3 усіх розд., головний редактор.

Арсентьєва Г.О., кандидат філософських наук, доцент – підрозд. 2 усіх розд.

Бондаревич І.М., кандидат філософських наук, доцент – підрозд. 4,5 усіх розд.

Дєвочкіна Н.М., кандидат філософських наук, доцент – підрозд. 6 усіх розд.

Ємельяненко Є.О., кандидат філософських наук, доцент – підрозд. 1 усіх розд. післямова.

Коваль В.М., старший викладач – підрозд. 3 усіх розд.

Повзло О.М., кандидат філософських наук, доцент – підрозд. 6 усіх розд.

Рецензенти:

В.М. Вашкевич – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова;

С.В. Сторожук – доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії та міжнародної комунікації Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Світ філософії у запитаннях та завданнях: навч. пос. для студентів-бакалаврів технічних закладів вищої освіти / О.В. Бондаренко, Г.О. Арсентьєва, І. М. Бондаревич, Н. М. Дєвочкіна, Є. О. Ємельяненко, В. М. Коваль, О.М. Повзло; під ред. О.В. Бондаренко. Запоріжжя: видавець ФОП Мокшанов В.В., 2021. 292 с.

ISBN 978-617-8064-10-5

Викладений матеріал сфокусований на поглиблення знань студентів з філософії шляхом самостійного пошуку відповідей на запитання і завдання тестового, кросвордного, проблемного, ситуативного типів, творчого характеру, й набуття ними високого рівня філософської культури мислення.

Є цікавим для широкого кола читачів.

ISBN 978-617-8064-10-5

© О. В. Бондаренко, 2021

© Г. О. Арсентьєва, 2021

© І. М. Бондаревич, 2021

© Н. М. Дєвочкіна, 2021

© Є. О. Ємельяненко, 2021

© В. М. Коваль, 2021

© О. М. Повзло, 2021

© НУ «Запорізька політехніка», 2021

З М І С Т

Передмова	4
Розділ 1. Що таке філософія. «людина – світ» як предмет філософії. Філософія в інтелектуальній культурі людства й специфіка сучасного визначення філософії	6
Розділ 2. Філософія давнього світу: Давній Схід	38
Розділ 3. «Людина – світ» та філософія епохи античності	67
Розділ 4. «Людина – світ» та філософія епохи середніх віків.....	131
Розділ 5. Класична філософія епохи нового часу як передумова формування сучасного типу філософствування	159
Розділ 6. Некласичний "формат" мислення людини у світі: зміна парадигм. «Людина – світ» та філософія новітнього часу (XX-XXI століть).....	228
Розділ 7. Українська філософія у світовому полілозі. «Людина – суспільство – світ» у сучасній українській філософії.....	249
Післямова.....	285
Література.....	287

ПЕРЕДМОВА

Посеред тих небагатьох напрямків людської діяльності, які існують й існуватимуть вічно, чільне місце посідає освіта.

У сучасних умовах, особливо у розвинених країнах світу, у сфері університетської освіти все помітнішим стає прагнення створення нової або принципового вдосконалення існуючої системи підготовки фахівців вищої школи нового типу, підготовки так званого «нового покоління дослідників».

Сьогодні загальновідомо, що зі збільшенням використання міждисциплінарних ідей у проведенні наукового пошуку, збільшується ймовірність наукових відкриттів. Експерти з історії науки називають період приблизно у 20-25 років як термін, за яким частка наукових відкриттів з не використанням такого міждисциплінарного підходу, різко зменшиться, до 2-3 %. Сучасний дослідник, випускник закладів вищої школи, зокрема технічної, має опанувати більш широкі за спектром міждисциплінарні знання у проходженні шляху від володіння конкретними штучними технологіями до інтегральних рис особистісних інтелектуальних здібностей, й зворотнього напрямку, у відповідності з принципом «ноу хау».

Інтелектуальна подорож у світ філософії – у контексті модернізації освіти в Україні задля забезпечення якісної освіти, – беззаперечно, сприятиме формуванню особистості студента, майбутнього фахівця, із значно вищим інтелектуальним потенціалом, як духовним так і творчим.

Така інтелектуальна подорож у світ філософії обов'язково стане у нагоді сучасній людині першої чверті XXI століття, допоможе грамотно осмислювати та свідомо обирати свої місце у світі «логосу подій і хаосу шансів» (за словами українського філософа С. Кримського) – й жити та займатися улюбленою професійною справою почесно, цікаво, відповідально...

Представлений навчальний посібник колективу кафедри філософії Національного університету "Запорізька політехніка", ЗВО із багатою історією інженерної освіти у Запорізькому регіоні, створений у вигляді збірника запитань та завдань, спрямованих на самоконтроль знань з філософії. Ці завдання-запитання на роздум, на кшталт кросворду, з роботою над цитатами та першоджерелами, ситуативні завдання та теми для есе, тестові запитання тощо – різняться за методами й прийомами мислення при їх опрацюванні, сприяють поглибленню фахових знань студентів з філософії шляхом самостійного пошуку відповідей на них,

розкривають перед студентами прекрасний та розмаїтий світ філософії, надають їм насагу співпричетності до цього чарівного світу.

Як результат – набуття студентами високого рівня філософської культури мислення сьогодишньої молоді людини, у тому числі й обумовленого нормативними документами МОНУ. Йдеться про так звані загальні компетентності – «універсальні компетентності, що не залежать від предметної фахової галузі, але важливі для успішної подальшої професійної та соціальної діяльності здобувача у різних сферах та для його особистісного розвитку».

Сучасний фахівець-технар, як творець технізованого простору та технологізованого часу сучасного світу, нової складної техніки ХХІ століття та складного техніко-технологічного середовища життя цивілізації ХХІ століття, постає суб'єктом діяльності, яка носить міждисциплінарний характер, й яка гуманітарною діяльністю. Технічна ерудиція, здатність самостійно генерувати нові наукові і технічні ідеї – одночасно із здатністю генерувати соціальні ідеї, провокувати і відстежувати соціальні інновації, прогнозувати розвиток ринку інтелектуальної продукції, передбачати подальші перспективи розвитку соціуму у цілому. ТЕХНІКА і ДУХ є найбільш фундаментальними пріоритетами людства, й вони спрацьовують не як окремо визнані, а в їх взаємодії і доповненні.

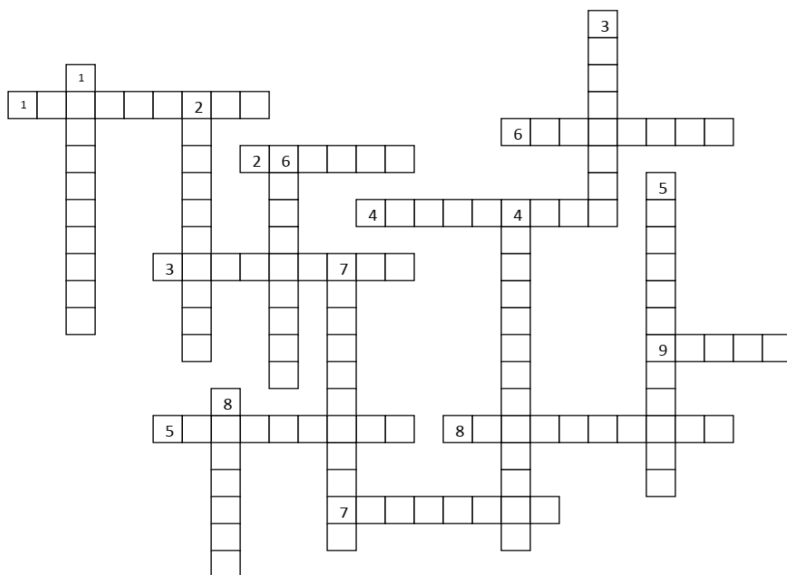
І тоді – суспільство та держава отримають соціально легітимізований образ Людини Освіченої, а конкретна людина, як це й повинно бути, реально відчує себе не засобом, а метою цивілізаційного розвитку.

РОЗДІЛ 1

ЩО ТАКЕ ФІЛОСОФІЯ. «ЛЮДИНА – СВІТ» ЯК ПРЕДМЕТ ФІЛОСОФІЇ. ФІЛОСОФІЯ В ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІЙ КУЛЬТУРІ ЛЮДСТВА Й СПЕЦИФІКА СУЧАСНОГО ВИЗНАЧЕННЯ ФІЛОСОФІЇ

1.1 ТЕМАТИЧНИЙ КРОСВОРД

Методична спрямованість тематичного кросворду передбачає опрацювання матеріалу з різноманітних питань теми з метою формування специфічного словникового запасу та розвитку рівня загальної ерудиції в межах кожної окремої ділянки історії філософії.

По горизонталі.

1. У філософії – сукупність об'єктів і явищ в цілому, що розглядається в якості єдиної системи; в загальному сенсі тотожна терміну “Всесвіт”. 2. Галузь філософського знання, наука про “вірне мислення”, форми, методи та закони пізнавальної діяльності. 3. Перший історичний тип світогляду. 4. Форма теоретичної діяльності людини, спрямована на осмислення власних дій та їх законів; діяльність

самопізнання, що розкриває специфіку духовного світу людини. 5. Форма відображення в свідомості людини світу, місця людини в світі, сукупність переконань, оцінок, поглядів та принципів, що визначає життєві позиції людини, програми діяльності та поведінки. 6. Філософське вчення та дисципліна про сутність та форми прекрасного в творчості, природі та житті, чуттєве сприйняття та його закони, форми, норми і типи. 7. Суб'єктивний образ об'єктивної дійсності, результат освоєння світу людиною, представлений у формах свідомості, діяльності та культури; система стосунків між незалежними від свідомості і волі об'єктивними явищами і людиною, здатною ці явища відтворювати і перетворювати в процесі своєї теоретичної і практичної діяльності. 8. Розділ філософії, що досліджує первинну природу реальності, світу і буття як такого. 9. Філософська наука, що вивчає мораль та норми поведінки.

По вертикалі.

1. Вчення про розвиток і спосіб філософствування; логічна форма та спосіб рефлексивного мислення, що має своїм предметом протиріччя. 2. Це вища форма відображення дійсності, властива лише людям і пов'язана з абстрактним мисленням, світоглядом, самосвідомістю, самоконтролем своєї поведінки і діяльності та передбаченням результатів останньої. 3. Основне питання філософії частіше за все формулюють як питання про співвідношення буття і ... 4. Одна з функцій філософії. 5. Напрямок сучасної філософії, теорія тлумачення. 6. Розділ філософії, що вивчає буття. 7. Філософська дисципліна, що займається дослідженнями, критикою пізнання, теорія пізнання як така, що розглядає процес пізнання з точки зору відношення суб'єкта пізнання до об'єкта пізнання. 8. Античний мислитель, що вперше назвав себе філософом.

1.2 ЗАПИТАННЯ КРОСВОРДНОГО ТИПУ

Запитання кросвордного типу – це підтип відкритих запитань (на які очікується отримати максимально повну відповідь за заданою запитанням темою). А *кросвордні* запитання вимагають ще й максимально конкретної і точної відповіді у вигляді одного слова. У даному навчальному посібнику такими відповідями-словами є, як правило, філософські категорії певної філософської теорії чи концепції.

Мета кросвордних запитань (по відношенню до тих, хто відповідає):

- спрямувати їх мислення на перевірку того, наскільки глибоко вони схопили саму суть у розумінні певної філософської теми, і задля цього повторно перечитати матеріал, і вже більш осмислено шукати у ньому відповідь на поставлене кросвордне запитання;

– отримати паузу для обдумування не тільки відповіді на запитання у цілому, але й його стислості і точності, що дозволяє краще виділити головне;

– зафіксувати, наскільки точно зрозуміла сутність тих чи інших філософських категорій;

– отримати у викладача підтвердження у вигляді оцінки, яка підтвердить правильність відповіді.

Все це має сприяти усвідомленню студентами специфіки філософського знання, формуванню здатності дивитися у корінь філософських проблем, заглиблюватися у саму їх суть, виділяти головне і найважливіше у розумінні філософських категорій, теорій і концепцій.

1.2.1 Чим є сукупність всіх поглядів людини на світобудову, суспільство і свою особистість, визначення її місця у світі?

1.2.2 Предмет філософського аналізу виступає у трьох іпостасях. Перша – це об'єктивна реальність світу і людини, друга – це суб'єктивна реальність світу і людини. А якою є третя реальність буття світу як предмет філософського аналізу?

1.2.3 Філософія вивчає загальне у системі «світ – людина». Між цими двома сторонами системи існують 4 аспекти взаємин: онтологічний (філософія буття), гносеологічний (філософія пізнання), аксіологічний (філософія цінностей). Яким четвертий аспект?

1.2.4 Міркування (розмірковування) – це одна із складових філософської рефлексії. Якою є друга її складова?

1.2.5 Якому історичному світогляду властиво змішання природного з надприродним, фантастичного з реальним, неможливого з можливим, бажаного з дійсним?

1.2.6 Як називається у міфологічному світогляді віра у духів?

1.2.7 Згідно з міфами., що (або хто) створило людину, щоб її очима подивитися на себе, і при необхідності відредагувати самотворчість?

1.2.8 Що є раціональним ядром світогляду людини?

1.2.9 Який філософський метод передбачає розчленування предмета за допомогою абстракцій (аналіз), потім об'єднання цих розчленованих частин предмета (синтез), а потім знаходження єдності аналізу і синтезу?

1.2.10 В якому історичному світогляді знання має справу з природним світом, віра – з надприродним, при цьому стверджується першість надприродного початку, духовного над природним буттям?

1.3 ЧИТАНКА (ЗАПИТАННЯ ІЗ ПЕРШОДЖЕРЕЛ)/

Розділ навчального посібника «Читанка (запитання із першоджерел)» передбачає формування у студентів навичок

самостійного мислення шляхом роботи із першоджерелами, не тільки засвоєння теоретичних філософських знань, але й практика роботи з ними, із використанням їх для дискусій на семінарських заняттях. Самостійне опрацювання першоджерел сприятиме вибудовуванню у студента власної світоглядної позиції, вміння аргументовано й критично мислити.

Едвальд Ільєнков (1924-1979) – російський філософ, критик марксистської діалектики й теорії пізнання; дослідник природи ідеального, особистості, творчої діяльності, а також педагогіки, етики та естетики.

1.3.1 Е. Ільєнков. Стаття «Філософія і молодість» (написана у середині 1960-х рр.)

Текст статті (уривки).

На перший погляд вони досить далекі одна від одної – молодість і філософія. Філософія інколи уявляється молоддю в образі посипаного сивиною мудреця, який, усамітнившись, самостійно, не поспішаючи веде розмисли щодо таємниць світобудови, про «трансцендентну єдність апперцепції», і тому подібні сюжети вимагають відмови від світської метушні, від її радощів і жалю.

...Сонячний ранок весняного дня набагато більше прихилиє молодь до веселої насолоди майорінням чудових фарб і звуків, надлишком сил міцних мускулів, радісним відчуттям новизни і неповторності навколишнього світу, до тремтячого очікування майбутнього, яке обіцяє бути ще більш розкішним, барвистим і радісним. Що з того, що коли-небудь прийде вечір життя, настане присмерк осені? Тоді й настане час глибоких філософських роздумів.

...До філософії молодість йде й приходять різними шляхами. Когось похмурий і нерозумний викладач відштовхне від справжньої, наукової філософії – і тим підштовхне в обійми вселенської філософії, але порожньої і дуже поганої, навіть шкідливої для здоров'я. І таке буває. Іншому вчасно – під настрій, випадково – потрапляє в руки дійсно варта уваги філософська книжка, і це може призвести до справжнього благодатного і цілительного перевороту в його свідомості, змінивши його старий, дитячий спосіб суджень про речі на новий, більш досконалий.

... Із філософією хочеш чи не хочеш, молодий чоловіче, а зіштовхнутися все рівно прийдеться. Нікуди від неї не дінешся. Особливо у наш час. Питання тільки про те, чи буде ця філософія справжньою,

розумною, або її поганий ерзац, зовнішньо на неї схожий, але гидкий своєю начинкою.

Філософія контролює у собі певний спосіб мислення, певну логіку мислення і розкриває її для людини яка мислить. Тому із філософією не зіштовхується тільки той, хто взагалі не мислить, взагалі не думає про те, що він робить сам, а що його сусід, що роблять всі його оточуючі, і далекі і близькі люди. І якщо ти засвоюєш той чи інший спосіб мислення, той чи інший спосіб міркувань про речі – знай, що ти (можливо навіть несподівано для себе) засвоюєш цілковито визначену філософію. Або хорошу, або погану. А тому краще знати, що саме ти ковтаєш, щоб потім сильно не пожаліти. Адже бліда поганка буває дуже схожа на шампінйон. Із філософією така ж сама справа...

Молодості властивий безхмарний оптимізм. І це дуже добре. Але все-таки краще, якщо цей оптимізм не бездумний. Адже бездумний оптимізм – у житті опора не тривка. Найчастіше його вистачає ненадовго – до першої серйозної життєвої невдачі, до першої біди, хоча й невеликої. І ось учорашній оптиміст стає похмурим нитиком – песимістом, якого вже ніщо не радує і ніщо не веселить, не дивлячись на його паспортну молодість, здоровий шлунок і міцні зуби... Фігура – трагікомічна. Такий собі замолоду розчарований у житті – «пізнавший глибини життя» – доморощений Шопенгауер... Розлетівся назустріч всім вітрам і радощам, не дивлячись під ноги, і спотикнувся за перший, що трапився булижник. Очікував законних задоволень, наївно вважаючи, що планета наша для його щастя вже повністю облаштована, – і отримав синець чи гулю на лобі, ще добре, що не переламав ноги. І зростає на цій гулі, як на фундаменті, цілісний світогляд, де все намальовано вже не сірим по сірому, а суцільним чорним по ще чорнішому. І синець, буває, зійде, а «світогляд», «нажитий ціною страждань», залишається і плодоносить...

Злий жарт може зіграти з людиною оптимізм, коли він бездумний. І стає тоді молодість легкою здобичкою для філософії... Таких філософій виготовлено дуже багато, різноманітних – на будь-який смак... І краще все-таки не чекати, доки яка-небудь із таких філософій, вибравши момент, по-хижацьки вчепиться своїми кігтями у твою засмучену невдачами голову, прикидаючись для початку доброю розрадою. Більш розумно попідкуватися про те, щоб вчасно по-серйозному подружитися зі справжньою, хорошою філософією.

...Мова, звичайно, йде не про те, щоб терміново засаджувати молодість за філософією, перетворивши її в обов'язковий предмет для вивчення, не про те, щоб вмовити молодь занедбати всі інші справи і потонути в її безодні. Зовсім ні. Окрім іншого, філософія давно

встановила таку істину: реальне життя із його радощами і горем все ж таки більш важливе будь-якої філософської теорії.

Однак філософія, і при цьому найбільш серйозна і глибока, цілковито може знайти собі місце в ряду природних радощів реального життя і стати такою ж нездоланною потребою для розуму, якою є спорт, фізична культура для молодого, повного сил тіла. Духовною потребою, яка у молодості ще часто знаходить собі хибний шлях, несправжній спосіб задоволення. Це – та сама потреба чимось зайняти розум, яка нерідко витрачається даремно у вільний від інших занять час...

Потреба задіяти розум, потреба думати, мислити, розуміти те, що бачиш. Навряд чи прийдеться доводити, що розум не розкіш, а гігієна. Гігієна духовного здоров'я, яка так само необхідна для життя, як і фізичне здоров'я.

Якщо не мати духовного здоров'я, то у наші дні легко захлинутися і втопитися у тому стрімкому потоці інформації, яка щоденно і щогодини навалюється на людину з усіх сторін. Тим більше, що цей потік несе із собою не тільки цілком доброякісну їжу. Турбота про духовне здоров'я має і прямий соціальний, життєво важливий для кожної людини смисл.

Кожен, звичайно, і без всякої філософії розуміє, що розумним бути набагато краще, ніж дурнем. Але далеко не кожна, навіть дуже освічена людина, розуміє, що розум, вміння мислити, здатність вміло думати – не вроджені властивості, не дар природи, а таке вміння, яке кожна людина може і повинна виховати у самій собі, і що задаром воно не дається. ... Розумна людина – це людина, яка вміє думати, мислити, самостійно судити про речі, про людей, про події, про факти. Саме судити – з точки зору найвищих норм і критеріїв людської духовної культури. Проявляти силу «судження», як називав колись цю здатність Іммануїл Кант.

Цьому начебто суперечить загальновідомий факт: ми часто зустрічаємо досить розумних людей, які не отримали не тільки вищої, але й середньої освіти. Також не рідкістю в усі часи, зокрема і наш час, був й ще залишається «вчений дурень». Персонаж, кожному знайомий. Очевидним є й те, що «багато знати» – не зовсім одне й те саме, що «вміти мислити». «Багатознайство розуму не навчає», – попереджав ще на зорі філософії Геракліт-Темний із давньогрецького міста Ефеса. І був, звичайно, абсолютно правим.

Правда, він сказав ще й інше: «Багато знати повинні мудрі мужі» та що без справжніх знань немає і не може бути мудрості.

«Розум» («мудрість») – це не знання саме по собі, не сукупність повідомлень, що закладаються освітою у пам'ять, не інформація і не сукупність правил поєднання слів зі словами, термінів із термінами. Це – вміння правильно розпоряджатися словами, вміння співвідносити ці

знання з фактами і подіями реального життя, об'єктивної реальності, і головне – самостійно ці знання добувати, поповнювати – так споконвічно визначає «розум» будь-яка дійсно розумна філософія. І обов'язково веде до утворення розуму, мислення. У перегонах з простого заучування відомостей більш розумна людина не може змагатися із дурною і недосконалою електронно-обчислювальною машиною. Однак саме у цьому її перевага над нею – перевага наявності розуму.

...Отже, що таке розум, мислення, інтелект? Що потрібно розуміти під цими словами? Звідки вони беруться?

...Будемо виходити із того, що розум – це факт. Проти такого твердження ніхто, очевидно, не заперечуватиме. У житті ми без труднощів розрізняємо розумну людину від дурня і робимо це на основі простого життєвого досвіду, на основі достатньо очевидних фактів. Від таких фактів і будемо відштовхуватися. Ми рідко тут помиляємось, але якщо й помиляємось, то як правило ненадовго. Навіть дурень дурня бачить здалеку. Навіть у тому випадку, якщо він сам себе таким не вважає.

Однак розуміти факт – нехай самий очевидний – справа більш ніж складна, і тут ми одразу ж вступаємо на ґрунт філософії, на ґрунт науки про розум, про мислення.

Послухаємо, що говорить з цього приводу один філософ, який спробував дати собі чесний і тверезий звіт про те, що сам – як і всі люди – розумів і розуміє під цим зазвичай беззвітно вживаним словом «розум». Відповісти на питання, що таке розум, найлегше, мабуть, порівнявши факт беззаперечної наявності розуму із таким же беззаперечним фактом його відсутності. Так цей філософ і зробив. І отримав загальне, нехай і попередньо приблизне, проте повністю беззаперечне визначення.

Розумна людина – на відміну від дурної – навіть при невеликому запасі знань, що були набуті у школі, вміє застосовувати цей запас для вирішення питань, які постають у житті перед кожним щохвилини і повсякчасно. Нехай навіть ці питання нескладні. І навпаки, дурна людина навіть при величезному запасі знань, що зберігаються в її пам'яті, раз у раз осоромлюється у самих нескладних життєвих ситуаціях, коли вимагається самостійне, раніше (тобто апіорі) не передбачуване, не продиктоване рішення.

Досить загально, але достатньо беззаперечно. Є заперечення? Якщо ні – підемо далі за цим філософом.

Отже, розум – вміння співвідносити деякі загальні, засвоєні у процесі освіти, нехай самої елементарної, нехай найвищої, «істини» із обставинами, що фактично утворюються у житті, а тому є кожен раз неповторними і кожен раз не передбачуваними.

Висловлюючись високим філософським стилем, вміння «опосередкувати загальне з одиничним, з індивідуальним, з особливим». Вміння визначати, чи підходить даний неповторний випадок під задане тобі культурою «правило» чи не підходить? Чи відноситься до даного випадку все те, що відомо тобі із твого власного досвіду, із школи, із науки, зі слів інших людей, чи не відноситься? Або, можливо, ти зіштовхнувся тут із таким випадком, де виявляється недостатнім все те, що ти знаєш, де не можна повторювати вже відоме, а змушений сам ламати голову, намагатись самрму зрозуміти?

Така, ситуація дозволяє достатньо строго констатувати наявність чи відсутність власного розуму. Або просто розуму, адже розум буває тільки власним – чужим розумом вік не проживеш, обов'язково рано чи пізно потрапиш в умови такого «експерименту», який і виявить – є в тебе розум чи його немає.

Звідси витікає наступний висновок: розум можна визначати як здатність здійснювати судження про одиничний факт з вершини засвоєної тобою загальної культури. Само собою зрозуміло: чим вища культура (запас засвоєних тобою знань, загальних істин), тим краще, тим більше простору для виявлення розуму. Але коли немає здатності (вміння) самостійно співвідносити цей запас із індивідуально неповторною ситуацією – розуму немає взагалі. Є його відсутність – глупота, дурість. Навіть при величезному запасі знань.

Розум тому резонно визначити як здатність мати судження. І цю здатність неможливо вкласти в голову у готовому вигляді – у вигляді суворого правила, у вигляді алгоритму, бо це було би «правило застосування всіх можливих правил», і при цьому «до всіх можливих одиничних випадків». А таке ще не пощастило сформулювати нікому, й є всі підстави вважати, що й ніколи не пощастить, бо ця витівка нездійсненна, згідно її природи. За це, до речі, ручається і сучасна математична логіка, яка довела, що у самій такій витівці схована така що не має розв'язання суперечність. Така сама як у понятті «нормальної множини всіх нормальних множин», або у «каталозі всіх каталогів». Чи повинен каталог каталогів включати у свій реєстр і сам себе? Якщо ні – він не може претендувати на повний перелік всіх, одного у ньому не вистачатиме. Якщо так – то ще гірше: він змушений буде включати самого себе (тобто один із багатьох) у самого себе як частину всіх каталогів, і саме заради того, щоб цю частину подати як вичерпний перелік всіх частин... Таке саме й тут. Правило застосування всіх можливих правил до всіх можливих випадків їх застосування зобов'язане мати на увазі і самого себе. А чи можна його застосувати до самого себе?

Елементарна логіка, що формулює саме такі – жорсткі – правила мислення, категорично відкидає саму можливість подібного правила, інакше виявляються «невірними» всі її інші правила, у відповідності з якими вона зобов'язує всіх (і себе у тому числі) мислити. Адже у самому понятті «відношення до самого себе» ховається парадокс, протиріччя, антиномія. Не може бути такого безглузлого «відношення» – відношення може бути до іншого.

І. Кант (це він автор наведених міркувань) робить висновок: здатність до судження, як вміння застосовувати правила, неможливо задати у вигляді чергового правила і навіть у вигляді їх системи, скільки завгодно широкої. Висновок абсолютно досконалий з точки зору сучасної математичної логіки. А розумна людина, наділена здатністю до судження – на кожному кроці робить саме це – їй вдається «правильно» (тобто відповідно до якогось таємного правила) застосовувати будь-яке окреме «правило». Факт (з точки зору суворої логіки) абсолютно неможливий. Проте – факт, відсутність якого є дурість. «Недолік здатності до судження є, власне, тим, що називається дурістю; проти такого недоліку немає ліків». Золоті слова. Будь-який, навіть «тупий і обмежений розум... – продовжує Кант, – зможе, однак, за допомогою навчання досягнути навіть вченості... Значить, розум – хоча б тупий і обмежений, потрібно мати до, поза і незалежно від всякого навчання, від всякої освіти, і цей недолік не може бути відшкодований ніякою школою, оскільки школа може тільки донести до обмеженого розсудку добути чужим розумінням правила і вдовбати їх у нього, але здатність правильного користування ними повинна належати самому вихованцю, і у випадку нестачі цього *природного дару* ніякі правила, які були б приписані йому з цією метою, не застрахують його від їх помилкового застосування».

У цих словах справедливо, мабуть, все, за виключенням, можливо, однієї деталі – підкреслених нами двох слів з приводу того, що це «природний дар». Але І. Кант і сам сумнівався в їх справедливості... Природа подарувала людині тільки природні передумови виникнення розуму, але ніяк ще не сам розум. Вона подарувала їй мозок, але не подарувала здатність використати цей мозок як орган мислення, орган специфічно людської психіки – інтелекту, уяви, свідомості, волі, самосвідомості. І людина зобов'язана їх наявністю виключно собі, своїй власній праці, своїй власній діяльності, своїй історії. Ці дивовижні, не властиві ніякій тварині, психічні функції не тільки «тренуються» у суспільстві (як вважав І. Кант), а й розвиваються впритул до найвищих рівнів такого розвитку – до фази особистості, до фази таланту.

А чи досягає конкретний індивідуум того чи іншого рівня розвитку цих здібностей – це вже залежить дійсно від мільярдів взаємно перехрещених і координуючих один одного чинників і «враховуючих» впливів. Але – й у цьому радикальна відмінність марксистської концепції від концепції Гельвеція – ці «випадковості», завдяки співпаданню яких один індивід виростає розумним, а інший тугодумом, тільки на перший погляд є картиною чистого хаосу. Якщо придивитись до сукупності руху цих «випадкових обставин» уважніше, то такий рух виявляє деякі тенденції, деякі спільні течії, які примушують ці «випадковості» досить нерівномірно об'єднуватися у межах відомих соціальних зон. В одних зонах соціального організму утворюються більш сприятливі для розвитку людини «співпадання випадкових обставин», в інші зони йдуть значно менш сприятливі обставини.

При цьому не потрібно думати, що найбільш сприятливі для розвитку розуму умови концентруються там же, де і матеріальні блага... Що стосується умов отримання освіти, то у забезпечених сім'ях і верствах суспільства вони, зрозуміло, більш сприятливі. Не так просто складаються справи з умовами виникнення розуму і таланту. Вони, як правило, утворюються у тих верствах суспільства, які більш сильно і більш гостро відчувають тиск історично дозрілих потреб розвитку, тиск суперечностей цього розвитку, який і примушує їх думати, «ламати голову» більш напружено, ніж людей багатих і «благополучних». «Випадковість народження» одразу ж, із перших днів життя, визначає, впливу яких саме «випадкових» обставин буде головним чином піддаватися народжений для духовного життя індивід, які саме «випадковості» будуть співпадати у зоні його виховання, які саме в ній будуть домінуючими, стануть визначальними.

Сила необхідності, що примушує «випадковості виховання» співпадати досить нерівномірно й у одних верствах суспільства концентрує випадковості більш сприятливі, а в інших менш сприятливі для розвитку і розквіту розуму, – це могутня соціальна сила суспільного поділу праці.

Загальна сукупна необхідність і тут, як і всюди, діє і виявляє свою верховну владу саме через рух «випадковостей», які на перший погляд здаються цілком хаотичними, позбавленими певної загальної закономірності. Однак поступово через цей хаотичний рух «випадкових обставин» явно вимальовуються контури класової структури суспільства з його своєрідним поділом праці між людьми і з відповідним розподілом здібностей між ними. Здібності розподіляються у підсумку так й у таких пропорціях, яких вимагає система розподілу суспільної праці, що склалася історично. Саме тому кожна система розподілу суспільної праці

завжди і створює, і формує відповідну своїм потребам систему виховання, систему освіти, яка й виробляє у загальному і цілому саме таких людей, які потрібні саме цьому суспільству, і саме у таких пропорціях, які встановлюються у процесі сукупного виробництва.

Зрозуміло, що більш-менш узгоджене функціонування виробництва речей... і виробництва людей (тобто сфери виховання і освіти) завжди досягається не відразу й не автоматично. Ці сфери виробництва лише поступово «притираються» одна до одної, і між їх жорнами перемолюються багато життів і долі окремих індивідів. Але коли, рано чи пізно, система суспільного виробництва потрапляє у кризовий стан, що загрожує крахом даного суспільного ладу, визріває революційна ситуація, – то це обов'язково проявляється також й у гострому розладі між системою виховання і життям. Узгодженість між ними порушується, виховання і життя починають «суперечити» одне одному, зіштовхуватися у найгостріших конфліктах, і завжди найбільш болісно відчуває це молодь...

Саме таку кризову епоху переживає нині світ... Скільки пишуть на Заході про кризу школи, про кризу всієї системи виховання і освіти! Яких тільки рецептів порятунку не пропонують! Впритул до закликів взагалі розвалити школу, впритул до анархістського гасла: «Рятуйся, хто може!», зверненого до дезорієнтованої такою ситуацією молоді. А жорна життя і виховання продовжують крутитися зі скрипом, скреготом і гуркотом, ламаючи молоді життя, калічаючи долі, владно примушуючи молодь думати, шукати вихід із трагічної ситуації.

...Розум, інтелект, взагалі формуються тільки у процесі індивідуального засвоєння культури мислення, яка створена працею всіх попередніх людських поколінь. Розум, власне кажучи, й є не чим іншим як така культура, мислення, що, історично розвиваючись, перетворюється завдяки освіті на особисте надбання, на приватну власність індивіда. Нічого іншого у складі «розуму» немає. Тому першою умовою виховання розуму є відкритий – для кожного – доступ до всіх скарбниць духовної культури. Для всіх і кожного, а не тільки для обраних щасливців, як це було при рабовласницькому ладі, і при станово-феодальних порядках, і при капіталізмі.

...Та й цим багатством потрібно дійсно оволодіти, тобто навчитися користуватись ним так, щоб воно зростало, а не тануло, не іржавіло у підвалинах пам'яті, на полицях бібліотек, у залах музеїв, у той час як формальний власник відтанцьовує твіст чи розпиває портвейн...

А таке трапляється, на жаль, нерідко. Чому? На це питання ми постаємося відповісти пізніше... А поки що тільки зауважимо, що у наших умовах... справа частіше всього гальмується відсутністю

особистої потреби розширення духовного багажу – нашим невмінням таку потребу прищепити кожній молодій людині і зробити її первинною, домінуючою, як говорять психологи, потребою особистості, її основним життєвим інтересом. Якщо таке завдання ми зможемо виконати – розумними стануть всі.

Правда, декому така перспектива здається утопічною. Всіх і кожного розумним не зробиш, як не намагайся. Мовляв, одні від природи наділені здібністю (і потребою) оволодіння тим багатством, яке нагромадило людство, а інші – також від природи – приречені на існування «бездарними репродуктивами»...

Чому, на вашу думку, стаття Е. Ільєнкова має таку назву?

Розкрийте, відповідно тлумаченню автора статті, що є – розум, мислення, інтелект.

Який зміст автор вкладає у поняття «виховання розуму»?

Мераб Мамардашвілі (1930-1990) розглядав найважливіші філософські проблеми в контексті європейської духовної історичної традиції. Був зразком чесності та щирості у мисленні і відіграв велику роль у відродженні інтересу до справжньої філософії, а також у поживленні філософської життя у країні 1960-80-х рр. З ідеологічних причин мало видавався за життя, у 1974 р і зовсім був звільнений з посади заступника головного редактора журналу «Питання філософії». Проте часто виступав із курсами лекцій з актуальних проблем філософії в університетах СРСР і світу. Його учні і послідовники конспектували ці лекції, записували їх на магнітофон, передруковували; надалі ці записи і послужили основою для посмертного видання його книг.

1.3.2 М. Мамардашвілі. Книга «Як я розумію філософію» (складена зі статей, доповідей, виступів, інтерв'ю, в яких розкриваються питання ролі та місця філософії у суспільстві, сенсу людського життя, проблеми свідомості, культури, мистецтва, науки, релігії; 1992 р.)

Текст із книги (уривки).

Запитання. Сьогодні можна почути багато усіляких, часом суперечливих думок щодо майбутнього суспільних наук у вищій школі. Всім ясно, що вивчати їх так, як вони вивчалися в останні десятиліття, не можна. Таке відчуття, що необхідні випускникам вищої школи філософські знання даються не так, як треба. Філософія у викладанні майбутнім інженерам «проходить» повз них. Мабуть, система передачі знань повинна припускати більшу різноманітність стосовно до різних форм підготовки. І насамперед це стосується філософії, яка є чимось більш високим у порівнянні з традиційним природничим і технічним

знанням.... У зв'язку з цим запитання: як ви оцінюєте той шлях прилучення до системи філософського знання, який прийнятий у вищій школі?

Відповідь. Мені здається, в області прилучення до філософського знання ми маємо справу з фундаментальним прорахунком, що стосується природи самої справи, якій в думках своїх хочуть навчити. Йдеться про природу філософії, про природу того гуманітарного знання чи гуманітарної іскри, яку виробляють духовної клітини, яка описується у поняттях філософії і пов'язана з духовним розвитком особистості. Викладання філософії, на жаль, не має до цього відношення. Але у філософії є своя природа. Природа філософії така, що... філософія не є системою знань, яку можна передати іншим і тим самим навчити їх. Становлення філософського знання – це завжди внутрішній акт, який спалахує, випереджаючи собою інші дії. Дії, у результаті яких з'являється чи то картина, чи то добре спрацьований стіл, чи то вдала конструкція машини, що вимагає, до речі, вигостреної інтелектуальної мужності. У цей момент може виникнути деяка філософська пауза, пауза причетності до якогось первинного акту. Передати і цю паузу, і нову можливу пульсацію думки обов'язковим вивченням просто не можна. Ставити таке завдання абсурдно. Це можливо тільки у тому випадку, якщо те, що називається філософією, сприймають як інституціолізовану частину державного ідеологічного апарату, деякий засіб поширення однодумності з тих чи інших світоглядних проблем.

Але це вже зовсім інша задача, правомірність якої можна оспарювати чи ні, але до філософії вона відношення не має.

Більше того, філософія, як я її розумію, і не була ніколи системою знань. Люди, що бажають долучитися до філософії, повинні ходити не на курс лекцій з філософії, а просто до філософа. Це індивідуальна присутність мислителя, з таким-то прізвищем, ім'ям, по-батькові, послухавши якого можна і самому прийти до руху. Щось духовно пережити... Цьому не можна навчитися у лектора, який просто виконує функцію викладача, скажімо, діамату. Спілкування можливе лише тоді, коли слухаєш конкретну людину. Наприклад, у Іванова є якийсь свій спосіб вираження себе й у цьому сенсі – своя філософія, тобто є вже якийсь особистий досвід, особистий, пройдений людиною шлях випробування, який він пережив, впізнав і ідентифікував у філософських поняттях, скориставшись для цього існуючою філософською технікою. І, виходячи зі свого особистого досвіду, він вносить щось нове у цю техніку. Інакше кажучи, філософія – це оформлення і граничний розвиток станів за допомогою загальних понять, але на основі особистого досвіду.

Запитання. Сказане вами докорінно розходиться з нашими «дослідними» уявленнями про ту філософію, з якою кожному з нас, хто закінчив нефілософський факультет вузів, довелося стикнутися у студентські роки. Подана нам філософія була чимось на зразок впорядковано організованого вінегрету категорій. Власне філософії ми не бачили і про філософів нічого путнього, крім ярликів, якими їх нагороджують та які слід запам'ятати, не чули.

Відповідь. Така книжкова філософія нічого спільного зі справжньою філософією не має. Погано, що багато хто починають і закінчують вивчення того, що у наших вузах називають філософією, так жодного разу і не торкнувшись її, не зрозумівши специфіки її предмету. Логіка такого анти-філософської долучення до філософії дуже проста – її зводять до оволодіння знаннями, зафіксованими навіть не у філософських текстах, а у підручниках.

Адже з чим насамперед стикається студент і наскільки він готовий до філософії?

Коли студент зустрічається з філософією, – а це й є вихідна точка розуміння її, – він зустрічається насамперед з книгами, з текстами. Ці тексти містять у собі якусь сукупність понять та ідей, пов'язаних за законами логіки. Вже сам факт стикання з їх словесною та книжковою формою наче підносить тебе, і ти задаєшся запитаннями, які виникають у силу індукції з самих цих понять. Вони самі як би індукують із себе запитання. Але, очевидно, першим серед них мало б бути запитання, – а що, власне, є запитанням? Чи справді, схопивши себе у задумливості за голову, я мислю? Чи справді у цей момент я задаю запитання, яке має будь-який справжній інтелектуальний сенс? Кожен з нас прекрасно знайомий із феноменом непотрібної і виморочної розсудливості, піднесеного умонастрою, коли, зіштовхнувшись з чимось піднесеним, смутно відчуваєш, що тут щось не так. А що тут не так? І що є – якщо дійсно щось сталося і це щось змусило тебе використовувати якісь поняття, що мають привабливу і магічну силу власної реляції, височини?

Наприклад, часто ми запитуємо себе: що таке життя?, що таке буття?, що таке субстанція?, що таке сутність?, що таке час?, що таке причина? і таке інше. І перед нами шикуються якісь понятійні, інтелектуальні сутності, одягнені у мовну оболонку. І ми починаємо їх комбінувати. Цей процес можна назвати своєрідним полювання на екзотичних звірів під назвою «субстанція», «причина», «час». Звичайно, ми говоримо про це іронічно. Але іронія тут цілком виправдана, бо насправді на питання, що таке субстанція, відповіді просто немає. Бо всі відповіді вже існують у самій мові. Я хочу сказати, що у мові існує деяка

потенційна вербальна присутність філософської думки. І непомітно для себе ми опиняємося у полоні цієї вербальної реальності.

Між іншим, саме у цьому зв'язку, про який я зараз говорю, у І. Канта з'явився дивний вираз «експериментальний метод», причому він мав на увазі його додавання до філософії, користуючись аналогією з експериментальним методом у фізиці. Що І. Кант мав на увазі? Замість того щоб запитувати, що таке мислення, що таке причина, що таке час, потрібно, вважав він, звернутися до експериментального буття цих уявлень. Потрібно задатися запитаннями: яким чином має бути влаштований світ, щоб подія під назвою «думка» могла статися? Як можливий і яким чином має бути влаштований світ, щоб були можливі цей акт і ця подія, наприклад, час? Яким чином можлива подія під назвою «причинний зв'язок» і чи відбудеться наше сприйняття цьому зв'язку, якщо нам вдасться його побачити або сприйняти? Ми філософуємо у тій мірі, в якій намагаємося з'ясувати умови, за яких думка може відбутися як стан живої свідомості. Тільки у цьому випадку можна дізнатися, що таке думка, і почати осягати закони, за якими вона є; вони виступають у цьому різновиді експерименту. Це і називав І. Кант експериментальним або трансцендентальним методом, що одне й те саме.

Взагалі запитання «як це можливо?» і є методом й одночасно способом існування живої думки. Але якщо це так, то, отже, породжувати таке запитання може тільки власний невигаданий живий досвід. Тобто ті запитання, які виростають із цього досвіду й є запитаннями, на які можна шукати відповідь, звертаючись до філософських понять. До виникнення таких запитань не має сенсу читати філософські книги. І абсолютно ілюзорне те відчуття нібито розуміння, яке ми можемо відчувати, зустрічаючи в них такі високі поняття, як буття, дух і таке інше.

Отже, є певний шлях до філософії, який пролягає через власні наші випробування, завдяки яким ми знаходимо незамінний унікальний досвід. І його не можна зрозуміти за допомогою дедукції із наявних слів, а можна тільки, повторюю, випробувати або, якщо завгодно, пройти якийсь шлях страждання. І тоді виявиться, що випробуване нами має відношення до філософії.

Запитання. Поясніть, якщо можна, це докладніше, оскільки ви знову заговорили про випробування.

Відповідь. Найчастіше наше переживання супроводжується відчуженням поглядом на світ: світ як би виштовхує тебе у момент переживання із самого себе, відчужує, і ти раптом ясно щось відчуваєш, усвідомлюєш. Це й є осмислена, справжня можливість цього світу. Але саме у баченні цієї можливості ти скам'янів, застиг. Опинився як би відчужено винесеним із світу. У цьому стані тобі багато здатне

відкритися. Але для того, щоб це відкриття відбулося, потрібно не тільки зупинитися, а опинитися під світлом або у горизонті запитання: чому тебе це так вражає? Наприклад, чому я роздратований? Або, навпаки, чому я такий радий? Застигнути у радості чи у стражданні. У цьому стані – радості чи страждання – і прихований наш шанс: щось зрозуміти. Назвемо це половиною шляху або половиною дуги у геометричному сенсі цього поняття.

Так от, у крайній точці цієї половини шляху ми і можемо зустрітися з філософським осягненням світу. Бо по іншій половині дуги до нас йде назустріч філософія вже існуючих понять. Тобто, з одного боку, філософ повинен як би пройти півдорози вниз, до самого досвіду, у тому числі і до свого особистого досвіду, який я назвав експериментом, а не просто емпіричним досвідом. А з іншого боку, філософські поняття дозволяють продовжувати цей шлях пізнання, оскільки далі переживати без їх допомоги вже неможливо.

Прокоментуйте думку М. Мамардашвілі про те, що «філософія не була ніколи системою знань».

Чому автор стверджує, що для філософського осягнення світу конкретній людині потрібні випробування?

Мартін Гайдеггер (1889-1976) – видатний німецький філософ, зчинив серйозний вплив на європейську філософську думку XX століття. Викладав у Марбурзькому і Фрайбурзькому університетах. Зосереджував свою роботу у сферах феноменології та герменевтики. Один із засновників герменевтики та сучасної лінгвістичної філософії. Поруч із Л. Вітгенштайном здійснив мовну революцію у філософії.

1.3.3 М. Гайдеггер. Стаття «Що це таке – філософія?»

Текст статті (уривки).

Запитуючи, що це таке – філософія (Was ist das – die Philosophie?), – ми говоримо про філософію. Таким чином, ми явно перебуваємо над філософією, тобто зовні. Проте мета нашого запитання – увійти у філософію, влаштуватися у ній, тримати себе її способом, тобто «філософствувати». Хід нашої розмови тому не просто повинен мати ясний напрям, але її напрям має одночасно гарантувати, що ми рухаємося всередині філософії, а ходимо ззовні навколо неї.

Наша розмова, отже, повинна йти таким шляхом і у такому напрямку, щоб те, чим займається філософія, мало відношення до нас самих, зачіпало нас, причому саме у нашій суті.

Але чи не стане тоді філософія справою пристрастей, емоцій і почуттів?

«Із прекрасними почуттями створюють погану літературу», — ці слова Андре Жида справедливі не тільки для літератури, у набагато більшій мірі вони стосуються філософії. Почуття не належать філософії. Філософія є справжньою управителькою розуму... Філософія є справою розуму... А що ж тоді — розум? Де і ким було вирішено, що таке розум?

Потрібно найбільша ретельність, коли ми наважуємося почати розмову на тему «що це таке — філософія?»...

Шлях, на який я хотів би тепер вказати, лежить безпосередньо перед нами... Якщо слово «філософія» ми почуємо з його витоків, тоді воно прозвучить як «філософія», тепер воно говорить грецькою мовою. Грецька мова, і вона єдина, є λόγος. Грецьке слово "філософія" є вже шлях... Сама сутність філософії вкорінена у тому, що вона заволоділа спочатку грецьким світом, щоб розгорнути себе у ньому.

Слово «філософія» говорить нам, що філософія є дещо, що вперше визначило існування грецького світу. І не тільки це — філософія визначила також найглибшу основну рису нашої західно-європейської історії... Захід і Європа, і тільки вони, у глибинній ході своєї історії, від самого початку «філософічні». Про це свідчить виникнення і панування наук. І оскільки науки походять із глибин західно-європейського — тобто філософського — протікання історії, сьогодні вони взмозі накласти своєрідний відбиток на історію людства по всій землі. Наук ніколи не було би, якби їм не передувала, не йшла попереду їх філософія... Грецьке слово «філософія» влітає нашу розмову в історичну традицію.

Слово «філософія» наче стоїть на свідоцтві про народження нашої власної історії, можна навіть сказати, на свідоцтві про народження сучасної епохи світової історії, яка називається атомним століттям. Тому питання «що це таке — філософія?» ми можемо задавати, тільки якщо вступаємо у розмову із мисленням грецького світу. Більш того, грецьке походження філософії визначає також і той спосіб, яким ми запитуємо, ще й сьогодні, про філософію.

Ми запитуємо: що є це? Але запитання «що є щось?» залишається багатозначним. Ми можемо запитати: що це там вдалині? І отримаємо відповідь: дерево. Відповідь полягає у тому, що якийсь речі, точно нами не розпізнаній, ми даємо ім'я. Ми можемо запитати далі: що є те, що ми називаємо деревом? Це та форма запитування, яку розгортали Сократ, Платон і Арістотель. Вони запитують, наприклад: що це таке — прекрасне?, пізнання?, природа?, рух?... Запитуючи про філософію — «що це таке?», ми задаємо грецьке запитання.

Як тема нашого запитання, «філософія», так і спосіб, яким ми запитуємо «що це таке?», — обидва вони зберігають своє грецьке

походження. Ми самі також того ж походження, навіть тоді, коли жодного разу не вимовили слово «філософія»...

Коли ми заглиблюємося у повний і початковий сенс запитання «що це таке – філософія?», наше запитування, через свої історичні витоки, знаходить напрямок історичного майбутнього. Ми знайшли шлях. Він веде із грецького світу до нас, якщо не далі, через нас. Ми йдемо – якщо твердо тримаємося запитання – чітко спрямованим шляхом. Проте у нас ще немає гарантії, що ми зможемо відразу правильно слідувати цим шляхом. Ми навіть не можемо визначити, в якому місці шляху стоїмо сьогодні.

Запитання про те, що є щось, зазвичай характеризують як запитання про сутність. Воно виникає тоді, коли те, про сутність чого запитується, затьмарилось і заплуталось й, одночасно з цим, ставлення людини до нього стало розхитаним, навіть підірваним.

Наше запитання стосується сутності філософії. Якщо воно виникає через необхідність і не має залишитися лише вдаваним запитанням, заданим для підтримки розмови, тоді під запитанням повинна виявитися філософія як філософія...

Буття є суще. При цьому «є» є перехідним дієсловом і означає «зібране». Буття збирає суще як суще. Буття є збирання – Логос. Все суще є у бутті. Для нашого слуху це звучить тривіально, якщо навіть не образливо. Адже про те, що суще належить буттю, нікому не слід хвилюватися. Весь світ знає: суще є те, що є. Що ще залишається сущому, як не бути? І все ж саме те, що суще перебуває зібраним у бутті, що суще з'являється у світлі буття, здивувало греків, насамперед їх, і тільки їх. Сущє у бутті – це стало для греків найдивовижнішим.

Між тим навіть грекам довелося рятувати дивовижність цього найдивовижнішого і захищати його від хватки софістичного розуму, який для всього мав наготові відразу зрозуміле для кожного пояснення і поставляв його на ринок. Врятувати найдивовижніше – суще у бутті – вдалося завдяки тому, що деякі люди вирушили у дорогу у напрямку до цього дивовижного, тобто до мудрості. Ними (філософами) суще у бутті стали розшукуватися спеціально...

Щодо нашої спроби обговорити запитання «що це таке – філософія?». Починаючи з визначення Арістотеля, треба мати уявлення і про більш пізніші визначення філософії. Ми набуваємо таким чином різнобічні, ґрунтовні і корисні пізнання про те, які уявлення склалися про філософію за ходою її історії. Ми не можемо обійти увагою те, що філософія від Арістотеля до Ніцше багаторазово змінювалась, проте як раз на основі цих змінювань й протягом їх залишається тою самою... Потім, за допомогою порівняльної абстракції, ми виявимо спільне в усіх

визначеннях. Потім ми досягнемо порожньої формули, яка підходить для кожного різновиду філософії. Потім ми віддалимося від відповіді на наше запитання настільки, наскільки це тільки можливо. Оскільки згаданим прийомом ми лише історично збираємо наявні визначення і розчиняємо їх у загальній формулі... Але цим шляхом ми не дійдемо до справжньої, достовірної відповіді на запитання «що це таке – філософія?».

Коли ми філософуємо? Лише тоді, очевидно, коли вступаємо у розмову з філософами. Це передбачає, що ми обговорюємо з ними те, про що вони говорять. Це обговорення один з одним того, до чого, власне, знову і знову, як до одного і того ж, звертаються філософи, є діалог, обговорення як діалог. Одна справа – зафіксувати і описати думки філософів, зовсім інша – обговорювати з ними те, що вони говорять, тобто про що вони говорять.

Відповідь на запитання «що це таке – філософія?» полягає у тому, щоб ми відповідали тому, куди спрямована філософія. А це буття сущого. У такій відповідності ми залишаємось у традиції філософії. Ми знаходимо відповідь на запитання, що є філософія, не в історичних висловлюваннях про визначення філософії, а у розмові з тим, що успадковано нами як буття сущого...

Й це не є якимось сучасним винаходом. Вже грецькі мислителі, Платон і Арістотель, помітили, що філософія і філософствування належать тому вимірюванню людини, яке ми називаємо настроєм. Платон говорить: «Для філософа надзвичайно характерним є саме здивування, це джерело (філософії), здивування не просто знаходиться на початку філософії, як, наприклад, миття рук хірурга передує операції. Подив тримає філософію і повсюдно веде її». Те ж саме говорить Арістотель: «Саме завдяки подиву люди досягають тепер, як і вперше, пануючого витоку філософствування» (того, звідки виходить філософствування і що визначає весь хід філософствування).

Було б надто поверхово, передчасно і не по-грецьки думати, ніби Платон і Арістотель стверджують лише те, що здивування є причина філософствування. Якби вони дотримувалися такої думки, це означало б наступне: колись люди здивувалися саме сущому, тому, що воно є і що воно є. Під впливом подиву почали вони філософствувати. Тільки-но філософія перейшла до руху, здивування, як імпульс, стало зайвим і тому зникло. Воно могло би зникнути, будь воно лише поштовхом. Але подив є... пристрасть, хвилювання почуттів. ... Подив є тим настроєм, в якому грецьким філософам була дана відповідність буттю сущого.

Зовсім іншого роду той настрій, який спонукав мислення по-новому поставити традиційне запитання про суще як суще і тим самим почати Новий час у філософії. Р. Декарт у "Міркуваннях" запитував: яке те суще,

що є істинно існуючим у сенсі *ens certum*. Тим часом для Р. Декарта сутність *certitudo* змінилася. Сумнів стає для нього тим настроєм, в якому вібрує налаштованість на *ens certum*, достовірно суще. Настрій сумніву стає позитивною згодою із достовірністю. Відтепер достовірність стає такою що задає міру формою істини.

У чому полягає завершення філософії Нового часу? Чи не визначений цей кінець через деякий інший настрій? Де повинні ми шукати завершення філософії Нового часу? Вже у філософії Г. Гегеля або ж у філософії пізнього Ф. Шеллінга? І як бути з К. Марксом і Ф. Ніцше? Виходять вони з колії філософії Нового часу? Якщо ні, то як можна визначити їх місце розташування?

Здавалося б, ми ставимо лише історичні питання. Насправді ж ми розмірковуємо про майбутню сутність філософії. Ми намагаємося вслухатися у голос буття. На який настрій наводить він сьогодинішнє мислення? На це питання навряд чи можна відповісти однозначно.

Ймовірно, якийсь основний настрій сьогодні панує. Однак поки він залишається для нас прихованим. Це слід вважати ознакою того, що сьогодинішнє мислення ще не знайшло свого єдиного шляху. Ми спостерігаємо лише різного роду настрої мислення. Сумнів і відчай, з одного боку, і сліпа одержимість неперевіреними принципами, з іншого, протистоять один одному. Побоювання і страх перемішані із надією і впевненістю. Найчастіше ми думаємо, що мислення, яке має характер розмірковуючого уявлення і обчислення, абсолютно вільно від усілякого настрою. Але і холодність розрахунку, і прозаїчна тверезість плану суть прикмети якоїсь налаштованості. І не тільки. Навіть розум, що прагне бути вільним від будь-якого впливу пристрастей, налаштований, будучи розумом, на впевненість у логіко-математичної осяжності своїх принципів і правил.

Саме прийнята на себе і проведена нами відповідність, яка відповідає на поклик буття сущого, й є філософія. Ми познайомимось з нею і навчимося знати, що таке філософія, тільки коли відчуємо як, яким чином філософія існує. Вона існує у мелодії відповідності, налаштованою на голос буття сущого.

Ця відповідність є розмовою. Вона перебуває на службі у мови. Що це означає, сьогодні зрозуміти важко, бо наше звичне уявлення про мову зазнало дивного перетворення. У результаті мова стала інструментом вираження. Внаслідок цього вважається більш правильним говорити «мова перебуває на службі у мислення», замість «мислення, як відповідність, перебуває на службі у мови».

Тому, що без достатнього осмислення мови ми ніколи посправжньому не дізнаємося, що таке філософія як зазначена відповідність, що таке філософія як особлива манера оповіді...

Наша розмова не ставила собі завдання виконати жорстку програму. Проте хотілось би спробувати всіх, хто взяв у ній участь, підготувати до зосередженості, в якій ми будемо чутливі до того, що ми називаємо буттям суцього. Називаючи це, ми думаємо про те, що сказав уже Арістотель: «Сущє-Буття виходить до світла багатьма шляхами».

Як слід розуміти формулювання М. Гайдеггера: «Філософія шукає, що є сущє, бо воно є. Філософія перебуває на шляху до буття суцього?»

«Філософія є різновидом спроможності, яка дозволяє побачити децю, а те, що вона побачила, ухопити поглядом і втримати у погляді», – стверджує М. Гайдеггер. Що є те, що філософія схоплює поглядом?

Прокоментуйте тези «мова перебуває на службі у мислення» та «мислення, як відповідність, перебуває на службі у мови», про які йшлося у М. Гайдеггера. Чим вони докорінно відрізняються?

Чи обов'язково діалог є якоюсь діалектикою? Якою є думка автора з цього приводу?

Як ви розумієте вислів автора «Буття Суцього та Сущє Буття»?

Філософ Жиль Дельоз (1925-1995) і психоаналітик Фелікс Гваттарі (1930-1992) – видатні французькі мислителі, автори спільної книги «Що таке філософія?», яка перекладена багатьма мовами і отримала широку світову популярність. Книга присвячена одній з найбільш актуальних і часто обговорюваних у філософії тем, що стосується природи філософського знання, філософської творчості, аналітичного мислення.

1.3.4 Ж. Дельоз, Ф. Гваттарі. Книга «Що таке філософія?» (1991 р.)

Текст книги (уривки).

Вступ. Таке от питання...

Мабуть, запитанням «що таке філософія» можна здаватися лише у пізню пору, коли настає старість, а з нею і час говорити конкретно. Дійсно, бібліографія з нашої проблеми дуже мізерна. Це таке питання, яке задають, приховуючи занепокоєння, ближче до півночі, коли більше запитувати вже немає про що. Його ставили і раніше, весь час, але надто вже побічно або ухильно, занадто штучно, занадто абстрактно, викладаючи це питання мимохідь і зверхньо, не даючи йому занадто глибоко себе зачепити. Бракувало тверезості. Надто хотілося займатися філософією, а про те, що ж це таке, запитували себе хіба що тренуючись

у вишуканій мові; не доходили до тієї невитонченої мови, коли нарешті можна запитати – що ж це за річ, якою я займався все життя?

Буває, що в старості людині дарується не вічна молодість, а, навпаки, вища свобода... У кіно ми часом бачимо, як людина отримує щедрий дар в останню пору життя, коли, наприклад, сам Івенс регоче зі своєю відьмою посеред буйних поривів вітру...

Ми не можемо претендувати на такий рівень. Просто нам теж прийшов час задатися запитанням, що таке філософія. Ми і раніше весь час його ставили, і у нас була на нього незмінна відповідь: філософія – це мистецтво формувати, винаходити, виробляти концепти. Але відповідь має не просто вбирати у себе запитання – потрібно, щобнею ще й визначалися момент і ситуація запитання, його обставини, пейзажі і персонажі, його умови і невідомі величини. Треба зуміти поставити це запитання «по-дружньому», немов довірливе зізнання, або ж кинути його в обличчя ворогові, мов виклик, й притому ще дійти до якоїсь похмурої пори, коли і другу не надто віриш. До тієї пори, коли кажеш: «Це так, тільки не знаю, чи добре я це висловив, чи достатньо був переконливий...

Як ми побачимо, концепти потребують концептуальних персонажів, які сприяють їх визначенню. Одним із таких персонажів є *друг*; говорять навіть, що у ньому є грецьке походження філософії – в інших цивілізаціях були мудреці, а греки виявили нам ось таких «друзів», які не просто більш скромні мудреці. Як стверджують, саме греки остаточно зафіксували смерть мудреця і замінили його філософами, друзями мудрості, які шукають її, але формально нею не володіють. Однак між філософом і мудрецем розходження не просто у мірі, немов по деякій шкалі: скоріше справа у тому, що давній східний мудрець мислив Фігурами, філософ же винайшов Концепти і почав мислити ними. Вся мудрість сильно змінилася. Тому так важко з'ясувати, що ж означає «друг» у греків, і особливо у них. Можливо, словом «друг» позначається якась інтимність майстерності, наче смак майстра до матеріалу і потенційна залежність від нього, як у столяра з деревом, – хороший столяр потенційно залежить від дерева, значить, він друг дерева? Це важливе питання, оскільки у філософії під «другом» розуміється вже не зовнішній персонаж, приклад або ж емпіричне обставина, проте щось внутрішньо присутнє у думці, умова самої її можливості, елемент трансцендентального досвіду. Завдяки філософії греки рішуче змінили становище друга, який виявився співвіднесений вже не з іншою людиною, а з якоюсь Істотою, Об'єктністю, Цілісністю. Філософ – друг Платону, але ще більш він друг мудрості, істині, концепту. Філософ розбирається у концептах і навіть при їх нестачі знає, які з них

нежиттєздатні, довільні або неконсистентні, не здатні протриматися і хвилини, а які, навпаки, зроблені добротно...

Що ж означає «друг», коли він стає концептуальним персонажем, тобто передумовою мислення? Може, це закоханий – так, мабуть, закоханий? Адже завдяки другові думка знову знаходить життєвий зв'язок з Іншим, який, здавалося, виключений із чистого мислення. А може, тут мається на увазі ще хтось інший, не друг і не закоханий? Адже якщо філософ – це друг мудрості або ж закоханий у неї, значить, він претендує на неї, будучи швидше у потенційному прагненні, ніж у дійсному володінні. Тоді, виходить, друг – це ще й претендент, а те, чийм другом він себе називає, це Річ, на яку звернене домагання, а зовсім не хтось третій; той-то, навпаки, стає суперником. Виходить, що у дружбі стільки ж змагальної недовіри до суперника, скільки любовного прагнення до предмета бажань. Варто звернутися до сутностей, як двоє друзів виявляються претендентом і суперником (втім, хто їх розбере?). Такою є перша особливість, завдяки якій філософія представляється нам явищем давньогрецької цивілізації, що збігається з культурним внеском міст-полісів: у них сформувалися товариства друзів або рівних, але між ними і всередині кожного з них стимулювалися відносини суперництва, в усіх областях стикалися один з одним претенденти – у любові, іграх, судах, у державному управлінні, у політиці, навіть у поезії, чією передумовою виявляється не друг, а претендент і суперник (діалектика, яку Платон характеризує як "амфібетесіс"). Суперництво вільних людей, атлетизм, зведений на загальний принцип – агон. Дружество ж покликане примиряти цілісність сутності із суперництвом претендентів. Чи не дуже важка задача? ...

Список концептуальних персонажів ніколи не буває закритий і тим самим відіграє важливу роль у розвитку і змінюваннях філософії; необхідно зрозуміти це розмаїття, не зводячи його до єдності – втім, і так вже складного – грецького філософа.

Філософ – друг концепту, він знаходиться у потенційній залежності від концепту. Це означає, що філософія – не просто мистецтво формувати, винаходити або ж виробляти концепти, бо концепти – це не обов'язково форми, знахідки чи продукти. Точніше буде сказати, що філософія – дисципліна, яка полягає у творчості концептів... Творити все нові концепти – такий предмет філософії. Оскільки концепт повинен бути створений, він пов'язаний з філософом як людиною, яка володіє ним в потенції, у якій є для цього потенція і майстерність. Мистецтво філософа надає існування розумовим сутностям, а філософські концепти теж суть «sensibilia». Власне, науки, мистецтва і філософії мають однаково творчий характер, просто одна лише філософія здатна творити концепти

у строгому сенсі слова. Концепти не чекають нас вже готовими, на зразок небесних тіл. Їх треба винаходити, виробляти або, скоріше, творити, і без підпису того хто створив їх, вони ніщо. Ніцше так характеризував завдання філософії: «Філософи повинні не просто приймати дані їм концепти, щоб очистити їх і наводити на них лиск; слід насамперед самим їх виробляти, творити, затверджувати і переконувати людей ними користуватися». ...Про це добре знав Платон; говорив, що слід споглядати Ідеї. Але спершу він повинен був сам створити концепт Ідеї. Чого вартий філософ, якщо про нього можна сказати: він не створив жодного концепту, він не створив сам своїх концептів?

Тепер, принаймні, ми бачимо, чим не є філософія: вона не є ні спогляданням, ні рефлексією, ні комунікацією, нехай навіть вона, бувало, і вважала себе то одним, то іншим з них, в силу здатності кожної дисципліни породжувати свої власні ілюзії і укриватися за ними ж спеціально наведеним туманом. Філософія – не споглядання, оскільки споглядання суть самі ж речі, що розглядаються при створенні відповідних концептів. Філософія – не рефлексія, оскільки нікому не потрібна філософія, щоб про щось міркувати; оголошуючи філософію мистецтвом міркувань, її скоріше применшують, ніж підносять, бо чисті математики зовсім не чекали філософії, щоб міркувати про математику, як і художники – про живопис або музику; говорити ж, ніби при цьому вони стають філософами, поганий жарт, настільки невід'ємно їх рефлексія належить їх власній творчості. Філософія не знаходить остаточного притулку й у комунікації, яка потенційно працює тільки з думками, щоб створити у підсумку «консенсус», а не концепт...

Філософія не зайнята ні спогляданням, ні рефлексією, ні комунікацією, хоча їй і доводиться створювати концепти для цих активних або пасивних станів. Споглядання, рефлексія і комунікація – це не дисципліни, а машини, за допомогою яких у будь-яких дисциплінах утворюються Універсалії. Універсалії споглядання, а потім Універсалії рефлексії, – такі дві ілюзії, через які вже пройшла філософія у своїх мріях про панування над іншими дисциплінами (об'єктивний ідеалізм і суб'єктивний ідеалізм), й їй доставить анітрохи не більше честі, якщо вона почне представляти себе у ролі нових Афін і відіграватися Універсаліями комунікації, що мусять-де доставити нам правила для уявного панування над ринком і масмедіа (інтерсуб'єктивний ідеалізм). Творчість завжди одинична, і концепт як власне філософське творіння завжди є чимось одиничним. Найперший принцип філософії полягає у тому, що Універсалії нічого не пояснюють, вони самі підлягають поясненню.

Пізнавати самого себе – вчитися мислити – діяти так, ніби ніщо не самоочевидно, – дивуватися, «дивуватися буттю сущого»... – в усіх цих і багатьох інших характеристиках філософії формуються цікаві, хоча врешті-решт і набридаючі, людські позиції, проте у них не стверджується чітко певне заняття, точно обмежений рід діяльності. Навпаки, визначення філософії як пізнання за допомогою чистих концептів можна вважати остаточним. Тільки не треба протиставляти одне одному пізнання за допомогою концептів і пізнання за допомогою конструювання концептів у можливому досвіді (або інтуїції). «Ви нічого не пізнаєте за допомогою концептів, якщо спочатку самі їх не створите, сконструюєте» (Ніцше). Конструювати концепти – це вже означає щось створювати. Тим самим питання про застосування або користь філософії, або навіть про її шкоду (кому ж вона шкодить?) ставиться по-новому...

Концепти завжди несли і несуть на собі особистий підпис /філософа/: субстанція Арістотеля, *cogito* Декарта, монада Ляйбніца, апіорі Канта, потенція Шеллінга, тривалість Бергсона... Деякі потребують для свого позначення незвичайне слово, часом варварське або ж шокує, тоді як іншим достатньо самого звичайного повсякденного слова, яке наповнюють настільки далекими обертонами, що нефілософській слух може їх і не розрізнити. Одним потрібні архаїзми, іншим неологізми, пронизані запаморочливими етимологічними дослідженнями. Очевидно, у кожному випадку є якась дивна необхідність у цих словах й в їх підборі. Для того щоб охрестити новий концепт, потрібний суто філософський смак, що створює всередині мови особливу мову філософії – особливу не тільки за лексикою, а й за синтаксисом, який може відрізнитися великою красою. Крім того, хоча у кожного із концептів є свій вік, підпис автора, вони по-своєму безсмертні – й у той же час коряться вимогам оновлення, заміни і мутації, завдяки яким філософія має неспокійну історію і настільки ж неспокійну географію; й у часі, й поза часом.

Якщо концепти безперервно змінюються, то у чому ж тоді єдність філософських вчень? Й у чому полягає відмінність наук і мистецтв, які не застосовують концептів? І як справи з їх власною історією? Якщо філософія – це безперервна творчість концептів, то, зрозуміло, виникає запитання, що ж таке концепт як філософська Ідея й у чому полягають інші творчі Ідеї, які не є концептами, які відносяться до наук і мистецтв і мають свою власну історію, своє власне становлення і свої різноманітні відносини один з одним і з філософією.

Виключне право на створення концептів забезпечує філософії особливу функцію, але не дає їй ніякої переваги чи привілеї, адже є й багато інших способів мислення і творчості, інших модусів ідеації, яким

не потрібно проходити через концепт (наприклад, наукове мислення). І нам знову доведеться повернутися до питання про те, для чого служить ця діяльність зі творення концептів, у своїй відмінності від діяльності наукової чи художньої; навіщо потрібно творити все нові і нові концепти, яка в них необхідність, яка від них користь? Що з ними робити? ... Сьогодні говорять про крах філософських систем, тоді як просто змінився концепт системи. Поки є час і місце для творчості концептів, відповідна операція завжди буде називатися філософією або ж не буде від неї відрізнятися, хоча б їй і дали інше ім'я.

Якщо філософія дійсно, як стверджують, бере початок у Давній Греції, то це тому, що у грецькому полісі, на відміну від імперій або держав, винайшли агон як правило суспільства «друзів» – людей, які вільні, оскільки змагаються між собою (громадян). Така ситуація є постійною у Платона: коли будь-який громадянин на що-небудь претендує, він обов'язково зустрічає собі суперників, а значить потрібне вміння обґрунтовувати претензії. Столяр претендує на дерево, але наштотується на лісничого, вугільника, тесляра, які кажуть: це я друг дерева. У турботах про людей теж багато претендентів, що представляються друзями людини: селянин його годує, ткач одягає, лікар лікує, воїн захищає. Й якщо в усіх подібних випадках вибір все-таки робиться із більш-менш вузького кола людей, то інакший стан справ у політиці, де хто завгодно може претендувати на що завгодно (в афінській демократії, якою бачить її Платон). Звідси для Платона виникає необхідність навести порядок, створити інстанції, завдяки яким можна буде судити про обґрунтованість претензій; це й є його Ідеї як філософські концепти. За адже навіть і тут доводиться зустрічати всіляких претендентів, які говорять: це я справжній філософ, це я друг Мудрості або ж Обґрунтованості! Суперництво доходить до своєї межі у суперечці філософа і софіста, й як тут відрізнити помилкового друга від справжнього, а концепт від симулякра? Наслідувач і друг – таким є спектакль, поставлений Платоном, де безліч різних концептуальних персонажів, наділених потенціями комізму у трагізму.

У більш близькі до нас часи філософія зустрічала собі і багато нових суперників. Спочатку підмінити її бажали гуманітарні науки, особливо соціологія. А оскільки філософія все більше нехтувала своїм завданням творчості концептів, прагнучи сховатися за Універсалії, то ставало вже і не зовсім ясно, про що йшла суперечка. Чи то взагалі відмовитися від будь-якої творчості концептів заради суворої науки про людину, чи то, навпаки, змінити саму природу концептів, перетворивши їх або на колективні уявлення, або на світогляд, створювані народами, їх життєвими, історичними та духовними силами. Далі настала черга

епістемології, лінгвістики, навіть психоаналізу. Переживаючи нові і нові випробування, філософія, здавалося, приречена була зустрічати собі все більш нахабних і все більш убогих суперників, які Платону не привидились би навіть у самому комічному настрої. Нарешті, до повної ганьби справа дійшла тоді, коли самим словом «концепт» заволоділи інформатика, маркетинг, дизайн, реклама – всі комунікаційні дисципліни, які заявили: це наша справа, це ми творці, це ми концептори! Це ми друзі концепту...

У маркетингу засвоїли думку про певне відношення між концептом і подією; й ось вже концепт виступає як сукупність різних уявлень про товар (історичне, наукове, художнє, сексуальне, прагматичне...), а подія – як презентація цього товару, в якій обігруються різні уявлення про нього і виникає-де якийсь «обмін ідей». Немає подій, крім презентацій, і немає концептів, крім товарів, які можна продати. Цей загальний процес підміни Критики службою збуту не обійшов стороною і філософію. Симулякр, імітація якогось пакету з локшиною стала справжнім концептом, а презентатор продукту, товару або ж художнього твору став філософом, концептуальним персонажем... Боляче, звичайно, чути, що словом «концепт» називається компанія з розробки та обслуговування інформаційних систем. Однак чим частіше філософія стикається з безсоромними і дурними суперниками, чим частіше вона зустрічає їх усередині себе самої, тим більш бадьоро вона себе почуває для виконання свого завдання – творчості концептів, які схожі скоріше на аероліти, ніж на товари. Нестримний сміх відбиває у неї бажання плакати. Таким чином, питання філософії – знайти ту єдину точку, де співвідносяться між собою концепт і творчість.

Філософи досі недостатньо займалися природою концепту як філософської реальності. Вони надавали перевагу розгляду його як вже даного знання або уявлення, що виводиться із здібностей, його формуючих (абстракція або узагальнення), або ж його використовуючих (судження). Проте концепт не дається наперед, він твориться, має бути створеним. Чим більш концепт твориться, тим більше він покладається на самого себе...

Що таке філософський концепт та для чого потрібно його створювати?

«Філософія – це мистецтво формувати, винаходити, виробляти концепти» – таке визначення філософії дають Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі. Як слід розуміти таке визначення?

Що мали на увазі Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі, стверджуючи, що «філософія не є ні спогляданням, ні рефлексією, ні комунікацією»? І далі: «Універсалії споглядання, Універсалії рефлексії, Універсалії комунікації –

через ці ілюзії вже пройшла філософія у своїх мріях про панування над іншими дисциплінами». Про що тут йдеться?

Чи погоджується ви з думкою авторів: «Філософія не зайнята ні спогляданням, ні рефлексією, ні комунікацією, хоча їй і доводиться створювати концепти для цих активних або пасивних станів»?

За Ж. Дельозом і Ф. Гваттарі, «виключне право на створення концептів забезпечує філософії особливу функцію». Про що тут йдеться?

Чому «наука не має концептов», як на цьому наполягають Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі?

Якими, на думку авторів, постають розходження між філософом і мудрецем?

Яскравою особливістю книги Ж. Дельоза і Ф. Гваттарі «Що таке філософія?», яка претендує на щось посередині між трактатом і навчальним посібником, є надскладна система термінології, що репрезентує суто індивідуальний авторський стиль, – тим не менше книга читається скоріше як захоплива інтелектуальна проза. На вашу думку, з чим це пов'язано?

1.4 ЗАПИТАННЯ ДЛЯ РОЗДУМІВ ТА САМОКОНТРОЛЮ

Запитання є звичною формою контролю знань. Проте не менш важливою їх функцією є ініціація мисленнєвого процесу. Рівень опанування теми визначається не тільки здатністю давати відповіді на запитання, а і самостійно формулювати власне запитання. Дайте відповіді та спробуйте самостійно скласти п'ять запитань за темою.

1.4.1 Сформулюйте найзагальніші запитання, що турбують мислителів всіх часів.

1.4.2 Поясніть зв'язок між світоглядом і філософією.

1.4.3 Наведіть приклади наявності міфологічної, релігійної і філософської складових у світогляді сучасної людини.

1.4.4 Чому міфологія передує філософії?

1.4.5 Як Ви вважаєте, людина-філософ – то здібності від народження, чи стан душі, а може людське призначення? Філософія – це заняття для обраних чи для всіх?

1.4.6 Чи може бути філософом молода особа?

1.4.7 Чи потрібна філософія інженеру?

1.5 РОБОТА З ЦИТАТАМИ

Цитата – це скарбничка мудрості, що зберігається у філософських творах. У цитатах думка філософа набуває своєї форми. Дуже важливо навчитись її опановувати, поринаючи у процес її тлумачення.

Надайте пояснення – як Ви розумієте запропоновані висловлювання відомих філософів про актуальність філософування.

1.5.1 (Бертран Рассел) «Філософію треба вивчати не за визначеність відповідей на її запитання, а скоріше за самі ці запитання, оскільки вони розширюють і збагачують наше інтелектуальне уявлення і зменшують догматичну впевненість, яка заважає розуму займатися творчістю».

1.5.2 (Альберт Камю) «Головне питання філософії – це питання про те, чи варто людині жити».

1.5.3 (Георг Вільгельм Фрідріх Гегель) «Філософія – сучасна їй епоха, досягнута у мисленні».

1.6 ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

Запитання є традиційною формою контролю знань, прийнятою у закладах освіти України та світу. До кожного запитання запронована певна кількість варіантів відповіді, студент має вибрати правильну відповідь. При цьому слід зважати на те, що правильний варіант відповіді може бути не один, їх може бути декілька.

1.6.1 До історичних типів світогляду не належить: а) міфологія; б) релігія; в) наука; г) філософія.

1.6.2 Спільний предмет філософія має разом з: а) міфологією; б) релігією; в) наукою; г) мистецтвом.

1.6.3 Спільний спосіб репрезентації знання філософія має разом з: а) міфологією; б) релігією; в) наукою; г) мистецтвом.

1.6.4 Найпоширеніше сучасне розуміння терміну «філософія» є таким: а) вчення про досягнення свободи шляхом обмеження пристрастей; б) основа досягнення незалежності особистості від суспільства; в) наука про найбільш загальні закономірності існування та розвитку світу; г) особливий різновид теоретичного світогляду, який досліджує найбільш загальні проблеми взаємодії людини й світу; д) правила гідної людини поведінки у кризових ситуаціях.

1.6.5 Термін «філософія» у найперший період її розвитку означав: а) володіння достатньо великим запасом знань; б) уміння переконувати інших у правильності своїх поглядів і переконань; в) прагнення до набуття мудрості; г) вміння передавати свої знання іншим.

1.6.6 Філософська онтологія є вченням про: а) взаємодію людини й суспільства; б) специфіку кожного з етапів розвитку філософії та спільні для них усіх закономірності; в) світ у цілому та його буття; г) сутність і призначення людини; д) етапи, форми й закономірності пізнання.

1.6.7 Історія філософії є вченням про: а) етапи розвитку різних локальних цивілізацій; б) основні періоди розвитку людської цивілізації; в) специфіку кожного з етапів розвитку філософії та спільні для них усіх закономірності; г) сутність і призначення людини; д) філософське розуміння історії.

1.6.8 Філософська антропологія є вченням про: а) взаємодію людини й суспільства; б) специфіку кожного із етапів розвитку філософії та спільні для них усіх закономірності; в) основні закономірності будови й розвитку світу; г) сутність і призначення людини; д) найбільш методи загальні методи людської діяльності.

1.6.9 Які із наведених нижче причин не могли призвести до виникнення філософії: а) сумнів; б) здивування; в) необхідність задоволення природних потреб людини; г) усвідомлення смертності; д) необхідність ефективної системи освіти громадян.

1.6.10 Термін «філософія» з'явився завдяки: а) Платону; б) Піфагору; в) І. Канту; г) Г. Гегелю.

1.6.11 Вкажіть основні функції філософії: а) терапевтична; б) світоглядна; в) наукова; г) методологічна; д) аксіологічна.

1.6.12 Які із наведених запитань є філософськими: а) «що таке людина й яке її місце у світі»; б) «чи є світ пізнаваним»; в) «у чому чутність гравітації»; г) «які шляхи вирішення економічної кризи»; д) «що таке спадковість»?

1.6.13 Основним питанням філософії є питання про: а) сенс людського буття; б) відношення мислення до буття, духу до природи, ідеального до матеріального; в) загальну структуру світу; г) сутність людського пізнання.

1.6.14 Філософські знання відрізняються від інших своєю: а) практичністю; б) загальнозначистістю; в) трансцендентністю; г) закритістю; д) повідомлюваністю.

1.6.15 Основною рисою філософського знання постає: а) теоретичність; б) саморефлексія; в) відкритість; г) стихійність.

1.6.16 Західна філософська традиція характеризується: а) відданістю традиціям; б) афористичним стилем мислення; в) раціоналізмом; г) прагненням пізнати зовнішній світ.

1.6.17 Виокреміть філософські методи: а) моделювання; б) метафізика; в) діалектика; г) експеримент; д) спостереження.

1.6.18 Етимологія слова «філософія»: а) любов до мудрості; б) спрямування до істини та краси; в) бути мудрою людиною; г) той, що шукає правду; д) учитель мудрості.

1.6.19 З якою історичною епохою пов'язують виникнення філософії: а) Середньовіччя; б) Новий час; в) Відродження; г) Античність; д) Просвітництво.

1.6.20 Центральною проблемою світогляду є: а) проблема відношення людини до світу; б) пізнання світу; в) перетворення світу; г) спостереження за світом; д) втеча від світу.

1.6.21 Які течії започаткувалися у філософії у зв'язку з виникненням проблеми першооснови світу: а) матеріалізм; б) конструктивізм; в) позитивізм; г) ідеалізм; д) оптимізм.

1.6.22 Що таке філософія (етимологічно): а) правила життя й поведіння; б) мистецтво наступності, спадкоємності традицій; в) мистецтво красномовства; г) вміння вести діалог, бесіду; д) слово, закон; е) любов до мудрості; ж) шляхетні істини.

1.6.23 Філософське знання спрямовується: а) на пізнання людини і світу; б) на тлумачення філософських текстів; в) на прогнозування майбутнього; г) на розгортання та систематизацію своїх категорій.

1.6.24 Один із «сюжетів» в історії філософії – боротьба матеріалізму та ідеалізму. Матеріалізм – це: а) первинність матерії над свідомістю; б) філософська теорія, якою доводиться, що матерія буквально (як печінка жовч) породжує із себе думку; в) філософська теорія, якою доводиться, що думка повністю самостійна, незалежна від всього іншого й породжує із себе реальність; г) філософська теорія про те, що світ «ідей» є справжнім світом буття; д) філософська теорія, якою доводиться, що першопричиною світу є вода, вогонь, повітря тощо, тобто конкретні елементи природи; е) філософська теорія, якою доводиться, що природа власним саморозвитком до більш високих форм породжує людину.

1.6.25 Предмет філософського аналізу виступає у вимірах: а) об'єктивна реальність світу і людини; б) суб'єктивна реальність відношень людини до світу; в) трансцендентна реальність буття світу.

1.7 СИТУАТИВНІ ЗАВДАННЯ ТА ТЕМИ ДЛЯ ЕСЕ

Ситуативні завдання й запропоновані теми для есе покликані спрямувати пізнавальний інтерес студентів на певні теми й проблеми, які заслуговують на увагу філософськи допитливих молодих людей та сприятимуть набуттю ними філософської культури мислення.

1.7.1 Філософія – як «мислення про реальність» та як «мислення про мислення». Спробуйте розкрити ці тези у вигляді філософського есе.

1.7.2 Буває – філософія знання, філософія діяльності, філософія спасіння, філософія ненависті, філософія проектного мислення, філософія танцю, філософія бізнесу, філософія бойових мистецтв,

філософія іронії, філософія науки... Надайте змістовну розшифровку однієї із запропонованих «філософій».

1.7.3 Сформулюйте низку філософських, за змістом, запитань, які турбують людину саме у сучасному світі.

1.7.4 Надайте більш-менш розгорнуті пояснення щодо такого: «вигляди» людини – у порівнянні – міфологічна версія, релігійна версія, наукова версія, версія у мистецтві тощо.

1.7.5 Розглядаючи у своїй книзі «Що таке філософія?» витоки західної філософії у Давній Греції, Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі зазначають, що «греки остаточно зафіксували смерть мудреця і замінили його філософами», при цьому суттєво, що «давній східний мудрець мислив Фігурами, філософ же винайшов Концепти і почав мислити ними». Прокоментуйте.

1.7.6 Сформулюйте (не менш 5-ти) завдань філософії як системи знання – які б переконливо показали місце та роль філософії саме у сучасному світі та для сучасної людини. Спробуйте довести, що вони були нецікавими для людини попередніх історичних епох.

1.7.7 Інтелектуальність постає як чи не найважливішою характеристика сучасного світу. Поясніть та доведіть це.

1.7.8 Протягом своєї історії філософії не раз стверджувала, що «наш світ – найкращий із світів». Сформулюйте (не менше 5-ти) філософських аргументів, які підтверджують такий висновок стосовно саме сучасного світу.

1.7.9 «Подібно до того, як мистецтву потрібно не-мистецтво, науці – не-наука, філософії потрібна така що розуміє її не-філософія», – стверджують у своїй книзі «Що таке філософія?» Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі. Спробуйте надати пояснення цієї тези у вигляді есе.

1.7.10 Людина як ключ до розгадки багатьох таємниць Всесвіту та розв'язання багатьох проблем соціуму. – Спробуйте розкрити цю тезу у вигляді філософського есе.

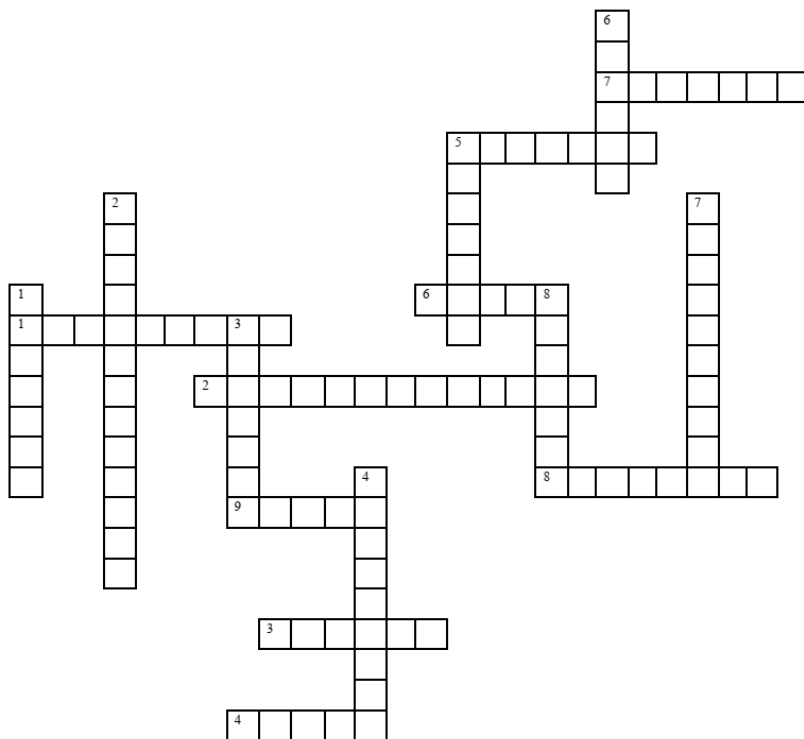
1.7.11 Запропонуйте власне визначення філософії. Обґрунтуйте, наскільки ваше визначення показує вас саме як людину сучасного світу.

РОЗДІЛ 2

ФІЛОСОФІЯ ДАВНЬОГО СВІТУ: ДАВНІЙ СХІД

2.1 ТЕМАТИЧНИЙ КРОСВОРД

Методична спрямованість тематичного кросворду передбачає опрацювання матеріалу з різноманітних питань теми з метою формування специфічного словникового запасу та розвитку рівня загальної ерудиції в межах кожної окремої ділянки історії філософії.

По горизонталі. 1. Частина ведичної літератури. 2. Філософська школа Стародавнього Китаю, одним з основних принципів якої є обов'язкове вшанування старших. 3. Варна у стародавньоіндійському суспільстві. 4. Закон покарання у стародавньоіндійській філософії. 5. Основоположний даосизму. 6. Індивідуальна душа людини в індійській

філософії та ведичній літературі. 7. Основоположник буддизму. 8. Складова частина ведичних священних текстів. 9. Ціль індивідуального духовного буття.

По вертикалі. 1. Неортодаксальна філософська школа Стародавньої Індії. 2. Головний принцип конфуціанства. 3. Філософська школа Стародавнього Китаю, головним принципом якої є недіяння. 4. Ортодаксальна філософська школа у Стародавній Індії. 5. Неортодаксальна матеріалістична філософська школа у Стародавній Індії. 6. Школа законників і Стародавньому Китаї. 7. Наслідки людських бажань за буддійською концепцією. 8. Стан вищого просвітлення в буддизмі.

2.2 ЗАПИТАННЯ КРОСВОРДНОГО ТИПУ

Запитання кросвордного типу – це підтип відкритих запитань (на які очікується отримати максимально повну відповідь за заданою запитанням темою). А *кросвордні* запитання вимагають ще й максимально конкретної і точної відповіді у вигляді одного слова. У даному навчальному посібнику такими відповідями-словами є, як правило, філософські категорії певної філософської теорії чи концепції.

2.2.1 Сформулюйте найзагальніші запитання, що турбують мислителів всіх часів.

2.2.2 В яких Ведах давньоіндійського комплексу ведичної літератури міститься етимологія, теорія чисел, граматики, логіка і етика?

2.2.3 Відповідно до давньоіндійської філософії, яка універсальна сутність постулюється як безтілесна першопричина і першооснова буття?

2.2.4 Що, згідно давньоіндійській філософії, постає істинною й абсолютною подобою Духа Всесвіту?

2.2.5 Який космічний початок у давньоіндійській філософії не обмежений ні часом, ні простором, сам породжує себе й є джерелом своїх диференціацій?

2.2.6 Відповідно до Упанішад, що є рушійною силою, вічно живим чоловічим началом світу, розумом і вічним Духом світу?

2.2.7 Відповідно до Упанішад, що є вічно жіночим початком світу, Душею світу?

2.2.8 Що давньокитайська філософія вважала не розкритою потенцією світу, джерелом буття і джерелом саморозвитку всього?

2.2.9 Яка нематеріальна субстанція у філософії Давнього Китаю є аналогом прани давньоіндійській філософії?

2.2.10 Що дає взаємодія внутрішнього (гуманізму) і зовнішнього (етика), згідно з філософією конфуціанства?

2.2.11 Яка давньокитайська філософська школа вважала, що правило – це насильство над особистістю?

2.3 ЧИТАНКА (ЗАПИТАННЯ ІЗ ПЕРШОДЖЕРЕЛ)

Розділ навчального посібника «Читанка (запитання із першоджерел)» передбачає формування у студентів навичок самостійного мислення шляхом роботи із першоджерелами, не тільки засвоєння теоретичних філософських знань, але й практика роботи з ними, із використанням їх для дискусій на семінарських заняттях. Самостійне опрацювання першоджерел сприятиме вибудовуванню у студента власної світоглядної позиції, вміння аргументовано й критично мислити.

Уривки із давньосхідних текстів.

2.3.1 Уявлення про філософію

«Вчення про господарство, вчення про державне управління – це науки... Філософія – це Санха, йога і локаята.

Філософія є тим, що досліджує, за допомогою логічних доказів: у вченні про три веда – законне і незаконне, у вченні про господарство – користь і шкода, у вченні про державне управління – вірну і невірну політику, і досліджує при цьому сильні і слабкі сторони цих наук, приносить користь людям, зміцнює дух у біді та у щасті й дає вміння розмірковувати, говорити і діяти. Філософія завжди вважається світильником для всіх наук, опорою всіх установлень».

«Стосовно індійців, то ми виявили, що вони досягли успіху в астрономії та арифметиці і що у них є, зокрема, індійське письмо. Індійці досягли успіху і в медицині, оволоділи таємницями лікарського мистецтва, особливо у лікуванні огидних хвороб. Вони вирізьблюють скульптури та зображення... Індійцям належать шахи, а це – найбагородніша й найбільш розроблена і дотепна гра... Індійці дуже спритні, особливо при суперечці... Мають багату літературу писемність і також багато [інших] видів письма. У індійців багата поезія, розвинуте ораторське мистецтво, медицина, філософія та етика... Їм властива рішучість і відвага, і немає [навіть] у китайців багато чого з того, що є у них... *Від них пішла наука мислити...* Наука астрономія походить від них, і [інші] люди її запозичили. Адам, спустившись з раю, відправився в їх країну...».

Періоди світового розвитку

«68. Тепер вислухайте коротко, який розмір ночі і дня Брахми і століть – одного за іншим по порядку.

69. Сказали, [що] чотири тисячі років [складають] століття Криту; сутінки, попередні йому, [мають] стільки ж сотень [років], сутінки наступні – стільки ж.

70. В інші три [століття] з їх сутінками – попередніми і наступними – тисячі і сотні зменшуються на одиницю [в кожному випадку].

71. Ці дванадцять тисяч [років], щойно згадані як сума чотирьох [людських] століть, називаються століттям богів...

81. У століття Криту дхарма – чотиринога й повна, також і істина; ніякої вигоди не було людям від адхарма.

82. Але в інші [століття] через [прагнення до] вигоди дхарма втрачає поступово по нозі; і через злодійство, брехню і обмани дхарма зникає чверть за чвертю.

83. Вільні від хвороб, що досягають усіх цілей [люди], у століття Криту живуть по чотириста років, але в Трета та інших їх життя зменшується на одну чверть».

«У міфології хінду розрізняються чотири світових періоди, або юги: 1) Сатьяюга (Satyayuga) або Крітаяуга (Krtayuga) – Золотий вік, 2) Третаюга (Tretayuga) – Срібний вік, 3) Двапараюга (Dvaparayuga) – Мідний вік і 4) Каліюга (Kaliyuga) – Залізний вік. Тривалість першого періоду дорівнює 1 728 000 земним рокам, другої – 1 296 000, третьої – 864 000 і четвертого – 432 000. Всі чотири юги разом складають одну "Велику Югу" - Махаюгу, або Манвантара ("період Ману"), тривалість якої дорівнює 4 320 000 років».

Вчення про людину

«Це значить: хто є людиною, тому доступні мети людського життя. Таких цілей чотири. А саме. Справжній людині дан і плід існування: дхарма, артха, кама, мокша – буття чотирьох цілей».

«Воістину, нехай людина, наділена столітнім життям, прагне до трьох цілей, розподіливши [між ними] час і поєднуючи їх так, щоб одна не шкодила іншій. У дитинстві – придбання знань та інші справи *артхи*. У молодості – *кама*. У старості – *дхарма* і *мокша*. Або ж внаслідок мінливості життя нехай вона прагне [до них] згідно обставинам. Так, наприклад, учнівство [повинно тривати] лише до того часу, поки не придбані знання.

Дхарма, вчинення, згідно з приписами, жертвоприношень та інших справ, [часто] не виконувати того, що вони не належать до цього світу і користі [від них] не видно; а також – стриманість, згідно з приписами, від поїдання м'яса та інших справ, виконуваних від того, що вони належать до цього світу і користь [від них] видна. Нехай осягають її за допомогою *шрути* і спілкування зі знавцями *дхарми*.

Артха – придбання знань, землі, золота, худоби, зерна, домашнього начиння, друзів та іншого, і множення набутого. Це [досягається] діяльністю наглядача, знаючими в правилах наук і купцями.

Кама – дія, приємна для слуху, дотику, зору, смаку, нюху – кожного у своїй галузі; їх направляє розум, що з'єднаний з тілом. Переважно ж кама – це відчуття плодоносне, пов'язане із прагненням до задоволення і викликане особливими дотиками. Нехай досягають її за допомогою "Камасутри" і спілкування з обізнаними людьми.

При поєднанні цих [цілей] кожна з попередніх важливіша [наступної]. Для царя [важливіше] *артха*, бо в ній корінь людських потреб...».

«Закон для брахмана – вчення, навчання, жертвоприношення для себе і для інших, роздача дарів і їх отримання. Закон для кшатрія – вчення, жертвоприношення, роздача дарів, добування засобів до життя військовою справою і охорона живих істот. Закон для вайш'ї – вчення, жертвоприношення, роздача дарів, землеробство, скотарство і торгівля. Закон для шудри – послух і ведення господарства в покорі у дважди народжених, ремесло і акторство.

87. А для збереження всього цього всесвіту він, Пресвітлий, для народжених від вуст, рук, стегон і ступень встановив спеціальні заняття.

88. Навчання, вивчення [Веди], жертвоприношення для себе і жертвоприношення для інших, роздачу і отримання (*pratigraha*) [милостині] він встановив для брахманів.

89. Охорону підданих, роздачу [милостині], жертвоприношення, вивчення [Веди] і неприверженність до мирських утіх він вказав для кшатрія.

90. Випас худоби і також роздачу [милостині], жертвоприношення, вивчення [Веди], торгівлю, лихварство і землеробство – для вайш'ї.

91. Але тільки одне заняття Владика вказав для шудри – служіння цим варнам зі смиренням».

Доктрини філософських шкіл Давньої Індії

І. Введення

1. Поклонялися цьому Брахману, який має [лише] одну форму і пізнається у веданті, але по-різному бачиться усіма даршанами (філософськими школами), полемізує [один з одним].

2. [Основні] члени Вед, проміжні та додаткові Веди – це допоміжні посібники до Вед, яких чотирнадцять, і вони є опорами для чесноти, користі, насолоди і звільнення.

11. Дхармашастри ж розподіляють обов'язки, через розрізнення дхарми і адхарми за допомогою [приписів щодо дій] відповідно до варн і стадій життя.

19. Акшапада (н'я), Канада (вайшешика), Капіла (санкх'я), а також Джайміні (міманса), В'яса (веданта), Патанджалі (йога) – це ведійські сутра-каріни (укладачі базових текстів канонічних філософських шкіл).

20. Системи Бріхаспаті (локаята), Архата (джайнізм) і Будди (буддизм) суперечать ведійському шляху. Так відповідно до авторитету розглянуті всі засновники шастр (базових текстів філософських шкіл).

25. Буддистів, локаятіков і джайнів, які не визнають авторитет Вед, ті, хто вірять в авторитет Вед, повинні вражати зброєю логічної аргументації.

II. Вчення локаяти

1. Відповідно до позиції локаятіків, початками світу є [тільки] чотири стихії – земля, вода, вогонь і вітер, і нічого іншого немає.

2. Існує тільки те, що сприймається почуттями, сприймане не існує, з причини [самою своєю] несприймаємості.

8. Крім цього світу, немає іншого, а також небес або пекла: світ Шиви та інші вигадані дурнями [і] шахраями.

11. Тому заради "визволення" розумна істота не буде здійснювати будь-яких зусиль – тільки дурень висушує себе аскезою, постом та іншими [засобами самообмеження].

12-15. Цнотливість й інші умовності вигадані розумними "слабаками", а пожертвування золота, землі та інше, так само як і годування нужденних, [вигадані] людьми, у яких завжди порожній шлунок, і [іншими] бідняками... Мудра ж людина заробляє задоволення завжди тільки видимими засобами – такими, як землеробство, розведення корів, торгівля і державне управління.

III. Вчення джайнів

1. Позиція локаятіків повинна викликати заперечення з боку всіх шкіл. Тепер джайни спростовують її з позицій своєї школи.

Адже коли ти, углядівши дим, поспішаєш наблизитися до місця, де [поки що] невидимий вогонь, і робиш висновок про існування вогню через наявність диму, то сам визнаєш умовивід [як незалежне джерело знання].

Люди, які спираються на переказ джайнів, ясно бачать і видиме і невидиме завдяки і сприйняттю, і умовиводу, і переказам.

В іншого [сягнуло] байдужості до [того], що прив'язує, звільнення настає [вже] тут, на землі, завдяки [слідуванню] шляху шанування вчителя, через поєднання пізнання і дії.

11. Для джайнів прихильність – це сила, що перешкоджає пізнанню всіх [речей], реалізована через тіла, придбані внаслідок карми. Звільнення – усунення цієї перешкоди для душ.

12. Усі тіла разом з почуттями складаються з кінцевих атомів, наступних за дхармой і адхармою та іменованих речовиною.

13. Душі ж приймають розміри відповідних тіл, прив'язуючись до них у [стані] затьмарення, перебуваючи в клітині тіла, [що стискується] до черв'яка і [розширюється] до слона.

14. Душа, для якої покрив – тіло, вже не потребує іншого у вигляді одягу та іншого, бо для одного [покриву] потрібен наступний, і так до нескінченності.

15. [Джайніські] йогіни утримуються від нанесення шкоди будь-яких живій істоті розумом, словом чи ділом, одягнені у колоьори світла, мандрують, дотримуючись цнотливості.

17. Мовчальники, позбавившись нечистоти [пристрастей], чисті, [здатні] зруйнувати безліч проступків тих, хто до них припадають, а той, хто дозволяє плодоносити їх мантрам, хто рішучий на шляху звільнення і за ким всі можуть слідувати, є всезнаючий Учитель світу.

IV. Вчення буддистів

2. Відповідно до розподілу на чотири течії думки, буддійські шастри [також] чотирьох видів, і [вони] направляють тих чи інших людей у залежності від підготовленості.

3. Знання – те ж, що і мислення, [і друге] не вважається [буддистами] окремим "ментальним органом", оскільки [дієслова] "пізнає" і "мислить" вживаються як синоніми.

4. Для трьох буддійських напрямків немає [потреби] в обговоренні існування мислення [як реальності], два приймають [в такій якості і] зовнішні об'єкти, за межами ж [цієї угоди] все – предмети дискусій.

5. Вайбхашики стверджує, що зовнішній об'єкт встановлюється [безпосереднім] сприйняттям, а Саутрантики – що про існування зовнішнього об'єкта можна укласти з тих форм, які приймає [що пізнає його] мислення.

6. Те, що існує лише мислення, стверджує лише йогачарін, і ніхто інший, тоді як мадхьяміка наполягає на тому, що немає і мислення.

5. [Всі] чотири школи буддистів єдині у тому, що стосується пошуку щодо Атмана, але сперечаються один з одним, по-різному [трактуючи] досвід.

6-7. Буддисти спираються на діяльність свідомості, яку мислять двох видів – яка полягає у знанні і яка не полягає у знанні. При цьому яка полягає в знанні вони визначають як джерело істинного знання. Інша, яка не здатна дати істинне знання, є джерело незнання, обумовлюється

корінним нерозрізненням [істини] і породжується дхармічними групами, опорами і елементами.

8. Вся безліч явищ є якесь тіло, яке складає світ: тут 5 груп і 12 опор [свідомості].

9-10. Всіма буддистами визнаються також 18 елементів свідомості. Агрегат знання, установок, понять, відчуттів і тіла позначається терміном "групи", який позначає, у свою чергу, ті чи інші серії [дхармічних потоків. При цьому] серія знань називається групою свідомості [у власному розумінні].

11-12. Групою установок називається "узагальнення" відбитків, що передували діям. Думка ж, що складається з задоволення і страждання, а також залежна від них, називається групою відчуттів. Група понять – це діяльність іменування. Група ж матерії є "узагальнення" тілесних форм.

13-15. Агрегати матерії, такі як колони, глечики й інше, складаються з атомів. Твердість, оформленість і подібне суть [властивості] землі, плинність і подібне – води, жар – елементу "вогонь", холод – елементу "вітер". Із з'єднання цих чотирьох елементів – кольору, запаху, смаку і дотик – виникають земля та інші поєднання атомів. Вуха, шкіра, очі, язик, ніс – п'ять органів сприйняття.

16. [Органи] мови, ходіння, роботи, випорожнення і розмноження слід знати як п'ятірку органів дії. Свідомість, яка розташовується у тілесному агрегаті, є мислення, розум-манас ж – інструмент.

17-19. Тіло, яке складає світ, ... становить предмет пізнання у буддизмі. Джерело знання [тут] мислиться двоїстим: це сприйняття, позбавлене думки і безпомилкове, а також саме мислення...

20. Чотири види незнання усуваються через звернення до цих двох джерел знання, а через руйнуванням чотирьох видів незнання усувається корінне незнання.

21. З усуненням ж корінного незнання встановлюється потік очищеного знання, бо мовчальник Будда оголосив звільнення невідмінним від чистої думки.

V. Вчення вайшешики

2. Буддисти та інші (джайни і локаятики), відпали від шляху Вед і шановані в іншій філософській системі, хоча й шановані, брахманами не є.

4. Але Веди є авторитетом як створені Владикою всього, і саме він ... [повинен бути визнаний тим], хто забезпечує душі плодами їх дій.

18. Тому Веди вагоміше [всіх] переказів, разом узятих. Вайшешики вважають, що звільнення є результатом вичерпного пізнання шести категорій.

19-23. У них же включаються Ішвара, душі і весь цей світ. Субстанції, атрибути, також рух, універсалії, партикуляри і присутність називаються шістьма категоріями. Земля, вода, вогонь, вітер, фізичний простір, країни світла, час, Атман, розум-манас – такі у цій системі дев'ять субстанцій. Атрибути мають "опору" в субстанціях – вони не можуть не бути пов'язаними з ними або бути пов'язаними з іншими.

24-26. Атрибутів – 24, і вони, у послідовності, суть: звук, відчутність, смак, форми кольорів, запах, з'єднання, швидкість, число, плинність, інерція, розмір, роз'єднання, зусилля, задоволення і страждання, бажання, думка, неприязнь, відмінність, попереднє і наступне, дхарма і адхарма, а також тяжкість. Такі 24 атрибути, а ось 5 рухів.

27. Це розтяг, стиск, рух вгору, ходьба, рух вниз. Універсалії мисляться двох видів – вища та інші.

28-29. Вища універсалія – це існування, інша, невища, мислиться як субстанційність. Те, завдяки чому відбувається взаємне розрізнення субстанцій – партикуляри, які слід знати як локалізовані у субстанціях. Присутність - це контакт субстанцій з атрибутами та інше.

30. Такими слід знати ці шість категорій, весь світ складається з них, і пізнання їх подібностей і відмінностей є засіб [досягнення] звільнення.

33-35. Джерело знання троїсте – сприйняття, умовивід і переказ. ... За допомогою цих трьох джерел знання пізнається Творець світу. ... За його милості здійснюється звільнення, що полягає у припиненні дії.

VI. Вчення н'яя

1. Тут коротко викладається позиція н'яя. Його дискурс рятує Веди, які гублять негідні нечестивці.

2-5. Акшапада оголосив, що звільнення душ настає внаслідок осяяння [світлом істинного] знання 16 [категорій]. ... [Це:] джерела знання, предмети знання, вишукування, також сумнів, намір, приклад, доктрини, члени силогізму, рефлексія, дискусія, софістична суперечка, ерістична суперечка, псевдоаргументи, хитрощі, псевдовідповіді і причина поразки у суперечці. Чотири джерела знання – це [те, що] називається сприйняттям, умовиводом, порівнянням і переказом.

24. Призначення колючої огорожі – захищати проростаюче насіння, так і призначення "огорожі" дискурсу – захищати істинний сенс Вед.

25. Сприяючи досягненню істинного знання, він здійснюється у трьох видах диспуту, якими вважаються дискусія, софістична суперечка і суперечка ерістична.

26. Дискусія – це [диспут] між учителем і учнем, [мотивований] бажанням осягнення істини. Тут немає перемоги і поразки, вони – у суперечках софістичній і ерістичній.

27. Чотири [основні] складові софістичної, а також і ерістичної суперечки: пропонент, опонент, запитувач і глава зборів.

28. Опонент може перемогти пропонента, коли [той] боїться зазнати поразки і не знає хорошої відповіді [на заперечення опонента], – за допомогою словесних хитрувань або псевдовідповідей.

29. Тому, хто користується хитрощами та псевдовідповідями, слід оголосити поразку у суперечці; причина поразки у суперечці – причина повного припинення диспуту.

39-40. Однозначна поразка настає внаслідок повної нездатності дати відповідь на заперечення. Так, вражаючи ворогів Веди засобами софістики і еристики, слід здійснювати тільки ті дії, які приписані Ведою заради задоволення Ішвари, і, опанувавши його по його милості, бажаючи звільнення досягне бажаного.

41. У звільненні же здійснюється куштування вічної насолоди без об'єкта сприйняття.

VII. Вчення прабхакаров (міманса)

1. Тепер коротко викладається доктрина гуру Прабхакари, який прославив пурвамимансу.

2. [Його] п'ять категорій – це субстанція, атрибути, рух, універсалія і підпорядкованість. [Але] разом з потенцією, подібністю і числом [їх] вісім.

3. Немає ні партікуляра, ні небуття за межами земної поверхні та іншого. Звільнення дає тільки дія, запропонована Ведою, і ніщо інше.

4. Та людина, яка вчиняє дії в сваволі або заборонені Ведою, "поневолена". [Веди ж складаються] з висловлювань чотирьох видів, [які суть] приписи, тлумачення, мантри та іменування.

5-6. Головне у Ведах, які пробуджують [усвідомлення] дхарми і адхарми, – це розпорядження.

12. Не слід міняти поглядів у тих, хто не мають істинного знання і прив'язані до [своїх] дій. Шлях залишили світ – інший, і він не годиться для тих, хто спирається на дії.

13. Тому жертвоприношення та інші наказані дії повинні виконуватися, бо в іншому випадку тих, хто призначені для вчинення [цих] дій, слід було б вважати порушниками закону.

IX. Вчення санх'я

1-3. Наука санх'ї розділяється на [Санх'я] з Ішварою і без Ішвари. Капіла створив Санх'я без Ішвари, іншу [створив] Патанджалі. Капіла вчив, що звільнення досягається за допомогою знання, Патанджалі – що за допомогою йоги. [Проте] послідовник йоги спирається на знання про початки світу, викладене у вченні Капіли.

5. Повне і остаточне припинення страждань людей здійснюється через пізнання Пуруши, коли [його] відрізняють і від зовнішніх [причин], і від проявленого, і від Непроявленого.

8. І всі ці страждання через пізнання Атмана усуваються повністю і остаточно, звільнення же, залежне від коштів, минуще і має градації.

9-10. Звільнення [справжнє] не [може бути] досягнуто без пізнання почав світу. ... Але тільки у того, хто знає 25 почав, починаючи з проявленого і Непроявленого, буде ясне знання Атмана.

12-14. Ці 25 почав суть Пуруша, пракритами, Великий, еготизм, [танматри] звуку, відчутності, форми, смаку, запаху, вуха, шкіра, очі, язик, ніс, [органи] мови, руки, ноги, органи випорожнення і розмноження, а також розум-манас, земля, вода, вогонь, вітер і простір. Спосіб світостворення: цей світ складається з [названих] почав.

15-16. Всі є наслідком пракритами, яка є вічною, єдиною, несвідомою. Через вплив трьох гун пракріті, навіть той, хто [за природою] усунутий від дій, стає ніби діючим ... пракритами – рівновага гун: саттви, раджаса і тамаса.

17-19. Коли переважає саттва, відчуваються радість, задоволення, [спостерігаються] світ, скромність, легкість в членах тіла, терпіння, твердість, щедрість, стриманість і прояснення знання. ... Коли переважає раджас, [спостерігаються] жадібність, скорбота, гнів і сварки, зарозумілість, брехня, активність, лицемірство. ... Коли переважає тамас – слабкість, потьмарення, сонливість, тяжкість в членах тіла, млявість, відсутність розуміння, недбалість та інше.

21-24. З Пракріті [відбувається] Великий, з нього – еготизм, а з того сталися п'ять багнистих елементів – танматри, а також те, що називають [органами] мови, руками, ногами, органами випорожнення і розмноження, і те, що називають звуком, відчуттям, формою, смаком і запахом, які суть простір, вітер, вогонь, вода і земля у тонкому вигляді, і ніщо інше.

31. У Пракріті весь світ перебуває у тонкому стані і тільки проявляється: виникнення не-сущого [санкх'яїки] не допускається.

34-35. Обґрунтовуємо й існування багатьох Атманів, що співвідносять з різними тілами: якщо Атман один, то всі повинні вмирати і народжуватися одночасно, або коли одна людина бачить [щось], всі повинні бачити [це] одночасно. Тому правильним є [вчення] про множинність Атмана, а [вчення] про [його] "недвоїстість" помилково.

36. Дхарма припинення дій ... веде до звільнення, все інше – до мирського активності.

38. Завдяки [слідування] дхарми люди піднімаються вгору [по сходах перевтілень, слідування] адхарма веде [їх] до деградації, завдяки

знанню [досягається] звільнення, внаслідок ж незнання людина "зв'язується".

X. Вчення йоги

2. Процвітає в йозі той, хто знає 25 начал санх'ї і знає, що Пуруша вище пракритами і що результат йоги – загибель вад [свідомості].

24. Через оволодіння ступенями йоги усуваються вади, а завдяки цьому і [виявляється] світло знання. Вісім же ступенів йоги суть стриманість, культивування [п'яти позитивних навичок], контроль над положеннями тіла і диханням, видалення [індрій від об'єктів], утримування [розуму в одній точці], споглядання і "злиття". Вони [будуть викладені] окремо.

25. П'ять [видів] помірності – це пошкодження, правдивість, чесність, цнотливість і нестяжательство. ... Культивування – це чистота, задоволеність, аскеза, вимовляння мантр, служіння Божеству.

32-34. Досконалість же почуттів веде, в свою чергу, до появи здатності бачити речі на будь-якій відстані та інших [здібностей], а досконалість тіла – до здатності ставати гранично малим і іншим [здібностям] у того, чиє тіло стало божественним. Проголошенням мантр залучаються божества, а служінням Ішварі [досягається] здатність до кінцевого "злиття". ... Контроль над положеннями тіла веде до стійкого задоволення, від нього ж – усунення протилежностей.

35. Контроль над диханням, що складається у припиненні вдиху і видиху, буває трьох видів. Вони повинні здійснюватися йогином і називаються "очищення", "наповнення", "глек".

38. Видалення діючих індрій [від об'єктів] – це коли їх "відвертають" від об'єктів; його плід – оволодіння індріями.

39. Утримування [розуму в одній точці] – це "прив'язування" свідомості до одному локусу, і воно двох видів, оскільки [самі ці локуси бувають] зовнішніми і внутрішніми. Зовнішнє [здійснюється] через [використання] ідолів та інших [об'єктів].

41. [Досконале] споглядання – це остаточне прив'язування думки до чакри носа або іншим локусам. "Злиття" ж – це "фіксація" Атмана в цих [об'єктах], наче він був звільнений [від власного змісту].

44. Три ступені, починаючи з утримування розуму [в одній точці], є відношення до [перший] п'яти, починаючи з помірності, внутрішніх ступеней [йоги], тоді як "злиття без насін" – найвищий щабель.

68. Хто досяг досконалості в йозі, з'являються і вісім [надздібностей], ... а внаслідок цього у нього вже немає перешкод до звільнення.

XII. Вчення веданти

1-3. Тепер буде коротко викладено доктрину веданти. ... Брахман повинен стати об'єктом пізнання для [тих] мудрих і добродійних, які, присвячуючи свої дії Брахману, стають гідними отримання знання про Брахмана. ... Відповідність же цього знання визначається наявністю таких якостей, як здатність до розрізнення вічного й невічного, байдужість до плодів і тутешнього життя і майбутнього, спокій, стриманість і прагнення до звільнення.

14-17. В Упанішадах говориться, що знання дається милістю вчителя. ... Але тому, хто позбавлений милості вчителі, Атман себе не розкриває.

18. Коли ж [у результаті істинного пізнання] усувається порожнистість, якою є тіло і зовнішній світ, весь світ пізнається як ілюзорне перетворення Брахмана.

32. Ті, хто [дійсно] знають Атман, досягають його як яке не зачіпається діяльністю та іншим.

66. ... [санкх'яїки] стверджують множинність Атмана відповідно [з множинністю тіла] ...

71. Але як один місяць, [відбиваючись] у багатьох посудинах з водою, здається множинним, так і одного Атмана слід мислити віддзеркалюваним у множинних тілах.

72-73. Позбавлений тіла, індрій, розуму-манаса, інтелекту-буддхи, пран, еготизм-аханкари, один у всіх тілах, незмінний, нічим не згадуваний, вічний, бездіяльний, що світиться (самоосвещаючийся), всюдисущий, позбавлений "куштування" Брахман – такий Атман, позбавлений атрибутів, чистий, власна сутність якого є тільки пізнання.

77. Є одна тільки Вища душа, витворюючи сама собою три світи, а поневолення, звільнення та інші відмінності [можливі для неї] лише у вигляді сновидінь.

Як ви зрозуміли філософські поняття про людину в індійській філософії: артха, кама, дхарма, мокіша, шрутї?

Розкрийте вчення індійських шкіл системи Бріхаспаті: локаяти, джайнів, буддистів, Акшапади (н'ї), вайшешики, Капіла (санкх'я), Джайміні (міманса), В'яса (веданта), Патанджалі (йога)?

2.3.2 Філософія Стародавнього Китаю

Конфуцій (китайською Кун-цзи) (бл. 551 - 479 до н.е.) – давньокитайський мислитель, засновник конфуціанства. Про його життя відомо лише з «Історичних записок» Сіма Цянь. Крім того, у спеціальний збірник зібрані промови Конфуція до учнів. З певною часткою

впевненості можна сказати, що Конфуцій, як і Сократ, сам не писав ніяких творів.

Конфуцій був родом із збіднілих аристократів-чиновників і військових. У 22 роки прославився як найзнаменитіший філософ Китаю. У 50 років почав свою політичну кар'єру, ставши високим сановником у царстві Лу. Незабаром після цього внаслідок інтриг пішов зі служби і 13 років подорожував китайськими державами. У 484 р до н.е. повернувся у царство Лу і знову зайнявся викладанням, одночасно з цим збираючи, редагуючи і поширюючи книги. Похований на кладовищі, спеціально відведеному для нього, його нащадків, найближчих учнів і послідовників. Будинок Конфуція перетворений на конфуціанський храм і став місцем паломництва.

У центрі уваги Конфуція були етичні питання. Верховним і визначальним началом у філософії Конфуція є Небо, а дієвим мірилом земних справ, що вказує істинний шлях, – "дао". Головним принципом, що регулює відносини у Піднебесній (суспільстві), у Конфуція є "чеснота". Законом ідеальних стосунків між людьми у сім'ї, суспільстві, державі, за Конфуцієм, є імператив: «не роби іншим того, чого не побажаєш собі». Еталоном людини, що йде шляхом дао, Конфуцій вважає «цзюнь-цзи» («ідеальна людина», «благородний муж»), опис якої перебуває у центрі уваги філософа. Основними якостями «цзюнь-цзи» є: "жень" – гуманність, "сяо" – синівська шанобливість, "і" – справедливість, "чжи" – знання і "лі" – ритуал. Вчення Конфуція прийняте духом збереження традицій.

Головним джерелом відомостей про вчення Конфуція є книга «Лунь юй» («Бесіди і судження») – зібрання записів висловлювань та суджень від його учнів і послідовників.

Конфуцій. «Бесіди та судження».

Текст із книги (уривки).

РОЗДІЛ 1. Вчитися.

Вчитель сказав: «Вчитися і час від часу повторювати вивчене, хіба це не приємно? Зустріти когось, який прибув здалеку, хіба це не радісно? Людина залишається у невідомості і не відчуває образи, хіба це не шляхетний чоловік?»

Ю-цзи сказав: «Мало людей, які, будучи шанобливими до батьків і поважними до старших братів, люблять виступати проти вищестоящих.

Зовсім немає людей, які не люблять виступати проти вищестоящих, але люблять сіяти смуту. Благородний муж прагне до основи. Коли він

досягає основи, перед ним відкривається правильний шлях. Шанобливість до батьків і поважність до старших братів – це основа людинолюбства».

Вчитель сказав: "У людей з красивими словами і удаваними манерами мало людинолюбства".

Цзен-цзи сказав: "Я щодня перевіряю себе у трьох відношеннях: віддано чи служу людям, чи щирий у відносинах з друзями, повторюю чи заповіді вчителя?"

Вчитель сказав: "Керуючи царством, які мають тисячі бойових колісниць, слід серйозно ставитися до справи і спиратися на довіру, дотримуватися економії у витратах і піклуватися про людей; використовувати народ у відповідний час".

Вчитель сказав: "Молоді люди повинні у будинку проявляти шанобливість до батьків, а поза ним – поважність до старших, серйозно і чесно ставитися до справи, безмежно любити народ і зближуватися з людинолюбними людьми. Якщо після здійснення всього цього у них залишаться сили, їх можна витратити на читання книг".

Цзи-ся сказав: "Якщо хтось замість любові до прекрасного обирає повагу до мудрості, віддає всі свої сили служінню батькам, не щадить свого життя, служачи государю, правдивий у відносинах з друзями, то, хоча про нього і кажуть, що він не володіє вченістю, я обов'язково назву його вченою людиною".

Учитель сказав: "Якщо шляхетна людина не поводить себе з гідністю, вона не має авторитету, і, хоча вона і вчиться, її знання не міцні. Прагни відданості і щирості; не май друзів, які б поступалися тобі [у моральному відношенні]; зробивши помилку, не бійся її виправити".

Цзен-цзи сказав: "Якщо належним чином ставитися до похорону батьків і шанувати пам'ять предків, то мораль у народі буде все більш зміцнюватися".

Цзи-цинъ запитав Цзи-гуна: "Коли вчитель прибував в яке-небудь царство, він обов'язково хотів почути, як воно управляється. Він сам запитував про це або йому розповідали?". Цзи-гун відповів: "Учитель був м'який, доброзичливий, чемний, ощадливий, поступливий і завдяки цьому дізнавався [про управління]. Він домагався цього не так, як інші".

Учитель сказав: "Якщо за життя батька слідувати його волі, а після його смерті слідувати його вчинкам і протягом трьох років не змінювати порядків, заведених батьком, то це можна назвати синівською шанобливістю".

Ю-цзи сказав: "Використання ритуалу цінно тому, що воно приводить людей до згоди. Шлях стародавніх правителів був прекрасний. Свої великі і малі справи вони здійснювали відповідно до ритуалу.

Здійснювати те, що не можна робити, і при цьому в інтересах згоди прагнути до нього, не вдаючись до ритуалу для обмеження цього вчинку, – так чинити не можна".

Ю-цзи сказав: "Якщо у ширості [людина] близька до боргу, словами його можна вірити. Якщо у вшануванні [людина] близька до ритуалу, її не слід ганьбити. Якщо вона не втратила родинних почуттів, на неї можна покластися".

Вчитель сказав: "Коли шляхетна дюдина поміркована в їжі, не прагне до зручності у житті, расторопна у справах, стримана у промовах і, щоб удосконалити себе, зближується з людьми, що володіють правильними принципами, про неї можна сказати, що вона любить вчитися".

Цзи-гун запитав: "Чи добре, якщо бідняк не уникав бід, а багач не зазнається?" Учитель відповів: "Добре, але не так, як якби бідняк відчував радість, багач любив ритуал". Цзи-гун запитав: "Чи не про це йдеться в «Ши цзин»: [слонову кістку] спочатку ріжуть, а потім обробляють, [яшму] спочатку вирізають, а потім відшліфовують". Учитель відповів: "Так! З вами можна почати розмову про «Ши цзин». Коли я кажу вам про що-небудь, що здійснилося у минулому, ви [вже] знаєте, що послідує у майбутньому".

Вчитель сказав: "Не турбуйся про те, що люди тебе не знають, а турбуйся про те, що ти не знаєш людей".

РОЗДІЛ 2. Правитель.

Вчитель сказав: "Правлячий за допомогою чесноти подібний полярній зірці, яка займає своє місце в оточенні сузір'їв".

Учитель сказав: "Якщо висловити однією фразою сенс трьохсот віршів «Ши цзин», то можна сказати, що в них немає порочних думок".

Учитель сказав: "Якщо керувати народом за допомогою законів і підтримувати порядок за допомогою покарань, народ прагнутиме ухилитися [від покарань] і не буде відчувати сорому. Якщо ж керувати народом за допомогою чесноти і підтримувати порядок за допомогою ритуалу, народ знатиме сором і він виправиться".

Вчитель сказав: "У 15 років я звернув свої помисли до навчання. У 30 років я знайшов самостійність. У 40 років я звільнився від сумнівів. У 50 років я пізнав волю неба. У 60 років навчився відрізняти правду від неправди. У 70 років я став слідувати бажанням мого серця і не порушував ритуалу".

Мен І-цзи запитав про шанобливості до батьків. Учитель відповів: "Не порушуй [принципів]". Коли Фань Чи віз [вчителя] на колісниці, той сказав йому: "Мен-сунь запитав мене про шанобливості до батьків, я йому відповів: "Не порушуй [принципів]". Фань Чи запитав: "Що це

значить?" Учитель відповів: "За життя батьків служити їм, слідуючи ритуалу. Коли вони помруть, поховати їх відповідно до ритуалом і приносити їм жертви, керуючись ритуалом".

Мен У-бо запитав про шанобливості до батьків. Учитель відповів: "Батьки завжди засмучуються, коли їх діти хворіють".

Цзи-ю запитав про шанобливості до батьків. Учитель відповів: "Сьогодні шанобливістю до батьків називають їх зміст. Але люди мають також собак і коней. Якщо батьків не почитати, то чим відрізнятиметься ставлення до них від ставлення до собак і коней?"

Цзи-ся запитав про шанобливості до батьків. Учитель відповів: "Важко постійно виражати радість. Хіба можна вважати шанобливістю до батьків тільки те, коли діти працюють за них і пропонують їм першим покуштувати вино і їжу?"

Вчитель сказав: "Я розмовляв з Хуеєм цілий день, і він, як дурень, ні в чому мені не перечив. Коли він пішов, подумав про нього і зміг зрозуміти, що Хуей далеко не дурень".

Вчитель сказав: "Подивившись на вчинки людини, поглянь на їх причини, встанови, викликають вони у неї занепокоєння. І тоді зможе людина приховати, [що вона собою являє]?"

Учитель сказав: "Той, хто, повторюючи старе, дізнається нове, може бути наставником [людей]".

Вчитель сказав: "Шляхетний чоловік не подібний речі".

Цзи-гун запитав про благородну людину. Учитель відповів: "Вона перш здійснює задумане, а потім вже говорить про це".

Вчитель сказав: "Благородна людина до всіх ставиться однаково, вона не проявляє пристрасті; низька людина проявляє пристрасть і не ставиться до всіх однаково".

Вчитель сказав: "Вчитися і не розмірковувати – марно втрачати час, роздумувати і не вчитися – згубно".

Вчитель сказав: "Вивчення неправильних поглядів шкідливо".

Вчитель сказав: "Ю, я навчу тебе [правильному відношенню] до знання. Знаючи що-небудь, вважай, що знаєш; не знаючи, вважай, що не знаєш, – це і є [правильне ставлення] до знання".

Цзи-чжан вчився, щоб стати чиновником. Вчитель сказав: "[Для цього треба] більше слухати, не надаючи значення тому, що викликає сумніви, про решту говорити обережно, і тоді осуду буде мало. [Для цього треба] більше бачити, не робити того, у чому не впевнений, а інше робити обережно, і тоді буде мало каяттів. Коли слова викликають мало осуду, а вчинки мало каяттів, тоді можна стати чиновником".

Ай-гун запитав: "Яких потрібно вжити заходів для того, щоб народ підкорявся?" Вчитель відповів: "Якщо висувати справедливих людей і

усувати несправедливих, народ буде підкорятися. Якщо ж висувати несправедливих і усувати справедливих, народ не буде підкорятися".

Цзи Кан-цзи запитав: "Як зробити народ шанобливим, відданим і старанним?". Учитель відповів: "Якщо ви будете у спілкуванні з народом суворі, то народ буде шанобливий. Якщо ви проявите синівську шанобливість до своїх батьків і будете милостиві [до народу], то народ буде відданий. Якщо ви будете висувати добродішних людей і наставляти тих, хто не може бути добродішним, то народ буде старанним".

Хтось сказав Кун-цзи: "Чому ви не займаєтеся управлінням [державою]?". Учитель відповів: "У «Шу цзин» говориться: коли треба проявити синівську шанобливість, вияви синівську шанобливість; будь дружний зі своїми братами, здійснення цього й є управління". Якщо це й є управління, то до чого займатися управлінням [державою]?"

Вчитель сказав: "Не знаю, як можна, щоб у людини не було правдивості. Це подібно до того, що у великого воза немає скріпи, а у малого – немає поперечки. Як можна їхати [на цих візках]?"

Цзи-чжан запитав: "Чи можна знати, що буде десять поколінь потому?". Учитель відповів: "[Династія] Інь успадкувала ритуал [династії] Ся; те, що вона відкинула, і те, що вона додала, – відомо. [Династія] Чжоу успадкувала ритуал [династії] Інь; те, що вона відкинула, і те, що вона додала, – відомо. Тому можна знати, що буде при наступниках династії Чжоу, хоча і змінять один одного сто поколінь".

Вчитель сказав: "Приносити жертви духам несвоїх предків – прояв лестошів. Бачити то здійснення, що вимагає борг, і не зробити є відсутність мужності".

Виходець з царства Вей, Ан Ян (390-338 до н.е.) став всесильним міністром у царстві Цинь, і саме для цього у недавньому минулому полуварварській державі він створив свою доктрину. Суть її, як вона постає зі сторінок приписуваного Шан Яну **трактату «Шан цзюнь шу» («Книга правителя області Шан»)**, зводиться до того, що головне в адміністрації – це жорстка влада, заснована на системі доносів і суворих покарань навіть за незначні проступки.

Людина за природою порочна і дурна. Дурість її для начальства навіть зручна – легше керувати. Але пороки надолужити суворо і рішуче викорінювати, для чого у країні необхідно безроздільне панування закону, тобто наказу. Накази повинні бути ясними і зрозумілими всім, а виконання їх – завдання адміністрації. Дотримуватися законів зобов'язані всі, незалежно від посади. Якщо закон і, отже, порядок забезпечені, держава стає сильною. Народ же треба штучно послабити – в цьому таїться сила держави.

Єдиний для всіх закон і тісно пов'язана з ним система покарань – основа соціально-політичної, та й будь-якої іншої регуляції суспільства. Що ж до народу, то його поведінку слід уніфікувати і регулювати за допомогою строгих і дріб'язкових регламентів. Зусилля людей необхідно сконцентрувати на головному, що дає силу державі, – на землеробстві та військовій справі. Землеробство забезпечує достаток, військові заняття – силу.

Апарат влади слід тримати у строгості, не можна дозволяти його членам зловживати службовим становищем і піддаватися корупції. В апараті не потрібні ні занадто розумні (від них багато клопоту), ні надто здатні; в ньому повинні переважати середні і законслухняні, слухні й віддані правителю служаки. Він повинен бути вільним від групових і приватних інтересів, уніфікація тут особливо важлива.

"Слабкий народ – сильна держава" – девіз Шан Яна, але ним, нехай різною мірою, керувалися і всі інші реформатори-легісти, яких у період Чжаньго можна було зустріти майже у всіх царствах, хоча і не скрізь вони домагалися однакових успіхів.

«Книга правителя області Шан» – давньокитайський політичний трактат легістської школи, складений Шан Яном у III ст. до н.е. У ньому викладається вчення про систему та методи управління державою і народом. «Шан цзюнь шу» – одна з перших у світовій історії книг, в якій детально розроблена модель деспотичної держави. Ідеї, викладені в «Шан цзюнь шу», дуже вплинули на розвиток старокитайської державності.

Міркування про народ

Красномовство і гострий розум сприяють безладдю; ритуал і музика сприяють розбещеності моралі; доброта і людинолюбство – мати проступків; призначення і висунення на посади [добродішних людей] – джерело пороку. Якщо потурають заворушенням, вони розростаються; якщо потурають розбещеності моралі, вона поширюється; якщо у проступків є мати, вони помножаться; якщо існує джерело, що породжує порок, порок ніколи не зникне. Там, де одночасно існують всі ці вісім [паразитів], народ сильніше своїх влад; у країні ж, де відсутні ці вісім [паразитів], влада сильніше свого народу. Коли народ сильніше своєї влади, держава слабка; коли влада сильніше свого народу, армія могутня. Тому, якщо у державі існують всі ці вісім [паразитів], правитель не в змозі змусити народ обороняти країну або вести наступ, і тоді держава неодмінно буде розчленована і загине. Якщо ж в країні не буде цих восьми [паразитів], правитель завжди зможе змусити народ обороняти країну або вести наступ, і тоді [держава] неодмінно стане процвітати і [правитель] досягне панування у Піднебесній.

Якщо [управляти] людьми як добродісними, вони будуть любити своїх близьких; якщо ж [управляти] людьми як порочними, вони полюблять ці порядки. Згуртованість [людей] і взаємна підтримка [виникають від того, що ними] управляють як добродісними; роз'єднаність людей і взаємна ворожнеча [виникають від того, що ними] управляють немов порочними. Там, де [до людей ставляться] як до добродісних, проступки ховаються; там же, де [до людей ставляться] як до порочних, злочини жорстоко караються. Коли проступки ховаються – народ переміг закон; коли ж злочину сувора заборона – закон переміг народ. Коли народ перемагає закон, у країні панує безлад; коли закон перемагає народ, армія посилюється. Тому-то і сказано: якщо управляти людьми як добродісними, то неминуча смута і країна загине; якщо управляти людьми як порочними, то завжди затверджується зразковий порядок і країна досягає могутності.

Якщо держава, на яку важко напасти, виступає у похід один раз, вона витягує десятикратну вигоду; якщо ж країна, на яку легко напасти, виступає в похід десять разів, її втрати будуть стократні. Про державу, що почие силу, кажуть, що на неї важко напасти; про державу, що почитає [порожні] промови, кажуть, що на неї легко напасти. Якщо народ любить [порожні] промови, його важко використовувати на [війні]. Країна, де народ боїться державних законів і слухняний у війні, нападає за допомогою сили; виступаючи у похід один раз, вона витягує десятикратну вигоду. Країна, де народ не страшиється державних законів і не слухняний у війні, нападає за допомогою [порожніх] промов; виступаючи у похід десять разів, вона несе стократні втрати.

Кари [повинні бути] суворими, а ранги знатності почесними, нагороди незначними, а покарання – вселяти тріпотіння. Коли ранги знатності почесні, це означає, правитель любить народ; коли покарання вселяють трепіт, народ піде на смерть за правителя. Тому, якщо процвітаюча держава застосовує покарання, народ буде у вииграші; якщо вона застосовує нагороди, зростає вплив правителя.

Хто така «шляхетна людина» (згідно з наведеними текстами)?

Прокоментуйте зміст міркувань давньокитайських авторів про правителя та народ.

Лао-цзи (бл. 604 - 531 до н.е.) – легендарний давньокитайський мислитель, засновник філософії даосизму. За переказами, він народився на півдні Китаю. Більшу частину свого життя Лао-цзи служив хранителем імператорського архіву і бібліотекарем у державній бібліотеці. У похилому віці він вирішив покинути країну і вирушив на захід. Коли він досяг прикордонної застави, її начальник попросив Лао-

цзи розповісти йому про своє вчення. Лао-цзи виконав його прохання, написавши текст «Дао де Цзин» («Канон Шляху і Благодаті», інша назва «Три вози», написаний на бамбуку, що займав три вози), після чого він пішов; й невідомо, як і де помер.

Лао-цзи. «Дао де Цін».

Текст із книги (уривки).

1

Дао, яке може бути виражено словами, не є постійне дао. Ім'я, яке може бути названо, не є постійне ім'я. Безіменне є початок неба і землі – мати всіх речей.

Тому той, хто вільний від пристрастей, бачить чудесну таємницю [дао], а хто має пристрасі, бачить тільки його у кінцевій формі. Безіменне та таке що має ім'я – одного й того ж походження, але з різними назвами. Разом вони називаються найглибшими. Перехід від одного найглибшого до іншого - двері до всього чудесного.

2

Коли всі у Піднебесній дізнаються, що прекрасне є прекрасним, з'являється і потворне. Коли всі дізнаються, що добре є добром, виникає і зло. Тому буття і небуття породжують одне одного, важке і легке створюють один одного, довге та коротке взаємно співвідносяться, високе і низьке взаємно визначаються, звуки, зливаючись, приходять у гармонію, попереднє і наступне слідує один за одним. Тому совершенномудрий, роблячи справи, воліє до недіяння; здійснюючи вчення, не вдається до слів; викликаючи зміни речей, [він] не здійснює їх сам; створюючи, не володіє [тим, що створено]; приводячи у рух, не докладає до цього зусиль; успішно завершуючи [щось], не пишається. Оскільки він не пишається, його заслуги не можуть бути відкинуті.

3

Якщо вшановувати мудреців, то в народі не буде сварок. Якщо не цінувати рідкісних предметів, то не буде злодіїв серед народу. Якщо не показувати того, що може викликати заздрість, то чи не будуть хвилюватися серця народу. Тому, керуючи [країною], совершенномудрий робить серця [підданих] порожніми, а шлунки – повними. [Його управління] послаблює їхню волю і зміцнює кістки. Воно постійно прагне до того, щоб у народі не було знань і пристрастей, а мають знання не сміли б діяти. Здійснення недіяння завжди приносить спокій.

4

Дао порожньо, але при вживанні невичерпне, якнайглибше! Воно здається прабатьком всіх речей.

Якщо притупити його проникливість, звільнити його від безладу, стримати його блиск, уподібнити його порошинці, то воно буде здаватися ясно існуючим. Я не знаю, чиє воно породження, [я лише знаю, що] воно передує небесному владіці.

5

Небо і Земля не володіють людинолюбством і надають всім істотам можливість жити власним життям. Совершенномудрий не володіє людинолюбством і надає народу можливість жити власним життям.

Хіба простір між Небом і Землею не схоже на ковальський міх? Чим більше [в ньому] порожнечі, тим довше [він] діє, чим сильніше [в ньому] рух, тим більше [з нього] виходить [вітер].

Той, хто багато говорить, часто зазнає невдачі, тому краще знати міру.

6

Перетворення невидимого [Дао] нескінченні. [Дао] – найглибші врата народження. Найглибші брама народження – корінь неба і землі. Воно [Дао] існує [вічно] подібно нескінченній нитці, й його дія невичерпна.

7

Небо і Земля – довговічні. Небо і Земля довговічні тому, що існують не для себе. Ось чому вони можуть бути довговічними.

Тому совершенномудрий ставить себе позаду інших, завдяки чому він виявляється попереду. Він нехтує своїм життям, і тим самим його життя зберігається. Чи не відбувається це через те, що він нехтує особистими [інтересами]? Навпаки, [він діє] згідно своїм особистим [інтересам].

8

Вища чеснота подібна воді. Вода приносить користь усім істотам і не бореться [з ними]. Вона знаходиться там, де люди не бажали б бути. Тому вона схожа на Дао.

[Людина, що володіє вищою чеснотою, так само, як і вода], повинна селитися ближче до землі; її серце повинно слідувати внутрішнім спонуканням; у відносинах з людьми вона повинна бути доброзичливою; у словах повинна бути щирою; в управлінні [країною] повинна бути послідовною; у справах повинна виходити з можливостей; у діях повинна враховувати час. Оскільки [вона], так само як і вода, не бореться з речами, [вона] не робить помилок.

Краще нічого не робити, ніж прагнути до того, щоб що-небудь наповнити. Якщо [чим-небудь] гострим [весь час] користуватися, воно не зможе довго зберегти свою [гостроту]. Якщо зала наповнена золотом і яшмою, то ніхто не в силах їх уберегти. Якщо багаті і знатні проявляють хизування, вони самі накликають на себе біду.

Коли справу завершено, людина [повинна] усунутися. У цьому закон небесного [Дао].

10

Якщо душа і тіло будуть в єдності, чи можна зберегти її? Якщо зробити дух м'яким, чи можна стати [безпристрасним] подібно новонародженому? Якщо споглядання стане чистим, чи можливі тоді омани? Чи можна любити народ і управляти країною, не вдаючись до мудрості? Можливі перетворення у природі, якщо слідувати м'якості? Чи можливе здійснення недіяння, якщо пізнати всі взаємини у природі?

Створювати і виховувати [сущє]; створюючи, не мати [того, що створено]; приводячи у рух, не докладати до цього зусиль; керуючи, не вважати себе володарем – ось що називається найглибшим Де.

11

Тридцять спиць з'єднуються в одній ступиці, [утворюючи колесо], але зміст колеса залежить від порожнечі між [спицями]. З глини роблять судини, але вживання судин залежить від порожнечі у них. Пробивають двері і вікна, щоб зробити будинок, але користування будинком залежить від порожнечі у ньому. Ось чому корисність чого-небудь наявного залежить від порожнечі.

12

П'ять кольороів притупляють зір. П'ять звуків притупляють слух. П'ять смакових відчуттів притупляють смак. Швидка їзда і полювання хвилюють серце. Коштовні речі змушують людину чинити злочини. Тому совершенномудрий прагне до того, щоб зробити життя ситим, а не до того, щоб мати гарні речі. Він відмовляється від останнього і обмежується першим.

13

Слава і ганьба подібні страху. Знатність подібна великому нещастю у житті. Що означає, слава і ганьба подібні страху? Це означає, що нижчестоящі люди здобувають славу зі страхом і втрачають її також зі страхом.

Що означає, знатність подібна великому нещастю в житті? Це означає, що я маю велике нещастя, тому що я [дорожу] самим собою. Коли я не буду дорожити самим собою, тоді у мене не буде і нещастя.

Тому знатний, самовіддано служачи людям, може жити серед них. Гуманний, самовіддано служачи людям, може знаходитися посеред них.

14

Дивлюся на нього [Дао] і не бачу, а тому називаю його невидимим. Слухаю його й не чую, тому називаю його нечутним. Намагаюся схопити його і не досягаю, тому називаю його дрібним. Не треба прагнути дізнатися про джерело цього, тому що це єдино. Його верх не освітлений, його низ не затемнений. Воно нескінченно і не може бути названо. Воно знову повертається до небуття. І ось називають його формою без форм, образом без істоти. Тому називають його неясним і туманним. Зустрічаюся з ним і не бачу обличчя його, іду за ним і не бачу спини його.

Дотримуючись прадавнього Дао, щоб оволодіти існуючими речами, можна пізнати одвічне начало. Це називається принципом дао.

15

У давнину ті, хто був здатний до вченості, знали дрібні і найтонші [речі]. Але іншим їх глибина невідома. Оскільки вона невідома, [я] довільно даю [їм] опис: вони були боязкими, ніби переходили взимку потік; вони були нерішучими, як ніби боялися своїх сусідів, вони були важливими, як гості; вони були обережними, ніби ступали по танучій кризі; вони були простими подібно необробленому дереву; вони були неосяжними, подібно долині; вони були непроникними, подібно каламутній воді. Це були ті, які, дотримуючись спокою, вміли брудне зробити чистим. Це були ті, які своїм умінням зробити довговічний рух спокійним, сприяли життю. Вони дотримувалися Дао і не бажали багато чого. Не бажаючи багато чого, вони обмежувалися тим, що існує, і не створювали нового.

16

Потрібно зробити [своє серце] гранично неупередженим, твердо зберігати спокій, і тоді всі речі будуть змінюватися самі собою, а нам залишиться лише споглядати їх обернення. [У світі] – велика різноманітність речей, але [всі вони] повертаються до свого початку. Повернення до початку називається спокоєм, а спокій називається поверненням до єства. Повернення до єства називається постійністю. Знання постійності називається [досягненням] ясності, а незнання постійності призводить до безладдя й [в результаті] до зла. Знання постійності робить досконалим; той, хто досягнув досконалості, стає справедливим; той, хто знайшов справедливість, стає государем. Той, хто стає володарем, слідує небу. Той, хто слідує небу, слідує Дао. Той, хто слідує Дао, вічний...

Дайте пояснення вислову «Дао, яке може бути виражено словами, не є постійне дао. Ім'я, яке може бути названо, не є постійним ім'ям».

*Чи розповсюджується Дао на природу и на людину однаково?
Проілюструйте прикладами.*

2.4 ЗАПИТАННЯ ДЛЯ РОЗДУМІВ ТА САМОКОНТРОЛЮ

Запитання є звичною формою контролю знань. Проте не менш важливою їх функцією є ініціація мисленнєвого процесу. Рівень опанування теми визначається не тільки здатністю давати відповіді на запитання, а і самостійно формулювати власне запитання. Дайте відповіді та спробуйте самостійно скласти п'ять запитань за темою.

2.4.1 Яким бачили світовий порядок стародавні індійці?

2.4.2 На яких особливостях людського єства ґрунтуються індійські духовні практики?

2.4.3 Чим Брахман відрізняється від брахмана?

2.4.4 Розкрийте сутність поняття «Дао».

2.4.5 Розтлумачте принцип недіяння «У-вей».

2.4.6 Охарактеризуйте модель суспільства у Конфуція. Поясніть переваги та недоліки принципу «держава – це велика родина».

2.4.7 Охарактеризуйте відношення людина – природа у східній філософії.

2.5 РОБОТА З ЦИТАТАМИ

Цитата – це скарбничка мудрості, що зберігається у філософських творах. У цитатах думка філософа набуває своєї форми. Дуже важливо навчитись її опановувати, поринаючи у процес її тлумачення.

2.5.1 Охарактеризуйте уявлення стародавніх індійців про призначення людини та її місце у світі за уривком твору («Бхаґавад-Ґіта», Пісня третя «Карма-йога»):

Той грішний, у кого для себе лиш горщики повні.

Від їжі істоти ростуть, ну а їжа – із хмари,

Дош виник від жертви, а жертва з'явилась із карми.

Знай, карма – від Брами, з нетлінного виник той Брама,

Він міститься в жертві, яка обернулась дарами.

А хто не дає кружеляти одвічному колу,

Даремно на світі живе, непотрібний нікому.

А кожний, хто сповнений Атманом, радість пізнає,

Хто спокій знайшов у душі, той турботи не знає.

У кого своя до мети простелилась дорога,

Йому не потрібна в житті нічия допомога.

Хто сміло береться за діло й призначене чинить,

Хто пристрасті власні долає – досягне вершини...

2.5.2 За уривком твору Конфуція «Лунь-юй» (Розділ «Вей лін-гун») з'ясуйте, яку роль автор визначає для навчання.

«Учитель спитав: "Ю, чи чув ти про шість людських вад, про які мовиться у шести фразах? ... Сідай, я розповім: Любити людинолюбство і не любити навчання. Вада у тому, що це веде до тупості. Любити мудрість і не любити навчання. Це призводить до саморозпорошення. Любити правдивість і не вчитися. Ця вада призводить до того, що правда йде на шкоду самому собі. Любити прямоту і не вчитися. Це призводить до грубості. Любити мужність і не любити навчання – прямий шлях до розпалення заворушень. Любити твердість і не навчатися. Вада у тому, що це призводить до впертості"».

2.5.3 За допомогою цитат із твору Лао-цзи «Дао де цзин» поясніть принцип діяння без зусиль.

«§ 10. Створювати і виховувати існуюче, створюючи, не володіти (тим, що створено); надаючи руху, не докладати до цього зусиль; керуючи, не вважати себе володарем...

§ 22. Досконало-мудрий... нічому не протидіє, тому він не переможний у Піднебесній...

§ 68. Розумний полководець не буває войовничим. Умілий воїн не буває гнівним. Той, хто вміє перемагати ворога, не нападає. Той, хто вміє правити людьми, не зневажає себе. Це я називаю *де*, яке уникає боротьби. Це сила в управлінні людьми. Це значить жити у відповідності до природи і давнього начала (дао)...»

2.6 ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

Запитання є традиційною формою контролю знань, прийнятою у закладах освіти України та світу. До кожного запитання запронована певна кількість варіантів відповіді, студент має вибрати правильну відповідь. При цьому слід зважати на те, що правильний варіант відповіді може бути не один, їх може бути декілька.

2.6.1 Східна філософська традиція характеризується:
а) відданістю традиціям; б) афористичним стилем мислення;
в) раціоналізмом; г) прагненням пізнати зовнішній світ.

2.6.2 Перші філософські системи з'явилися в Індії у: а) VI ст. до н.е.; б) VI ст. н.е.; в) на початку II тис. до н.е.; г) на початку нашої ери.

2.6.3 «Веда» у перекладі із санскритської мови означає:
а) міфологія; б) релігія; в) наука; г) знання.

2.6.4 Що означає поняття «карма» у давньоіндійській філософії:
а) божественна зумовленість; б) обряд посвяти у вищий жрецький сан;
в) досягнення вищого блаженства, що виникає після смерті; г) вчинки живої істоти, що визначають його нове народження.

2.6.5 Хто є засновником буддизму: а) син правителя, принц Сиддхартха Гаутама; б) політик Чандрагупта; в) божество Крішна; г) філософ Мо-дци.

2.6.6 Що означає поняття «сансара» у давньоіндійській філософії: а) взаємодія людини й суспільства; б) коловорот народження та смерті у різних світах Всесвіту; в) обряд посвяти у вищий жрецький сан; г) сутність і призначення людини.

2.6.7 Що означає поняття «мокша» у давньоіндійській філософії: а) вчинки живої істоти, що визначають його нове народження; б) звільнення від кругообігу народжень і смертей, від усіх страждань й обмежень матеріального існування; в) коловорот народження та смерті у різних світах; г) обряд посвяти у вищий жрецький сан.

2.6.8 Що означає поняття "Брахман": а) принцип взаємодії людини й суспільства; б) надособистісний Абсолют, першооснова всіх речей і явищ; в) постулат про необхідність задоволення природних потреб людини; г) вимога ефективної системи освіти громадян.

2.6.9 Що означає поняття "Атман": а) суб'єктивна першооснова Всесвіту, душа як в індивідуальному, так і в універсальному значенні; б) прагнення пізнати зовнішній світ; в) відданість традиціям; г) усвідомлення смертності.

2.6.10 Брахмани, як одна із чотирьох варн давньоіндійського суспільства, – це: а) жерці, ченці; б) воїни і представники колишньої племінної влади; в) землероби, ремісники, купці; г) безпосередні виробники, бідні прошарки населення.

2.6.11 Шудри, як одна із чотирьох варн давньоіндійського суспільства, – це: а) служителі культу; б) воїни і представники колишньої племінної влади; в) землероби, ремісники, купці; г) безпосередні виробники, бідні прошарки населення.

2.6.12 Яку філософсько-релігійну систему запропонував створювач будизму Будда: а) практичну; б) загальнозначиму; в) етичну; г) закриту.

2.6.13 Змістовною основою вчення буддизму є: а) уявлення про пекло та рай; б) чотири благородні істини та восьми-ступеневий шлях; в) відносини людини з божествами; г) правила поведінки представників різних каст у суспільстві.

2.6.14 Чим буддійська традиція вважає «життя»: а) відданістю традиціям; б) перебігом кар'єрного зростання; в) сукупністю задовольень; г) стражданням.

2.6.15 Як із санскриту перекладається «Будда»: а) воїн; б) торговець; в) невільник; г) просвітлений.

2.6.16 Як із санскриту перекладається термін «джайнізм»: а) поціновувач мудрості; б) той, хто шукає істину; в) той, хто шукає правду; г) переможець; д) учитель мудрості.

2.6.17 Канонічне зібрання текстів класичного буддизму «Тріпітака» – це: а) «Кошик правил», «Кошик повчань», «Кошик доктрин»; б) «Алмазна сутра» буддизма махаяни; в) канон «Дао де цзин».

2.6.18 Фундаментальне поняття філософської системи індуїзму санх'ї «пракріті» – це: а) буття; б) наука; в) первісна матеріальна першопричина Всесвіту; г) вічне життя.

2.6.19 У філософській системі індуїзму санх'ї «пуруша» – це: а) вода як першоелемент; б) розум; в) нерухоме чоловіче духовне космічне начало, яке споглядає динамічне жіноче матеріальне начало пракріті; г) закон спостереження за світом.

2.6.20 Категорія «нірвана» у філософії Давньої Індії – це: а) стан звільнення від страждань світу сансари; б) згасання коливань свідомості; в) свобода від бажань, уподобань, прихильностей; г) найвища мета всіх живих істот.

2.6.21 Засновником китайської філософії вважають: а) Будду; б) Конфуція; в) Вішну; г) Лао-цзи.

2.6.22 Який філософ є автором знаменитої книги «Бесіди і судження»: а) Будда; б) Арістотель; в) Конфуцій; г) Лао-цзи; д) Платон.

2.6.23 Яке із названих формулювань не належить до «4-х благородних істин» буддизму: а) життя – це продовження нашого попереднього життя в іншому; б) життя – це страждання; в) є шлях звільнення від страждань, адже страждання мають причину; г) причина страждань – бажання; д) звільнення від бажань є звільненням від страждань.

2.6.23 Хто із китайських філософів назвав одним із п'яти принципів даосського мислення «недіяння»: а) Ван Чун; б) Лао Цзи; в) Конфуцій; г) Мао ЦзеДун; д) Шен Бухай.

2.6.24 «Недіяння» («у-вей») як категорія давньокитайської філософії – це: а) споглядальна пасивність; б) напрямок перетворення світу; в) втеча від світу.

2.6.25 До основних принципів людських взаємостосунків, за Конфуцієм, належать: а) змінився сам, і навколо тебе зміняться тисячі; б) людина людині є вовком; в) людина людині є братом; г) допомагай іншому досягти того, чого б ти сам хотів досягти; д) не заважай іншому, і тобі не заважатимуть; е) чого не бажаєш собі, того не роби іншим.

2.7 СИТУАТИВНІ ЗАВДАННЯ ТА ТЕМИ ДЛЯ ЕСЕ

Ситуативні завдання й запропоновані теми для есе покликані спрямувати пізнавальний інтерес студентів на певні теми й проблеми, які заслуговують на увагу філософськи допитливих молодих людей та сприятимуть набуттю ними філософської культури мислення.

2.7.1 Поясніть суть однієї із центральних формул східного філософського світобачення «Ти є Тим» (яка була сформульована у давньоіндійських Ведах Упанішадах).

2.7.2 У східному світі (і, відповідно, у філософії Давнього Сходу): людина – несамостійна реальність. Надайте розгорнуту аргументацію у термінах давньосхідної філософії.

2.7.3 Надайте філософське есе на тему: «світ реальний та світ надреальний у філософії Давнього Сходу: ознаки розрізнення».

2.7.4 Навіщо потрібна медитація східній людині? – Надайте есе із розгорнутими поясненнями сутності такого суто східного феномену, як «медитація».

2.7.5 «Істина», яку досягнув Будда, й став Просвітленим, це – священна істина про страждання. Розтлумачте, у чому полягає її філософський зміст (згідно з давньоіндійською філософією).

2.7.6 Надайте філософське есе на тему: «"людина" у спектрі основних ідей філософії конфуціанства». Збагатіть своє есе порівнянням конфуціанської «людини» із так само давньокитайською, проте зовсім не такою «людиною» у філософії даосизму.

2.7.7 Яким чином внаслідок взаємодії часток інь – ян виникає Шлях Дао (яким рухаються всі об'єкти у Всесвіті, згідно давньокитайській філософії) – розкрийте "механізми" такої взаємодії мовою східної філософії.

2.7.8 Згідно з давньосхідною медициною, сім психічних факторів (радість, гнів, неспокій, смуток, безвихідь, туга, страх) називаються внутрішніми причинами хвороб. У східних медичних книгах пишеться: «від роздумів страждає селезінка, від тривоги – легені, від гніву – печінка, від страху – нирки, а надмірні веселощі руйнують серце». Прокоментуйте (поясніть) ці положення давньосхідної медичної науки, виходячи зі східної філософської теорії взаємодії інь – ян.

2.7.9 У контексті філософського знання – порівняйте східний та західний принципи побудови релігій, дайте порівняльну характеристику східного та західного Бога.

2.7.10 Надайте порівняльний аналіз вихідних особливостей західного та східного типів філософствування, як точок стикання так й елементів суттєвого розходження.

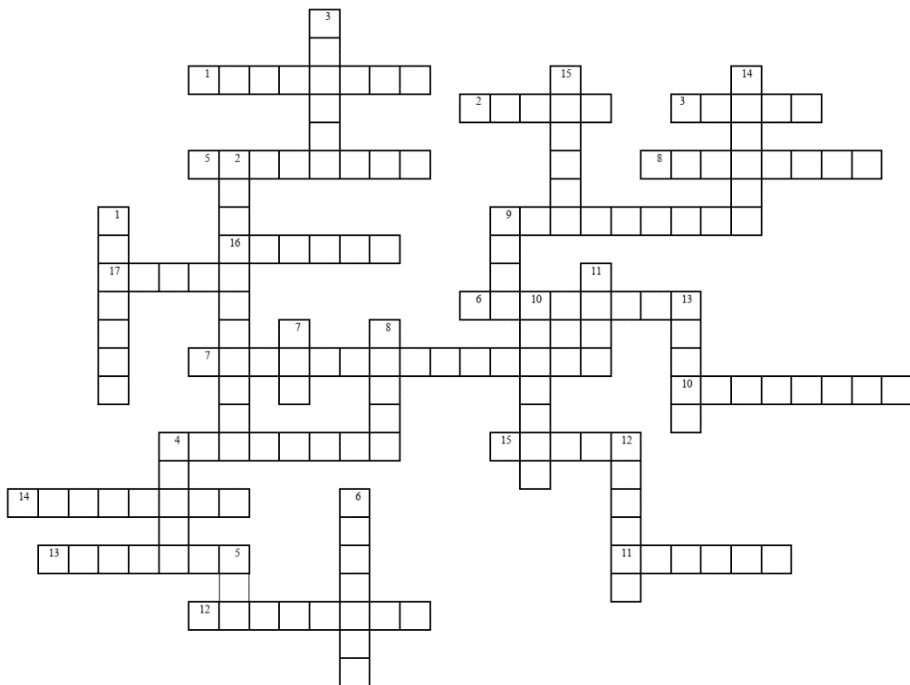
2.7.11 Буддизм / конфуціанство у сучасному світі – прокоментуйте статус цих давніх релігійно-філософських систем у сучасному світі, у контексті проблеми «Схід-Захід» в її сучасному окресленні.

РОЗДІЛ 3

«ЛЮДИНА – СВІТ» ТА ФІЛОСОФІЯ ЕПОХИ АНТИЧНОСТІ

3.1 ТЕМАТИЧНИЙ КРОСВОРД

Методична спрямованість тематичного кросворду передбачає опрацювання матеріалу з різноманітних питань теми з метою формування специфічного словникового запасу та розвитку рівня загальної ерудиції в межах кожної окремої ділянки історії філософії.

По вертикалі:

1. Давньогрецькі платні вчителі мудрості та красномовства.
2. Представник Мілетської школи.
3. Твір Платона.
4. Поет, що систематизував давньогрецьку міфологію.
5. Світовий розум в концепції Анаксагор.
6. Давньогрецьке місто в Іонії, одне з семи, що називали себе місцем народження Гомера, батьківщина багатьох філософів.
7. Стан, в якому за Гераклітом Ефеським постійно перебуває все суще.
- 8.

Давньогрецька колонія в Малій Азії, що дало початок першій філософській школі. 9. Основа, одиниця, елементарна складова сушого за Демокрітом. 10. Давньогрецький філософ, що вірив в циклічне переселення душ. 11. Духовна субстанція за Платоном. 12. Давньогрецький філософ, завдяки якому здійснився антропологічний поворот в осмисленні світу. 13. Школа, заснована Арістотелем. 14. давньогрецький філософ, майже всі твори якого написані у формі діалогів. 15. Яскравий представник стоїцизму.

По горизонталі:

1. Принцип задоволення, що пропагується у філософії епікуреїзму. 2. Ідеал людини в філософії стоїцизму. 3. Основа всього сушого за Піфагором. 4. Філософ, що джерело буття ототожнював з вогнем. 5. Метод виховання та навчання людини, введений Сократом. 6. Античний філософ, що джерелом всього вважав взаємодію двох сил – Любові і Ворожнечі. 7. Основний напрям філософствування в досократичний період. 8. Софіст, що стверджував: «Людина є мірою всіх речей...». 9. Мілетський філософ, основою який всього вважав повітря. 10. Антична філософська школа, що заперечувала реальну наявність руху в світі. 11. «Ахілес», «Черепашка», «Дихотомія». 12. Найперший оригінальний грецький філософ, що стверджував: люди створили богів за своєю подобою, а не навпаки. 13. Субстанція за Анаксимандром. 14. Школа Платона. 15. Всесвіт за Гераклітом Ефеським. 16. Одна з найбільш значущих сократичних шкіл. 17. Філософ, який переважно зазначається першим в списку «семи мудреців».

3.2 ЗАПИТАННЯ КРОСВОРДНОГО ТИПУ

Запитання кросвордного типу – це підтип відкритих запитань (на які очікується отримати максимально повну відповідь за заданою запитанням темою). А *кросвордні* запитання вимагають ще й максимально конкретної і точної відповіді у вигляді одного слова. У даному навчальному посібнику такими відповідями-словами є, як правило, філософські категорії певної філософської теорії чи концепції.

3.2.1 Що, на думку Елейської філософської школи Давньої Греції, є першоелементом світу?

3.2.2 Хто з представників Мілетської філософської школи називав Бога універсальним інтелектом?

3.2.3 Фалес початком всього вважав воду, а що він вважав рушійною силою всього?

3.2.4 Хто з давньогрецьких філософів вважав, що мета людського життя – це звільнення душі від тіла через її очищення за допомогою занять пізнанням?

3.2.5 Згідно Геракліта, логос демонструє структурний і стійкий бік всього існуючого. А що, на його думку демонструє якісний і мінливий бік існуючого?

3.2.6 Хто із давньогрецьких філософів заявив, що все матеріально, у тому числі й душа, що душа смертна, як і тіло?

3.2.7 Хто із давньогрецьких філософів вважав душу середовищем розуму і мислення?

3.2.8 Що, на думку Платона, є впорядкованою системою форми і сутності буття предметів?

3.2.9 Хто із давньогрецьких філософів, вважав причиною всьому матерію, а першопоштовхом Бога?

3.2.10 Платон вважав ідеальною державою аристократичну республіку, а Арістотель?

3.3 ЧИТАНКА (ЗАПИТАННЯ ІЗ ПЕРШОДЖЕРЕЛ)

Розділ навчального посібника «Читанка (запитання із першоджерел)» передбачає формування у студентів навичок самостійного мислення шляхом роботи із першоджерелами, не тільки засвоєння теоретичних філософських знань, але й практика роботи з ними, із використанням їх для дискусій на семінарських заняттях. Самостійне опрацювання першоджерел сприятиме вибудовуванню у студента власної світоглядної позиції, вміння аргументовано й критично мислити.

Діоген Лаертський (1-а полов. III ст.) – давньогрецький історик філософії, автор найбільшого історико-філософського дослідження, що містить біографічні і доксографічні, тобто виклад думок і поглядів, відомості про античні філософські школи та їх представників. Жодних даних про його особу і біографію не зберіглося, приблизними є й дати його життя. На думку деяких авторів, не можна виключити, що ми маємо справу не з реальним ім'ям, а із псевдонімом, запозиченим з гомерівського епосу. Іменем Діоген Лаертський підписаний елліністичний трактат, що викладає біографії і переконання античних мислителів починаючи з архаїчної епохи (Фалес, Солон) і аж до рубежу нашої ери.

Названа книга – найголовніша праця Діогена Лаертського, єдина з античних історій філософії, що збереглася до наших днів; обіймає майже весь період розвитку античної думки та складається з 10 книг. На жаль, первинна назва праці нам зовсім невідома. Так, у паризькому рукописі 1759 р. вона значиться як «Діоген Лаертський: життєпис і думки тих, хто

прославився у філософії, й у стислому вигляді зведення поглядів кожного вчення», нині ж її прийнята зазначена вище назва.

Діоген Лаертський не прагнув ні до хронологічної зв'язності матеріалу, ні до його систематичного викладу. Найважливішим критерієм для нього були різноманітність і жвавість подачі відомостей. Незважаючи на те що метод і стиль Діогена Лаертський вельми далекі від сучасних уявлень про наукове викладення, історико-філософська цінність його трактату дуже значна. Наприклад, ціла низка висловів Геракліта, невідомих з інших джерел, унікальний список незбережених праць Демокріта, цінні текстологічні відомості про твори Платона, досить виразне викладення логіки та етики ранніх стоїків.

3.3.1 Діоген Лаертський. «Про життя, вчення та висловлювання славетних філософів»

Текст із книги (уривки).

Книга перша. Вступ.

Заняття філософією, як деякі вважають, почалися вперше у варварів: а саме у персів були їх маги, у вавилонян і асиріян – халдеї, у індійців – гімносфісти [або «голі філософи», грецька назва для індійських філософів-аскетів – прим. авт.], у кельтів і галлів – так звані друїди і семнофеї...

Єгиптяни запевняють, що зачинателем філософії, збереженої жерцями і пророками, був Гефест, син Нілу...

І все ж це велика помилка – приписувати варварам відкриття еллінів: адже не тільки філософи, але і весь рід людей бере початок від еллінів. Справді, досить пригадати, що саме серед афінян народився Мусей, а серед фіванців – Лін.

Мусей, син Евмолпа, перший, за переказами, вчив про походження богів і перший побудував кулю; він вчив, що все на світі народжується з Єдиного і знаходить розв'язання в Єдиному... Від Евмолпа, батька цього Мусея, отримав своє ім'я афінський рід Евмолпідів.

Лін, за переказами, був сином Гермеса і музи Уранії; він навчав про походження світу, про шляхи сонця і місяця, про народження тварин і рослин...

Ось таким чином розпочалася у еллінів філософія, саме ім'я якої є чужим варварській мові.

Ті, хто приписують відкриття філософії варварам, вказують ще й на фракійця Орфея, називаючи його філософом, і притому найдавнішим. Але я не впевнений, чи можна називати філософом людину, яка говорила

про богів так, як він; та й взагалі не знаю, як назвати людину, яка безсоромно приписує богам всі людські пристрасті, у тому числі такі мерзенні справи, які й людині на мову рідко прийдуть...

Прихильники варварського походження філософії описують і те, який вигляд вона мала у кожного з народів.

Халдеї займалися астрономією і передбаченнями. Єгиптяни у своїй філософії міркували про богів і про справедливість. Вони стверджували, що початком всього є речовина, з неї виділяються чотири стихії і на завершення є всілякі живі істоти. Богами вони вважають сонце і місяць, перше під ім'ям Осіріса, другий під ім'ям Ісіди, а натяками на них служать жук, змія, яструб й інші тварини...

Філософію філософією (любомудрієм), а себе філософом (любомудром) вперше почав називати Піфагор, коли сперечався в Сікіоні з Леонтом, тираном Сікіона або Фліунта. Мудрецем ж, за його словами, може бути тільки бог, а не людина. Бо передчасно було б філософію називати "мудрістю", а того, хто займається нею, "мудрецем", наче витончив вже свій дух до межі; а філософ ("любомудр") – це просто той, хто відчуває потяг до мудрості. Мудреці називалися також софістами, і не тільки мудреці, а й поети: так називають Гомера і Гесіода Кратін і Архілох, бажаючи похвалити цих письменників.

Мудрецями шанувалися наступні мужі: Фалес, Солон, Періандр, Клеобул, Хілон, Біант, Пітакс; до них зараховують також Анахарсіса Скіфського, Місона Хенейського, Ферекіда Сіросського, Еніменіда Критського, а деякі і тирана Пісістрата. Ось хто були мудреці.

Філософія ж мала два начала: одне від Анаксимандра, а інше від Піфагора; Анаксимандр навчався у Фалеса, а наставником Піфагора був Ферекід. Перша філософія називається іонійською, бо вчитель Анаксимандра Фалес був іонійцем, як уродженець Мілета; друга називається італійською, бо Піфагор займався нею головним чином в Італії. Іонійська філософія завершується Клігомахом, Хрісіппом і Феофрастом, італійська ж – Епікуром.

Наступником Фалеса був Анаксимандр, за ним слідував Анаксімен, потім Анаксагор, потім Архелай, потім Сократ, який ввів етику; за Сократом – сократики, і посеред них Платон, засновник Старша академії, за Платоном – Сневіпп і Ксенократ, потім Полемон, потім Крантор і Кратет, потім Аркесілай, з якого починається Середня академія; потім Лакід, зачинатель Нової академії, потім Карнеад, потім Клітомах; от як ця філософія завершується Клітомахом. Хрісіппом ж вона завершується так: учнем Сократа був Антисфен, за ним слідував кінік Діоген, потім Кратет Фіванський, потім Зенон Кітійський, потім Клеанф, потім Хрісіпп. А Феофрастом вона завершується так: учнем Платона був

Арістотель, а учнем Арістотеля Теофраст. Ось яким чином завершується іонійська філософія.

Італійська ж філософія така: учнем Ферекіда був Піфагор, за ним слідував син його Телавг, потім Ксенофан, потім Парменід, потім Зенон Елейський, потім Левкіпп, потім Демокріт, потім багато інших, у тому числі Навсіфан (і Навкід), а за ними Епікур.

Філософи поділяються на догматиків і скептиків. Догматики – це всі ті, які розмірковують про предмети, вважаючи їх збагненними; скептики – це ті, які утримуються від суджень, вважаючи предмети незбагненними.

Деякі філософи залишили після себе твори, а деякі зовсім нічого не писали. Посеред останніх – Сократ, Стільпон, Пилип, Менедем, Піррон, Феодор, Карнеад, Брісон, а на думку інших, також і Піфагор і Арістон Хіосський (якщо не рахувати декількох листів). По одному лише твору залишили Меліс, Парменід, Анаксагор. Багато написав Зенон, ще більше Ксенофан, ще більше Демокріт, ще більше Арістотель, ще більше Епікур, ще більше Хрісіпп.

Деякі філософи отримали найменування у відповідності до міст, наприклад, елейці, мегарики, еретрійці, кіренаїки; деякі – по місцях занять, наприклад, академіки і стоїки; деякі – за особливостями занять, наприклад, перипатетики – гуляють; деякі – з глузуванням, наприклад, кініки-собаки; деякі – по схильності, наприклад, евдемоніки – шукачі щастя; деякі – за образом думок, наприклад, філалети-правдолюбці, еленктіки-спростовувачі, аналогети-зіставлявачі; деякі – за іменами своїх наставників, наприклад, сократики, епікурейці та інші.

Нарешті, одні філософи називаються фізиками, за вивчення природи; інші – етиками, за міркування про вдачі; треті – діалектиками, за хитросплетіння промов. Фізика, етика і діалектика суть три частини філософії; фізика вчить про світ і про все, що у ньому міститься; етика – про життя і про властивості людини; діалектика ж піклується про доводи і для фізики, і для етики. До Архелая (включно) існував тільки один рідновид – фізика; від Сократа, як сказано вище, бере початок етика; від Зенона Елейського – діалектика.

Фалес.

Фалес (за твердженнями Геродота, і Дуріда, і Демокріта) був сином Ексама і Клеобуліни з роду Феліда, а рід цей фінікійський, знатний серед нащадків Кадма і Агенора. Він був одним із семи мудреців, що підтверджує і Платон; і коли при афінському архонті Дамасомі ці семеро отримали іменування мудреців, він отримав таке ім'я першим (так говорить Деметрій Фалерській у «Переліку архонтів»). У Мілеті він був записаний до числа громадян, коли з'явився там разом з Неллі, вигнаним

з Фінікії. Втім, більшість стверджує, що він був корінним жителем Мілета, і притому із знатного роду.

Відійшовши від державних справ, він звернувся до аналітики природи. За однією версією, від нього не залишилося ні єдиного твору, бо приписувана йому «Судноплавна астрономія» належить, кажуть, Фоку Самоському. А Каллімаху він був відомий як відкривач Малої Ведмедиці, що видно з таких віршів у «Ямбах»: У небесній колісниці він віднайшов зірки, / За якими фінікійці правлять шлях у море. За іншою версією, він написав тільки дві книги: «Про сонцестояння» та «Про рівнодення», вважаючи решту незбагненим.

Деякі вважають, що він перший став займатися астрономією, пророкуючи затемнення і сонцестояння... Деякі ж стверджують також, що він перший оголосив душу безсмертною (в їх числі поет Херіл). Він першим знайшов шлях сонця від сонцестояння до сонцестояння; він перший (на думку деяких) оголосив, що розмір сонця становить $1/720$ частину сонячного шляху обертання, а розмір місяця – таку ж частину місячного шляху. Він першим назвав останній день місяця "тридесятим". Він перший, як кажуть багато хто, став вести бесіди про природу.

Арістотель і Гіппій стверджують, що він приписував душу навіть неживим тілам, посилаючись на магніт і на бурштин. Памфіл говорить, що він, навчившись у єгиптян геометрії, перший вписав прямокутний трикутник у коло і за це приніс у жертву бика...

Можна думати, що й у державних справах він був найкращим радником. Так, коли Крез запросив мілетян до союзу, Фалес цьому чинив опір і тим самим врятував місто після перемоги Кіра. Втім, як каже Гераклід, він жив на самоті простим громадянином. Деякі вважають, що він був одружений і мав сина Кібісфа, деякі ж – що він залишався неодруженим, а усиновив сина своєї сестри; коли його запитали, чому він не заводить дітей, він відповів: "Тому що люблю їх"; коли мати змушувала його одружитися, він, кажуть, спочатку відповів "Занадто рано!", а пізніше відповів: "Занадто пізно!". А Ієронім Родоський (у II книзі «Розрізнених нотаток») повідомляє, ніби, бажаючи показати, що розбагатіти зовсім не важко, він одного разу у передбаченні великого врожаю оливок взяв у найм всі маслодавильні і цим нажив багато грошей.

Початком всього він вважав воду, а світ вважав живим і повним божеств. Кажуть, він відкрив тривалість року й розділив його на триста шістдесят п'ять днів.

Вчителів він не мав, якщо не рахувати того, що він їздив до Єгипту і жив там у жерців. Ієронім каже, ніби він виміряв висоту пірамід за розміром їх тіні, дочекавшись години, коли наша тінь однієї довжини з нами...

Герміпп у «Життєписах» приписує Фалесу те, що інші говорять про Сократа: нібито він стверджував, що за три речі вдячний долі – по-перше, що він людина, а не тварина; по-друге, що він чоловік, а не жінка; по-третє, що він еллін, а не варвар. Кажуть також, ніби одного разу стара служниця вивела його спостерігати зірки, а він звалився в яму і став кричати про допомогу, і вона йому сказала: "Що ж, Фалес? Ти не бачиш того, що під ногами, а сподіваєшся пізнати те, що у небесах?"...

А вислови його відомі такі:

Найдавніше всього суцього – бог, бо він не народжений.

Найпрекрасніше – світ, бо він творіння бога.

Найбільше – простір, бо він обіймає все.

Найшвидше – розум, бо він оббігає все.

Найсильніше – неминучість, бо вона панує над всім.

Наймудріше – час, бо він розкриває все.

Він сказав, що між життям і смертю немає різниці. "Чому ж ти не помреш?", – запитали його. "Саме тому", – сказав Фалес. На питання, що виникло раніше, ніч чи день, він відповів: "Ніч – раніше на один день". Хтось його запитав, чи можна приховати від богів дурне діло. "Ні, навіть поганий задум!", – сказав Фалес.

Його запитали, що на світі важко? – "Пізнати себе". Що легко? – "Радити іншому". Що найприємніше? – "Удача". Що божественно? – "Те, що не має ні початку, ні кінця". Що він бачив небувалого? – "Тирана у старості". Коли найлегше зносити нещастя? – "Коли бачиш, що ворогам ще гірше". Яке життя найкраще і справедливе? – "Коли ми не робимо самі того, що засуджуємо в інших". Хто щасливий? – "Той, хто здоровий тілом, сприйнятливий душею і податливий на виховання"...

Помер Фалес, дивлячись на гімнастичні змагання, від спеки, спраги і старечої слабкості. На його домовині написано: «Ця гробниця мала, але слава над нею неосяжна, у ній перед тобою захований багаторозумний Фалес».

Піфагор.

Піфагор, син Мнесарха-каменяря, родом самосець (як каже Герміпп) або тірронець (як каже Арістоксен), з одного з тих островів, якими заволоділи афіняни, вигнавши звідти тіррентців. Деякі ж кажуть, що він був сином Мармака, онуком Гіппаса, правнуком Євтіфрона, праправнуком Клеоніма, фліунтського вигнанця, й оскільки Мармак мешкав на Самосі, то і Піфагор називається самосцем.

Переїхавши на Лесбос, він через свого дядька Зоїла познайомився там з Фереکیدом. А виготовивши три срібні чаші, він відвіз їх у подарунок єгипетським жерцям. У нього були два брати, старший Евном і молодший Тірреп, і був раб Замолксіс, якого гети шанують Кроносом і приносять йому жертви (за словами Геродота). Він був слухачем, як сказано, Ферекіда Сіросського, а після смерті його поїхав на Самос слухати Гермодаманта, Креофілова нащадка, вже старця. Юний, але спраглий до знання, він покинув батьківщину для посвячення в усі таїнства, як еллінські, так і варварські: він з'явився в Єгипті, і Полікрат вірчим листом звів його з Амасісом, він вивчив єгипетську мову (як повідомляє Антіфонт у книзі «Про перших в чеснотах»), він з'явився й до халдеїв і до магів. Потім на Криті він разом з Епіменідом спустився у печеру Іди, як і в Єгипті у тамтешні святилища, і дізнався про богів найпотаємніше. А повернувшись на Самос і побачивши батьківщину під тиранією Полікрата, він віддалився в італійський Кротон; там він написав закони для італійців і досягнув у них великої пошани разом зі своїми учнями, числом до трьохсот, які вели державні справи так чудово, що воїстину це була аристократія, що значить "панування кращих"...

Життя людське він поділяв так: "Двадцять років – хлопчик, ще двадцять – молодик, ще двадцять – юнак, ще двадцять – старець. Вік співрозмірний порам року: хлопчик – весна, молодик – літо, юнак – осінь, старець – зима". (Молодик у нього молода людина, юнак – зрілий чоловік.) Він перший, за словами Тімея, сказав: "У друзів все спільне" і "Дружба є рівність". І справді, його учні зносили все своє добро воедино.

П'ять років вони проводили у мовчанні, тільки слухаючи промови Піфагора, але не бачили його, поки не проходили випробування; і лише потім вони допускалися до його житла і до його споглядання...

Це він довів до досконалості геометрію після того, як Мерід відкрив її начала (так пише Антіклід у II книзі «Про Олександра»). Найбільш уваги він приділяв числовій стороні цієї науки. Він же відкрив і розмітку монохорда; не хетував він і наукою лікування. А коли він віднайшов, що у прямокутному трикутнику квадрат гіпотенузи дорівнює сумі квадратів катетів, то приніс богам гекатомбу (урочисте жертвоприношення із ста биків), як про те говорить Аполлодор...

Кажуть, він першим заявив, що душа здійснює коло неминучості, почергово втілюючись то в одне, то в інше життя; перший запровадив у еллінів міри і ваги (так говорить Арістоксен-музикознавець); перший сказав, що Геспер і Фосфор одна і та ж зірка (так говорить Парменід).

Олександр у «Спадкоємстві філософів» каже, що у записках Піфагора міститься також ось що. Початок всього – одиниця; з одиниці виходять числа; з чисел – крапки; з крапок – лінії; з них – пласкі фігури;

з них – об'ємні фігури; з них – тіла що чуттєво сприймаються, в яких чотири основи – вогонь, вода, земля і повітря; переміщуючись і перетворюючись, вони породжують світ – одухотворений, розумний, кулястий, у середині якого – земля; і земля теж куляста і населена з усіх боків. Існують навіть антиподи, і наш низ – для них верх. У світі рівночасткові світло і темрява, холод і жар, сухість і вологість; якщо з них візьме гору жар, то настане літо, якщо холод – зима, якщо сухість – весна, якщо вологість – осінь, якщо ж вони рівночасткові – то кращі часи року. У році квітуча весна є здоров'я, а в'януча осінь – хвороба; так само й у добі ранок є розквіт, а вечір зів'янення, і тому вечір – більш хворобний. Повітря біля землі – застійне і нездорове, і все, що у цьому повітрі, смертне; а вище повітря – вічнорухливе, чисте, здорове, і все, що у ньому є, безсмертне і тому божественне. Сонце, місяць та інші світила суть боги, бо в них переважає тепло, а воно – причина життя. Місяць бере своє світло від сонця. Боги споріднені людям, бо людина причетна до тепла, тому над нами є божий промисел. Доля є причина розташування цілого за порядком його частин. З сонця виходить промінь крізь ефір, навіть крізь холодний і щільний (холодним ефіром називають повітря, а щільним ефіром – море і вологість), той промінь проникає до самих глибин і цим все оживлює.

Живим є все, що причетне тепла, тому живими є і рослини; душа, проте, є не в усьому. Душа є уривок ефіру, як теплого, так і холодного, при її причетності холодного ефіру. Душа – не те саме, що життя: вона безсмертна, бо те, від чого вона відірвалася, безсмертне. Живі істоти народжуються одна від одної через зерно, насіння – народження від землі неможливо. Зерно це струмінь мозку, що містить у собі гарячу пару; потрапляючи із мозку у матку, воно виробляє Іхор, вологу і кров, з них утворюються і плоть, і жили, і кістки, і волосся, і все тіло, а з пари – душа і почуття. Перша щільність утворюється за сорок днів, а потім, за законами гармонії, дозріле немовля народжується на сьомий, або на дев'ятий, або, найбільше, на десятий місяць. Воно містить у собі всі закономірності життя, нерозривний зв'язок яких творить його за закономірностями гармонії, за якими кожна з них настає у прораховані терміни. Почуття взагалі і зір зокрема є якоюсь парою особливої теплоти; тому, кажуть, і можливо бачити крізь повітря і крізь воду, що теплота зустрічає опір холоду, а якби пара у наших очах була холодною, вона розчинилася б у такому ж холодному повітрі. Недарма Піфагор називає очі вратами сонця. Так само вчить він і про слух і про решту почуттів.

Душа людини поділяється на три частини: розум (nous, лат. intellectus), ум (phren) і пристрасть (thymos). Ум і пристрасть є і в інших живих істотах, але розум – тільки в людині. Влада душі поширюється від

серця і до мозку: та частина її, яка в серці, це пристрасть, а яка в мозку – розум і ум; струмені ж від них – наші почуття. Розумне безсмертне, решта смертне. Харчується душа від крові. Скріплення душі – вени, артерії, жили; а коли вона сильна і покоїться сама у собі, то скріпленнями її стають слова і діла. Скинута на землю, душа поневіряється у повітрі, подібна тілу. Піклувальником над душами є Гермес, тому він і зветься Вожатим, воротарем і пекла, бо це він вводить туди душі з тіл і з землі і з моря. Чисті душі підносить він увись, а нечисті ввергаються Ерін у незламні пута, і немає їм доступу ні до чистих, ні одна до одної. Душами сповнене все повітря, називаються вони демонами і героями, і від них надсилаються людям сні і знаки хвороб або здоров'я, і не тільки людям, а й вівцям та іншим скотам; до них же звернені і наші очищення, умилювання, ворожіння, мовлення та все подібне.

Головне для людей, говорив Піфагор, у тому, щоб наставити душу до добра чи зла. Щасливою є людина, коли душа у неї стає доброю; але у спокої вона не буває і рівним потоком не тече. Справедливість сильна, як клятва, тому клянуться іменем Зевса. Чеснотою є порядок (harmonia), здоров'я, всяке благо і бог. Дружба є рівність порядків...

Загинув Піфагор от яким чином. Він засідав зі своїми ближніми у будинку Мілона, коли хтось із недопущених до їх кола, позаздривши, підпалив цей будинок (а інші запевняють, ніби це зробили самі кротонці, остереігаючись загрози їм тиранії). Піфагора схопили, коли він полишав палаючий будинок, – перед ним виявився город, весь у бобах, і він зупинився: "Краще полон, ніж потоптати їх, - сказав він, - краще смерть, ніж уславитися пустословом". Тут його наздогнали і зарізали; тут загинула і велика частина його учнів, кількістю до сорока; врятувалися лише деякі...

Геракліт.

Геракліт, син Блосона (або, на думку інших, Гераконта), з Ефеса. Розквіт його припадав на 69 олімпіаду.

Був він бундючний і гордовитий більше від усякого, як то виявляється і з його твору, в якому він говорить: "Багатознайство розуму не навчас, інакше воно навчило б і Гесіода з Піфагором, і Ксенофана з Гекатея". Бо є "єдина мудрість – осягати Знання, яке править усім через все". Також і Гомеру, говорив він, по заслугі бути вигнаним із змагань і висіченим, і Архілоху теж. Ще він говорив: "Пиху гасити потрібніше, ніж пожежу" і "За закон народ повинен битися, як за міську стіну".

Ефесців він так сварить за те, що вони вигнали його товариша Гермодора: "По заслугі б ефесцам, щоб дорослі у них всі повмирали, а місто залишили підліткам, бо вигнали вони Гермодора, кращого між них, з такими словами: між нами нікому не бути кращим, а якщо є такий, то бути йому на чужині і з чужими". Прохання ефесців дати їм закони він знехтував, бо місто було вже у владі поганого правління. Віддалившись у храм Артеміди, він грав з хлопчиськами у бабки, а коли обступили його ефесці сказав їм: "Чого дивуетесь, негідники? Хіба не краще так грати, ніж керувати у вашій державі?"

Зненавидівши людей, він пішов і жив у горах, годуючись бур'яном і травами. А захворівши там водяною, повернувся у місто і звернувся до лікарів з такою загадкою: чи можуть вони обернути дощі на посуху? Але ті не зрозуміли, і тоді він закопався у бичачому хліві, теплотою екскрементів сподіваючись випарувати погану вологу. Однак і в цьому не знайшовши полегшення, він помер, проживши 60 років...

Книга, відома під його ім'ям, називається «Про природу», розділяється на три міркування: про все, про державу і про божество. Книгу цю він помістив у святилище Артеміди, подбавши (як кажуть) написати її якомога темніше, щоб доступ до неї мали лише здатні і щоб оприлюднення не зробило її відкритою для прозріння...

А Феофраст каже, що у тексті він одне недоговорює, в іншому сам собі суперечить унаслідок меланхолії. Гординя ж його виявляється з того, що, говорить Антисфен, він поступився своєму братові царською владою. І твір його зажив такої слави, що у нього з'явилися послідовники, що отримали назву гераклітовцев.

Думки його у загальних рисах були такі. Все виходить із вогню й у вогонь повертається. Все відбувається за долею і вирівнюється взаємною схильністю бігти назустріч протилежних явищ (enantiodromia). Висловився він про все, що є у світі, наприклад що сонце за розміром таке, яким бачиться. Ще він каже: "Меж душі не відшукаєш, яким шляхом не йди, такий глибокий її Розум". Зарозумілість називає він падучою хворобою, а зір – брехнею. І часом у творі своєму виражається він світло і ясно, так що навіть тупому неважко зрозуміти і вознестися душею. А стислість і вагомість його складу незрівнянні.

Думки ж його такі. Начало є вогонь; все є змінювання форм (amoibe) вогню і виникає шляхом розрідження і згущення. (Ясного викладу він, проте, не дає.) Все виникає як протилежність і тече, як річка. Всесвіт кінцевий, і світ один. Виникає він з вогню і знову переходить у вогонь почергово, обертання за обертанням, протягом усієї вічності; здійснюється це за Долею. У протилежностях те, що веде до народження, зветься війною і розбратом. Змінювання є шлях вгору і вниз, і ним

виникає світ. Вогонь що згущується переходить у вологу, густішає на воду, вода що міцнішає стає землею – це шлях униз. І, з іншого боку, із землі народжується вода, з води решта (при цьому майже все він зводить до морських випарів) – це шлях вгору. Випари народжуються від землі і від моря, одні світлі й чисті, інші темні: від світлих множитья вогонь, від інших волога. Світлі випаровування, збираючись, утворюють полум'я, які й є світилами. Найсвітліше і гаряче полум'я сонця, бо інші світила далі відстоять від землі і тому менше світять і гріють, а місяць, хоча і ближче до землі, але рухається нечистим місцем. Сонце ж рухається у місці прозорому, від того воно більше і гріє, і світить... День і ніч, місяці і пори року, дощі і вітри та інше подібне виникає через різні випаровування; так, світле випаровування, запалюючись в колі сонця, виробляє день, а протилежне, взявши верх, викликає ніч; від світлого посилюється тепло і виробляється літо, а від темного множитья волога і твориться зима. Цим самим пояснює він причини і всього іншого. Про землю, однак, він не роз'яснює, яка вона є. Ось у чому полягали його думки...

Кажуть, на запитання, чому він мовчить, Геракліт відповів: "Щоб ви базікали".

Знайомства з ним побажав сам Дарій і написав йому так: "Цар Дарій, син Гістаспа, Геракліту, чоловікові з Ефеса, шле привіт. Тобою написана книга «Про природу», важка для розуміння і для тлумачення. Є в ній місця, розбираючи які слово за словом, бачиш в них силу змогляду твого про світ, про Всесвіт і про все, що в них вершиться, перебуваючи у божественному русі; але ще більше місць, від судження про які слід утримуватися, тому що навіть люди, досвідчені у словесності, вагаються вірно тлумачити написане тобою. Тому цар Дарій, син Гістаспа, бажає долучитися до твоїх бесід і еллінської освіти. Поспішай же приїхати, щоб зустріти мене у моєму царському палаці. Елліни, я знаю, зазвичай неухважні до своїх мудреців і нехтують прекрасними їх вказівками на користь вчення і знання. А при мені тебе чекає всіляка першість, прекрасні і корисні повсякденні бесіди і життя, згодне із твоїми настановами".

"Геракліт царя Дарія, синові Гістаспа, шле привіт. Скільки не є людей на землі, істини і справедливості вони цураються, а перебувають у поганому нерозум'ї своєму й жадібності до марнославства. Я ж все погане викинув з голови, пересичення усілякого уникаю та суміжної з ним заздрості і пихи. Тому й не приїду я у перську землю, а буду задовольнятися небагатом, що мені до душі". Ось який був він і перед самим царем.

Деметрій каже, що зневажав він навіть афінян, хоча користувався у них великою славою, і вважав за краще жити на батьківщині, хоча ефесці нехтували ним...

Геракліт. «Фрагменти».

4. Якби щастя полягало у тілесних насолодах, то ми повинні були б називати щасливими биків, коли ті знаходять горох для їжі.

6. Не тільки щодня нове сонце, сонце постійно, безперервно оновлюється.

8. Розходиться і сходиться й з різних (тонів) утворюється найпрекрасніша гармонія, і все виникає через боротьбу.

9. Віслюки соломі воліли б золоту.

10. (Нерозривні) поєднання утворюють ціле і неціле, сходження і розходження, співзвуччя і суперечність; з усього одне і з одного все (утворюється).

12. На того, хто входить у ту ж саму річку, щоразу течуть нові води. Так само і душі випаровуються з вологи.

29. Найкращі одну віддають перевагу всьому: вічну славу (всьому) тлінному. Натовп ж набиває своє черево, подібно худобі.

30. Цей світовий порядок, тотожний для всіх, не створив ніхто ні з богів, ні з людей, проте він завжди був, є і буде вічно живим вогнем, мірою спалахуючим і мірою згасаючим.

35. Дуже багато повинні знати мужі-філософи.

40. Багатознання не навчає розуму. В іншому випадку, воно навчило б Гесіода і Піфагора, а також Ксенофана і Гекатея.

41. Мудрість полягає в одному: пізнавати думка як ту, що править усім в усьому.

42. Гомер заслуговує вигнання з громадських зібрань і покарання різками і точно того ж (заслуговує) Архілох.

43. Зарозумілість слід гасити швидше, ніж пожежу. (Або у політичному сенсі) обурення слід гасити більше, ніж пожежу.

44. За закон народ повинен битися, як за (свої) стіни.

45. Якою дорогою ти не йшов, не знайдеш кордонів душі: настільки глибока її основа.

46. Зарозумілість він [Геракліт] називав падучою хворобою і говорив, що зір оманливий.

47. Не будемо робити поспішних висновків про найважливіші (речі)!

49. Один для мене як десять тисяч, якщо він найкращий.

49а. В одні й ті ж води ми занурюємося і не занурюємося, ми існуємо і не існуємо.

50. Все єдино: ділене – неподільне, народжене – ненароджене, смертне – безсмертне, Логос – вічність, батько – син, бог –

справедливість. Вислухавши не мене, але Логос, мудро погодитися, що все єдино.

51. Вони не розуміють, як узгоджується розходження із собою: (воно є) поверненням до себе гармонії подібно до того, що (спостерігається) у цибулі і ліри.

52. Вічність є гра дитини, яка розставляє шахи: царство (над світом) належить дитині.

53. Війна є батько всього, цар усього. Вона зробила одних богами, інших людьми, одних рабами, інших вільними.

54. Прихована гармонія сильніше за явну.

55. Все те, що доступно зору, слуху і вивченню, йому я віддаю перевагу.

56. Люди обманюються щодо пізнання видимих (речей), подібно Гомеру, який був мудріший за всіх еллінів, взятих разом.

57. Вчитель же натовпу Гесіод. Вони переконані, що він знає більше всіх, він, який не знав, що день і ніч – одне.

Які відкриття були зроблені Фалесом?

Які цікаві факти та роздуми ви знайшли у Піфагора?

Чому цар Дарій зацікавився книгою «Про природу» Геракліта?

Надайте хронологію античних філософів, за Діогеном Лаертським.

Геніальний учень Сократа, *Платон* (427-347 до н.е.), розвиваючи його ідеї про об'єктивне існування моральних цінностей, був першим античним філософом, який розробив цілісну систему об'єктивного іdealізму.

У творчості Платона виділяють кілька періодів. Ранній період творчості Платона починається після смерті Сократа. Він пише трактат «Апологія Сократа», на захист свого вчителя, і перші діалоги, найбільш значущі з яких «Критон», «Протагор» і I книга «Держави». У цей період Платон розвиває ідеї Сократа. Зрілий період творчості Платона припадає на 70-60-і рр. IV ст. до н.е. Він відійшов від власне сократического "етичного іdealізму", закріпив основи об'єктивного іdealізму і розвинув його у систему. Велику увагу у цей період Платон приділяє питанням методу пізнання світу ідей. Їм були написані глибокі за філософським змістом і блискучі за літературною формою діалоги «Федон», «Бенкет», «Федр», «Парменід», «Софіст» і II-X книги «Держави» (вчення про ідеї). У пізніший період творчості у працях Платона все більше виявляється вплив піфагорейської філософії, підсилюється його містицизм і ірраціоналізм, а у «Законах», написаних у 50-ті рр. IV ст. до н.е., з'являються нотки песимізму.

3.3.2 Платон. «Апологія Сократа»

Текст із книги (уривки).

Після обвинувачувальних промов.

Як подіяли мої обвинувачі на вас, афіняни, я не знаю; а я через них, право, мало і сам себе не забув: так переконливо вони говорили. Втім, вірного-то вони, власне кажучи, нічого не сказали. З безлічі їх наклепів всього більше здивувався я одному: вони говорили, ніби вам слід остерігатися, як би я вас не пошив у дурні своїм вмінням говорити. Але, по-моєму, верх безсоромності з їхнього боку – не бентежитися тим, що вони негайно ж будуть спростовані мною на ділі, трохи тільки виявиться, що я зовсім не сильний у красномовстві, – звичайно, якщо тільки вони не вважають сильним у красномовстві того, хто говорить правду; якщо вони це розуміють, тоді я готовий погодитися, що я – оратор, проте не на їх зразок. Вони, повторюю, не сказали ні слова правди, а від мене ви почуєте всю правду. Тільки, клянуся Зевсом, афіняни, ви не почуєте вирядженої мови, прикрашеної, як у них, різними оборотами і виразами, я буду говорити просто, першими що попадатимуся словами – адже я переконаний у правоті моїх слів, – і нехай ніхто з вас не чекає нічого іншого; та й не пристало б мені у моєму віці виступати перед вами, афіняни, на зразок юнака, із складеною промовою.

Але тільки я дуже прошу вас і благаю, афіняни, ось про що: почувши, що я захищаюся тими ж словами, якими звик говорити і на площі біля міняльних крамниць, де багато з вас чули мене, і в інших місцях, то не дивуйтеся і не піднімайте через це шуму. Справа йде так: я тепер уперше притягнутий до суду, а мені вже виповнилося сімдесят років, і у тутешній мові я необізнаний, немов чужинець. Адже ви вибачили б мене, якби я був справді чужинцем і говорив би на тій мові і тим складом мови, до яких звик з дитинства, – точно так само і тепер я, по-моєму, вправі просити у вас дозволу говорити за моїм звичаєм, – хороший він чи поганий, – і ще прошу звертати увагу тільки на те, чи правду я кажу чи ні; у цьому адже гідність судді, борг ж оратора – говорити правду.

І ось правильно буде, афіняни, якщо спершу я буду захищатися проти колишніх помилкових звинувачень і проти перших моїх обвинувачів, а вже потім проти теперішніх звинувачень і теперішніх обвинувачів. Мене багато хто звинувачував перед вами і раніше, багато вже років, і все-таки нічого істинного вони не сказали; їх-то я побоююся більше, ніж Аніта з його спільниками, хоча і ці теж страшні. Але ті страшніше, афіняни! Вони підмовлювали проти мене дуже багатьох з вас, коли ви були ще дітьми, і вселяли вам проти мене звинувачення, в яких не було ні слова правди: нібито є такий собі Сократ, людина мудра, який випробовує і досліджує все, що над землею, і все, що під землею, і видає

брехню за правду. Ось ці-то люди, афіняни, що пустили таку чутку, – найстрашніші мої обвинувачі, бо слухають їх і думають, ніби той, хто досліджує подібні речі, і богів не визнає. Крім того, обвинувачів цих багато, і звинувачують вони вже давно, та й говорили вони з вами тоді, коли за віком ви всьому могли повірити, бо деякі з вас були ще дітьми або підлітками. Та й звинувачували вони заочно: виправдовуватися було нікому. Але всього безглуздіше те, що і по імені-то їх ніяк не впізнаєш і не назвеш, хіба ось тільки трапиться який-небудь серед них пописувач комедій. Ну, а всі ті, які підмовлювали вас проти мене через заздрощі та по злобі або тому, що самі повірили наклепам, а потім стали переконувати інших – вони абсолютно недосяжні, їх не можна викликати сюди, на суд, не можна нікого з них спростувати, і доводиться попросту битися із тінями: захищатися і спростовувати, коли ніхто не заперечує. Тому визнайте і ви, що у мене, як я сказав, два роду обвинувачів: одні звинуватили мене тепер, а інші давно – про них я щойно згадав, – і погодьтеся, що спершу я повинен захищатися проти перших: адже ви чули їхні звинувачення і раніше, і притому багато частіше, ніж нинішніх обвинувачів.

Стало бути, афіняни, мені слід захищатися і постаратися у малий час спростувати наклеп, який вже багато часу тримається посеред вас. Бажав би я, щоб це здійснилося на благо і вам і мені, – чого ще я можу досягти своєї захистом? Тільки я думаю, що це важко, і для мене зовсім не таємниця, яка це справа – нехай вона йде, втім, як завгодно богу, а закону слід коритися – доводиться виправдовуватися.

Розберемо ж з самого початку, у чому полягає обвинувачення, від якого пішла про мене погана чутка, покладаючись на яку Мелет і подав на мене скаргу. Нехай буде так. У яких саме виразах обмовляли мене наклепники? Слід привести їх звинувачення: "Сократ переступає закон і даремно старається, досліджуючи те, що під землею, та й те, що в небесах, видаючи брехню за правду та інших навчаючи того ж". Ось в якому роді це звинувачення. Ви і самі все бачили у комедії Арістофана, як якийсь Сократ бовтається там у гамаку і каже, що він гуляє по повітрю; і ще він меле там багато різних дурниць, в яких я нічого не тямлю. Кажу я це не на докір подібній науці і тому, хто досяг мудрості у подібних речах, – бракувало, щоб Мелет залучив мене до суду ще й за це! А тільки адже це, афіняни, анітрохи мене не стосується. У свідки можу навести дуже багатьох з вас самих і вимагаю, щоб цю справу обговорили між собою всі, хто коли-небудь чув мої бесіди, – адже посеред вас багато таких. Запитайте один у одного, чи хто чув з вас коли-небудь, щоб я хоч щось говорив про подібні речі, і тоді ви дізнаєтеся, що настільки ж несправедливе й інше, що про мене говорять.

Але нічого такого не було, а якщо ви чули від кого-небудь, ніби я беруся виховувати людей і заробляю цим гроші, так це теж неправда, хоча, по-моєму, це справа хороша, якщо хтось здатний виховувати людей, як, наприклад, леонтієць Горгій, кеосець Продик, елідець Гінпій. Всі вони, афіняни, роз'їжджають містами і переконують юнаків, хоча ті можуть даром користуватися настановами кожного зі своїх співгромадян, – кинути своїх і вступити до них в учні, приносячи їм і гроші і подяку. Є тут і інший мудрець, який приїхав, як я дізнався, з Пароса. Зустрілась мені якось людина, яка переплатила софістам грошей більше, ніж всі інші, разом узяті, – Каллій, син Гіппоніка; я і запитав його, а у нього двоє синів:

- Каллій! Якби твої сини були лошата або бички і нам належало б найняти для них досвідчену людину, яка зробив би їх ще краще, удосконаливши прекрасні якості, властиві кожному з них, то це був би який-небудь наїзник або хлібороб; ну, а тепер, раз вони люди, кого ти думаєш взяти для них у вихователі? Хто знавець подібної доблесті, людської або громадянської? Вважаю, ти про це подумав, раз у тебе сини. Чи є така людина чи ні?

- Звичайно є.

- Хто ж це? Звідки він і скільки бере за навчання?

- Це Евен, - відповідав Каллій, - він з Пароса, а бере п'ять мін, Сократ.

І подумав я, який щасливий цей Евен, якщо він справді володіє таким мистецтвом і так недорого бере за навчання. Я б сам чванився і пишався, якби був вправний у цій справі; тільки адже я не вправний, афіняни!

Може бути, хто-небудь з вас заперечить: "Однак, Сократ, чим же ти займаєшся? Звідки на тебе цей наклеп? Напевно, якби ти не займався не тим, що всі люди, і не чинив би інакше, ніж більшість з нас, то і не виникло б стільки чуток і розмов. Скажи нам, у чому тут справа, щоб нам даремно не вигадувати".

Ось це, мені здається, правильним, і я постараюся вам показати, що саме дало мені популярність і накликло на мене наклеп. Слухайте ж. Бути може, хто-небудь з вас вирішить, що я жартую, але будьте впевнені, що я скажу вам щирю правду.

Я, афіняни, придбав цю популярність лише завдяки певній мудрості. Яка ж це така мудрість? Та мудрість, що, ймовірно, властива людині. Нею я, мабуть, справді володію, а ті, про які я зараз говорив, видно, мудрі якоюсь особливою мудрістю, яка перевершує людську, вже не знаю, як її назвати. Що до мене, то я її не розумію, а хто стверджує зворотне, той бреше і говорить це для того, щоб звести наклеп на мене.

Прошу вас, не галасуйте, афіняни, якщо вам здається, що я говорю трохи зарозуміло. Не від себе буду я говорити, а пошлюся на того, хто

користується вашою довірою. У свідки моєї мудрості, якщо є у мене якась мудрість, я наведу вам бога, який у Дельфах. Ви ж знаєте Херефонта – він замолоду був моїм другом і другом багатьох з вас, він поділяв з вами вигнання і повернувся разом з вами. І ви, звичайно, знаєте, який був Херефонт, до чого він був нестримний у всьому, що б не затівав. Прибувши одного разу у Дельфи, наважився він звернутися до оракула з таким питанням, – я вже вам сказав, що не галасуйте, афіняни! – Херефонт і запитав, чи є хто на світі мудріше за мене, і Піфія відповіла йому, що нікого немає мудрішого. І хоча самого Херефонта вже немає у живих, але от брат його, тут присутній, засвідчить вам, що це так. Подивіться, заради чого я це говорю: адже мій намір – пояснити вам, звідки пішов наклеп на мене.

Почувши слова оракула, став я роздумувати сам із собою таким чином: "Що таке бог хотів сказати і що він має на увазі? Тому що я сам, звичайно, нітрохи не вважаю себе мудрим. Що ж це він хоче сказати, кажучи, що я мудріший за всіх? Адже не бреше ж він: не пристало йому це". Довго дивувався я, що таке бог хотів сказати, потім вдався я до такого: пішов я до одного з тих людей, які славляться мудрими, думаючи, що вже де-де, а тут я швидше за все спростую пророцтво, оголосивши оракулу: "Ось цей мудріший за мене, а ти мене назвав наймудрішим". Та коли я придивився до цієї людини, – називати його на ім'я немає ніякої потреби, скажу тільки, що той, спостерігаючи якого я склав таке враження, був одним з державних людей, афіняни, – так от я, коли поговорив з ним, вирішив, що ця людина тільки здається мудрою і багатьом іншим людям, і особливо самій собі, а щоб справді він був мудрим, цього немає. Потім я спробував показати йому, що він тільки думає про себе мудрим, а насправді зовсім не мудрий. Через це й сам він, і багато з присутніх зненавиділи мене. Йдучи звідти, я міркував сам із собою, що цієї-то людини я мудріший, бо ми з ним, мабуть, обидва нічого ділового і путнього не знаємо, але він, не знаючи, вважає, ніби щось знає, а я якщо вже не знаю, то і не вважаю. На таку децицію, думається мені, я буду мудрішим, ніж він, раз я коли нічого не знаю, то і не вважаю, ніби знаю. Звідти я пішов до іншого, з тих, які здавалися мудріше першого, і побачив те ж саме: і тут зненавиділи мене і сам він, і багато інших. Після став я вже ходити по черзі. Помічав я, що ставав ненависним, засмучувався і боявся цього, але в той же час мені здавалося, що слова оракула необхідно ставити вище всього.

Щоб зрозуміти сенс пророцтва, треба було обійти всіх, хто має славу знаючого що-небудь. І, клянусь собакою, афіняни, мушу вам сказати правду, я виніс ось яке враження: ті, що користуються найбільшою славою, здалися мені, коли я досліджував справу за вказівкою бога, мало

не позбавленими всякого розуміння, а інші, ті, що вважаються гірше, навпаки, більш обдаровані розумом. Але потрібно мені розповісти вам про те, як я мандрував, точно я ношу якуйсь ніс, і тільки для того, щоб переконатися у непохитності пророцтва оракула.

Після державних людей ходив я до поетів – і до трагічних, і до дифірамбічних, і до всіх інших, – щоб хоч тут викрити себе в тому, що я більш неосвічений за них. Брав я ті з їх творів, які, як мені здавалося, всього ретельніше ними оброблені, і питав у них, що саме вони хотіли сказати, щоб, до речі, навчитися від них дечому. Соромно мені, афіняни, сказати вам правду, а сказати все-таки слід. Одним словом, мало не всі там присутні краще могли б пояснити творчість цих поетів, ніж вони самі. Таким чином, і про поетів я дізнався у короткий час, що не завдяки мудрості можуть вони творити те, що творять, але завдяки якійсь природній здатності й несамовитості, подібно ворожбитам і віщунам; адже і ці теж говорять багато хорошого, але зовсім не знають того, про що говорять. Щось подібне, як мені здалося, відчують і поети; і в той же час я помітив, що з-за свого поетичного обдарування вони вважають себе мудрішими за людей й у всьому іншому, а на ділі це не так. Пішов я і звідти, думаючи, що перевершую їх тим же самим, чим і державних людей.

Нарешті пішов я і до тих, хто займається ручною працею. Я усвідомлював, що сам, просто кажучи, нічого не вмію, зате був упевнений, що вже серед них знайду таких, хто знає багато хорошого. Тут я не помилюся; справді вони вміли робити те, чого я не вмів, і в цьому були мудрішими за мене. Але, афіняни, мені здалося, що вони грішили тим же, чим і поети: від того що вони добре володіли своєю справою, кожен з них вважав себе наймудрішим також й у всьому іншому, навіть у найважливіших питаннях, і це помилка затуляла собою ту мудрість, яка у них була; так що, бажаючи виправдати слова оракула, я питав сам себе, що б я для себе zvolів: чи залишатися таким, як є, і не бути ні мудрим їх мудрістю, ні неосвіченим їх невіглаством або, як вони, бути і мудрим і неосвіченим. І я відповідав самому собі і оракулу, що краще вже мені залишатися як є.

Через це саме дослідження, афіняни, з одного боку, багато хто мене зненавиділи так, що сильніше і глибше і не можна ненавидіти, від чого і виникли безліч наклепів, а з іншого боку, почали мені давати прозвання мудреця, тому що присутні щораз думали, ніби якщо я доводжу, що хтось зовсім не мудрий у чомусь, то сам я у цьому вельми мудрий. А по суті, афіняни, мудрим-то виявляється бог, і цим висловом він бажає сказати, що людська мудрість коштує небагато чого або зовсім навіть нічого, і, здається, при цьому він не має на увазі саме Сократа, а користується моїм

ім'ям заради прикладу, все одно як якби він сказав: "З вас, люди, всіх мудріший той, хто, подібно до Сократа, пізнав, що нічого справді не вартий у сенсі мудрості".

Я й досі блукаю всюди – все вишукую і допитуюсь, за словом бога, чи не можна мені визнати мудрим кого-небудь з громадян або чужоземців; і щоразу, як це мені не вдається, я, щоб підтвердити вислів бога, всім показую, що ця людина не мудра. Ось чим я займався, тому не було у мене дозвілля зайнятися якоюсь гідною згадки справою, громадською або домашньою; так і дійшов я до крайньої бідності через служіння богу.

Крім того, молоді люди, що супроводжують мене за власним почином, ті, у кого вдосталь дозвілля, бо вони сини найбагатших громадян, раді бувають послухати, як я випробовую людей, і часто наслідують мені самі, беручись випробовувати інших, і, я вважаю, вони в достатку знаходять таких людей, які думають, ніби вони щось знають, а на ділі знають мало або зовсім нічого. Від цього ті, кого вони випробовують, сердяться не на самих себе, а на мене, і кажуть, що є якийсь Сократ, негідний чоловік, який псує молодь. А коли їх запитують, що ж він робить і чому він вчить, то вони не знають, що сказати, і, щоб приховати своє утруднення, говорять про те, що взагалі прийнято говорити про всіх, хто філософствує: і про те, "що в небесах і під землею", і про те, що "богів не визнає" і "брехню видає за правду". А правду їм не дуже-то хочеться сказати, я думаю, тому, що тоді виявилось б, що вони тільки прикидаються, ніби щось знають, а на ділі нічого не знають. А оскільки вони, по-моєму, честолюбні, сильні, численні і говорять про мене наполегливо і переконливо, то давно вже продзижчали вам вуха наклепом на мене.

Ось чому накиннулися на мене і Мелет, і Аніт, і Лікон; Мелет обурюється на мене через поетів, Аніт через ремісників, а Лікон через ораторів. Так що я здивувався б, як говорив спочатку, якби опинився в силах спростувати перед вами у такий короткий час цей розросшийся наклеп.

Ось вам, афіняни, правда, як вона є, і кажу я вам без приховування, що не замовчую ні про важливе, ні про дрібниці. Хоча я майже впевнений, що цим самим я викликаю ненависть, але якраз це і є доказом, що я кажу правду і що у цьому-то й полягає наклеп на мене, і саме такі його причини. І коли б ви не стали розслідувати мою справу, тепер або потім, завжди ви знайдете, що це так.

Що стосується перших моїх обвинувачів, цього мого захисту буде для вас досить; а тепер я постараюся захистити себе від Мелета, людини доброї і люблячої наше місто, як він запевняє, і від інших обвинувачів.

Вони зовсім не ті, що колишні наші обвинувачі, тому згадаємо, у чому полягає їх звинувачення, виставлене під присягою. Воно приблизно таке: Сократ переступає закони тим, що псує молодь, не визнає богів, яких визнає місто, а визнає інші, нові божества. Таке звинувачення. Розглянемо ж кожен пункт цього звинувачення окремо.

Там говориться, що я злочинно псую молодь, а я, афіняни, стверджую, що злочинно діє Мелет, тому що він жартує серйозними речами і легковажно викликає людей до суду, роблячи вигляд, що він піклується і сумує про речі, до яких йому ніколи не було ніякого діла; а що це так, я постараюся показати і вам.

Підійди сюди, Мелет, і скажи: чи не правда, ти вважаєш дуже важливим, щоб молоді люди ставали все краще і краще?

- Звичайно.

- У такому разі скажи ти всім тут присутнім, хто робить їх краще? Очевидно, ти знаєш, коли дбаєш про це. Розбещувача ти знайшов, як ти кажеш: ти витребував мене на суд і звинувачуєш; а назови тепер того, хто робить їх краще, нагадай їм, хто це. Ось бачиш, Мелет, ти мовчиш і не знаєш, що сказати. І тобі не соромно? І це, по-твоєму, недостатній доказ моїх слів, що тобі немає до цього ніякого діла? Однак, добра людина, говори ж: хто робить їх краще?

- Закони.

- Та не про це я питаю, достойній, а хто та людина; адже вона насамперед і їх знає, ці самі закони.

- А ось вони, Сократ, – судді.

- Що ти кажеш, Мелет! Ось ці самі люди здатні виховувати юнаків і робити їх краще?

- Саме так.

- Всі? Або одні з них здатні, а інші ні?

- Всі.

- Добре ж ти кажеш, клянусь Герой! Яка купа людей, корисних для інших! Ну, а ось ці, хто нас зараз слухає, вони роблять юнаків краще чи ні?

- І вони теж.

- А члени ради?

- Так, і члени ради.

- Але у такому випадку, Мелет, чи не псують юнаків ті, хто беруть участь у народних зборах? Або й ті теж, всі до єдиного, роблять їх краще?

- І ті теж.

- Мабуть, значить, крім мене, всі афіняни роблять їх бездоганними, тільки я один псую. Ти це хочеш сказати?

- Якраз це саме.

- Велике ж ти мені, однак, приписуєш нещастя. Але відповідай-но мені: по-твоєму, так само буває і з кіньми – всі роблять їх краще, а псує хтось один? Або ж зовсім навпаки, зробити їх краще здатний хто-небудь один або дуже небагато, саме наїзники, а всі інші, коли мають справу з кіньми і користуються ними, тільки псують їх? Чи не буває, Мелет, точно так само не тільки з кіньми, а й з усіма іншими тваринами? Звичайно, це так, згоден ти і Аніт з цим чи не згоден: тому що було б дивне щастя для юнаків, якби їх псував тільки один, решта ж приносили б їм користь. Втім, Мелет, ти досить показав, що ніколи ти не дбав про юнаків, і ясно виявляєш своє нехтування; тобі немає ніякого діла до того, через що ти витребував мене на суд.

Ще ось що, Мелет, скажи нам, заради Зевса; краще жити серед порядних громадян або серед дурних? Відповідай, друже! Адже це зовсім не важке запитання. Не заподіюють чи погані люди зла тим, хто постійно поблизу них, а добрі не приносять чи блага?

- Звичайно.

- Так чи знайдеться хто-небудь, хто волів би, щоб оточуючі шкодили йому, а не приносили користь? Відповідай, добра людина; адже і закон наказує відповідати. Невже хто-небудь бажає, щоб йому шкодили?

- Звичайно, ні.

- Ну ось. А привів ти мене сюди як людину, яка псує і погіршує юнаків навмисно або ненавмисно?

- Навмисне.

- Як же це так, Мелет? Ти, такий молодий, настільки мудріший за мене, що тобі вже відомо, що злі завжди заподіюють тим, хто до них усіх ближче, яке-небудь зло, а добрі – добро, між тим я, такий старий, до того ж неосвічений, що не знаю навіть, що якщо я кого-небудь з навколишніх зроблю негідником, то мені доведеться побоюватися, як би він не зробив мені зла, – і ось таке величезне зло я творю навмисне, як ти стверджуєш. У цьому я тобі не повірю, Мелет; та й ніхто інший, я думаю, не повірить. Бо я або не псую, або, якщо псую, то ненавмисно; таким чином, у тебе виходить брехня в обох випадках. Якщо ж я псую ненавмисно, то за такі ненавмисні проступки слід за законом не викликати сюди, а приватним чином наставляти і перестерігати. Адже ясно, що, зрозумівши, я перестану робити те, що роблю ненавмисно. Ти ж мене уникав, не хотів навчити і викликав сюди, куди, за законом, слід приводити тих, хто потребує покарання, а не повчання. Вже з цього ясно, афіняни, що Мелету, як я говорив, ніколи не було до цих речей ніякого діла.

Все-таки ти нам скажи, Мелет, яким чином, по-твоєму, псую я молодь? Очевидно, судячи з доносу, який ти на мене подав, я ніби то вчу

не визнавати богів, яких визнає місто, а визнавати інші, нові божества? Чи не це ти хотів сказати, кажучи, що я псую своїм вченням?

- Ось саме це саме.

- Так заради них, Мелет, заради цих богів, про які наразі йдеться, скажи ще ясніше і для мене, і для цих ось людей. Адже я не можу зрозуміти, що ти хочеш сказати: чи то я вчу визнавати деяких богів, а отже, і сам визнаю існування богів, так що я не зовсім безбожник, і не в цьому мій злочин, а тільки в тому, що я вчу визнавати не тих богів, яких визнає місто, але інших, і в тому-то ти мене і звинувачуєш, що я визнаю інших богів, – чи то, по-твоїм словам, я взагалі не визнаю богів, і не тільки сам не визнаю, але й інших цьому навчаю.

- Ось саме я й кажу, що ти взагалі не визнаєш богів.

- Дивовижна ти людина, Мелет! Навіщо ти це говориш? Значить, я не визнаю богами ні сонце, ні місяць, як визнають інші люди?

- Право ж, так, судді, бо він стверджує, що сонце – камінь, а місяць – земля.

- Анаксагора, стало бути, ти звинувачуєш, друже мій Мелет, і так зневажаєш суддів і вважаєш їх настільки некомпетентними у літературі, що думаєш, ніби їм невідомо, що книги Анаксагора з Клазомен переповнені такими твердженнями? А молоді люди, виявляється, дізнаються це від мене, коли можуть дізнатися те ж саме із оркестри, заплативши щонайбільше драхму, і потім висміяти Сократа, якщо він стане приписувати собі ці думки, до того ж ще настільки безглузді! Але скажи, заради Зевса, так-таки я, по-твоєму, і вважаю, що немає ніякого бога?

- Клянуся Зевсом, ніякого.

- Це неймовірно, Мелет, та мені здається, ти і сам цьому не віриш. По-моєму, афіняни, він – великий нахаба і бешкетник, і подав на мене цю скаргу просто через нахабство і пустощі, та ще за молодістю років. Схоже, що він пробував скласти загадку: "Чи помітить Сократ, наш мудрець, що я жартую і суперечу сам собі, або мені вдасться провести і його, і інших слухачів?". Тому що, мені здається, у своєму доносі він сам собі суперечить, все одно як якщо б він сказав: "Сократ порушує закон тим, що не визнає богів, а визнає богів". Адже це ж жарт!

Подивіться разом зі мною, афіняни, чи так він це говорить, як мені здається. Ти, Мелет, відповідай нам, а ви пам'ятаєте, про що я вас просив спочатку, – не шуміти, якщо я буду говорити по-своєму.

Чи є, Мелет, на світі така людина, яка справи людської визнавала би, а людей не визнавала? Тільки нехай він відповідає, афіняни, а не шумить зі всякого приводу. Чи є на світі хтось, хто б коней не визнавав, а верхову їзду визнавав би? Або флейтистів б не визнавав, а гру на флейті визнавав

би? Не існує такого. Мелет, краща людина! Якщо ти не бажаєш відповідати, то я скажу це тобі і всім присутнім. Але відповідай хоч ось на що: чи буває, щоб хто-небудь визнавав демонічні знамення, а самих демонів б не визнавав?

- Ні, не буває.

- Нарешті! Як це добре, що афіняни тебе змусили відповідати! Отже, ти стверджуєш, що демонічні знамення я визнаю та інших вчу визнавати їх, все одно – нові вони чи стародавні; за твоїми словами, я демонічні знамення визнаю, і у своїй скарзі ти підтвердив це клятвою. Якщо ж я визнаю демонічні ознаки, то мені вже ніяк неможливо не визнавати демонів. Хіба не так? Звичайно, так. Вважаю, що ти згоден, раз не відповідаєш. А не вважаємо ми демонів або богами, або дітьми богів? Так чи ні?

- Звичайно, вважаємо.

- Отже, якщо демонів я визнаю, з чим ти згоден, а демони – це якісь боги, то і виходить так, як я сказав: ти жартуєш і пропонуєш загадку, стверджуючи, що я не визнаю богів і в той же час визнаю богів, тому що демонів-то я визнаю. З іншого боку, якщо демони – це як би побічні діти богів, від німф або від кого-небудь ще, як свідчать перекази, то яка ж людина, визнаючи дітей богів, не визнаватиме самих богів? Це було б так само безглуздо, як якби хто-небудь визнавав, що існують мули, потомство коней і віслюків, а що існують коні і віслюки не визнавав би. Ні, Мелет, не може бути, щоб ти подав це звинувачення інакше, як бажаючи випробувати нас, або ж ти просто не відав, в якому б злочині звинуватити мене. Але запевнити людей, у яких є хоч трохи розуму, у тому, ніби можливо визнавати і демонічне і божественне і разом з тим не визнавати ні демонів, ні богів, це тобі ніяк не вдасться.

Втім, афіняни, що я не винен у тому, у чому мене звинувачує Мелет, це, мабуть, не вимагає подальших доказів – досить буде сказаного. А що у багатьох виникло проти мене сильне озлоблення, про що я і говорив спочатку, це, будьте впевнені, щира правда. І якщо що знищить мене, так саме це; не Мелет і не Анїт, а наклеп і недоброзичливість багатьох – те, що зазнастило вже чимало чесних людей і, думаю, ще погубить, – розраховувати, що справа на мені зупиниться, немає ніяких підстав.

Але, мабуть, хтось скаже: "Не соромно тобі, Сократ, займатися такою справою, яка загрожує тобі тепер смертю?". На це я можу заперечити так. Недобре ти це говориш, друже мій, ніби людині, яка приносить хоча б маленьку користь, слід приймати в розрахунок життя або смерть, а не дивитися у всякій справі тільки одне – робить він справи справедливі, гідні доброї людини або злої. Поганими, на твої міркування, виявляться всі ті напівбоги, що загинули під Троєю, у тому числі і син

Фетіди. Він, зі страху зробити що-небудь ганебне, до того зневажливо поставився до небезпеки, що коли мати його, богиня, бачучи, що він прагне вбити Гектора, сказала йому, пам'ятається, так: "Дитя моє, якщо ти помстишся за вбивство друга твого Патрокла і вб'єш Гектора, то сам помреш, скоро за сином Пріама кінець і тобі уготований", – то він, почувши це, не подивився на смерть і небезпеку – він набагато більше боявся жити боягузом, ніж не помстившись за друзів. "Померти б, - сказав він, - мені зараз же, покаравши кривдника, тільки б не залишатися ще тут, у кораблів дугастих, посміховиськом для народу і тягарем для землі". Невже ти думаєш, що він остерігався смерті і небезпеки?

Воістину, афіняни, справа йде так... Якби тепер, коли мене бог зобов'язав, як я вважаю, жити, займаючись філософією і випробовуючи самого себе і людей, я б раптом злякався смерті або ще чого-небудь, це був би жахливий проступок. І за цю провину мене справді можна було б, по справедливості, притягнути до суду і звинуватити у тому, що я не визнаю богів, оскільки не слухаюсь пророцтв, боюся смерті й уявляю себе мудрецем, не будучи мудрим. Адже боятися смерті, афіняни, це не що інше, як, приписуючи собі мудрість, якою не володієш, загордитися, начебто знаєш те, чого не знаєш. Адже ніхто не знає ні того, що таке смерть, ні навіть того, чи не є вона для людини найбільшим з благ, тим часом її бояться, немов знають напевно, що вона – найбільша з зол. Але чи не саме ганебне невігластво – вважати, наче знаєш те, чого не знаєш? Я, афіняни, цим, мабуть, і відрізняюся від більшості людей, і якщо я комусь здаюся мудрішим за інших, то хіба тільки тим, що, недостатньо знаючи про Аїд, я так і вважаю, що не знаю. А що порушувати закон і не коритися тому, хто кращий за мене, будь то бог або людина, недобре і ганебно, це я знаю. Тому невідомого, яке може виявитися і благом, я ніколи не стану боятися і уникати більше, ніж того, що свідомо є зло.

Навіть якщо б ви мене тепер відпустили, не послуховавши Аніта, який говорив, що мені з самого початку не слід було приходити сюди, а вже раз я прийшов, то не можна не страчувати мене, і вселяв вам, що якщо я уникну покарання, то сини ваші, займаючись тим, чому вчить Сократ, зіпсуються вже вкрай всі до єдиного, – навіть якщо б ви сказали мені: "Цього разу, Сократ, ми не послухаємось Аніта і відпустимо тебе, з тим, однак, щоб ти більше вже не займався цими дослідженнями і залишив філософію, а якщо ще раз будеш в цьому викритий, то повинен будеш померти", – так от, повторюю, якби ви мене відпустили на цій умові, то я б вам сказав таке.

Я вам відданий, афіняни, і люблю вас, але слухатися буду скоріше бога, чим вас, і, поки я дихаю і залишаюся в силах, то не перестану філософствувати, умовляти і переконувати всякого з вас, кого тільки

зустріну, говорячи те саме, що звичайно кажу: "Ти найкращий з людей, раз ти афінянин, громадянин найбільшого міста, більше всіх прославленого мудрістю і могутністю, чи не соромно тобі піклуватися про гроші, щоб їх у тебе було якнайбільше, про славу і про почесні, а про розумність, про істину і про душу свою не піклуватися і не подумувати, щоб вона була якомога краще?" І якщо хтось із вас стане сперечатися і стверджувати, що він піклується, то я не полишу і не піду від нього негайно ж, а буду його розпитувати, випробовувати, викривати, і, якщо мені здасться, що у ньому немає доблесті, а він тільки говорить, що вона є, я буду докоряти його за те, що він найдорожче ні уві що не цінує, а погане цінує найдорожче. Так я буду поступати з усяким, кого тільки зустріну, з молодим і старим, з чужинцями і з вами – з вами особливо, жителі Афін, тому що ви мені ближче по крові. Можу вас запевнити, що так велить бог, і я думаю, що в усьому місті немає у вас більшого блага, ніж це моє служіння богу. Адже я тільки й роблю, що ходжу і переконую кожного з вас, і молодого і старого, піклуватися колись і сильніше за все не про тіло і не про гроші, але про душу, щоб вона була якомога краще; я кажу, що не від грошей народжується доблесть, а від доблесті бувають у людей і гроші, і інші блага як у приватному житті, так і в суспільному. Якщо такими промовами я псую юнаків, то це, звичайно, шкідливо. А хто стверджує, що я говорю не це, але що-небудь інше, той говорить неправду. Ось чому я можу вам сказати: афіняни, послухайте ви Аніта чи ні, відпустете мене чи ні, але чинити інакше я не буду, навіть якщо б мені належало вмирати багато разів.

Не галасуйте, афіняни, виконайте моє прохання: не шуміти, що б я не сказав, а слухати; я думаю, вам буде корисно послухати мене. Я маю намір сказати вам і ще дещо, від чого ви, мабуть, піднімете галас, тільки ви жодним чином цього не робіть.

Будьте впевнені, що якщо ви мене, такого, який я є, страчуєте, то ви більше пошкодите самим собі, ніж мені. Мені-то ж не буде ніякої шкоди ні від Мелета, ні від Аніта – та вони й не можуть мені зашкодити, тому що я не думаю, щоб гіршому було дозволено шкодити краще. Зрозуміло, він може вбити, або вигнати, або позбавити громадянських прав. Він або ще хто-небудь, мабуть, вважають це великим злом, але я не вважаю, – по-моєму, набагато більше зло те, що він тепер робить, намагаючись несправедливо засудити людину на смерть. Таким чином, афіняни, я захищаюся тепер зовсім не заради себе, як це може здаватися, а заради вас, щоб вам, засудивши мене на смерть, не позбутися дару, який ви отримали від бога. Адже якщо ви мене страчуєте, вам нелегко буде знайти ще такої людини, яка попросту – смішно сказати – приставлена богом до нашого міста... по-моєму, бог послав мене до цього міста, щоб

я, цілий день бігаючи всюди, кожного з вас будив, умовляв, дорікав без перестану. Іншого такого вам нелегко буде знайти, афіняни, а мене ви можете зберегти, якщо мені повірите. Дуже може статися, що ви, розсердившись, як люди яких будять спросоння, відштовхнете мене і з легкістю вб'єте, послуховавшись Аніта. Тоді ви решта ваше життя проведете у сплячці, якщо тільки бог, піклуючись про вас, не пошле вам ще кого-небудь. А що я дійсно такий, яким мене дав цьому місту бог, ви можете углядіти ось з чого: на кого з людей це схоже – закинути всі свої власні справи і стільки вже років терпіти домашні негаразди, а вашими справами займатися завжди, підходячи до кожного по-особливому, як батько або старший брат, і переконуючи піклуватися про чесноти. І якби я при цьому користувався чим-небудь і отримував би плату за свої настанови, тоді б ще був у мене який-небудь розрахунок, а то ви тепер самі бачите, що мої обвинувачі, які так безсоромно звинувачували мене у всьому іншому, тут, принаймні, виявилися нездатними до безсоромності і не представили свідка, що я коли-небудь отримував або вимагав якусь плату. Я можу представити свідка того, що я кажу правду, – мою бідність.

Може в такому випадку здатися дивним, що я даю поради лише приватно, обходячи всіх і в усе втручаючись, а виступати всенародно на зборах і давати поради місту не наважуюся. Причина тут в тому, про що ви часто і всюди від мене чули: зі мною трапляється щось божественне або демонічне, над чим і Мелет посміявся у своєму доносі. Почалося у мене це з дитинства: виникає якийсь голос, який щоразу відхиляє мене від того, що я маю намір робити, а схилити до чого-небудь ніколи не схиляє. Ось цей-то голос і забороняє мені займатися державними справами. І, по-моєму, прекрасно робить, що забороняє. Будьте впевнені, афіняни, що якби я спробував зайнятися державними справами, то вже давно б загинув і не приніс би користі ні собі, ні вам. І ви на мене не гнівайтесь за те, якщо я вам скажу правду: немає такої людини, яка могла би вціліти, якби стала відверто противитися вам або якійсь іншій більшості і хотіла би запобігти всій тій безлічі несправедливостей і беззаконь, які вчиняються у державі. Ні, хто справді ратує за справедливість, той, якщо йому судилося вціліти хоч на малий час, повинен залишатися приватною людиною, а вступати на громадське поприще не повинен. Докази цьому я вам представлю самі вагомі, не міркування, а те, що ви дорожче цінуєте, – справи. Отже, вислухайте, що зі мною сталося, і тоді ви переконаєтеся, що навіть під страхом смерті я нікому не можу поступити всупереч справедливості, а не поступаючись, можу від цього загинути.

Те, що я вам розповім, важко і нудно слухати, зате це щира правда. Ніколи, афіняни, не займав я у місті ніякої іншої посади, але я був членом ради. І трапилось, що Антіохіда була черговою на засіданні, в той час коли ми бажали судити відразу всіх десятих стратегів, котрі не підібрали тіла загинувших в морській битві, – судити незаконно, як ви всі визнали це згодом. Тоді я, єдиний із пританів, не бажав допустити порушення закону і голосував проти. Коли оратори готові були звинуватити мене і віддати під варту, та й ви самі цього вимагали і кричали, я думав про те, що мені скоріше варто, незважаючи на небезпеку, стояти на стороні закону і справедливості, ніж, зі страху перед в'язницею або смертю, бути заодно з вами, бо ваше рішення несправедливо. Це було ще тоді, коли місто управлялося народом, а коли настав час олігархії, й тридцять тиранів, у свою чергу, закликали мене і ще чотирьох громадян у Круглу палату і веліли нам привезти з Саламіна саламінця Леонта, щоб стратити його. Багато що у цьому роді наказували вони і іншим, бажаючи збільшити число винних. Тільки і цього разу знову я довів не словами, а ділом, що мене смерть, просто кажучи, не лякає, а ось утримуватися від усього несправедливого і нечесного – це для мене все. Хоч яким сильним був цей уряд, а мене він не злякало настільки, щоб змусити зробити несправедливість. Коли вийшли ми з Круглої палати, четверо з нас вирушили на Саламін і привезли Леонта, а я відправився до себе додому. Можливо, мене б за це стратили, якби той уряд не впав незабаром. І всьому цьому у вас знайдеться багато свідків.

Невже я, по-вашому, міг би прожити стільки років, якби займався громадськими справами, і притому так, як личить порядній людині, – поспішав би на допомогу правим і вважав би це найважливішим, як воно і слід? Жодним чином, афіняни! Та й нікому іншому це неможливо. А я все своє життя залишався таким і у громадських справах, наскільки у них брав участь, і в приватних: ніколи і ні з ким я не погоджувався всупереч справедливості – ні з тими, яких наклепники мої називають моїми учнями, ні ще з ким-небудь.

Та я і не був ніколи нічийм учителем, а якщо хтось, молодий чи старий, бажав мене слухати і спостерігати, як я роблю свою справу, то я нікому ніколи не перешкоджав. І не те щоб я, отримуючи гроші, вів бесіди, а не отримуючи, не вів, але однаково, як багатому так і бідному, дозволяю я ставити мені питання, а якщо хтось хоче, то і відповідати мені і слухати, що я говорю. І якщо хтось з них стає краще або гірше, я, по справедливості, не можу за це тримати відповідь, бо нікого ніколи не обіцяв вчити і не вчив. Якщо ж хтось стверджує, ніби він коли-небудь приватним чином навчався у мене або чув від мене що-небудь, чого б не чули і всі інші, той, будьте впевнені, говорить неправду.

Але чому ж деяким подобається подовгу проводити час зі мною? Ви вже чули, афіняни, – я вам сказав всю правду, – що їм подобається слухати, як я випробовую тих, хто вважає себе мудрим, хоча насправді не такий. Адже це дуже забавно. А робити це, повторюю, доручено мені богом і у пророцтвах, і у сновидіннях, і взагалі всіма способами, якими коли-небудь ще виявлялося божественне визначення і доручення щонебудь виконати людині. Це не тільки вірно, афіняни, але і легко довести: якщо одних юнаків я псую, а інших вже зіпсував, то ті з них, які вже постаріли і дізналися, що колись, у часи їх молодості, я радив їм щонебудь погане, мали б тепер прийти сюди зі звинуваченнями, щоб покарати мене. А якщо самі вони не захотіли, то хто-небудь з їх домашніх – отці, брати, інші родичі – згадали б тепер про це, якщо тільки їх близькі потерпіли від мене щонебудь погане. Так, багато хто з них справді тут, як я бачу: ось, по-перше, Крітон, мій одноліток і з одного зі мною дому, батько ось цього Крітобула; потім сфеттієць Лісаній, батько ось цього Есхіна; ось ще кефісієць Антіфон, батько епіг; а ось ті, чий брати проводили час зі мною, – Нікострат, син Феозотіда і брат Феодота – самого Феодота вже немає в живих, так що він не міг вблагати брата; і ось Парад, син Демодока, якому Феаг доводився братом; а ось Адімант, син Арістона, якому ось він, Платон, доводиться братом, і Еантодор, брат ось цього Аполлодора. Я можу назвати ще багатьох інших, і Мелету в його промові всього потрібніше було послатися на кого-небудь з них, як на свідка; якщо тоді він забув це зробити, нехай зробить тепер, я не заперечую, – нехай скаже, якщо йому є що сказати з цього приводу. Але ви переконаєтесь, афіняни, що, навпаки, всі будуть готові допомогти мені, розбещувачу, хто заподіює зло їх домашнім, як стверджують Мелет і Аніт. У самих зіпсованих мною, мабуть, ще може бути розрахунок допомогти мені, але у їх рідних, які не зіпсовані, у людей вже літніх, яка може бути інша підстава допомагати мені, крім твердої і справедливої впевненості, що Мелет говорить неправду, а я кажу правду.

Але досить про це, афіняни! Ось, мабуть, і все, що я можу так чи інакше привести на своє виправдання.

Можливо, що хто-небудь з вас розсердиться, згадавши, як сам він, коли судився в суді і не у такій важливій справі, як моя, прохав і благав суддів з рясними сльозами і, щоб розжалобити їх якомога більше, приводив сюди своїх дітей і безліч рідних і друзів, – а ось я нічого такого робити не має наміру, хоча справа моя може, як я розумію, прийняти небезпечний оборот. Бути може, подумавши про це, хто-небудь з вас не захоче мене щадити і, розсердившись, подасть свій голос в серцях. Якщо хто-небудь з вас так налаштований, – я, звичайно, не хочу так думати, але якщо це так, то, по-моєму, я правильно відповім йому, якщо скажу: є і в

мене, шановний, і яка-ніяка сім'я, адже і я, як кажуть у Гомера, не від дуба і не від скелі народився, а від людей, так що є і у мене сім'я, афіняни, є сини, навіть цілих троє, один з них вже підліток, а двоє малолітніх, але тим не менш жодного з них я не приведу сюди і не буду просити вас про виправдання.

Чому ж, однак, не маю наміру я нічого цього робити? Не через зарозумілості, афіняни, і не із презирства до вас. Боюся я чи не боюся смерті, це ми зараз залишимо, але для моєї честі і вашої, для честі всього міста, мені здається, було б негарно, якби я став робити що-небудь таке у мої роки і при тій репутації, яку я склав, заслужено чи незаслужено, все одно. Прийнято все-таки думати, що Сократ відрізняється чимось від більшості людей, а якщо так стали б поводитися ті з вас, хто, мабуть, виділяється або мудрістю, або мужністю, або ще якою-небудь чеснотою, то це було б ганебно. Мені не раз доводилося бачити, як люди, здавалося б, поважні, трохи тільки їх притягнуть до суду, проробляли дивовижні речі, як ніби – так вони думають – їм належить випробувати щось жахливе, якщо вони помруть, і як ніби вони стали б безсмертними, якби ви їх не стратили. Мені здається, що ці люди ганьблять наше місто, так що й який-небудь чужоземець може запідозрити, що в афінян люди, видатні своєю доблестю, якій вони самі віддають перевагу при виборах на державні та інші почесні посади, – ці самі люди нічим не відрізняються від жінок. Цього, афіняни, вам, яких, як би там не було, вважають поважними, не тільки не слід робити, але не слід і допускати, якщо ми станемо це робити, – навпаки, вам потрібно ясно показувати, що ви набагато швидше засудите того, хто влаштовує ці слізні вистави і робить місто смішним, ніж того, хто веде себе спокійно.

Не кажучи вже про честь, афіняни, мені здається, що неправильно просити суддю і проханнями визволяти себе, замість того щоб роз'яснювати справу і переконувати. Адже суддя поставлений не для того, щоб милувати по сваволі, але для того, щоб творити суд по правді; і присягав він не у тому, що буде милувати кого захоче, але у тому, що буде судити за законами. Тому й нам не слід привчати вас порушувати присягу, і вам не слід до цього привчатися, інакше ми можемо з вами однаково впасти у нечестя. Не думайте, афіняни, ніби я повинен проробляти перед вами те, що я не вважаю ні хорошим, ні правильним, ні благочестивим, – та ще, клянуся Зевсом, проробляти тепер, коли ось він, Мелет, звинувачує мене у нечесті. Ясно, що якби я став вас вмовляти і змушував би своїм проханням порушити присягу, то навчив би вас думати, що богів немає, і, замість того щоб захищатися, попросту сам би звинувачував себе у тому, що не визнаю богів. Але на ділі воно зовсім інакше, я почитаю їх, афіняни, більше, ніж будь-який з моїх обвинувачів,

– доручаю і вам і богу розсудити мене так, як буде всього краще і для мене і для вас...

Після визнання Сократа виним.

Багато чого, афіняни, не дозволяє мені обурюватися тим, що зараз відбулося, – тим, що ви мене засудили, та для мене це і не було несподіванкою. Набагато більше дивує мене число голосів на тому і на іншому боці. Я не думав, що перевага голосів буде такою малою, і вважав, що вона буде куди більше. Тепер же, виявляється, випадити тридцять камінчиків не на цю, а на іншу сторону, і я був би виправданий. Від Мелета, по-моєму, я і тепер відбудуся, і не тільки відбудуся: адже очевидно для всякого, що якби Аніт і Лікон не виступлять проти мене зі своїми звинуваченнями, то Мелет був би примушений сплатити тисячу драхм, не отримавши п'ятої частини голосів.

Ця людина присуджує мене до смерті. Нехай так. А я, афіняни, до чого присуджаю себе сам? Очевидно, до того, чого заслуговую. Так до чого ж? Що, по заслугах, треба зробити зі мною, або який штраф повинен я сплатити за те, що я свідомо все своє життя не давав собі спокою і знехтував всім тим, про що піклується більшість, – користю, домашніми справами, військовими чинами, промовами у народних зборах, участю в управлінні, у змовах, у повстаннях, які бувають у нашому місті, – бо вважав себе, право ж, занадто порядним, щоб залишитися цілим, беручи участь у всьому цьому; за те, що не йшов туди, де я не міг принести ніякої користі ні вам, ні собі, а йшов туди, де приватно міг надати всякому найбільше, як я стверджую, благодіяння, намагаючись переконати кожного з вас не піклуватися про свої справи раніше і більше, ніж про себе самого, про те, як самому стати якомога краще і розумніше; і не пектися про міські справи раніше, ніж про саме місто, і таким же чином помишляти і про все інше. Отже, чого ж я заслуговую за те, що я такий? Чогось хорошого, афіняни, якщо вже справді відплачувати по заслугах, і притому такого, що мені було б до речі. Що ж до речі людині заслуженому, але бідному, який потребує дозвілля для вашого ж повчання? Для подібної людини, афіняни, немає нічого більш підходящого, як обід в Пританії! Її це личить набагато більше, ніж тому з вас, хто здобуває перемогу на Олімпійських іграх у скачках або в змаганнях колісниць, двуконних і четвероконних; адже вона дає вам уявне щастя, а я – справжнє, він не потребує в прожиток, а я потребую. Отже, якщо я повинен по справедливості оцінити мої заслуги, то ось до чого я присуджаю себе – до обіду в Пританії.

Може бути, вам і це здасться зарозумілим, як і те, що я говорив про крики і благання; але це не так, афіняни, а скоріше справа ось у чому: я переконаний, що ні однієї людини не ображаю навмисне, але переконати

у цьому вас я не можу, тому що мало часу розмовляли ми один з одним. Мені думається, ви б переконалися, якби у вас, як у інших людей, існував закон вирішувати кримінальну справу протягом декількох днів, а не одного; зараз не так-то легко за короткий час спростувати важкий наклеп. Так от, переконаний у тому, що я не ображаю нікого, я ні в якому разі не стану ображати і самого себе, наговорювати на себе, ніби я заслуговую чогось недоброго, і призначати собі покарання. З якого дива? Зі страху піддатися тому, чого вимагає для мене Мелет і про що, повторюю, я не відаю, благо це чи зло? І замість цього я виберу і призначу собі покаранням що-небудь таке, про що я знаю напевно, що це – зло? Чи не тюремне ув'язнення? Але заради чого став би я жити у в'язниці рабом одинадцяти посадових осіб, що щоразу обираються заново? Грошову пеню, з тим щоб бути в ув'язненні, поки не сплачу? Але для мене це те ж, що вічне ув'язнення, тому що мені нема з чого сплатити. Чи не присудити себе до вигнання? До цього ви мене, мабуть, охоче присудите. Сильно б, однак, повинен був я чіплятися за життя, афіняни, щоб розгубитися настільки і не збагнути ось чого: ви, власні мої співгромадяни, не були в змозі винести мої бесіди і міркування, вони виявилися для вас занадто важкими і нестерпними, так що ви шукаєте тепер, як би від них звільнитися; так невже інші легко їх винесуть? Жодним чином, афіняни. Хорошим же у такому випадку була б моє життя – піти у вигнання на старості років і жити, блукаючи з міста у місто, причому звідусіль мене б виганяли. Адже я відмінно знаю, що, куди б я не прийшов, молоді люди скрізь мене будуть слухати так само, як і тут; і якщо я буду їх проганяти, то вони самі мене виженуть, підмовивши старших, а якщо я не буду їх проганяти, то їх батьки і родичі виженуть мене з-за них.

Мабуть, хтось скаже: хіба, Сократ, пішовши від нас, ти не був би здатний проживати спокійно і в мовчанні?

Ось в цьому-то всього важче переконати деяких з вас. Адже якщо я скажу, що це значить не коритися богу, а не підкоряючись богу, не можна бути спокійним, то ви не повірите мені і подумаєте, що я прикидаюся; з іншого боку, якщо я скажу, що найбільше благо для людини – це щодня розмовляти про чесноти і про все інше, про що я з вами розмовляю, випробовуючи себе та інших, а без випробовування і життя не в життя для людини, – якщо це я вам скажу, то ви повірите мені ще менше. Тим часом це так, афіняни, як я стверджую, але переконати вас у цьому нелегко.

До того ж я і не звик вважати, ніби я заслуговую чогось поганого. Будь у мене гроші, я присудив би себе до сплати штрафу, скільки належить; у цьому для мене не було б ніякого збитку, але ж їх немає, хіба що ви мені призначите сплатити стільки, скільки я можу. Мабуть, я міг

би сплатити вам міну срібла – стільки я і призначаю. Але Платон, присутній тут, афіняни, та й Крітон, Крітобул, Аполлодор, всі вони велять мені призначити тридцять мін, а поруку беруть на себе. Отже, я стільки й призначаю, а поручителі у сплаті грошей будуть у вас надійні.

Після винесення смертного вироку.

Через такий малий термін, який мені залишилося жити, афіняни, тепер піде про вас погана слава, і люди, схильні поносити наше місто, будуть звинувачувати вас у тому, що ви позбавили життя Сократа, людину мудру, – адже ті, хто схильні вас дорікати, будуть стверджувати, що я мудрець, хоча це і не так. От якби ви трохи почекали, тоді б це сталося для вас само собою: ви бачите мій вік, я уже глибокий старий, і моя смерть близька. Це я кажу не всім вам, а тим, які засудили мене на смерть. А ще ось що хочу я сказати цим самим людям: бути може, ви думаєте, афіняни, що я засуджений тому, що у мене не вистачало таких доводів, якими я міг би схилити вас на свій бік, якби вважав за потрібне робити і говорити все, щоб уникнути вироку. Зовсім немає. Не вистачити-то у мене правда що не вистачило, тільки не доводів, а зухвалості й безсоромності і бажання говорити вам те, що вам всього приємніше було б чути: щоб я оплакував себе, горював, словом, робив і говорив багато чого, що ви звикли чути від інших, але що негідно мене, як я стверджую. Однак і тоді, коли загрожувала небезпека, не знаходив я потрібним вдаватися до того, що личить лише рабу, і тепер не каюся у тому, що захищався таким чином. Я швидше волію померти після такого захисту, ніж залишатися в живих, захищатися інакше. Тому що ні на суді, ні на війні ні мені, ні будь-кому іншому не слід уникати смерті будь-якими способами без розбору. І в битвах часто буває очевидно, що від смерті можна піти, кинувши зброю або звернувшись з благанням до переслідувачів; багато їсти і інших прийомів, щоб уникнути смерті у небезпечних випадках, – треба тільки, щоб людина зважився робити і говорити все, що завгодно.

Уникнути смерті не важко, афіняни, а ось що набагато важче – уникнути морального псування: воно наздоганяє стрімкіше смерті. І ось мене, людину повільну і стару, наздогнала та, що наздоганяє не так стрімко, а моїх обвинувачів, людей сильних і моторних, – та, що біжить швидше, – моральна порча. Я іду звідси, присуджений вами до смерті, а вони ідуть, викриті правдою у лиходійстві і несправедливості. І я залишаюся при своєму покаранні, і вони при своєму. Так воно, мабуть, і повинно було бути, і мені думається, що це у порядку речей.

А тепер, афіняни, мені хочеться передбачити майбутнє вам, що засудили мене. Адже для мене вже настав той час, коли люди бувають особливо здатні до віщувань, – тоді, коли їм доведеться померти. І ось я

стверджую, афіняни, які мене умертвити, що негайно за мою смерть спіткає вас кара важче, клянуся Зевсом, тієї смерті, якою ви мене покарали. Тепер, зробивши це, ви думали позбутися від необхідності давати звіт у своєму житті, а трапиться з вами, говорю я, зворотнє: більше з'явиться у вас викривачів – я до сих пір їх стримував. Вони будуть тим жорстокіше, чим вони молодші, і ви будете ще більше на них обурюватися. Справді, якщо ви думаєте, що, забиваючи людей, ви змусите їх не судити вас за те, що ви живете неправильно, – то ви помиляєтеся. Такий спосіб самозахисту і не цілком надійний, і негарний, а ось вам спосіб і самий гарний і найлегший: чи не затикати рота іншим, а самим намагатися бути якнайкраще. Передбачивши це вам, тим, хто мене засудив, я покидаю вас.

А з тими, хто голосував за моє виправдання, я б охоче поговорив про те, що трапилося, поки архонти зайняті і я ще не вирушив туди, де я повинен померти. Побудьте зі мною цей час, друзі мої! Ніщо не заважає нам поговорити один з одним, поки можна. Вам, бо ви мені друзі, я хочу показати, у чому сенс того, що зараз мене спіткало. Зі мною, судді, – вас-то я, по справедливості, можу назвати суддями, – сталося щось вражаюче. Справді, адже раніше весь час звичайний для мене віщий голос чувся мені постійно і утримував мене навіть у маловажних випадках, якщо я мав намір зробити що-небудь неправильно, а ось тепер, коли, як ви самі бачите, зі мною сталося те, що всякий визнає би – та так воно і вважається – найгіршою бідою, божественне знамення не зупинило мене ні вранці, коли я виходив з дому, ні коли я входив до будівлі суду, ні під час всієї моєї промови, що б я не збирався сказати. Адже перш, коли я що-небудь говорив, воно нерідко зупиняло мене на півслові, а тепер, поки йшов суд, воно жодного разу не утримало мене від жодного вчинку, від жодного слова. Як же мені це розуміти? Я скажу вам: мабуть, усе це відбулося мені на благо, і, видно, неправильна думка всіх тих, хто думає, ніби смерть – це зло. Цьому у мене тепер є великий доказ: адже бути не може, щоб не зупинило мене звичне знамення, якби я мав намір вчинити щось недобре.

Зауважимо ще ось що: адже скільки є підстав сподіватися, що смерть – це благо! Смерть – це одне з двох: або померти значить не бути нічим, так що померлий нічого вже не відчуває, або ж, якщо вірити переказам, це є для душі якась зміна, переселення її з тутешніх місць в інше місце. Якщо нічого не відчувати, то це все одно що сон, коли спиш так, що навіть нічого не бачиш уві сні; тоді смерть – дивовижне придбання. Пом'ямо, якби кому-небудь належало вибрати ту ніч, в яку він спав так міцно, що навіть не бачив снів, і порівняти цю ніч з рештою ночей і днів свого життя і, подумавши, сказати, скільки днів і ночей прожив він у

своєму житті краще і приємніше, ніж ту ніч, – то, я думаю, не тільки проста людина, але і сам великий цар знайшов би, що таких ночей було у нього обмаль у порівнянні з іншими днями і ночами. Отже, якщо смерть така, я теж назву її придбанням, тому що, таким чином, весь час здається не довшим однієї ночі.

З іншого боку, якщо смерть є як би переселенням звідси в інше місце і вірний переказ, що там знаходяться всі померлі, то чи є що-небудь краще цього, судді? Якщо хто прийде в Аїд, позбувшись від цих самозваних суддів, і знайде там істинних суддів, тих, що, за переказами, судять в Аїді, – Міноса, Радаманта, Еака, Трінголема і всіх тих напівбогів, які у своєму житті відрізнялися справедливістю, – хіба поганим буде таке переселення?

А чого б не дав кожен із вас за те, щоб бути з Орфеєм, Мусеєм, Гесіодом, Гомером? Та я готовий вмирати багато разів, якщо вже це правда, – для кого іншого, а для мене було б чудово вести там бесіди, якби я там зустрівся, наприклад, з Паламедом і з Аянтом, сином Теламона, або ще з кимось із стародавніх, хто помер жертвою несправедливого суду, і я думаю, що порівнювати мою долю з їх долею було б відрадно.

А найголовніше – проводити час у тому, щоб досліджувати і випробувати мешканців там точно так само, як тутешніх: хто з них мудрий і хто з них тільки думає, що мудрий, а насправді не мудрий. Чого не дав би всякий, судді, щоб випробувати того, хто привів велику рать під Трою, або Одиссея, Сізіфа і безліч інших чоловіків і жінок, – з ними розмовляти, проводити час, випробовувати їх було б невимовним блаженством. У всякому разі, вже там-то за це не стратять. Крім усього іншого, мешканці там залишаються весь час безсмертними, якщо вірний переказ.

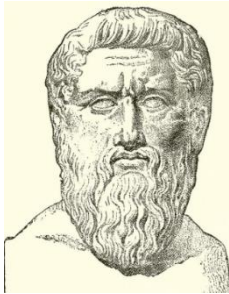
Але й вам, судді, не слід очікувати нічого поганого від смерті, і вже якщо щось приймати за вірне, так це те, що з людиною хорошою не буває нічого поганого ні при житті, ні після смерті і що боги не перестають піклуватися про її справи. І моя доля зараз визначилася не саме собою, навпаки, для мене це ясно, що мені краще померти і позбутися клопоту. Ось чому і знамення жодного разу мене не втримало, і я сам нітрохи не серджуся на тих, хто засудив мене, і на моїх обвинувачів, хоча вони виносили вирок і звинувачували мене не з таким наміром, а думаючи мені пошкодити, – це в них заслуговує осуду. Все ж я попрошу їх про небагато: якщо, афіняни, вам буде здаватися, що мої сини, подорослішавши, піклуються про гроші чи ще про щось більше, ніж про чесноти, віддайте їм за це, донімаючи їх тим же самим, чим і я вас дошкуляю; і якщо вони будуть багато про себе думати, будучи нічим, докоряйте їх так само, як і

я вас докоряв, за те, що вони не піклуються про належне і багато уявляють про себе, тоді як самі нічого не варті. Якщо станете робити це, то віддасте по заслугах і мені і моїм синам.

Проте вже пора йти звідси, мені – щоб померти, вам – щоб жити, а хто з нас йде на кращу справу, це нікому не відомо, крім бога.

Чому Сократ не погодився на втечу? Обґрунтуйте його відмову.

Промова Сократа перед суддями на свій захист – юридична чи філософська за змістом? Аргументуйте.

3.3.3 Платон. «Держава»

Текст із книги (уривки).

Книга четверта.

Держава виникає, як я вважаю, коли кожен з нас не може задовольнити сам себе, але багато у чому це потребує. Таким чином, кожна людина залучає то того, то іншого для задоволення тієї чи іншої потреби. Відчуваючи потребу в чомусь, багато людей збираються воєдино, щоб мешкати спільно і надавати один одному допомогу: таке спільне поселення і отримує у нас назву держави, чи не так? ...

Ми започатковуємо державу, зовсім не маючи на увазі зробити якимось особливо щасливим один із шарів її населення, проте, навпаки, хочемо зробити такою всю державу у цілому. Адже саме у такій державі ми розраховуємо знайти справедливість...

Ми ж на початку, коли засновували державу, встановили, що робити це треба неодмінно в ім'я цілого. Так ось це ціле й є справедливість або якийсь її різновид.

Справедливість полягає у тому, щоб кожен мав своє і виконував теж своє. Справедливістю буде, і зробить справедливою державу, відданість своїй справі у всіх станах – ділків, ремісників і варті, причому кожен з них буде виконувати те, що йому властиво.

Поки у державах не будуть царювати філософи або так звані нинішні царі і владики не стануть шляхетно і ґрунтовно філософствувати і це не зіллється воєдино – державна влада і філософія... – до тих пір, дорогий Главкон, державам не позбутися від бід. ... Жодний із нинішніх державних устроїв недостойний натури філософа. Така натура при них перекручується і втрачає свій вигляд.

Ну, так давай спробуємо вказати, яким чином із аристократичного правління може вийти тимократичне.

Там побоятися ставити мудрих людей на державні посади,... там будуть схилитися на бік тих, хто лютий духом, а також і тих, хто

простіший – швидше народжених для війни, ніж для світу; там будуть у честі військові хитрощі, адже ця держава буде вічно воювати... Одне тільки там кидається в очі – суперництво і честолюбство, оскільки там панує лютий дух.

Наступним після цього державним устроєм була би, як я думаю, олігархія...

Це лад, що ґрунтується на майновому цензі; при владі стоять там багаті, а бідняки не беруть участь у правлінні...

Скупчення золота в коморах у приватних осіб губить тимократію... Чим більше вони цінують подальше просування шляхом наживи, тим менше шанують вони чесноти. Оскільки у державі шанують багатство і багатіїв, значить, там менше цінуються чеснота і її володарі...

Закінчується це тим, що замість прагнення висунутися і удостоїтися почесей розвивається схильність до корисливості і наживи й отримують схвалення багатії – ними захоплюються, їх призначають на державні посади, а бідняки там не у пошані...

Подібного роду держава неминуче не буде єдиною, у ній наче будуть дві держави: одна – бідняків, інша – багатіїв. Хоча вони і будуть населяти одну і ту саму місцевість, проте стануть вічно один проти одного.

Олігархія переходить на демократію приблизно таким чином: причина тут у ненаситній гонитві за передбачуваним благом, що складається нібито у тому, що треба бути якомога багатшими...

Демократія, на мій погляд, здійснюється тоді, коли бідняки, здобувши перемогу, деяких із своїх супротивників знищать, інших виженуть, решту зрівняють у громадянських правах і у заміщенні державних посад, що при демократичному устрої відбувається здебільшого за жеребом.

У демократичній державі немає ніякої потреби брати участь в управлінні, навіть якщо ти до цього і здатний; не обов'язково і підкорятися, якщо ти не бажаєш, або воювати, коли інші воюють, або дотримуватися, подібно іншим, умов миру, якщо ти миру не прагнеш. І знову-таки, якщо який-небудь закон забороняє тобі управляти або судити, ти все ж можеш управляти і судити, якщо це тобі прийде у голову.

...Нахабство вони будуть називати обізнаністю, розгнuzданість – свободою, розпуста – пишністю, безсоромність – мужністю. Хіба не саме так людина, вихована у межах необхідних прагнень, вже в юні роки переходить до розв'язного потурання жаданням, позбавленим необхідності і марним.

Так от, те, що визначає як благо демократія і до чого вона ненаситно прагне, саме це її й руйнує.

Що ж вона (демократія), по-твоєму, визначає як благо? Свободу. У демократичній державі тільки й чуєш, як свобода прекрасна і що лише у такій державі варто жити тому, хто вільний за своєю природою...

Адже надмірна свобода, мабуть, і для окремої людини, і для держави обертається не чим іншим, як надзвичайних рабством...

Так от, тиранія виникає, за звичай, не із якогось іншого устрою, як із демократії; інакше кажучи, із крайньої свободи виникає найбільше і найжорстокіше рабство. ... Коли з'являється тиран, він виростає саме із цього кореня, тобто як ставленик народу.

Він той, хто підіймає повстання проти тих, хто володіють власністю.

У перші дні, взагалі в перший час, він привітно посміхається всім, хто б йому ні зустрівся, а про себе стверджує, що він зовсім не тиран; він дає багато обіцянок приватним особам і суспільству; він звільняє людей від боргів і роздає землю народу і своїй свиті. Так прикидається він милостивим до всіх і лагідним...

Коли ж він примириться з деякими із своїх ворогів, а інших знищить, так що вони перестануть його турбувати, я думаю, першим його завданням буде постійно залучати громадян в якісь війни, щоб народ відчував потребу у ватажку... та й для того, щоб через податки люди збідніли і перебивалися з дня на день, менше зловмишляли проти нього.

Але такі дії роблять його все більше і більше ненависним для громадян.

Тим часом і деякі із впливових осіб, що сприяли його піднесенню, стануть відкрито, та й у розмовах між собою висловлювати йому невдоволення всім, що відбувається, – принаймні ті, хто сміливіший... Щоб зберегти за собою владу, тирану доведеться їх всіх знищити, так що, врешті-решт, не залишиться нікого ні з друзів, ні з ворогів, хто б на щось годився...

Перед ним вибір: або жити разом з натовпом негідників, притому тих, хто його ненавидить, або попрощатися з життям.

...Оскільки народ породив тирана, народу ж і годувати його, і його сподвижників ... тепер же народ велить і йому і його сподвижникам покинути межі держави: як батько виганяє з дому сина разом з п'яною ватагою.

Народ тоді дізнається, клянусь Зевсом, що за тварюку він породив, та ще й любовно виростив; він переконується, наскільки потужні ті, кого він намагається вигнати своїми слабкими силами.

Книга восьма.

[Демократія].

Демократія, на мій погляд, здійснюється тоді, коли бідняки, здобувши перемогу, деяких з своїх супротивників знищать, інших

виженуть, решту зрівняють у громадянських правах і у заміщенні державних посад, що при демократичному ладі відбувається здебільшого за жеребом.

Так, саме так встановлюється демократія, чи відбувається це силою зброї або ж тому, що її супротивники, злякавшись, поступово відступають.

Як же людям при ній живеться? І який цей державний лад? Адже ясно, що він відіб'ється і на людині, яка теж придбає демократичні риси.

Перш за все це будуть люди вільні: у державі з'явиться повна свобода і відвертість і можливість робити що хочеш.

А де це дозволяється, там, очевидно, кожен влаштує собі життя але своїм смаком.

Я думаю, що при такому державному ладі люди будуть дуже різні.

Здавалося б, це найкращий державний лад. Немов тканина, поцяткована всіма кольорами, так і цей лад, поцяткований різноманітними вдачами, може здатися всього прекраснішим. Ймовірно, багато хто, подібно дітям і жінкам, що милуються всім строкатим, вирішать, що він краще за всіх.

При ньому зручно, друже мій, обрати державний устрій. Адже внаслідок можливості робити що хочеш він містить у собі всі роди державних устроїв. Мабуть, якщо у когось з'явиться бажання, як у нас з тобою, заснувати державу, йому необхідно буде відправитися туди, де є демократія, і вже там, немов потрапивши на ринок, де торгують всілякими правліннями, вибрати те, яке йому подобається, а зробивши вибір, заснувати свою державу.

Ймовірно, там не буде нестачі у зразках.

У демократичній державі немає ніякої потреби брати участь в управлінні, навіть якщо ти до цього і здатний; не обов'язково і підкорятися, якщо ти не бажаєш, або воювати, коли інші воюють, Або дотримуватися подібно іншим умов миру, якщо ти миру не прагнеш. І знову-таки, якщо який-небудь закон забороняє тобі управляти або судити, ти все ж можеш управляти і судити, якщо це тобі прийде в голову. Хіба не чудесне на перший погляд і не спокусливе подібне життя?

Мабуть, але лише ненадовго.

Далі. Хіба не чудово там милосердя відносно деяких засуджених? Чи ти не бачив, як при такому державному ладі люди, засуджені до смерті або до вигнання, проте залишаються і продовжують обертатися у суспільстві: немов нікому до неї немає діла і ніхто її не помічає, розгулює така людина прямо як напівбог.

І таких буває багато.

Ця поблажливість зовсім не дрібна подробиця демократичного ладу; навпаки, у цьому позначається презирство до всього того, що ми вважали важливим, коли засновували нашу державу. Якщо у людини, говорили ми, не видатна натура, вона ніколи не стане добродісною; те ж саме, якщо змалку – в іграх і в своїх заняттях – вона не стикається з прекрасним. Тим часом демократичний лад, зарозуміло зневаживши все це, анітрохи не стурбований тим, від яких хто занять переходить до державної діяльності. Людині виявляється пошана, лише б вона виявляла свою прихильність до натовпу. Так, вельми благородна поблажливість!

Ці та подібні їм властивості притаманні демократії – устрою, який не має належного управління, але приємному і різноманітному. При ньому існує своєрідна рівність – зрівнює рівних і нерівних...

[Тиранія].

Ну, так давай розглянемо, милий друг, яким чином виникає тиранія. Що вона виходить з демократії, то, мабуть, ясно.

Як із олігархії виникла демократія, так само із демократії виходить тиранія.

Благо, висунуте як кінцева мета – у результаті чого і встановилася олігархія, – було багатство, чи не так? А ненаситне прагнення до багатства і нехтування усім, крім наживи, погубили олігархію.

Так от, і те, що визначає як благо демократія і до чого вона ненаситно прагне, саме це її й руйнує.

Як благо вона визначає свободу. У демократичній державі тільки й чуєш, як свобода прекрасна і що лише у такій державі варто жити тому, хто вільний за своєю природою.

Так от, як я тільки що і почав говорити, таке ненаситне прагнення до одного і зневага до решти спотворює цей устрій і готує потребу у тиранії.

Коли на чолі держави, де демократичний лад і спрага свободи, доведеться встати поганим виночерпціям, держава ця понад належного стає сп'янілою перемогою у нерозведеному вигляді, а своїх посадових осіб карає, якщо ті недостатньо поблажливі і не надають всім повної свободи, і звинувачує їх у мерзенному олігархічному ухилі.

Громадян, слухняних владі, там змішують з брудом, як нічого не вартих добровільних рабів, зате правителі, схожі на підвладних, і підвладні, схожі на правителів, там восхваляються і поважаються як у приватному, так і в громадському житті. Хіба у такій державі не пошириться на все неминуха свобода?

Вона проникне, мій друг, і у приватні будинки, а врешті-решт непокорю прищепить навіть тваринам.

Як це розуміти?

Наприклад, батько звикає уподібнюватися дитині і страшитися своїх синів, а син – значити більше батька; там не стануть почитати і боятися батьків (все під приводом свободи!), переселенець зрівняється з корінним громадянином, а громадянин – з переселенцем; те ж саме буде відбуватися і з чужоземцями.

А крім того, різні інші дрібниці: при такому порядку речей вчитель боїться школярів і підлещується до них, а школярі ні уві що не ставлять своїх вчителів і наставників. Взагалі молодь починає наслідувати дорослим і змагатися з ними у розмірковуваннях і справах, а старші, пристосовуючись до молодих і наслідуючи їм, то й діло гострословлять і балагурять, щоб не здаватися неприємними і владними.

Але кінцева свобода для народу такої держави полягає у тому, що куплені раби і рабині нітрохи не менш вільні, ніж їхні покупці. Так, ми ледь не забули сказати, яка рівноправність і свобода існують там у жінок по відношенню до чоловіків і у чоловіків по відношенню до жінок.

А наскільки тут вільніша, ніж в інших місцях, участь тварин, підвладних людині, – цьому ніхто не повірив би, поки б сам не побачив. Прямо-таки за прислів'ям "собаки - це господарі", коні і віслюки звикли тут виступати поважно і з повною свободою, назираючи на зустрічних, якщо ті не поступаються їм дороги! Так ось все інше сповнюється свободою.

Якщо зібрати все це разом, найголовнішим буде, як ти розумієш, те, що душа громадян робиться вкрай чутливою, навіть до дрібниць: все примусове викликає у них обурення як щось неприпустиме. А скінчать, як ти знаєш, тим, що перестануть рахуватися навіть із законами – писаними або неписаними, – щоб уже взагалі ні у кого і ні в чому не було над ними влади.

Так от, мій друг, саме з цього правління, такого прекрасного і поюнацькому зухвалого, й виростає, як мені здається, тиранія.

Що ж, однак, далі?

Та ж хвороба, що розвинулася в олігархії й її погубила, ще більше і сильніше розвивається тут – через свавілля – і поневоле демократію. Справді, все надмірне зазвичай викликає різку зміну на протилежний бік, будь то стан погоди, рослин або тіла. Чи не менше спостерігається таке і в державних устроях.

Адже надмірна свобода, мабуть, і для окремої людини, і для держави перетворюється не на що інше, як на надмірне рабство.

Так от, тиранія виникає, за звичай, не з якогось іншого ладу, як з демократії; інакше кажучи, із крайньої свободи виникає найбільше і найжорстокіше рабство.

Але, думаю я, ти не про це питаєш, а про те, яка хвороба, що зустрічається в олігархії, так само точно підточує демократію і поневолює її.

Цією хворобою я вважаю появу особливого роду людей, нероб і марнотратних, під проводом відчайдушних сміливців, за якими тягнуться і не настільки сміливі: ми їх уподібнили трутням, частина яких має жало, а частина його позбавлена.

Обидві ці групи, трохи з'явившись, вносять розлад у будь-який державний устрій, як запалення і жовч – у тіло. І хорошому лікарю, і державному законодавцю треба заздалегідь приймати проти них заходи не менш, ніж досвідченому пасічнику, – головним чином, щоб не допустити зародження трутнів, – але, якщо вже вони з'являться, треба вирізати разом з ними і стільники.

Щоб нам було видніше те, що ми хочемо розрізнити, зробимо наступне...

[Три "частини" демократичної держави: трутні, багатії і народ].

Розділимо подумки демократичну державу на три частини – та це й насправді так йде. Одну частину складуть подібного роду трутні: вони виникають тут хоч і внаслідок свавілля, але не менше, ніж при олігархічному ладі.

Але тут вони набагато отруйніші, ніж там.

Там вони не у пошані, навпаки, їх усувають від займаних посад, і тому їм нема на чому набити собі руку і набрати силу. А при демократії вони, за рідкісними винятками, мало не стоять на чолі: найотруйніші з трутнів виголошують промови і діють, а інші вмощуються ближче до помосту, дзижчать і не допускають, щоб хто-небудь говорив інакше. Виходить, що при такому державному устрої всім, за винятком деякого, розпоряджаються подібні люди.

Зі складу натовпу завжди виділяється й інша частина...

З ділків найбагатшими здебільшого стають найбільш організовані за своєю природою. З них-то трутням всього зручніше зібрати побільше меду. Таких багатіїв зазвичай називають сотами трутнів.

Третю групу складає народ – ті, що трудяться своїми руками, та й майна у них небагато. Їх всього більше, і при демократичному устрої вони всього впливовіші, особливо коли зберуться разом. Але у них немає бажання робити це часто, якщо їм не дістається їх частка меду.

Хіба вони не завжди в частці, оскільки влада має можливість відібрати власність в імущих і роздати її народу, залишивши, правда, більшу частину собі?

А ті, у кого відбирають майно, бувають змушені захищатися, виступати на народних зборах і взагалі діяти наскільки це можливо. І

хоча б вони і не прагнули до перевороту, дехто все одно звинуватить їх у підступах проти народу і в прагненні до олігархії.

Зрештою, коли вони бачать, що народ, обманутий наклепниками, готовий не зі зла, а через незнання розправитися з ними, тоді вони волею-неволею стають вже дійсними прихильниками олігархії. Вони тут ні при чому: просто той самий трутень ужалив їх і від цього в них зародилося таке зло.

Починаються звинувачення, судові розгляди, тяжби.

А хіба народ не звик особливо відрізняти когось одного, доглядати за ним і його звеличувати? Звичайно, звик.

Значить, вже ясно, що, коли з'являється тиран, він виростає саме з цього кореня, тобто як ставленик народу.

["Тиранічна" людина].

З чого ж починається перетворення такого ставленика в тирана?

Втім, зрозуміло, що це відбувається, коли він починає робити те ж саме, що у тому сказанні, яке передають щодо святилища Зевса Лікейського в Аркадії. Кажуть, що, хто покуштував людських нутрощів, дрібно нарізаних разом з м'ясом жертвних тварин, тому не уникнути стати вовком.

Хіба не те ж і з представником народу? Маючи в руках надзвичайно слухняний натовп, хіба він утримається від крові своїх одноплемінників? Навпаки, як це зазвичай буває, він стане залучати їх до суду за несправедливими звинуваченнями і зачне, віднімаючи у людини життя, своїми нечестивими вустами і язиком він буде смакувати вбивство родичів. Караючи вигнанням і засуджуючи до страшної кари, він тим часом буде обіцяти скасування заборгованості та переділ землі. Після всього цього хіба не судилося такій людині неминуче одне з двох: або загинути від руки своїх ворогів, або ж стати тираном і перетворитися з людини на вовка?

Якщо він зазнав невдачі, піддався вигнанню, а потім повернувся – на зло своїм ворогам, – то повертається він вже як закінчений тиран.

Якщо ж ті, хто його вигнав, не будуть в змозі його звалити знову і піддати страті, очорнивши в очах громадян, то вони замишляють його таємне вбивство.

Звідси ця загальновідома вимога з боку тиранів: трохи тільки вони досягнуть такої влади, вони велять народу призначити їм охоронців, щоб народний заступник був неушкоджений.

І народ, звичайно, дає їх йому, бо дорожить його життям, за себе ж поки цілком спокійний...

А той, народний ставленик, ясно, прямо стоїть на колісниці своєї держави вже не як представник народу, а як досконалий тиран.

Розбирати чи нам, у чому щастя цієї людини тієї держави, в якій з'являється подібного роду смертний? Звісно, треба розібрати.

У перші дні, взагалі у перший час, він привітно посміхається всім, хто б йому ні зустрівся, а про себе стверджує, що він зовсім не тиран; він дає багато обіцянок приватним особам і суспільству; він звільняє людей від боргів і роздає землю народу і своїй свиті. Так прикидається він милостивим до всіх і лагідним.

Коли ж він примириться з деякими із своїх ворогів, а інших знищить, так що вони перестануть його турбувати, я думаю, першою його завданням буде постійно залучати громадян в якісь війни, щоб народ відчував потребу у ватажку.

Та й для того, щоб через податки люди збідніли і перебивалися з дня на день, менше злоумишляя проти нього.

А якщо він запідозрить кого-небудь у вільних думках і в запереченні його правління, то таких людей він знищить під приводом, ніби вони віддалися ворогові. Заради всього цього тирану необхідно постійно розбурхувати всіх за допомогою війни.

Але такі дії зроблять його все більш і більш ненависним для громадян.

Тим часом і деякі з впливових осіб, що сприяли його піднесенню, стануть відкрито, та й у розмовах між собою висловлювати йому своє невдоволення всім, що відбувається – але принаймні, ті, що сміливіший.

Щоб зберегти за собою владу, тирану доведеться їх всіх знищити, так що врешті-решт не залишиться нікого ні з друзів, ні з ворогів, хто б на щось годився.

Значить, тирану треба пильно стежити за тим, хто мужній, хто великодушний, хто розумний, хто багатий. Благополуччя тирана засноване на тому, що він мимоволі ворожий всім цим людям і буде проти них підступи, поки не очистить від них державу.

Дивне таке очищення, нічого сказати! Воно протилежно тому, що застосовують лікарі: ті видаляють з тіла все найгірше, залишаючи найкраще, тут же справа йде навпаки.

Для тирана це необхідно, якщо він хоче зберегти владу.

Він пов'язаний необхідністю або мешкати разом з натовпом негідників, притому тих, хто його ненавидить, або попрощатися з життям.

І чи не правда, чим більш він стає ненависний громадянам своїми цими діями, тим більше потрібно йому вірних охоронців? А хто йому вірний? Звідки їх взяти? Їх налетить скільки завгодно, варто лише заплатити.

Він відбере у громадян рабів, звільнить їх і зробить своїми списоносцями. До того ж вони будуть і найвірнішими. Подібного роду люди – його вірні друзі. Він примушений задовольнятися такими. Ці його сподвижники будуть ним захоплюватися, його суспільство складуть ці нові громадяни, тоді як люди порядні будуть ненавидіти і уникати його.

Недарма, видно, мудрована справа – складати трагедії, у цьому особливо відзначився Еврипід. Адже у нього є вираз, повний глибокого змісту: "Тирани мудрі, адже спілкуються з мудрими". І як він до небес звеличує тиранічну владу – він і решта поети! Тому, раз вже трагічні поети такі мудреці, нехай вони і нас, і всіх тих, хто поділяє наші погляди на суспільний устрій, вибачать, якщо ми не приймемо їх в нашу державу саме через те, що вони так прославляють тиранічну владу...

Збираючи густий натовп, виконавцями з прекрасними, сильними, вражаючими голосами, вони привертають громадян до тиранії і демократії. Мало того, вони отримують винагороду і їм виявляються почесні всього більше, як це і природно, з боку тиранів, а на другому місці і від демократії. Але чим вище підіймаються вони до вершин державної влади, тим більше слабшає їх пошана, ніби їй не вистачає дихання йти далі.

Але ми з тобою зараз відхилилися, давай повернемося знову до цього війська тирана, настільки численного, чудового, що завжди змінює свій склад, і подивимося, на які кошти воно тримається.

Очевидно, тиран витрачає на нього храмові кошти, якщо вони є у державі, і, поки їх вилученням можна буде покривати витрати, він зменшує обкладання населення податками.

Коли ці кошти вичерпаються, тоді він триматиме і самого себе, і своїх сподвижників й сподвижниць, вже на державні кошти.

Раз народ породив тирана, народу ж і годувати його і його сподвижників. Це тирану абсолютно необхідно.

А якщо народ в обуренні скаже, що дорослий син не вправі годуватися за рахунок батька, скоріше вже, навпаки, батько за рахунок сина, і що батько не для того народив сина і поставив його на ноги, щоб самому, коли той підросте, потрапити в рабство до своїх же власних рабів і годувати і сина, і рабів, і всякий непотріб? Навпаки, раз представник народу так висунувся, народ міг би розраховувати звільнитися від багатіїв і від так званих гідних людей; тепер же народ велить і йому, і його сподвижникам покинути межі держави: так батько виганяє з дому сина разом з його п'яної ватагою.

Народ тоді дізнається, клянусь Зевсом, що за тварюку він породив, та ще й любовно виростив; він переконається, наскільки потужні ті, кого він намагається вигнати своїми слабкими силами.

Тиран посміє насильничати над своїм народом-батьком і, якщо той не відступиться, вдасться навіть до побоїв? Так, він відніме зброю у свого батька.

Значить, тиран – батьковбивця і поганий годувальник для престарілих; мабуть загальноновизнано, що така властивість тиранічної влади. За прислів'ям, "уникаючи диму, потрапиш у вогонь": так і народ з підпорядкування вільним людям потрапляє в служіння до деспотичної влади і свою непомірну свободу міняє на найтяжче і гірке рабство – рабство у рабів.

Що ж? Чи можна без перебільшення сказати, що ми досить розібрали, як із демократії виходить тиранія та якими є її особливості? Так, цілком достатньо.

Філософи на чолі «ідеальної держави» Платона – хто вони, ким і чим управляють, якою є ця держава?

Які форми державного управління ви можете перерахувати та розкрити?

Аристотель (384-322 до н.е.) – давньогрецький філософ, найбільший систематизатор античних знань. Народився у м. Стагіра (звідси прізвисько Стагірит). Учень Платона, слухач Платонівної Академії. У 335 р до н.е. Арістотель заснував в Лікії – священному гаї Аполлона – власну філософську школу: за назвою гаю школу назвали Лікеєм (або Ліцеєм), учнів школи Арістотеля називали перипатетиками, що здавньогрецької мови перекладається як «ходити, прогулюватись», оскільки заняття школи Арістотель проводив на відкритій галереї для прогулянок. Вихователь Олександра Македонського. Найбільш впливовий з діалектиків давнини, засновник формальної логіки. Аристотель був першим мислителем, що створив всебічну систему філософії, яка охопила всі галузі сучасного для того часу знання. Був одним із найвизначніших енциклопедистів, відомих людству. Ним були закладені основи біології, фізики, етики, логіки, психології, соціології. «Перша філософія» (метафізика) – вчення про основні принципи буття. Роботи про мистецтво, поезію і з риторики та етики («Риторика», «Поетика», «Нікомахова етика»). У теорії держави найкращою формою державного устрою вважав політею, найгіршою тиранію. Погляди Арістотеля зробили серйозний вплив на подальший розвиток людської думки.

Його відомий вислів: «Платон мені друг, але істина дорожча». Греки були прихильниками красномовства, і стиль Платона цілком відповідав їх уявленням про мистецтво риторики. Скупого на слова Арістотеля вони довгий час майже не помічали. У «Нікомаховій етиці» Арістотель

коротко, проте містко висловив, наскільки важко йому спростовувати вчення Платона. До самої смерті свого учителя Арістотель не відкривав своєї школи, хоча власні філософські ідеї вже встиг розробити в усіх деталях, і завжди з глибокою повагою говорив про Платона.

3.3.4 Арістотель. «Нікомахова етика»

Текст із книги (уривки).

Книга шоста (Z) (VII).

Мудрість у мистецтвах ми визнаємо за тими, хто бездоганно точний у [своєму] мистецтві; так, наприклад, Фідія ми визнаємо мудрим каменярем, а Поліклета – мудрим скульптором статуй, маючи на увазі під мудрістю, звичайно, не що інше, як чесноту, [тобто досконалість] мистецтва. Однак ми впевнені, що існують певні мудреці у загальному сенсі, а не у частковому і ні в якому іншому, як Гомер говорить в «Маргіті»: Боги не дали йому землекопа і орача мудрість, / Та й іншої ніякої.

Отже, ясно, що мудрість – це найточніша з наук. А значить, має бути так, що мудрець не тільки знає [слідства] з принципів, але і володіє істинним [знанням самих] принципів (pen tas arkhas alctheyein).

Мудрість, отже, буде розумом і наукою, немов би заголовною наукою про те, що всього цінніше. Було б безглуздо думати, ніби чи наука про державу, або розсудливість – найважливіша [наука], оскільки людина не є вищою з усього у світі. Далі, якщо "здорове" і "благе" для людей і риб різні, але "біле" і "пряме" завжди одне і те ж, то і мудрим всі б визнали одне і те ж, а "розважливим" різне. Дійсно, розважливим назвуть того, хто відмінно розбирається у тій чи іншій справі, {стосується [його] самого}, і нададуть це на його розсуд. Ось чому навіть звірів визнають "розсудливими", а саме тих, у кого, мабуть, є здатність передчуття того, що стосується їх власного існування. Так що ясно, що мудрість і мистецтво управляти державою не будуть тотожні, бо якщо скажуть, що [уміння розбиратися] у власній вигоді є мудрість, то багато виявиться мудростей, тому що не існує одного [вміння] для [визначення] блага всіх живих істот сукупно, але для кожного – своє, коли вже і лікарське мистецтво теж не єдине для всього існуючого.

А якщо [сказати], що людина краще [всіх] інших живих істот, то це нічого не змінює, бо навіть за людину багато більш божественних за

природою речей, взяти хоча б найбільш зримо – [зірки], з яких складається небо (kosmos).

Зі сказаного, таким чином, ясно, що мудрість – це і наукове знання, і осягнення розумом речей за природою найбільш цінних. Ось чому Анаксагора і Фалеса і їм подібних визнають мудрими, а не розсудливими, оскільки видно, що своя власна користь їм невідома, і визнають, що знають вони [предмети] досконалі, гідні подиву, складні і божественні, однак марних, бо людське благо вони не досліджують.

Глава п'ята.

[Сутність]

Сутність, названа так у самому основному, первинному й безумовному смислі, – це те, де не говориться ні про який предмет і те, що не перебуває ні в якому предметі, як, наприклад, окрема людина або окремий кінь. А іншими сутностями називаються ті, до яких як до видів належать сутності, названі так у первинному смислі; наприклад, окрема людина належить до виду "людей", а рід цього виду "жива істота". Тому про них говорять як про другі сутності, наприклад "люди" і "живі істоти".

Зі сказаного очевидно, що з того, де йде мова про предмет, необхідно говорити про предмет і ім'я й поняття; так, наприклад, людина говорить про предмет – про окрему людину – і про неї, звичайно, говорить ім'я [людини]: адже окремою людиною називають живу істоту й визначення людини буде визначати окрему людину, адже окрема людина є й людина, і жива істота. Отже, і ім'я й визначення будуть говорити про предмет. Навпаки, у тому, що перебуває в предметі, у більшості випадків ні ім'я, ні визначення не говорить про предмет; у деяких же випадках нічого не заважає, щоб ім'я іноді говорило про предмет, але визначення не може говорити про нього. Так, біле, перебуваючи в тілі як у підметі, говорить про предмет (адже тіло називається білим), але поняття білого ніколи не може означати тіло. А все інше [крім перших сутностей] або говорить про перші сутності як про предмет, або ж перебуває в них як у предметі. Це стає зрозумілим, якщо брати окремі випадки: жива істота, наприклад, може означати людину, тому вона буде означати й окрему людину; адже якби не йшла мова ні про жодну окрему людину, не була б означена і людина взагалі. В іншому випадку, колір перебуває в тілі; отже, і в окремому тілі. Якби він не перебував у жодному з окремих тіл, він не перебував би й у тілі взагалі. Таким чином, все інше [крім перших сутностей] або говорить про перші сутності як про предмет, або ж перебуває в них як у предметах. Тому, якби не існувало перших сутностей, не могло б існувати й нічого іншого.

З інших сутностей вид у більшій мірі сутність, ніж рід, тому що він ближче до першої сутності. Справді, якщо почнуть пояснювати, що таке

перша сутність, то її пояснять доступніше й більш доцільно, скоріше вказуючи на вид, ніж вказуючи рід; так, визначаючи окрему людину, утоюнюють, що вона людина, говорячи при цьому, що вона жива істота; перше більш властиве для окремої людини, друге більше загальне; і, визначаючи окреме дерево, ми вкажемо точніше, що воно дерево, ніж сказавши, що воно рослина. Далі, сутностями називають насамперед, перші сутності, тому що для всього іншого вони є предметами й все інше означає їх або перебуває в них. І так само як перші сутності відносяться до всього іншого, так і вид відноситься до роду, а саме: вид є предмет для роду, адже роди говорять про види, види ж не говорять про роди. Отже, ще й з цієї причини вид є в більшій мірі сутність, чим рід. Що стосується самих видів, то, оскільки вони не роди, один вид не в більшій мірі сутність, ніж інший: твоє визначення анітрошки не буде більш доцільним, якщо ти для окремої людини вкажеш "людина", ніж коли для окремого коня вкажеш "кінь". Так само, одна перша сутність не в більшій мірі сутність, ніж інша. Адже окрема людина є сутність анітрошки не в більшій мірі, ніж окремий бик.

Цілком природно, що після перших сутностей із усього іншого одні тільки види й роди називаються другими сутностями: із усього, про що говориться, тільки вони виявляють першу сутність. Справді, якщо хто-небудь стане пояснювати, хто така окрема людина, то він пояснить це, визначаючи її вид або рід, втім він зробить це зрозуміліше, вказавши, що він людина, ніж те, що він жива істота. Яка-небудь інша думка буде недоцільна, наприклад, якщо вказувати, що вона бліда, або біжить, або що-небудь подібне. Тому цілком природно, що із усього іншого [крім перших сутностей] тільки роди й види називаються сутностями. Далі, перші сутності, через те що вони предмети для всього іншого, називаються сутностями в самому основному змісті. І як перші сутності ставляться до всього іншого, так само до всього іншого ставляться види й роди перших сутностей, то по них визначається все інше.

Глава шоста.

[Кількість]

Що стосується кількості, то одне перервне, інше безперервне, і одне складається із частин, що мають конкретне місце по відношенню один до одного, а інше – із частин, що не мають такого положення. Перервні, наприклад, число і слово, безперервні – лінія, поверхня, тіло, а крім того, час і місце. Справді, у частин числа немає ніякої загальної межі, де стикалися б його частини; так, наприклад, якщо п'ять є частина десяти, то п'ять і п'ять не стикаються ні на якій загальній межі, а знаходяться окремо; також і три й сім не стикаються ні на якій загальній межі. І взагалі у числі не можна вказати загальну межу його частин; вони завжди

знаходяться роздільно, тому число належить до окремих кількостей. І в такий же спосіб і слово належить до роздільних кількостей. Що слово є кількість, це зрозуміло: адже воно вимірюється коротким і довгим складом. А маю я на увазі слово, вимовлене голосом: адже його частини не стикаються ні на якій загальній границі, тому що немає такої загальної межі, де стикалися б склади, адже кожний з них стоїть роздільно сам по собі.

Лінія ж безперервна, тому що можна вказати загальну межу, де стикаються її частини, – крапку, а у поверхні – лінію: адже частини площини стикаються на деякій загальній межі. У такий же спосіб і в тіла можна вказати загальну межу – лінію або поверхню, де стикаються частини тіла.

Також і час і місце належать до таких кількостей: дійсний час стикається з минулим часом і з майбутнім. У свою чергу й місце належить до безперервних кількостей: адже частини тіла, які стикаються на деякій загальній межі, займають конкретне місце; отже, і частини місця, які займає кожна із частин тіла, стикаються на тій же межі, де стикаються й частини тіла. Тому й місце, можна сказати, безперервна кількість: адже його частини стикаються на одній загальній межі.

Далі, одні кількості складаються із частин, що мають своє положення по відношенню одна до одної, а інші – із частин, що не мають такого положення; так, частини лінії мають конкретне місце по відношенню одне до одної: адже кожна з них розташована десь і можна було б розрізнити й указати, де кожна знаходиться на площині й з якою частиною з інших вона стикається. Так само мають своє положення й частини площини: можна так само вказати, де перебуває кожна із цих частин і які частини стикаються одина з одною. І так само – частини тіла й частини місця. У числі ж не можна було б показати, яким чином його частини мають певне положення по відношенню один до одного або де вони перебувають, а також які частини стикаються одна з одною. Не можна це показати й у частин часу: адже жодна частина часу не нерухлива; а як може те, що не нерухоме, мати певне положення? Скоріше можна було б сказати, що час має деякий порядок у тому розумінні, що одна частина часу існує раніше, а інша – пізніше. Те саме стосується і числа – у тому розумінні, що одиницю указують при рахуванні раніше, ніж два, а два – раніше, ніж три; і саме у цьому змісті в числа є, мабуть, деякий порядок, а положення [для нього] зовсім не можна вказати. І так само вимовлене слово: жодна частина його не нерухлива, але вже вимовлена, і її вже не можна схопити; тому у частин слова немає положення, якщо жодна з них не нерухома. Отже, одні

кількості складаються із частин, що мають певне положення, інші – із частин, що не мають положення.

Кількістю у власному смислі називається тільки те, що зазначено вище, а все інше називається так прообразом, дійсно, маючи на увазі ті, які були зазначені, ми називаємо кількостями й інше; так, біле називається великим, тому що поверхня велика, а дія – тривалою, тому що вона відбувається довго, і так само рух – значним: кожне з них називається кількістю не само по собі. Так, якщо хтось вказує, тривалість дії, він визначає її часом, вказавши, що ця дія відбувається рік або щось у цьому роді; так само, указуючи, що біле є деяка кількість, він визначить його через поверхню: наскільки велика поверхня, настільки по величині, скажеш ти, і біле. Отже тільки зазначене раніше називається кількістю у власному смислі й саме по собі; із усього ж іншого ніщо не називається так само по собі, а якщо й називається, то прообразом.

Далі, кількості ніщо не протилежне; коли мова йде про певні кількості, то ясно, що немає нічого протилежного їм, наприклад, довжині у два або в три лікті, або тій чи іншій поверхні, або чомусь подібному: адже їм ніщо не протилежне, хіба тільки якщо сказати, що "багаточисельне" протилежно "нечисленному" або "велике" – "малому". Однак все це не кількість, а скоріше порівняння; справді, жодна річ не називається великою або малою сама по собі, а лише наскільки її порівнюють із іншими як, наприклад, [окрему] гору називають малою, а просяне зерно – великим, оскільки останнє більше інших зерен, а перша менша інших гір. Таким чином, має місце порівняння з іншим: адже якби річ називалася великою або малою самою по собі, то гора ніколи не називалася б малою, а просяне зерно – більшим. Так само ми говоримо, що у селищі багато людей, а в Афінах мало, хоча тут їх у багато разів більше, ніж там; і що у будинку багато людей, а на виставі мало, хоча їх тут набагато більше. Далі, довжина у два або в три лікті й все тому подібне означає кількість, тим часом "велике" або "мале" означає не кількість, а скоріше порівняння. Насправді, велике і мале розглядаються по відношенню до іншого; тому очевидно, що те й інше належить до порівняння. Далі, чи визнає їх хто-небудь кількістю або не визнає, у всякому разі немає нічого протилежного їм; справді, як можна назвати щось протилежним тому, що може бути взято не само по собі, а [лише] у порівнянні з іншим? Далі, якщо "велике" і "мале" будуть протилежностями, то з'ясується, що те саме допускає у той самий час протилежності і що речі протилежні самі собі: адже іноді буває, що щось у той самий час і велике і мале, тому що у порівнянні з одним воно мале, а у порівнянні з іншим воно ж велике; тому те саме буває у той самий час і великим і малим, отже воно допускає у той самий час протилежності.

Але, потрібно вважати, ніщо не допускає в один і той же час протилежностей, як ми це бачимо відносно сутності: вона, треба думати, здатна приймати протилежності, але у всякому разі ніщо не буває у той самий час хворим і здоровим, як не буває разом білим і чорним; і серед усього іншого немає нічого, що допускало б у той самий час протилежності. Отже, виходить, що речі протилежні самі собі. Справді, якщо велике протилежно малому, а те саме у той саме час велике і мале, то воно, можна сказати, протилежне само собі. Але бути протилежним самому собі – це щось безглузде. Виходить, "велике" не протилежне "малому" і "багаточисельне" – "нечисленному". Тому якщо навіть зараховувати їх не до порівняння, а до кількості, всерівно вони не будуть мати нічого протилежного.

Протилежність по кількості, потрібно вважати, є головним чином у місця. Справді, "верх" вважають протилежним "низу", називаючи місце в середині "низом", тому що відстань від середини Всесвіту до її меж найбільша. Очевидно, і визначення інших протилежностей запозичиться від цих: як протилежні один одному визначають ті речі з одного роду, які найбільше віддалені одна від одної.

Кількість, вважатимемо, не допускає більшу і меншу міру, наприклад, довжина у два лікті: справді, одне має довжину у два лікті не більшою мірою, ніж інше. Так само й число; одна трійка, наприклад, нітрохи не в більший мірі трійка, ніж інша, і одна п'ятірка нітрохи не в більший мірі п'ятірка, ніж інша, один проміжок часу не називається часом у більший мірі, ніж інший. І взагалі ні по одному з перерахованих видів кількості не говориться, що воно є кількість у більший або менший мірі. Отже, і кількість, [так само як сутність], не допускає більшого й меншого ступеня.

Головна особливість кількості – це те, що про неї говорять як про більшу й меншу; справді, про кожну із зазначених кількостей говориться як про те що дорівнює і не дорівнює; так, говорять, що одне тіло дорівнює або не дорівнює [іншому] і що один проміжок часу дорівнює або не дорівнює [іншому]. Так само й про кожну з інших зазначених кількостей можна говорити як про ту, що дорівнює і не дорівнює.

Про інше, що не є кількість, зовсім, очевидно, не можна говорити як про те, що дорівнює і не дорівнює; так, про одне розташування зовсім не говорять, що воно дорівнює або не дорівнює [іншому], а скоріше, що воно подібне [з іншим], і про щось одне біле не говорять, що воно дорівнює або не дорівнює [іншому білому], а говорять, що воно однакове [або неоднаково] біле. Таким чином, головна особливість кількості - це те, що про неї говориться як про те, що дорівнює або не дорівнює.

Глава сьома.

[Співвідношення]

Співвідношенням називається те, про що говорять, як таке, що воно є, воно є у зв'язку з іншим або перебуваючи в будь-якому іншому відношенні до іншого; так, про велике говорять, що те, що воно є, воно є у зв'язку з іншим; адже говорять – більше, ніж щось; і про подвійне говорять, як про те, що воно є, знаходиться у зв'язку з іншим; адже говорять – подвійне відносно чогось. Те саме стосується і інших, їм подібним. До співвідношення належить і таке, як володіння, розташування, почуттєве сприйняття, знання, положення. Справді, про все перераховане говорять, як про, що воно є, воно є у зв'язку з іншим, а не щось інше: володіти є володіння чим-небудь, і знання – знання про що-небудь, положення – положення чого-небудь, все інше так само. Таким чином, співвідношення – це те, про що йде мова; що те, що воно є, воно є у зв'язку з іншим або перебуваючи в якомусь іншому відношенні до іншого, як, наприклад, одна гора називається великою у порівнянні з іншою, тому що її називають великою стосовно іншої, і так само про подібне говорять як про подібне із чимось, і так само називається співвіднесеним і інше у цьому роді. Далі, і лежання, і стояння, і сидіння суть деяких положень, а положення належить до співвідношення. З іншого боку, лежати, стояти або сидіти – все це саме по собі не положення, а не про все це говориться як про похідні від тільки що зазначеного положення.

У співвідношення буває й протилежність; так, наприклад, чесність протилежна неправді – те й інше належить до співвідношення; і точно так само знання протилежне незнанню. Однак не всяке співвідношення має протилежне собі; подвійному ніщо не протилежне, так само як і потрійному й взагалі нічому подібному їм.

Співвідношення, очевидно, допускає більший і менший ступінь. Справді, про щось говорять як про подібне і несхоже в більшій або в меншій мірі, але як про рівне й нерівне в більшій або в меншій мірі, але кожне з них є співвідношення: про подібне кажуть як про подібне із чимсь і про нерівне – як про нерівне чомусь. Однак не все співвіднесене допускає більший і менший ступінь: про подвійне не кажуть як про подвійне у більшій чи в меншій мірі, не говориться так ні про щось інше у цьому роді.

Всі співвідношення між собою пов'язані; так, під рабом мається на увазі раб пана, а під паном – пан раба; і під подвійним – подвійне стосовно половинного, а під половинним – половинне стосовно подвійного, так само як і під більшим – більше стосовно меншого, а під меншим – менше стосовно більшого. Те саме стосується й інших

випадків, хіба що іноді буде розходження в закінченні слова. Так, про знання говорять, що воно знання пізнаваного, про пізнаване говорять, що воно пізнається знанням, так само як і про чуттєве сприйняття – що воно сприйняття сприйманого, а про сприймане – що воно сприймане сприйняттям. Однак іноді такої поєднаності немає, якщо те, про що говориться у зв'язку з іншим, визначене не так, як треба, а той, хто вказав це, зробив помилку; так, наприклад, якщо йдеться про "крило птаха", то не можна казати навпаки: "птах крила", тому що перше – "крило птаха" визначено не так, як треба. Справді, говорять про крило птаха не тому що воно птах, а тому що птах крилата [істота]: адже крила є й у багатьох інших істот, не тільки у птахів. Тому, якщо вказувати конкретніше, то поєднаність можлива; так, крило є крило крилатого, і крилате є крилатим крилом. Іноді ж необхідно, мабуть, навіть придумати імена, якщо немає встановленого ім'я, стосовно якого співвідношення могло б бути визначене таким, що більше відповідає. Так, "голова" була б визначена так, що більше відповідає, тому якби її назвали "головою оголовленого", ніж якби її назвали "головою тварини": адже тварина має голову не тому що вона тварина, адже багато тварин не мають голів. Для речей, що не мають установлених імен, легше всього, мабуть, визначити їх, якщо імена, похідні від вихідного, давати тому, що допускає поєднаність із ними, подібно тому як вище від "крила" було утворено "крилате"...

Отже, всі співвіднесені між собою сторони, якщо вони визначені такими, більше відповідають поєднаності; однак якщо співвіднесене вказується навмання, а не стосовно тому, із чим воно співвіднесене, то поєднаності немає. Я маю на увазі, що навіть у таких співвідношеннях, які, за загальним визнанням, поєднані й для яких установлені імена, все-таки немає цієї поєднаності, якщо вони вказуються стосовно попереднього, а не стосовно того, із чим вони співвідносяться; наприклад, якщо "раб" зазначений не як раб пана, а як раб людини, або двоногої істоти, або будь-чого подібного, то поєднаності немає, оскільки "раб" означений невідповідним чином. Якщо ж співвіднесене вказується стосовно того, із чим воно співвідноситься, що визначене таким, що є більш відповідним, причому відкидається все попереднє й залишається тільки те, стосовно чого воно було зазначене більш визначеним, адже про нього завжди йтиме мова стосовно чогось; так, якщо вказується "раб" стосовно пана, причому відкидається все те, що є для пана, [як такого], що є попереднім (наприклад, те, що він двонога істота, що він здатний опановувати знанням і є людиною), і залишається тільки те, що він пан, – то про "раба" завжди йтиметься стосовно нього: адже раб називається рабом пана. Якщо ж співвідношення однієї речі з іншою вказується невідповідним чином, хоча й відкидається все інше й залишається лише

те, стосовно чого вона була зазначена, – то вона не буде вказуватись стосовно неї. Справді, нехай "раб" буде зазначений як "раб людини" і "крило" – як "крило птаха", і нехай від людини буде відкинуте те, що він пан, тоді "раб" уже не визначатиметься стосовно людини: якщо немає пана, те немає й раба. Точно так само нехай від птаха буде відкинуте те, що він крилатий, тоді крило вже не буде належати до співвідношення: адже якщо немає крилатого, то й крило не буде крилом чогось. Тому необхідно вказувати на співвідношення більш чітко. І якщо є встановлене ім'я, то вказувати це легко; якщо ж його немає, то, звичайно, необхідно придумувати найменування. Якщо ж так вказувати, то всі співвіднесені між собою [сторони] будуть, мабуть, поєднаними.

Глава восьма.

[Якість]

Якістю я називаю те, завдяки чому предмети називаються саме такими. "Якість" має багато значень. Під одним видом якості будемо розуміти стійкі й минущі властивості. Стійка властивість відрізняється від минутих тим, що вона триваліша й міцніша. Такими є знання й чесноти; справді, знання, вважатимемо, є щось міцне й важко змінюване, навіть якщо осягли його в малій мірі... У такий же спосіб і чесноти, наприклад, справедливість, розсудливість і все тому подібне, вважатимемо, не легко піддається коливанням і змінам.

Минущими властивостями або станами називаються такі якості, які легко піддаються впливом і швидко змінюються, як, наприклад, тепло й холод, хвороба й здоров'я й інші [стани]. Справді, людина перебуває у тому чи іншому стані й разом з тим швидко змінюється, стаючи з теплого холодним або зі здорового хворим, і точно так само в інших випадках, якщо тільки який-небудь із цих станів із часом не устаткується й не виявиться непоборнимабо зовсім непідлеглим зміні; а такий стан можна було б, мабуть, уже назвати стійкою властивістю.

Отже, мабуть, що під стійкими властивостями розуміють якості більш тривалі і які мало піддаються змінам: адже про тих, хто не цілком володіє знаннями й легко піддається зміні, не говорять, що вони володіють такими властивостями, хоча вони, звичайно, перебувають у визначеному відношенні до знання – або в меншій, або у більшій мірі. Таким чином, стійка властивість відрізняється від минутої тим, що остання легко піддається зміні, а перша більш тривала й мало піддається змінам. Разом з тим властивість – зміст стану, однак стан не обов'язково властивість. Справді, ті, хто має ті або інші властивості, перебувають визначеному стані по відношенню до них, а ті, хто перебуває в визначеному стані, не у всіх випадках мають відповідну властивість.

Інший вид якості – це те, завдяки чому ми називаємо людей вправними у кулачному бою або вправними до бігу, здоровими або хворобливими, і взагалі тієї якості, про яку говориться як про вроджену здатність або нездатність; справді, кожна з них називається так не тому, що хтось перебуває в певному стані, а тому, що він має вроджену здатність або нездатність легко щось робити або бути нетерплячим, так, хтось називається вправним у кулачному бою або в бігу не тому, що він перебуває в тому чи іншому стані, а тому, що він має вроджену здатність легко щось робити, і здоровим – тому, що він має вроджену здатність не піддаватися легко впливу випадковості, а хворобливим – тому, що він від природи не здатний протистояти цій випадковості. Те саме стосується й твердого і м'якого. Тверде називається так тому, що воно має здатність не піддаватися легкому роздробленню, а м'яке – тому, що не має здатності до цього.

Глава дванадцята.

[Первинне й вторинне]

Про те, що одне передує іншому, [або первинне іншому], говориться у чотирьох смислах. У першому й самому основному смислі – за часом, залежно від якого про одне говориться як про більш старе і більш древнє в порівнянні з іншим: адже щось називається більш старим і більше древнім тому, що часу пройшло більше.

По-друге, первинним є те, що не допускає зворотнього проходження буття; наприклад, "одиниця" первинна "двійці" якщо є "два", а звідси випливає, що існує "одиниця"; але якщо є "одиниця", то з цього не обов'язково випливає, що є "двійка"... Отже, первинне, треба думати, те, від чого немає зворотнього проходження буття.

По-третє, про те, що первинне, говориться в смислі певного порядку, так, як у науці і мові. У науці доводять, що є попереднє й наступне одне за одним (адже [геометричні] елементи один за одним передують кресленню, а в мистецтві читання й написання, звуки мовлення або букви передують складам), так само в мовленні – а саме вступ за порядком передує викладу [суті справи].

Далі, [по-четверте], крім сказаного – краще й більш вагоме, а тому, за природою, первинне. Звичайна більшість стверджує, що люди "первинні" їх шанованості й улюбленості. Але цей зміст, мабуть, найменш доцільний.

Отже, от, мабуть, у багатьох смислах мова йде про те, що є первинним. Але крім зазначених є, й інше значення того, що первинне, а саме: про ту з речей, що допускає зворотній плин буття, яка так чи інакше становить причину буття іншої, можна було б по справедливості сказати, що вона по природі первинна. А що щось таке є, – це ясно: буття людини

допускає зворотній плинбуття із щирим мовленням про людину; справді, якщо є людина, то вірно говорити про те, що вона людина. І це може бути зворотним: якщо вірно говорити про те, що є людина, то людина є. Але те що правильно говориться в жодному разі не є причина буття речі, однак річ очевидна, є деяким чином причина істинності мовлення: адже залежно від того, існує чи річ чи ні, те що говориться про неї називається правдою або помилкою. (Так що про те, що одне передує іншому, [або первинне до іншого], говориться в п'яти смислах).

Глава тринадцята.

[Дане разом]

Як про дане разом у прямому й самому основному смислі говориться про ті речі, які виникають у той же самий час: жодна з них не є попередньою чи наступною, тому про них говорять, що вони разом за часом. А дане разом за природою – це ті речі, які, щоправда, допускають зворотне проходження буття, але одна жодним чином не є причиною буття іншої, як, наприклад, у подвійного й половинного: вони, щоправда, допускають зворотне [проходження буття] (адже якщо є подвійне, то є й половинне, і, якщо є половинне, то є й подвійне), але жодне з них не є причинна буття іншого).

Даними разом за природою називаються також види, співвідпорядковані одному роду. Співвідпорядкованими називаються види, які протиставлені одні одному в одному і тому ж середовищі, наприклад, пірнате – те, що живе на суші й у воді. Всі вони супідрядні тому самому роду: адже жива істота ділиться на ці види – на пірнатих, що живуть на суші й у воді, і жоден із цих видів не є первинним до іншого виду і не є наступним стосовно нього, а тому потрібно вважати, що всі такого роду тварини за природою однакові разом. І кожна з них може, у свою чергу, бути розділена на підвиди, наприклад, те, що живе на суші, і пірнате, і те що живе у воді. Отже, і ті підвиди є однаковими за природою, які, належачи до того самого роду, протиставляються у тому ж самому середовищі.

Роди ж завжди первинні видам: вони не допускають зворотнього [відносно видів] проходження буття; наприклад, якщо є тварина, що живе у воді, то є жива істота, але якщо є жива істота, не обов'язкова є тварина, що живе у воді. Таким чином, спільними за природою називаються ті [речі], які, щоправда, допускають зворотне проходження буття, але одна жодним чином не є причиною буття іншої, а також [види], співвідпорядковані тому самому роду; у прямому ж змісті – спільними є ті речі, які виникають у той саме час.

Глава чотирнадцята.

[Шість видів руху]

Є шість видів руху – виникнення, знищення, збільшення, зменшення, перетворення й переміщення.

Отож, всі рухи суттєво відрізняються один від іншого. Справді, виникнення – це не знищення, збільшення – це не зменшення або переміщення, і так само в інших випадках. Відносно ж перетворення є сумнів: чи не у тому справа, що те, що змінюється в якості, з необхідністю змінюється через який-небудь інший рух. Але це не вірно, тому що майже у всіх, або в більшості, випадках при дослідженні нами будь-чого виявляється таким, що піддається зміні в якості, не беручи участь у жодному з інших рухів. Справді, те, що рухається у тому розумінні, що воно щось випробовує або перетерплює, не обов'язково збільшується або зменшується, і так само не бере участь у всіх інших рухах, так що перетворення, можна сказати, відмінно від всіх інших рухів, тим що, якби воно було тотожне їм, таке, що змінюється в якості повинне було б негайно ж збільшуватися або зменшуватися або повинне було б впливати якось із інших рухів; між тим це не обов'язково. Так само те, що збільшується або рухається яким-небудь іншим чином, повинне було б у такому випадку змінюватися в якості, однак буває, що збільшуються, не змінюючись у якості; так, квадрат, якщо прирівняти до нього гнома, щоправда, збільшується, але іншим по якості не стає; і точно так само в інших подібних випадках. Так що, мабуть, всі ці рухи відрізняються один від одного.

Руху взагалі протилежний спокій, але окремим видам руху – окремі види руху: виникненню – знищенню, збільшенню – зменшенню, переміщенню – спокій. У найбільшій же мірі протилежне, очевидно, переміщенню переміщення в протилежному напрямку, наприклад, руху вниз – рух нагору й руху зверху – рух знизу. А для виду руху, для якого нелегко вказати, що йому протилежне, здається, нічого не протилежне якщо тільки йому не протиставити незмінність у якості або ж зміну в протилежну якість, подібно тому як переміщенню протиставляють перебування на місці або переміщення в протилежному напрямку, адже перетворення є зміна якості. Тому руху відносно якості буде протилежна незмінність у якості або зміна в протилежну якість, наприклад те, що стає білим – тому, що стає чорним, тому що зміна в якості перетворюються тут у протилежне.

Глава п'ятнадцята.

[Володіння]

Що стосується володіння, то про нього йтиметься у багатьох значеннях: або як про володіння властивістю й станом, або будь-якою

іншою якістю (так, про нас говорять, що ми володіємо, певними знанням і гідністю), або як про володіння кількістю, наприклад про те, що має певну величину (адже говорять, що щось має величину у три лікті. або в чотири лікті), або як про володіння тим, що мають на тілі (наприклад, платтям або хітоном), або як про володіння тим, що мають на частині тіла (наприклад, кільцем на руці), або як про володіння частиною тіла (наприклад, рукою або ногою), або як про вміст посудини (наприклад, – про посудину для пшениці або про глиняну посудину для вина; адже говорять, що глиняна посудина містить вино й є посудина з пшеницею...

Про нас також можна сказати, що ми маємо жінку, і про жінку – що вона має чоловіка. Однак зазначене значення володіння – найменш доцільне, адже "мати жінку" означає не що інше, як жити разом.

Можна було б, мабуть, вказати й деякі інші значення володіння; але, думаю, його звичайні значення вже перераховані...

Прокоментуйте як ви зрозуміли поняття філософії Аристотель про – мудрість, сутність, кількість, якість, співвідношення, володіння, дане разом, первинне й вторинне, шість видів руху.

Розтлумачте наведену у наданому тексті формулу Аристотеля: «окрема людина є сутність анітрошки не у більшій мірі, ніж окремий бик».

Роз'яснюючи, що є "співвідношення", Аристотель пише: «всі співвідношення між собою пов'язані; так, під рабом мається на увазі раб пана, а під паном – пан раба; під подвійним – подвійне стосовно половинного, а під половинним – половинне стосовно подвійного, так само як і під більшим – більше стосовно меншого, а під меншим – менше стосовно більшого». Чому, у такому разі, за Аристотелем, «якщо йдеться про "крило птаха", то не можна казати "птах крила"»? У чому тут помилка у визначеннях?

За Аристотелем, «є шість видів руху – виникнення, знищення, збільшення, зменшення, перетворення й переміщення». Поясніть кожний із цих видів.

3.4 ЗАПИТАННЯ ДЛЯ РОЗДУМІВ ТА САМОКОНТРОЛЮ

Запитання є звичною формою контролю знань. Проте не менш важливою їх функцією є ініціація мисленнєвого процесу. Рівень опанування теми визначається не тільки здатністю давати відповіді на запитання, а і самостійно формулювати власне запитання. Дайте відповіді та спробуйте самостійно скласти п'ять запитань за темою.

3.4.1 Чому, на Вашу думку, Ксенофана вважають першим оригінальним грецьким мислителем?

3.4.2 З точки зору сучасної філософії, концепція «апейрону» Анаксимандра є найбільш цінною з усіх ідей представників Мілетської школи («вода» Фалеса, «повітря» Анаксимена тощо). Як Ви вважаєте, чому?

3.4.3 Софістика як феномен античної культури поставала позитивним чи негативним явищем?

3.4.4 Яким чином Сократ вплинув на зміну напряму античної філософської проблематики?

3.4.5 Чим схожі концепції світу у Платона та Арістотеля.

3.4.6 Чому філософію еллінізму іноді називають періодом занепаду античної філософської думки?

3.4.7 Які ідеї стоїків, кініків, епікурейців і скептиків можуть бути корисними для сучасної людини?

3.5 РОБОТА З ЦИТАТАМИ

Цитата – це скарбничка мудрості, що зберігається у філософських творах. У цитатах думка філософа набуває своєї форми. Дуже важливо навчитись її опановувати, поринаючи у процес її тлумачення.

3.5.1 Чи погоджуєтесь Ви з цим твердженням Діогена:

«Відтоді як Антісфен звільнив мене, я перестав бути рабом. Як же це відбулось? Він навчив мене розрізняти, що є моїм і що є чужим. Богатство, майно – не мої; рідні, близькі, друзі, слава, звичні цінності, спілкування з іншими – все це чуже. Що ж належить тобі? Твої уявлення. Вони, вчив Антісфен, абсолютно вільні, нікому не підвладні, ніхто не може не перешкодити їм, ні скористатися ними інакше, ніж я цього хочу».

3.5.2 Чи можна зрозуміти філософську позицію Арістотеля за таким його твердженням:

«Ніщо не відбувається випадково, проте для всього, виникнення чого ми приписуємо мимовільності або випадку, є певна причина».

3.5.3 Охарактеризуйте сутність філософії епікуреїзму із наступних висловлювань:

«Найстрашніше із нещасть – смерть – не має до нас жодного стосунку. Оскільки коли ми є, вона ще відсутня, а коли вона приходить – нас вже немає».

«Жодна насолода сама по собі не є злом, але засоби, що обрані для досягнення насолоди, завдають значно більше клопоту, ніж задоволення».

«Краще із розумом бути нещасним, аніж без розуму щасливим».

«Природі варто подякувати за те, що вона потрібне зробила легким, а не потрібне важким».

«Ми цінуємо свій характер як свою власність, байдуже, чи добрий він і чи поважається іншими. Так само необхідно цінувати і характер інших».

3.6 ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

Запитання є традиційною формою контролю знань, прийнятою у закладах освіти України та світу. До кожного запитання запронована певна кількість варіантів відповіді, студент має вибрати правильну відповідь. При цьому слід зважати на те, що правильний варіант відповіді може бути не один, їх може бути декілька.

3.6.1 Якого періоду в античній філософії не існувало: а) перша хвиля натурфілософії; б) друга хвиля натурфілософії; в) третя хвиля натурфілософії; г) висока класика; д) еліністично-римська філософія.

3.6.2 Яка із названих шкіл не належить до античної натурфілософії: а) еліністично-римська; б) мілетська; в) елєати; г) піфогорізм; д) платонізм.

3.6.3 Антична філософія виникла у: а) VII ст. до н.е.; б) VI ст. до н.е.; в) V ст. до н.е.; г) IV ст. до н.е.; д) III ст. до н.е.

3.6.4 Ідея розрізнення першоматерії та її рушійної сили для неї вперше виникла у: а) Анаксагора; б) Платона; в) Емпідокла; г) Епікура; д) Декарта.

3.6.5 Фалес першоосновою суцього визнавав: а) повітря; б) логос; в) воду; г) вогонь; д) розум та насіння.

3.6.6 Геракліт першоосновою суцього визнавав: а) логос; б) воду; в) повітря; г) число; д) вогонь.

3.6.7 Внесок Піфагора у західну культуру у тому, що: а) перший став займатися астрономією; б) очолив демократичну партію у Давній Греції; в) запровадив елементи наукового мислення і науки; г) став першим представником діалектики.

3.6.8 Платон визначав світ як протилежність: а) розуму та матерії; б) ідеї та речі; в) форми та матерії; г) тіла та мислення; д) вогню та води.

3.6.9 Арістотель визначав світ як протилежність: а) розуму та матерії; б) ідеї та речі; в) форми та матерії; г) тіла та мислення; д) вогню та води.

3.6.10 Учень Сократа був: а) Арістотель; б) Платон; в) Демокріт; г) Ксенофан; д) Протагор.

3.6.11 Учень Платона був: а) Арістотель; б) Сократ; в) Демокріт; г) Ксенофан; д) Протагор.

3.6.12 Сократ є автором тези: а) «я мислю, отже, існую»; б) «знання – це чеснота»; в) «речі складаються із атомів»; г) «все розумне є дійсним»; д) «говори не поспішаючи, поспіх є ознакою безумства».

3.6.13 Платон є автором тези: а) «речі складаються із атомів»; б) «все своє ношу із собою»; в) «щоб бачити ідею стола, треба мати розум»; г) «багатий той, хто бідний на бажання»; д) «треба слухати, а не підслуховувати».

3.6.14 Демокріт є автором тези: а) «речі складаються із атомів»; б) «найважчим є пізнати себе»; в) «бери не силою, а переконанням»; г) «всяка надмірність є порок»; д) «Платон мені друг, але істина дорожче».

3.4.15 Протагор є автором тези: а) «Платон мені друг, але істина дорожче»; б) «думай, що робиш»; в) «людина є мірою всіх речей»; г) «у великих справах всім подібати неможливо».

3.6.16 Платон у своїй теорії держави виходить із певного уявлення про людську душу як таку, при цьому в структурі людської душі немає такого різновиду: а) рослинна; б) розумна; в) чуттєва; г) вольова.

3.6.17 Який із перерахованих станів не є елементами структури ідеальної держави Платона: а) філософи; б) воїни; в) ремісники; г) селяни; д) торговці.

3.6.18 У чому полягала критика «теорії ідей» Платона з боку Арістотеля: а) зайве подвоєння світу; б) нечемність до богів; в) матеріалізм; г) метафізичність; д) відсутність комунікації.

3.6.19 До еліністично-римської філософії доби Античності не належать такі напрямки філософії: а) скептицизм; б) цинізм; в) неоплатонізм; г) стоїцизм; д) атомізм.

3.6.20 Найбільш знаменитий філософ-софіст – це: а) Анаксагор; б) Протагор; в) Піфагор; г) Демокріт; д) Сократ.

3.6.21 Внесок Сократа у західну культуру у тому, що: а) перший вписав прямокутний трикутник у коло; б) очолив аристократичну партію у Давній Греції; в) без плачу ніколи не з'являвся на людях; г) перевів філософію на рейки знання про людину.

3.6.22 Хто із перерахованих філософів давнього світу представляє «сім мудреців» Давньої Греції: а) Хілон; б) Будда; в) Піттак; г) Піфагор; д) Фалес; е) Сократ; ж) Місон; к) Конфуцій; л) Клеобул; м) Лао-цзи; н) Солон; п) Арістотель; р) Біант; с) Геракліт.

3.6.23 Що із названого не належить до чотирьох першо-стихій давньогрецьких натурфілософів: а) думка; б) вогонь; в) вода; г) повітря; д) земля.

3.6.24 Виокреміть, посеред названих нижче, апорії давньогрецького філософа-елеата Зенона: а) щита і меча; б) стадіону; в) круглого квадрату; г) вченого незнання; д) Ахіллеса та черепахи; е) університету.

3.6.25 Яким був улюблений вислів Сократа: а) «я не роблю того, чого знаю»; б) «я не знаю, що роблю»; в) «я знаю, що нічого не знаю»;

г) «я нічого не знаю, нічого не бачив»; д) «добре все знати й нічого не робити».

3.7 СИТУАТИВНІ ЗАВДАННЯ ТА ТЕМИ ДЛЯ ЕСЕ

Ситуативні завдання й запропоновані теми для есе покликані спрямувати пізнавальний інтерес студентів на певні теми й проблеми, які заслуговують на увагу філософськи допитливих молодих людей та сприятимуть набуттю ними філософської культури мислення.

3.7.1 Роз'ясніть формулу О. Лосєва стосовно епохи Античності: «Людське в Античності є *тілесно* людським, а не *особистісно* людським».

3.7.2 Давньогрецький філософ Піфагор вважається таким, хто перший назвав себе філософом. Якими аргументами він скористався? Чи залишився у сучасній філософії такий саме, який запропонував Піфагор, підхід до природи філософствування?

3.7.3 Розгорніть у вигляді есе центральну тезу філософії Піфагора «Світ побудований на силі чисел».

3.7.4 Вважається, що давньогрецький філософ Демокріт без сміху ніколи не з'являвся на людях: настільки несерйозним здавалося йому все, що робилося всерйоз. Запропонуйте аргументи для пояснення такої ситуації.

3.7.5 Наукову складову у людському мисленні одним із перших у західній культурі виокремив (віднайшов) давньогрецький філософ Піфагор. Яким чином він це зробив?

3.7.6 Закони формальної логіки та модуси і фігури силогізмів Арістотеля.

3.7.7 «Людина – міра всіх речей» (давньогрецький філософ Протагор) – розкрийте цю філософську формулу стосовно епохи Античності та покажіть її як центральну формулу всієї західної культури.

3.7.8 Антична філософія скептицизму виходила із тези: «є такий стан розуму, при якому ми нічого не заперечуємо і нічого не стверджуємо» (Секст Емпірік), це так зване «утримання від судження». Про що тут йдеться? Відповідь надайте у вигляді есе.

3.7.9 Представники давньогрецької філософської школи кініків відстоювали певний спосіб життя, завдяки якому їх назвали космополітами («громадянами світу»). Запропонуйте тлумачення античної версії цього способу життя.

3.7.10 Наведіть приклад відомого вам міфу античної міфології світу – та спробуйте пояснити (прояснити) його філософський зміст.

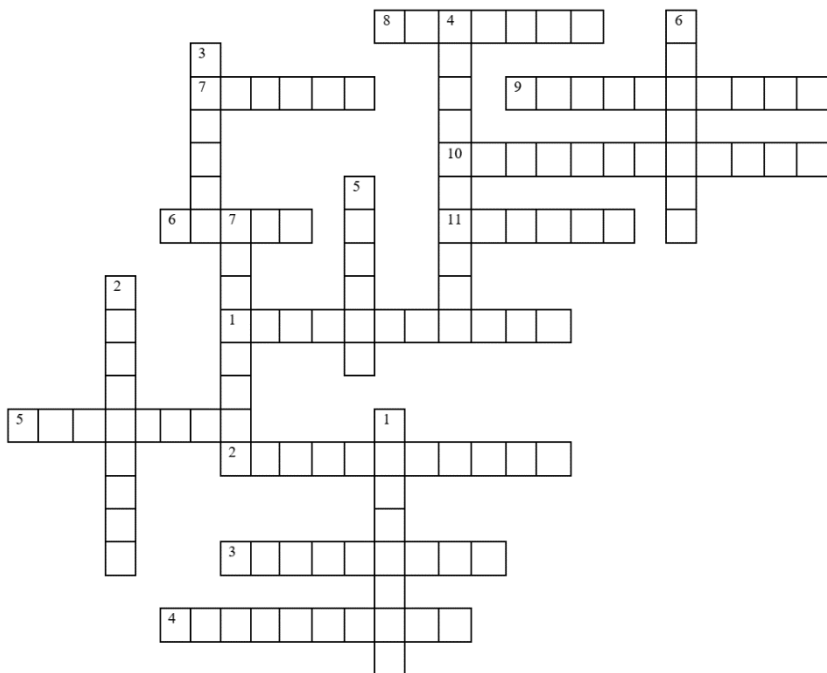
3.7.11 Прокоментуйте відомий вислів давньогрецького філософа Геракліта: «Найпрекрасніша із мавп буде потворною, якщо порівняти її з людським родом».

РОЗДІЛ 4

«ЛЮДИНА – СВІТ» ТА ФІЛОСОФІЯ ЕПОХИ СЕРЕДНІХ ВІКІВ

4.1 ТЕМАТИЧНИЙ КРОСВОРД

Методична спрямованість тематичного кросворду передбачає опрацювання матеріалу з різноманітних питань теми з метою формування специфічного словникового запасу та розвитку рівня загальної ерудиції в межах кожної окремої ділянки історії філософії.

По горизонталі:

1. Загальні поняття, ідеї в філософії Середньовіччя. 2. Філософська течія в середньовічній філософії, що обстоювала та захищала християнство як релігію. 3. Єретичний напрям в середньовічній теології, що заперечувала божественність Христа. 4. Філософський напрям, заснований «отцями церкви». 5. Християнський теолог і церковний діяч, головний представник західної патристики, родоначальник

християнської філософії історії, який створив онтологічне вчення про Бога як абстрактне буття, наслідував неоплатоністську онтологію, виходячи не з об'єкта, а від суб'єкта, від самодостатності людського мислення. 6. Сукупність теологічних або релігійних доктрин, ідей, що суперечать визнаному в церкві або релігійній громаді догмату віри або не збігаються з ним. 7. Римський філософ-неоплатонік, математик і теоретик музики, теолог та політичний діяч пізньої античності, автор трактатів з логіки і коментарів до творів з логіки Порфирія та Арістотеля, коментував та перекладав твори Цицерона. 8. Найбільш значний представник ранньої середньовічної схоластики, родом з Кентерберрі. 9. Напрямок в середньовічній філософії, який у диспутах про універсалії протистояв реалізму. 10. Синтез християнства з неоплатонізмом, за якого останній використовувався для систематизації вчення Христа. 11. Вчення Фоми Аквінського.

По вертикалі:

1. Особа, що стверджує неможливість пізнання Бога жодною релігією. 2. Один з найбільш видатних ранньохристиянських письменників та теологів, що є найбільш яскравим виразником впевненості про несумісність філософії та християнського віровчення. 3. Номіналіст, автор твору «Історія моїх поневірянь». 4. Тип релігійної філософії, для якого характерне принципове панування теології над усіма іншими формами пізнання, знання. 5. Грецький християнський теолог, філософ, учений. Основатель біблійської філології; автор терміна «богочеловек». 6. Філософське вчення, що стверджує напрям думки, протилежний номіналізму щодо питання про універсалії; стверджується, що загальні, родові поняття існують насправді, а не є лише знаками чи іменами. 7. Вчений, що передав європейській цивілізації методи й базові знання найкращих грецьких авторів (переважно піфагорійців) у сфері «математичних» наук.

4.2 ЗАПИТАННЯ КРОСВОРДНОГО ТИПУ

Запитання кросвордного типу – це підтип відкритих запитань (на які очікується отримати максимально повну відповідь за заданою запитанням темою). А *кросвордні* запитання вимагають ще й максимально конкретної і точної відповіді у вигляді одного слова. У даному навчальному посібнику такими відповідями-словами є, як правило, філософські категорії певної філософської теорії чи концепції.

4.2.1 У філософії Античності центром Всесвіту вважалася Земля, а що центром Всесвіту вважала Середньовічна філософія?

4.2.2 Що є джерелом буття, блага і краси, згідно середньовічної філософії?

4.2.3 Що у середньовічній філософії вважалося як таке, що існує незалежно, а все інше як похідне від нього?

4.2.4 У філософії Античності розуміння часу було як вічного руху по колу. Отже, немає прогресу, є колообіг (повторення). А у філософії Середньовіччя – у лінійній концепції часу – є прогрес?

4.2.5 Що за своєю суттю є буттям у середньовічній філософії?

4.2.6 Згідно філософії Середніх віків, хто є розпорядником усього, що створено Богом?

4.2.7 Августин зазначав, що, довівши себе до аскетичного стану, ти відчуваєш, що ти вже поза земного буття, твоя душа вже бачить Бога, а Бог бачить тебе; тепер ти стаєш людиною божою, оскільки Бог бачить тебе і радіє за тебе. Він чекає на тебе. А яким чином можливий, за Августином, й інший шлях наближення до Бога?

4.2.8 Згідно Августина, що є поглядом душі, яким вона сама собою, без посередництва тіла, споглядає істину?

4.2.9 За Августином, контакт із «зовнішнім Богом» – у кращому випадку буває у вигляді обміну монологами, у гіршому – у вигляді власного монологу, а у відповідь – тиша. Контакт з яким Богом – це діалог, щире спілкування рівних: Бога і Його подобі?

4.2.10 Хто із представників філософії Середніх віків вважав, що обмежена воля – джерело сваволі та недосконалої поведінки?

4.3 ЧИТАНКА (ЗАПИТАННЯ ІЗ ПЕРШОДЖЕРЕЛ)

Розділ навчального посібника «Читанка (запитання із першоджерел)» передбачає формування у студентів навичок самостійного мислення шляхом роботи із першоджерелами, не тільки засвоєння теоретичних філософських знань, але й практика роботи з ними, із використанням їх для дискусій на семінарських заняттях. Самостійне опрацювання першоджерел сприятиме вибудовуванню у студента власної світоглядної позиції, вміння аргументовано й критично мислити.

Аврелій Августин, або Блаженний Августин (354-430) – християнський теолог і церковний діяч, святий, єпископ міста Гіппон Регій (сучасний Алжир), найбільший представник латинської патристики, одна з ключових фігур в історії середньовічної європейської філософії.

Августин створив цілісне вчення, яке на тисячу років стало зразком для мислителів Заходу і досі конкурує з томізмом, знаходячи прихильників серед католицьких богословів. Крім того, концепція приречення послужила надихаючою основою для протестантизму

М. Лютера і Ж. Кальвіна, а персоналістські релігійно-психологічні мотиви склали іншу лінію впливу, що веде через Б. Паскаля до С. К'єркегора і екзистенціалізму ХХ ст.

Філософським досягненням Августина стало висвітлення проблеми реальної динаміки конкретного людського життя на протилежність конкретній історії суспільства. У автобіографічному трактаті «Сповідь» (13 книг), розглядаючи людину від появи немовляти до особи, що самоусвідомлює себе християнином, Августин створив першу філософську теорію, де досліджується психологічний бік життя (у його теологічному вимірі). Досліджуючи історію як цілеспрямований процес, у трактаті «Про Град Божий» (22 книги), що був написаний під впливом вражень від підкорення Рима ордами варварів Аларіха I у 410 р., Августин визнає існування двох видів людської спільноти: «Град Земний», тобто державність, яка заснована на «самозакоханості, доведений до зневажання Бога», і «Град Божий» – духовна спільність, заснована на «любові до Бога, доведений до зневаги самого себе».

4.3.1 Августин Блаженний. Трактат «Сповідь»

Текст із книги (уривки).

Книга дванадцята.

Вони кажуть: "це істина", але не те мав на увазі Мойсей, коли, за одкровенням Духа, говорив "на початку Бог створив небо і землю". Іменем неба він позначив не той духовний, розумний світ, що завжди споглядає образ Бога, а ім'ям землі не безформну матерію. – А що? – Те, що ми говоримо, то саме розумів і цей великий муж, це і висловив в тих словах. – Що ж саме? – Іменем землі і неба він хотів спочатку позначити, узагальнено і коротко, весь цей видимий світ, щоб потім, при згадці днів, розподілити, як би розчленовуючи по частинах, все, про що завгодно було так провістити Святому Духу. Люди, які складали той грубий, плотський народ, з якими він розмовляв, були такі, що, за його судженням, показати їм можна було тільки видимі творіння Божі. Вони погоджуються, однак, що невидиму і невлаштовану землю і темну безодню (послідовно показано, як з цього в ті дні створено і влаштовано все видиме і загальновідоме) можна, не вдаючись у суперечності, вважати саме безформною матерією.

Що ж? Хтось скаже, що назва землі і неба для цієї самої безформної і хаотичної матерії була спочатку підказана тим, що цей видимий світ з усіма створіннями, які отримали в ньому цілком виразний вигляд, з неї

сотворенний і доведений до досконалості, зазвичай і називають "землею і небом"?

Далі? Хтось ще скаже, що земля і небо – відповідна назва для видимою і невидимою природи, тому що вона охоплює в цих двох словах все, що Бог створив Мудрістю, тобто Початком. Все, правда, створено не з самої Божественної субстанції, а з "нічого": творіння не має самостійного існування, як Бог, і йому властива якась мінливість, перебуває воно, як вічна Божа обитель, або змінюється, як душа і тіло у людини. Загальна для всього створеного, невидимого і видимого, матерія, ще безформна, але здатна прийняти форму, матерія, з якої і будуть створені земля і небо, тобто невидимі і видимі створіння, вже прийняли форму, і позначається цими назвами: "земля невидима і невлаштована і темрява над безоднею". Тут тільки та різниця: під "землею невидимою і невлаштованою" слід розуміти матерію тілесну, ще не оформлену, а під "темрявою над безоднею" – духовну матерію до того, як була покладена межа її надмірної розпливчастості і вона була осяяна мудрістю.

Можна ще, мабуть, при бажанні сказати, що "земля і небо" позначають невидиму і видиму природи ще до отримання ними досконалої форми. Коли читаємо: "на початку Бог створив небо і землю", то цими словами називається ще безформний начерк світу, матерія, здатна прийняти форму і послужити матеріалом для творіння: світ вже був у ній, але у стані хаотичному, без відмінності в якостях і формах; упорядкований і стрункий, він і називається небом і землею: перше – світ духовний, друга – тілесний.

Вислухавши все це і обдумавши, я не хочу "сперечатися про слова; це не приносить ніякої користі, а тільки засмучує тих хто слухають". Для умовляння існує "добрий закон, коли хто законно ним користується": "мета наказу любов від чистого серця і доброї совісті та нелицемірної віри". Наш Учитель знав, до яких двох заповідей звести весь закон і пророків. Я з жаром сповідаю їх. Боже мій, світло очей моїх у темряві. Чим же тоді завадить мені те, що ці слова можна розуміти по-різному? Істина їх безсумнівна. Чим, кажу я, перешкодить мені, якщо я інакше зрозумію писавшого, ніж зрозуміє інший? Всі ми, які читають, звичайно силимося засвоїти і встежити, що хотів сказати той, кого ми читаємо. Вірячи в його правдивість, ми не наважуємося думати, що він говорив явну брехню. І якщо кожен намагається зрозуміти у Священному Писанні думки самого, який писав, то що поганого, якщо він побачить у них те, що Ти, Світло всіх правдивих умів, показуєш йому як істину? Нехай навіть той, кого він читає, мав на увазі інше. І він адже розумів, у чому істина, хоча і розумів по-іншому.

Істинно, Господи, що Ти створив небо і землю. Істинно, що Початок є Мудрість Твоя, якою "Ти створив". Істинно також, що у цьому видимому світі є дві великі частини: небо і земля; цим коротким позначенням охоплюються всі створені істоти. Істинно, що все змінюється, підказує нам думку про щось безформне, що може прийняти форму, змінюватися і ставати різним. Істинно, що ні підвладне часу настільки, що злилося з незмінною формою, що і будучи мінливе, воно не змінюється. Істинно, що для безформного, яке майже "ніщо", не може бути зміни. Істинно, що речовина, з якої якийсь предмет робиться, може у переносному сенсі отримати назву з предмета, з нього зробленого; тому й можна було назвати "небом і землею" будь-яку безформну матерію, з якої створені небо і земля. Істинно, що з усього прийняли форму найближче до безформного земля і безодня. Істинно, що не тільки створене і яке придбало форму, але все, що могло бути створено і могло прийняти форму, створив Ти, "усе від Нього". Істинно, що все, що отримало форму з безформного, було спочатку безформним, а потім набуло форми...

Що мав на увазі Мойсей, коли, за одкровенням Духа, говорив «на початку Бог створив небо і землю»? Проясніть думку середньовічного філософа Августина Блаженного.

Розтлумачте відомі вислови Августина Блаженного: а) «Я бажаю знати Бога і душу. – І більше нічого? – Геть нічого»; б) «Не розумію, щоби вірити, але вірую, щоби розуміти».

Прокоментуйте погляди Августина Блаженного на відносини віри і розуму, представлені у таках його формулюваннях: «віра запитує, розум виявляє», «розум є погляд душі, яким вона сама собою, без посередництва тіла, споглядає істинне, або він є те саме істинне, яке споглядається», «усе, що ми знаємо, знаємо розумом, тому ніяке чуття не є знанням».

Про який важливий аспект середньовічного релігійного світогляду йдеться у вислові Августина Блаженного: «покора й сором після вчиненого гріха миліші Богові, ніж тиха після здійснення доброго вчинку».

4.3.2 Августин Блаженний. Трактат «Про Град Божий»

Текст із книги (уривки).

Частина I. Книга одинадцята. Починається друга частина твору про Град Божий, в якій йдеться про початок, розповсюдження та визначений кінець двох градусів, небесного і земного.

Градом Божим ми називаємо град, про який свідчить те саме Письмо, яке, з волі найвищого провидіння підносячись над усіма без винятку писаннями всіх народів божественним авторитетом, а не випадково виробленим враженням на людські душі, підкорило собі всякого роду

людські уми. У цьому Писанні говориться: "Славне розповідають про тебе, місто Боже!" (Пс.86:3). І в іншому псалмі читаємо: "Великий Господь і прославлений вельми в місті нашого Бога, на святій горі Його" (Пс.47:2). У тому ж псалмі, трохи нижче: "Як чули ми, так і побачили у граді Господа сил, в місті нашого Бога; Бог затвердить його на повіки" (Пс.47:9). І ще в іншому псалмі: "Річкові потоки веселять місто Боже, найсвятіше із місць пробування Всевишнього, Бог серед нього, нехай не хитається" (Пс.45:5-6). З цих та інших того ж роду свідчень, які приводити все було б занадто довго, ми знаємо, що існує деякий град Божий, громадянами якої ми пристрасно бажаємо бути у силу тієї любові, яку вдихнув у нас Засновник його.

Громадяни земного граду віддають перевагу своїм богам цьому Засновнику граду святого, не відаючи, що Він є Бог богів, – богів не помилкових, тобто нечестивих і гордих, які, втративши Його незмінного і загального всім світла і обмежившись жалюгідною могутністю, створюють для себе деяким чином приватні володіння і від спокушених підданих вимагають божих почестей, а богів благочестивих і святих, що знаходять більше задоволення у тому, щоб себе самих підпорядковувати одному Богу, ніж багатьох – собі, і самим почитати Бога, ніж бути шанованими замість Бога. Але ворогам цього святого граду ми відповіли з допомогою Господа і Царя нашого як могли у попередніх десяти Книгах. Тепер же, знаючи, чого від мене чекають, і не забуваючи про свій обов'язок, почну говорити зі повсякчасним сподіванням на допомогу того ж Господа і Царя нашого про початок, розповсюдження та призначений кінець обох градусів, земного і небесного, про які я сказав, що вони у теперешньому столітті деяким чином переплетені і один з одним змішані; і насамперед скажу про первинні основи двох цих градусів у поділі ангелів, що передувало їм...

Вважаю, що одну істину знає один тільки Бог і, може бути, дізнається душа людини, коли залишить це тіло, тобто цю похмуру темницю (Проти академіків I, 3). Мені здається, що на користь своєї думки я маю вже багато чого, в чому і намагаюся знайти для себе опору проти вчення академіків, хоча між ними і мною поки немає іншої різниці, крім наступної. Їм здалося ймовірним, що істину знайти не можна, а мені здається ймовірним, що знайти можна (Проти академіків 11,9). Академіки називають ймовірним або істіноподібним те, що може викликати нас на діяльність без довіри (*sine assensione*). Кажу "без довіри" у тому сенсі, що те, що ми робимо, ми за істину не вважаємо, однак робимо. Наприклад, якби нас хто-небудь запитав, чи зійде після вчорашньої світлої та безхмарної ночі ясне сонце, я думаю, що ми відповіли б, що не знаємо, але здається-де так (Проти академіків II, 11)...

Філософією називається не сама мудрість, а любов до мудрості; якщо ти до неї звернешся, то хоча й не будеш мудрим, поки живеш (бо мудрість у Бога, і людині доступна бути не може), однак якщо достатньо утвердиш себе в любові до неї і очистиш себе, то дух твій після цього життя, тобто коли перестанеш бути людиною, безсумнівно, буде володіти нею (Проти академіків III, 9).

Залишається діалектика, яку істинно мудрий добре знає й яку, не впадаючи в оману, може знати всякий... Невже ти міг що-небудь дізнатися з діалектики? Набагато більше, ніж з якоїсь іншої частини філософії. По-перше, це вона мене навчила, що всі вище наведені положення, якими я користувався, істинні. Потім через неї я дізнався і багато іншого істинного. А як його багато, порахуйте, якщо можете. Якщо у світі чотири стихії, то їх не п'ять. Якщо сонце одне, то їх не два. Одна і та ж душа не може померти і бути безсмертною. Не може людина в один і той же час бути і блаженною, і нещасною. У даному місці не може і сонце світити, і бути ніч. Або ми пильнуємо, або спимо. Те, що, здається мені, я бачу, або є тіло, чи немає тіла. Все це і багато іншого, що було б занадто довго пригадувати, я дізнався від неї за істинне і, в якому б стані не знаходилися почуття наші, за істинне саме в собі... Навчила вона мене також, що коли предмет, заради якого слова вживаються, ясний, то про слова сперечатися не повинно. І якщо хтось це робить, то буде робить через недосвідченість (Проти академіків III, 13).

Та ми всі згодні, що людина не може бути ні без тіла, ні без душі, я всіх питаю: заради чого з них ми потребуємо їжі? – Заради тіла, говорять дехто. Решта ж вагалися і міркували між собою, яким це чином їжа може здаватися необхідною для тіла, коли вона потрібна для життя, а життя належить тільки душі. – Чи здається вам, сказав я тоді, що їжа має відношення до тієї частини, яка, як ми бачимо це, від їжі зростає і робиться міцніше? ... Чи не існує, запитав я, і для душі своєї їжі? Представляється вам їжею душі знання? – Цілком так: я вважаю, що душа живиться не іншим чим, як розумінням речей і знанням... Де був твій дух в той час, коли не спостерігав за цим при твоїй їжі, звідти і такого роду їжею, вір мені, і харчується твоя душа, харчується умоглядами і роздумами, якщо може через них пізнати що-небудь.

Із самого джерела істини виходить якесь умовляння, що спонукає нас пам'ятати про Бога, шукати його і пристрасно, без якої огиди жадати його. Це осяяння нашим внутрішнім очам виходить від одного таємничого сонця. Все те істинне, що говоримо ми, від нього, навіть і в тому випадку, коли ми ще боїмося сміливо користуватися і дивитися на все своїми або нездоровими, або тільки відкрити очі (Про життя блаженної IV).

До вивчення наук веде нас двоякий шлях – авторитет і розум. По відношенню до часу передеує авторитет, а по відношенню до суті справи – розум. Бо перший отримує перевагу, коли потрібно розташовувати, а інший найбільш цінується при досягненні. Отже, хоча авторитет людей добрих представляється кориснішим для неосвічених натовпу, а розум пристойнішим для вчених, проте оскільки кожна людина робиться утвореною з неосвіченої, а всяка неосвічена не може знати того, якою вона має з'явитися перед людьми що навчають і за допомогою якого життя може зробитися здатною до навчання, то для всіх бажаючих вчитися великому і потаємному дверима до цього служить лише авторитет... Авторитет же буває частиною божественним, частиною людським; але істинний, міцний і вищий авторитет той, який називається божественним (Про порядок 11,9)...

Коли ми умовиводимо, то це буває справою душі. Бо це справа лише того, що мислить; тіло ж не мислить; та й душа мислить без допомоги тіла, тому що, коли мислить, відволікається від тіла. Притому те, що мислиться, є таке завжди; тілесне ж ніщо не буває таким же завжди; тому тіло не може допомагати душі в її прагненні до розуміння, оскільки для нього досить, якщо воно не заважає (Про безсмертя душі, 1).

Тіло людське підлягає змінам, а розум незмінний. Бо мінливе все, що не існує завжди однаковим чином. А два, і чотири, і шість існують завжди однаковим чином (Про безсмертя душі, 2).

Розум є погляд душі, яким вона сама собою, без посередництва тіла, споглядає істинне; або він є те саме споглядання істинного без посередництва тіла, або він є те саме істинне, яке споглядається... Все, що ми споглядаємо, ми схоплює думкою чи почуттям і розумінням. Але те, що ми схоплює почуттям, ми відчуваємо існуючим поза нами і ув'язненим у просторі, з якого воно не може бути вилучено...

Поки душа нероздільна від розуму і тісно з'єднана з ним, вона неминуче повинна залишатися жити. Але яка ж сила може відокремити її? Вже не тілесна чи, яка і могутністю слабкіша, і походженням нижче, і за своєю властивістю дуже відрізняється? Ні в якому разі. Отже, одухотворена? Але це яким чином?..

Але якщо сила розуму в силу єднання свого відомим чином діє на душу – а не діяти вона не може, – то, без жодного сумніву, діє у тому сенсі, що дає їй продовжувати існування. В силу того він і є саме розум, що в ньому передбачається вища незмінність... Отже, душа згаснути не може, якщо не буде відділена від розуму. Відокремитися сама, як ми довели вище, вона не може. Отже, вона не може і померти (Про безсмертя душі, 6).

Інша річ, коли ми віримо авторитету, і інше – коли розуму. Віра в авторитет вельми спрощує справу і не вимагає ніяких труднощів. Якщо вона тобі подобається, ти можеш прочитати багато такого, що про ці предмети написали, як би з поблажливості, великі і божественні мужі, знаходячи це необхідним для користі найпростіших, і в чому вони вимагали віри до себе з боку тих, для чийх душ, більш тупоумних або більше зайнятих життєвими справами, інших коштів до порятунку бути не могло. Такі люди, яких завжди шалена більшість, якщо бажають осягати істину розумом, дуже легко обдурюють подобою розумних висновків і впадають у такий смутний і шкідливий образ думок, що витверезуватися і звільнитися від нього не можуть ніколи або можуть тільки нйбільш тяжким для них шляхом. Таким корисніше всього вірити чудовому авторитету і відповідно йому вести життя. Якщо ти вважаєш це безпечнішим, я не тільки не заперечую проти цього, а навіть вельми схвалюю. Але якщо ти не можеш приборкати в собі того пристрасного бажання, під впливом якого зважився дійти до істини шляхом розуму, ти повинен терпляче виносити багато і довгі околичні шляхи, щоб вів тебе той розум, який один тільки повинен називатися розумом, тобто розум істинний, і не тільки справжній, а й точний і чужий всякої подоби хибності (якщо тільки, можливо для людини будь-яким чином досягти цього), так щоб тебе не могли відвернути від нього ніякі міркування, помилкові або істіноподібні (Про кількість душі, VII).

Душа ж людська за допомогою розуму і знання, про які у нас мова і які незрівнянно ліпші почуттів, підноситься, наскільки може, над тілом і охочіше насолоджується тим задоволенням, яке всередині її; а чим більш вдається в почуття, тим більше робить людину схожою на худобу (Про кількість душі, XXVIII).

Августин: Ти, можливо, не переконався ще, що інша справа відчувати, інша знати? Евод: Навіть дуже переконався. Августин: Але ми відчуваємо не розумом, а зором, або слухом, або нюхом, або смаком, або дотиком. Евод: Згоден. Августин: Все ж таки, що ми знаємо, знаємо розумом; тому жодне почуття не є знання (Про кількість душі, XXIX).

Отже, що я розумію, тому і вірю; але не все, що я вірю, то і розумію. Все, що я розумію, то я знаю; але не все те знаю, чому вірю. Я знаю, як корисно вірити багато чому і такому, чого не знаю (Про вчителя, XI)...

Коли я став міркувати, як багато брав я на віру такого, чого зовсім не бачив, спираючись тільки на свідoctво інших, наприклад, наскільки багато чому вірив в історії народів, місць і міст, скільки довіряв друзям, лікарям, як взагалі вважав обов'язком вірити людям, бо без цієї віри не могло б існувати і саме людське суспільство, як непохитно вірив у своє

походження від відомих батьків, чого не міг би, звичайно, знати, не повіривши чуткам (Сповідь VI, 5)...

Коли я дошукувався, на чому ґрунтуються схвальні відгуки мої про красу тіл, небесних або земних, і що взагалі керує мною давати рішучі вироки про змінні предмети, наприклад, це повинно бути так, а щось не так, коли я намагався роз'яснити собі саму підставу, чому так суджу, то дійшов до того, що над своїм розумом, теж схильним зміні, знаходив незмінну і вічну істину. І доходив я до того поступово: я прийшов від тіл до душі чуттєвої, яка за допомогою тілесних почуттів відчуває зовнішній чуттєвий світ, а звідси до її внутрішньої сили, якій зовнішні відчуття приносять звістку про зовнішній світ, наскільки може вмістити ця душа тварна; потім ще вище і вище підносився до мислячої і розумної сили, яка вже судить про отримані нею враження. Нарешті, мій розум, також змінюється, усвідомлюючи, що все незмінне краще мінливого, відмовлявся у мисленні своєму від звичних образів і привидів і прагнув знайти істинне світло, щоб за допомогою його пізнати саме буття Незмінного; інакше якби він був в змозі скільки-небудь пізнати його, то жодним чином не міг би з повною впевненістю віддати перевагу йому перед всім змінним. Так я розумною силою душі своєї досягав і досяг цього буття верховного у хвилини трепетного погляду (*in ictu trepidantis aspectus*). І тоді-то я зрозумів, як твоя невидима істота стає видимою у творенні твоєму. Але слабкий погляд мій все ще не міг витримувати величі твого світла, так що я, падав з цієї висоти в звичайний стан свій, нічого не виносив з собою, окрім приємного спогаду, при якому як би бажав насолодитися хоча б запахом тієї їжі, якої не міг куштувати (Сповідь VII, 17).

Він, який говорив, наскільки вважав достатнім, спочатку через пророків, потім сам особисто, після ж чрез апостолів, справив також і Письмо, зване канонічним і є чудовим авторитетом. Цьому Писанню ми довіряємо в тих речах, незнання яких шкідливо, але й знання яких ми не в змозі досягти самі... Відносно того, що віддалене від наших почуттів, поскільки ми не можемо знати його за допомогою власного свідoctва, ми неодмінно вимагаємо стороннього свідoctва і віримо тим, щодо яких не сумніваємося, що вони не видалені або не були видалені від їхніх почуттів. Отже, як щодо предметів видимих, яких ми не бачимо самі, ми довіряємо тим хто бачили їх, і так само точно чинимо і щодо решти речей, що підлягають тому чи іншому тілесному почуттю, – так і щодо того, що відчувається душею або розумом, тобто щодо тих невидимих речей, які віддалені від нашого внутрішнього почуття, ми повинні вірити тим, які пізнали це в оном безтілесному світлі і споглядають перебуваючи в ньому (Про град божому XI, 3).

Те, з чого Бог створив все, не має ніякого вигляду і ніякої форми, є не що інше, як ніщо. Бо те, що у порівнянні з досконалим називається безформним, якщо тільки воно має скільки-небудь форми, хоча б саму малість, хоча б у зародковому стані, не є вже ніщо; а тому і воно, наскільки існує, існує не інакше як від Бога... Тому якщо світ створений з якої-небудь безформної матерії, то сама ця матерія створена абсолютно з нічого; бо і те, що ще не отримало форми, проте так чи інакше знаходиться в зародку, щоб могло оформитися, – і воно здатне до форми робитися по благості божій. "Бо отримати форму є благо". Отже, сприйнятливість до форми є деяке благо; а тому творець всіляких благ, давший форму, сам дав і можливість існування у формі. Таким чином, все, що існує, наскільки воно існує, і все, що ще не існує, наскільки воно може не існувати, форму має від Бога. Інакше сказати, все що отримало форму, наскільки воно може отримати її, форму має від Бога (Про істинну релігію, XVIII).

Саме лікування душі, скоєне божественним промислом і невимовним милосердям, за своєю поступовістю та роздільністю найвищою мірою прекрасно. Воно розпадається на авторитет і розум. Авторитет вимагає віри і готує людину до розуму. Розум у свою чергу приводить її до розуміння і знання. Хоча і розум не залишає авторитету, як скоро заходить мова про те, чому слід вірити, само собою зрозуміло, що пізнана і з'ясуванню істини служить вищим авторитетом (Про істинну релігію, XXIV). Намагайся дізнати, що таке вища згода: поза себе не виходь, а зосередься у самому собі, бо істина живе у внутрішній людині; знайдеш свою природу мінливості – стань вище самого себе. Але, стаючи вище себе самого, пам'ятай, що розмірковує душа вище і тебе. Тому прагни туди, звідки запалюється власне світло розуму...

А якщо ти не розумієш, що я говорю, і сумніваєшся, чи вірно все це, зверни увагу принаймні на те, чи не сумніваєшся ти у самому цьому сумніві своєму, і, якщо вірно, що сумніваєшся, розбери, від чого воно вірно; у цьому випадку тобі назустріч іде світло, конечно не сонця, а світло істинне, що просвітлює всяку людину, що йде на це світло (Ів. I, 9). Це світло неможливо бачити тілесними очима; не можна бачити його навіть і тими очима, якими вигадки вторгаються в душу за допомогою тілесних очей примари... Всякий, хто усвідомлює себе таким що сумнівається, усвідомлює щось істинне і впевнений в тому, що у даному випадку усвідомлює, отже, впевнений в істинному. Звідси всякий, хто сумнівається в існуванні істини, в самому собі має щось істинне, на підставі чого він не повинен сумніватися, бо все істинне буває істинним не інакше як від істини. Отже, той не повинен сумніватися щодо істини, хто чому б то не було міг сумніватися. У кому бачимо ми таке [сумнів],

там діє світло, не обмежується простором і часом і вільний від усяких примар (Про істинну релігії, XXXIX).

За Августином Блаженним, чим відрізняються відчуття від знання?

Розтлумачте погляди Августина Блаженного на проблему дуалізму душі і тіла.

Як, за Августином Блаженим, потрібно долати сумніви щодо належного співвідношення розуму та душі?

«Чому вічному Богу прийшла якість думка сотворити небо і землю, яких Він до цього не творив? Ті, хто так каже, вони далеко ухилилися від істини й безумствують у смертній хворобі безбожництва, хоча й думають, ніби захищають Бога від закидів у випадковій ненавмисності, щоб, мовляв, ніхто не подумав, наче Богу знеацька прийшло на ум сотворити світ, про який Він до того не думав... Немає жодних сумнівів, що світ сотворений не у часі, проте разом із часом». – Прокоментуйте цей аргумент середньовічного релігійного філософа про Початок світу (часів).

Августин Блаженний звертає увагу на те, що «Писання ніколи не використовує слова ніч, коли перераховує дні творення. Воно ніде не говорить, що була ніч, проте «був вечір, і був ранок: день один» (Бут.І,5)». На вашу думку, чому це так?

Тома Аквінський (лат. Thomas Aquinas, італ. Tommaso d'Aquino) (1225-1274) – теолог і філософ, систематизатор ортодоксальної схоластики, вчитель церкви (1567 р.), Doctor Angelicus ("янгольський доктор"), Princeps Philosophorum ("князь філософів"), засновник томізму, монах-домініканець. З 1879 р. визнаний найбільш авторитетним католицьким релігійним філософом, який пов'язав християнське віровчення (зокрема, ідеї Августина Блаженного) з філософією Аристотеля.

Створив своєрідну енциклопедію католицького богослов'я «Сума теології» («Summa Theologica», 12 томів, трактат залишився незавершеним, проте входить до числа класичних філософських і богословських праць), в якій всі питання пізнання природи і суспільства розглядалися з позицій теологічного раціоналізму. Висунув ідею гармонії віри і розуму; розрізняв істини розуму та істини одкровення, вважаючи останні недоступними розуму, підвладними лише душі (вірі). «Сума теології» відома також викладеними там п'ятьма доказами існування Бога.

4.3.3 Тома Аквінський. Трактат «Сума теології»

Текст із книги (уривки).

*Трактат про єдиного Бога. Питання 2.
Про Бога. Розділ 3. Чи існує Бог.*

Буття Бога може бути доведено п'ятьма шляхами.

Перший і найбільш очевидний шлях виходить з поняття руху. Справді, не підлягає сумніву і підтверджується

показаннями почуттів, що у цьому світі щось рухається. Але все, що рухається, має причиною свого руху щось інше: адже воно рухається лише тому, що знаходиться у потенційному стані щодо того, до чого воно рухається. Повідомляти же рух щось може остільки, оскільки воно знаходиться в актуальному стані: адже повідомляти рух є не що інше, як переводити предмет з потенції в акт. Але ніщо не може бути переведений з потенції в акт інакше, як за посередництвом деякої актуальної сутності; так, актуальна теплота вогню змушує потенційну теплоту дерева переходити в теплоту актуальну і через це призводить дерево у зміну і рух. Неможливо, однак, щоб одне і те ж було одночасно і актуальним, і потенційним в одному і тому ж відношенні, воно може бути таким лише у різних відносинах. Так, те, що є актуально теплим, може одночасно бути не потенційно теплим, але лише потенційно холодним. Отже, неможливо, щоб щось було одночасно, в одному і тому ж відношенні і одним і тим же чином, і рушійним, і рухомим, іншими словами, було б саме джерелом свого руху. Отже, все, що рухається, повинно мати джерелом свого руху щось інше. Отже, коли незабаром рушійний предмет і сам рухається, його рухає ще один предмет, і так далі. Але неможливо, щоб так продовжувалося до нескінченності, бо в такому випадку не було б першодвигуна, а отже, і ніякого іншого двигуна; бо джерела руху другого порядку повідомляють рух лише остільки, оскільки самі проваджені первинним двигуном, якось: посох повідомляє рух лише остільки, оскільки сам спонукуваний рукою. Отже, необхідно дійти до деякого першодвигуна, який сам не спонукуваний нічим іншим; а під ним всі розуміють Бога.

Другий шлях виходить з поняття діючої причини. Справді, у почуттєвому світі ми спостерігаємо певний порядок діючих причин. Проте не буває, і неможливий, такий випадок, щоб річ була власною діючою причиною; тоді вона передувала б самій собі, що неможливо. Не можна помислити і того, щоб низка діючих причин йшла у нескінченність, бо у такій низці початковий член є причиною середнього, а середній причиною кінцевого (причому середніх членів може бути

безліч або тільки один). Усуваючи причину, ми усуваємо і слідства. Звідси, якщо у низці діючих причин не стане початкового члена, не стане також кінцевого і середнього. Але якщо низка діючих причин йшла би у нескінченність, не було би ні первинної діючої причини, ні кінцевого слідства, і будь-яких проміжних причин, що очевидним чином є помилковим. Отже, необхідно покласти деяку первинну діючу причину, яку всі іменують Богом.

Третій шлях виходить з понять можливості і необхідності, і зводиться до наступного. Ми виявляємо посеред речей такі, для яких можливо і бути, і не бути; виявляється, що вони виникають і гинуть, з чого випливає, що для них можливо і бути, і не бути. Але для всіх речей такого роду неможливо вічне буття; коли незабаром щось може перейти у небуття, воно коли-небудь перейде в нього. Якщо ж все може не бути, то коли-небудь у світі нічого не буде. Але якщо це істинно, вже зараз нічого немає; тому що не-сущє не спадає до буття інакше, як через щось сущє. Отже, якби не було нічого сущого, неможливо було б, щоб що-небудь перейшло у буття, і тому нічого не було б, що очевидним чином помилково. Отже, не все сущє випадково, але у світі має бути щось необхідне. Однак все необхідне або має деяку зовнішню причину своєї необхідності, або не має. Тим часом неможливо, щоб низка необхідних сутностей, що обумовлюють необхідність одна одної, йшла у нескінченність (таким же чином, як це відбувається щодо причин, що доведено вище). Тому необхідно покласти якусь необхідну сутність, необхідну саму по собі, яка не має зовнішньої причини своєї необхідності, але яка обумовлює саму необхідність всіх інших; на загальну думку, це є Бог.

Четвертий шлях виходить з різної міри досконалості, яка виявляються у речах. Ми знаходимо серед речей більш-менш досконалі, або істинні, або благородні; і так йде справа і з іншими відносинами такого ж роду. Але про більшу чи меншу міру говорять у тому випадку, коли є різна наближеність до деякої межі: так, більш теплим є те, що більш наближається до межі теплоти. Отже, є щось, що у граничній мірі володіє істиною, і досконалістю, і благородством, а отже, і буттям; бо те, що найбільшою мірою істинно, найбільшою мірою є (як сказано у II кн. "Метафізики", гл. 4). Але те, що у граничній мірі володіє деякою якістю, є причиною всіх проявів цієї якості: так, вогонь, як межа теплоти, є причина всього теплого, як сказано у тій же книзі. Звідси випливає, що є деяка сутність, яка є для всіх сутностей причиною блага і всякої досконалості; і її ми називаємо Богом.

П'ятий шлях виходить із розпорядку світу. Ми переконуємося, що предмети, позбавлені розуму, якими є природні тіла, підпорядковуються

доцільності. Це випливає з того, що їх дії, або завжди, або в більшості випадків, спрямовані до найкращого наслідку. Звідси випливає, що вони досягають мети не випадково, а будучи керовані свідомою волею. Оскільки ж самі вони позбавлені розуміння, вони можуть підкорятися доцільності лише остільки, оскільки їх направляє хтось, обдарований розумом і розумінням, як стрілець направляє стрілу. Отже, є розумна істота, яка спрямовує всі природні речі до їх мети; і його ми називаємо Богом.

Метафізична теорія буття і теорія пізнання.

Первинна сутність за необхідності повинна бути цілком актуальною, і не допускати в собі нічого потенційного. Правда, коли один і той же предмет переходить з потенційного стану в актуальний, за часом потенція передує в ньому акту; однак сутнісно акт передує потенції, бо потенційно суще може перейти в актуальний стан лише за допомогою актуально сущого (Сума теології, I, q. 3, 1 с).

Ми вважаємо Бога як першооснову не у матеріальному сенсі, але у сенсі діючої причини; і в такій якості він повинен володіти найвищою досконалістю. Якщо матерія, оскільки вона є такою, потенційна, то рушійний початок, оскільки він є таким, актуальний. Звідси діючий першооснові личить бути у найвищій мірі актуальною і тому у найвищій мірі досконалою. Адже досконалість предмета визначається в міру його актуальності; досконалим називають те, що не відчуває ніякої недостатності в тому роді, в якому воно абсолютно (Сума теології, I, q. 4, 1 с).

Отже, слід розуміти, що нескінченне іменується так тому, що воно нічим не обмежене. Тим часом матерія деяким чином обмежена формою, і форма – матерією. Матерія обмежена формою остільки, оскільки вона потенційно відкрита для багатьох форм, але, як тільки сприймає одну на них, через неї стає замкнутою. Форма ж обмежена матерією остільки, оскільки форма сама по собі є загальною багатьом речам; але, після того як її сприйме матерія, вона визначається як форма даної речі. При цьому матерія отримує від обмежувальної її форми улаштування; тому та відносна нескінченність, яка приписується матерії, має характер недосконалості. Це матерія, як би позбавлена форми. Але форма не отримує від матерії улаштування, а скоріше звужується у своєму обсязі; звідси та відносна нескінченність, яка властива формі, ніщо не замкнена у матерію, має характер досконалості (Сума теології, I, q. 7, 1 с).

Ніщо, крім Бога, не може бути нескінченним безумовно, таке лише умовно. Справді, якщо ми говоримо про ту нескінченність, яка належить матерії, то очевидно, що все, що актуально існує, наділене формою, а тому його матерія обмежена формою. Але оскільки матерія, прийнявши

одну субстанціальну форму, залишається потенційно відкритою для низки акцидентальних форм, остільки те, що безумовно обмежене, може бути умовно нескінченним. Так, шматок дерева обмежений відносно своєї форми, але нескінченний в тій мірі, в якій потенційно відкритий для нескінченної кількості фігур. Якщо ж ми говоримо про той вид нескінченності, який належить формі, то очевидно, що предмети, форми яких впроваджені в матерію, безумовно кінцеві і жодним чином не нескінченні. Якщо ж є деякі створені форми, що не сприйняті матерією, але субсistentні самі по собі, як деякі вважають щодо ангелів, то вони володіють умовною нескінченністю, бо такі форми не обмежені і не звужені ніякою матерією. Оскільки, однак, створена субсistentна форма має властивість бути, але не є сама основою свого буття, необхідно, щоб ця її властивість була сприйнята і звужена до деякого обмеженого єства. Звідси, безумовною нескінченністю вона володіти не може (Сума теології, I, q. 7, 2 с)...

У Богі є знання, до того ж найдосконаліше за всі. Доказом тому є таке. Відмінність розумних істот від нерозумних полягає у тому, що останні володіють тільки власною формою, у той час як розумні істоти природним чином пристосовані до того, щоб також володіти формами і деяких інших речей (адже ідея пізнаної речі перебуває у того хто знає). Звідси зрозуміло, що природа нерозумних істот є у більшій мірі визначеною і обмеженою, тоді як природа розумних істот більш широка і розлога; тому-то філософ і сказав, що "у певному сенсі душа є все суще". Далі, форма обмежується матерією. Отже, чим більше форми вільні від матерії, тим ближче вони до свого виду безкінечності. Звідси ясно, що причиною знання у речі виступає те, що у ній безтілесно, і що модус пізнання відповідає модусу нематеріальності. Тому і зазначено у книзі (Про душу, II), що у рослин немає знання, оскільки вони повністю матеріальні. Але відчуття – це пізнавальна здатність, воно може сприймати образи, вільні від матерії, а ще більше пізнавальний розум, який у більшій мірі ніж відчуття відокремлений від матерії і, як сказано (Про душу, III), ні з чим не змішаний. Й оскільки, як було сказано вище, Бог у найвищій мірі безтілесний, з цього виходить, що Його знання – найвище із всіх...

Нам властиво від природи пізнавати те, що знаходить своє буття лише в минулій індивідуалізації матерії, бо душа наша, за допомогою якої ми здійснюємо пізнання, є форма деякої матерії. Але душа має дві можливості пізнання. Перша полягає в акті деякого тілесного органу; їй властиво поширюватися на речі остільки, оскільки вони дані в минулій індивідуалізації матерії; звідси відчуття пізнає лише одиничне. Друга пізнавальна можливість душі є інтелект, який не є актом будь-якого

тілесного органу. Звідси через інтелект нам властиво пізнавати сутності, які, правда, знаходять буття лише в минулій індивідуації матерії, але пізнавати абстраговані від неї через інтелектуальне споглядання. Звідси в інтелектуальному пізнанні ми можемо брати яку-небудь річ узагальнено, що перевищує можливості відчуття. Тим часом інтелекту ангелів властиво пізнавати сутності, що перебувають поза матерією, що перевищує природну здатність інтелекту, і людської душі в статусі життя, де вона з'єднана з тілом.

Отже, залишається одне: пізнання самого субстанційного буття властиво лише інтелекту Бога і перевищує можливості якого б то не було створеного інтелекту, бо ніяке творіння не є своє власне буття, але бере участь у бутті. Отже, створений інтелект не може споглядати Бога в його сутності, окрім як в міру того, що Бог по своїй милості з'єднується зі створеним інтелектом, як предмет, відкритий розуму (Сума теології, I, q. 12, 4 с).

Наше природне пізнання бере свій початок від відчуття. Звідси випливає, що наше природне пізнання може сягати тих меж, до яких їм керує чуттєве сприйняття. Але від чуттєвих відчуттів наш інтелект не може дійти до споглядання сутності Бога, бо творіння, що чуттєво сприймаються, суть сліdstва божественної сили, які неадекватні своїй причини. Тому сила Бога не може бути пізнана в усій своїй повноті із пізнання чуттєво сприймаємих речей, з чого випливає, що його сутність не може споглядатися. Оскільки, однак, творіння суть сліdstва, залежні від причини, то ми можемо від них дійти до пізнання відносно Бога того, що він є, а також того, що із необхідністю йому личить як загальній першопричині, яка перевершує всю сукупність своїх наслідків (Сума теології, I, q. 12, 12 с).

Це відбувається тому, що пізнання отримує свої межі від модусу форми, яка є першоосновою пізнання. Справді, чуттєвий образ, що міститься у відчутті, є подібність лише одного одиничного предмета, і тому через нього може бути пізнаний лише одні одиничні предмети. Але розумо-осяжний образ у нашому інтелекті є подібність речі відповідно з родовим єством, яка може бути засвоєна безліччю часткових речей. Так, наш інтелект через інтелектуальний образ людини пізнає деяким чином нескінченну безліч людей, але не у тих відмінностях, які вони мають між собою, а лише того що об'єднує їх у родовому єстві (Сума теології, I, q. 14, 12 с).

Оскільки світ виник не випадковим чином, але створений Богом за посередництвом активного інтелекту, як то буде показано нижче, необхідно, щоб у божественному розумі була форма, за подобою якої створений світ. А в цьому й є поняття "ідеї" (Сума теології, I, q. 15, 1 с).

Істинне, як було сказано, у своєму початковому значенні перебуває в інтелекті. Справді, коли незабаром всякий предмет може бути істинним настільки, наскільки має форму, відповідну його природі, з необхідністю впливає, що інтелект, оскільки він пізнає, правдивий у міру того, наскільки він має подобу пізаного предмета, яка є його форма. І тому істина визначається як узгодженість між інтелектом і річчю. Звідси, пізнати цю узгодженість означає пізнати істину. Але останнє чуттєве сприйняття не пізнає жодним чином. Справді, хоча зір володіє подобою зримого, проте ж порівняння побаченої речі і того, що він від цієї речі сприйняв, зір не пізнає. Інтелект же в змозі пізнати свою узгодженість з річчю пізнання, однак він не сприймає її у тому сенсі, що пізнає деяке нерозкладне поняття, але, коли він висловлює про речі судження, що вона така, яка сприйнята їм від неї форма, лише тоді він пізнає і висловлює істину. І робить він це, складаючи і розділяючи, бо у всякому судженні він або докладає до деякої речі, позначеної через суб'єкт, деяку форму, позначену через предикат, або ж забирає у неї цю форму. І звідси ясно впливає, що чуттєве сприйняття істинно щодо якої-небудь речі або інтелект правдивий, пізнаючи деяке нерозкладне поняття, а не тому, щоб він пізнавав або висловлював істину. І подібним же чином йде справа з складними і простими виразами. Отже, істина може бути присутньою у чуттєвому сприйнятті або в інтелекті, що пізнає деяке нерозкладне поняття, як у деякій істинній речі, але не як пізнане, що містить у собі найменування істини. Тому, говорячи у власному розумінні, істина присутня в інтелекті, коли він складає і розділяє, але не у чуттєвому сприйнятті, так само як і не в інтелекті, що пізнає деяке нерозкладне поняття (Сума теології, I, q. 16, 2 c)...

Зло по-різному має причину недостатності у речах довільних, з одного боку, та природних з іншого. Адже природна причина виробляє наслідок такого ж роду, якою вона є сама, якщо тільки не відчуває будь-якої перешкоди ззовні; саме такий її недолік. Тому зло не може бути у настільки слідові, якщо заздалегідь не існує деяке інше зло у чинному початку або в матерії, як то сказано вище. Але у речах довільних недолік дії виникає з актуальною недосконалою волею в тій мірі, в якій остання актуально надає непокору що стоїть над нею правило. Такого роду недосконалість ще не є провина, але за ним слідує провина, що виникає з тих дій, які здійснюються через цю недосконалість (Сума теології, I, q. 49, 1 ad 3).

Як то виявляється зі сказаного вище, зло, яке складається у недосконалості дій, незмінно має свою причину у недосконалості діючої особи. Однак у Бога немає ніякої недосконалості, лише вища досконалість, як то було показано. Тому зло, що полягає у недосконалості

діяти або впливає від недосконалих дій, не може бути зведено до Бога як до своєї причини. Але зло, яке складається у псуванні якихось речей, сходиться до Богу як до своєї причини. І це очевидно як у справах природи, так і у справах волі. Справді, вже було сказано, що будь-яке діюче начало у тій мірі, в якій воно своєю силою виробляє деяку форму, піддану псуванню і недосконалості, своєю силою викликає цю порчу і це недосконалість. Тим часом очевидно, що форма, яку насамперед має на увазі Бог у своїх творіннях, є благом цілісного світопорядку. Але цілісний світопорядок вимагає, як то сказано вище, щоб деякі речі могли впасти у недосконалість і час від часу впадали у нього. І таким чином Бог, обумовлюючи у речах благо цілісного світопорядку, у певні сліdstва і як би акцидентально обумовлює псування речей (Сума теології, I, q. 49, 2 с).

Зі сказаного вище впливає, що немає єдиного первинного початку зла у тому сенсі, в якому є єдиний первинний початок блага. Бо, по-перше, єдиний первинний початок блага є благом за своєю сутністю, як то було показано. Ніщо, однак, не може бути за своєю сутністю злом. Справді, ми бачили, що все суще у тій мірі, в якій воно є суще, є благо і що зло існує лише у благу як своєму субстраті.

По-друге, первинний початок блага є вище і досконале благо, яке спочатку зосереджує у собі всю благість інших речей, як було показано вище. Але вищого зла не може бути, бо, як було показано, зло хоча і завжди применшує благо, однак ніколи не може його цілком знищити; і, оскільки, таким чином, благо завжди перебуває, ніщо не може бути цілокупно і абсолютно злим. З цієї причини філософ стверджує, що, "якби щось було цілокупно злим, воно зруйнувало б саме себе" (Етика, IV, гл. 5), бо з руйнуванням всякого блага, що необхідно для цілокупності зла, зруйнувалося б і саме зло, субстратом якого є благо.

По-третє, поняття зла суперечить поняттю первинного початку, і притому не тільки тому, що зло, відповідно сказаному вище, обумовлено благом, але й тому, що зло не може бути для чого-небудь причиною інакше як акцидентальною. І тому воно не може бути першопричиною, бо "акцидентальна причина вторинна по відношенню до причини, що є такою сама по собі", як то очевидно (Фізика, II, гл. 6) (Сума теології, I, q. 49, 4 с). Низка причин зла не йде у нескінченність, бо всіляке зло може бути зведено до деякої поважної причини, з якої зло виникає акцидентальним чином (Сума теології, I, q. 49, 3 ad 6)...

Роз'ясніть більш сучасною мовою п'ять доведень існування Бога, запропонованих Т. Аквінським.

«Чи мислить Бог самого себе?» – запитує Т. Аквінський, і відповідає: «Бог не виходить за межі Своєї власної сутності, таким чином, Він ніяк не може повертатися до Своєї власної сутності, отже,

Він не знаєт Своеї ж власної сутності; отже, Бог не мислить самого Себе»; і тут же додає: «Бог мислить Себе через самого ж Себе». Як це розуміти? Про що тут йдеться?

Розтлумачте погляди Т. Аквінського про причину Зла. Чи зло є відсутність добра, чи може благо бути причиною зла, чи зло поза причиною?

Вільям Оккам (бл. 1285-1349) – знаменитий англійський філософ-схоласт, найвидатніший представник так званого пізнього номіналізму, найбільший логік усіх часів. Номіналізм Оккама іноді називають «термінізмом» (від слова «термін»), він про загальні поняття (універсалії) як про знаки (терміни). До 1324 р. В. Оккам навчався і викладав в Оксфордському університеті. Залучений до суду папської курії за звинуваченням в ересі, Оккам провів чотири роки в ув'язненні в Авіньйоні. Втік звідти у Мюнхен до імператора Людвіга Баварського, який вів боротьбу з Папою, він написав тут більшість своїх творів. В. Оккам вважається раннім попередником Реформації.

Знаменита «бритва (лезо) Оккама» – принцип логіки, який стверджує, що не треба робити більше припущень, ніж мінімально потрібно. Найчастіше дається у такому формулюванні: «Без необхідності не слід стверджувати багато» (*Pluralitas non est ponenda sine necessitate*), або «те, що можна пояснити за допомогою меншого, не слід виражати за допомогою більшого» (*Frustra fit per plura quod potest fieri per pauciora*); зазвичай приводиться істориками у формулюванні «сутностей не слід множити без необхідності» (*Entia non sunt multiplicanda sine necessitate*), такого формулювання у творах Оккама немає.

Слід зазначити, що те, що називають «бритвою Оккама», не було відкрито самим Вільямом з Оккама, він лише сформулював відомий ще з часів Арістотеля «принцип достатньої ґрунтовності». «Бритва Оккама» – лише назва принципу і не означає авторства. Альберт Ейнштейн таким чином сформулював принцип «леза Оккама»: «Все слід спрощувати доти, поки це можливо, але не більше того» (*Everything should be made as simple as possible, but not one bit simpler*).

4.3.4 Вільям Оккам. Праця «Про терміни»

Текст із книги (уривки).

Всі, хто займається логікою, намагаються переконати, що докази "складаються з суджень, а судження – з термінів". Звідси випливає, що термін не що інше, як те що пов'язує частини (pars propinqua) судження. Визначаючи, що таке термін, Аристотель пише у першій книзі «Першої аналітики»: "Терміном я називаю те, на що розкладається судження, те, *що* приписується, і те, *чого* приписується, [незалежно від

того], приєднується або віднімається те, що виражається за допомогою [дієслів] *бути і не бути*".

Але хоча будь-який термін є або може бути частиною судження, не всі терміни мають одну і ту ж природу, і тому для того, щоб мати досконале знання термінів, необхідно попередньо з'ясувати деякі відмінності між ними.

Слід знати, що Боецій у першій книзі «Про тлумачення» стверджує, що мова може бути троякого роду: написана, вимовлена і уявна, тобто що має буття лише у розумі. Подібно до цього і терміни бувають троякого роду: написанні, вимовлені і уявні. Написаний термін є частиною судження, написаного на чому-небудь, його можна бачити тілесними очима. Вимовлений термін є частиною сказаного вустами судження і за своєю природою такий, що його можна почути тілесними вухами. Уявний термін є інтенція або враження (passio) душі, природним чином позначає щось причетне до позначення; за своєю природою воно таке, що складає частину уявного судження і заміщає те, що воно означає. Ось чому ці уявні терміни і складені з них судження суть містяться у розумі слова (verba), про які блаженний Августин у п'ятнадцятій книзі «Про Трійцю» сказав, що вони не належать ні до однієї мови, вони лише перебувають у розумі і не можуть бути виражені зовні, хоча слова (voces), представляючи собою нібито підпорядковані цим поняттям знаки, зовні вимовляються.

Я стверджую, що слова суть знаки, підпорядковані поняттям або інтенціям душі, не тому, що якщо слово "знак" взяти у власному розумінні, то самі слова позначають поняття душі в першу чергу й у власному розумінні, а тому, що слова, призначені для того, щоб позначати те ж саме, що позначають поняття розуму. Так що спочатку за природою поняття позначає щось, а потім слово позначає те ж саме, оскільки слово щодо встановлення позначає те, що позначено поняттям розуму. І якщо це поняття змінить своє значення, то тим самим і слово без будь-якої нової угоди змінить своє значення.

З цього приводу Філософ каже, що вимовлені слова суть знаки вражень душі. Те ж мав на увазі і Боецій, коли говорив, що слова позначають поняття.

І взагалі всі автори, які стверджують, що всі слова позначають враження душі або суть їх знаки, мають на увазі лише те, що слова – це знаки, які вдруге позначають те, що спочатку виражено враженнями душі, хоча деякі слова спочатку висловлюють враження душі або поняття, які, однак, вдруге висловлюють інші інтенції душі, як ми покажемо нижче.

І все, що було сказано про словах відносно вражень, або інтенцій, або понять, можна за аналогією сказати про написані слова відносно виголошених. Однак між цими [трьома] видами термінів можна виявити і деякі відмінності. Одна відмінність: те, що поняття що йде від враження душі позначає те, що воно позначає за природою, а термін, виголошений або написаний, позначає щось лише по встановленню. З цього випливає й інша відмінність, а саме: виголошений або написаний термін може за бажанням змінювати своє значення, уявний же термін не змінює свого значення ні за чийм бажанням.

Для того щоб уникнути хибного тлумачення, слід знати, що [слово] "знак" розуміють двояко: в одному сенсі як те, що, будучи схвачене, дає нам пізнання чогось іншого, хоча і не призводить до того, щоб у розумі виникло щось вперше, як ми вже показали в іншому місці, а дає нам дійсне пізнання того, що ми вже знаємо на підставі *habitus*. Таким чином, за своєю природою слово позначає щось, подібно до того, як усяка дія вказує принаймні на свою причину, наприклад, бочка вказує на те, що у таверні є вино. Але у такому загальному значенні я тут не говорю про "знак". В іншому сенсі [слово] "знак" розуміють як те, що дає нам пізнання чогось і за своєю природою таке, що заміщає його або додається у судженні до того, що може заміщати щось; такими є сінкатегореми, дієслова і ті частини мови, які не мають певного значення. Або знак за своєю природою такий, що може бути складений з таких [частин мови]; такого роду [знак] – пропозиція. І якщо так розуміти ім'я "знак", то слово не є природний знак чого б то не було...

Критика В. Оккама філософських доведень існування Бога зводилась до того, що буття Бога – предмет релігійної віри, а не філософії, яка спирається на доведення. Прокоментуйте.

Запропонуйте тлумачення тих чи інших змістовних аспектів знаменитого принципу "бритви Оккама" – ілюструючи це сучасними його інтерпретаціями, наприклад, сюжетами із масової культури: чи то визначення принципом "бритви Оккама" діагнозу хворого у серіалі

«Доктор Хаус», чи то спротування принципом "бритьви Оккама" подорожі головної героїні до центру галактики у фільмі «Контакт» (або в однойменному романі Карла Сагана), чи то спроба довести за допомогою принципу "бритьви Оккама" у американському серіалі у жанрі юридичної драми «Гарна дружина» тотожності адвоката із захисту Біткоїна і самого Біткоїна, чи то встановлення принципом "бритьви Оккама" діагнозу лише поглядом на бороду свого колеги лікарем Коксом у серіалі «Клініка», чи то використання принципу "бритьви Оккама" у серіалі «Менталіст» при розкритті вбивства, тощо.

У сучасному американському фантастичном кіносеріалі «Цілком таємно» персонаж Малдер називає "бритьву Оккама" «принципом обмеженої уяви». Про що тут йдеться і, на вашу думку, чи можна провести паралелі із середньовічною схоластикою Вільяма Оккама?

4.4 ЗАПИТАННЯ ДЛЯ РОЗДУМІВ ТА САМОКОНТРОЛЮ

Запитання є звичною формою контролю знань. Проте не менш важливою їх функцією є ініціація мисленнєвого процесу. Рівень опанування теми визначається не тільки здатністю давати відповіді на запитання, а і самостійно формулювати власне запитання. Дайте відповіді та спробуйте самостійно скласти п'ять запитань за темою.

4.4.1 У чому суть історичного і логічного зв'язку між античною і середньовічною філософською думкою?

4.4.2 Яким чином філософія стала релігійною?

4.4.3 Назвіть ключові філософські питання (проблеми) середньовічної філософської думки.

4.4.4 Які наслідки у розвитку філософської думки мало протиріччя між номіналістами і реалістами?

4.4.5 Чим пояснити зміни у розумінні любові за часи античності і середньовіччя: любов діонісійська, платонічна любов, лицарська любов?

4.4.6 Яким є вирішення проблеми людини у філософії Середніх віків?

4.4.7 Охарактеризуйте ставлення людини до природи в епоху Середньовіччя.

4.5 РОБОТА З ЦИТАТАМИ

Цитата – це скарбничка мудрості, що зберігається у філософських творах. У цитатах думка філософа набуває своєї форми. Дуже важливо навчитись її опановувати, поринаючи у процес її тлумачення.

4.5.1 Поясніть логіку розгортання філософського діалогу за часів епохи Середньовіччя – за висловлюваннями відомих особистостей:

Квінт Тертулліан: «Вірю, бо абсурдно».

Ансельм Кентерберійський: «Вірю, щоб розуміти».

Аврелій Августин: «Розуміння є винагородою за віру».

П'єр Абеляр: «Розумію, щоб вірити».

4.5.2 Поясність, що таке проблема теодицеї – у розумінні Татіана:

«Бог був в началі всього, а начало – є розумна сила. Господь до створення світу був один, з ним існувало як розумна сила і саме Слово, що було в ньому. Волею його простої сутності зчинилося Слово і слово зчинилося не даремно – воно стає первонародженою справою Отця. Воно є начало світу. Це слово сотворило ангелів і людей, які є добрими, оскільки вільно не переступають волю Бога. Один з ангелів постав проти творця і став демоном, за яким послідувала частина ангелів, ставши демонами, які ввели долю, чужу справедливості. Внаслідок цього у світі стало гірше жити. Свободна воля згубила нас: будучи вільними, ми зробились рабами, продали себе через гріх: ми самі створили зло».

4.5.3 У чому Святий Августин вбачає природу зла:

«...Отже, де ж зло? Звідки ж воно походить? Як закрадається воно сюди? Який корінь його, який зародок? А може, зла взагалі не існує? І, може, тому ми боїмося його? Остерігаємося того, що не існує? А коли ми боїмося його без причини, то, напевно, сам страх – це зло, що даремно жалить і мучить наше серце; і зло стає тим більшим, чим менше в ньому причин для страху, а ми боїмося його. Отже, або існує зло, якого ми боїмося, або зло – це вже те саме, чого ми боїмося».

4.6 ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

Запитання є традиційною формою контролю знань, прийнятою у закладах освіти України та світу. До кожного запитання запронована певна кількість варіантів відповіді, студент має вибрати правильну відповідь. При цьому слід зважати на те, що правильний варіант відповіді може бути не один, їх може бути декілька.

4.6.1 Головним світоглядним принципом доби Середньовіччя є:

- а) космоцентризм; б) антропоцентризм; в) політеїзм; г) теоцентризм; д) пантеїзм.

4.6.2 Хто у філософії Античності заклав основи наступного середньовічного світогляду: а) Платон; б) Фалес; в) Діоген; г) Арістотель.

4.6.3 Які риси є характерними для середньовічного світогляду:

- а) традиціоналізм; б) антропологізм; в) креаціонізм; г) догматизм; д) модернізм.

4.6.4 Основою світогляду середньовічної людини була віра у:

- а) непорушний устрій космосу; б) Бога; в) природу; г) людину, її сили та можливості.

4.6.5 Який із названих мислителів не належить до філософії патристики Середніх віків: а) Ориген; б) Емпедокл; в) Діонісій Ареопагіт; г) Тертуліан; д) Аврелій Августин.

4.6.6 Хто сформулював тезу «Вірю, щоб розуміти» (лат. «Credo, ut intelligam»), що теологічно пов'язала віру і розум: а) Арістотель; б) Аврелій Августин; в) папа римський Андріан I; г) Данте.

4.6.7 Хто сформулював тезу «Вірю, бо абсурдно» (лат. «Credo quia absurdum»): а) Вольтер; б) В.Оккам; в) Тертуліан; г) Арістотель.

4.6.8 Проголошені святими і названі «отцями церкви» середньовічні християнські ідеологи, які: а) переклали давньогрецьких авторів латиною; б) зробили найбільший внесок у боротьбу проти єретиків; в) обґрунтували догмат про Трійцю; 4 г) встали на захист християнської доктрини від «язичників» і античної філософії.

4.6.9 Особливістю патристики Середніх віків є те, що вона: а) проявляє акцентований інтерес до пізнавальної активності людини; б) розбудовує універсальні системи християнської теології; в) захищає християнську теологію від античної філософії та державної влади, що спирається на міфологічні уявлення про дійсність; г) формує філософську антропологію.

4.6.10 Догмат Трійці у християнстві був обґрунтований: а) неоплатонізмом; б) номіналізмом; в) капподакійським гуртком; г) реалізмом; д) універсалізмом.

4.6.11 Креаціонізм – це: а) віра у прогрес; б) віра у первісність і вічність матерії; в) віра у бога як творця всього існуючого; г) віра у завершення історії Страшним Судом.

4.6.12 Онтологічне доведення буття Бога за часів Середньовіччя зробив: а) Ансельм Кентерберійський; б) папа римський Григорій II; в) Тома Аквінський; г) В.Оккам.

4.6.13 Квінт Тертуліан проголосив: а) «християнське одкровення скасовує мудрість»; б) «вірую, бо абсурдно»; в) «божественне і диявольське постійно борються між собою»; г) «шукайте і знайдете».

4.6.14 Його називали «першим отцем схоластики» та «Карлом Великим схоластичної філософії»: а) Ансельм Кентерберійський. б) Йоан Росцелін; в) Йоан Скот Еріугена; г) П'єр Абеляр.

4.6.15 Схоластика – це: а) останній період розвитку античної філософії; б) перший етап розвитку середньовічної філософії; в) останній період розвитку середньовічної філософії; г) напрямок сучасної філософії.

4.6.16 Що означає термін «схоластика» етимологічно: а) вміння дискутувати; б) лженаука; в) наука про природу речей; г) темне, незрозуміле вчення; д) філософія, що викладається у школі.

4.6.17 Схоластика епохи Середніх віків – це: а) формальна структура сповіді; б) принцип вищості душі над тілом; в) філософський метод, сконцентрований в університетах, синтез католицького богослов'я і логіки Арістотеля; г) проповідь про владу гріха над людиною.

4.6.18 Реалізм – це напрямок середньовічної філософії, представники якого вважали, що: а) загальні поняття (універсалії) є тільки іменами речей; б) загальні поняття (універсалії) мають справжнє існування; в) Бог створив світ із нічого; г) релігійна філософія має бути раціоналістичною.

4.6.19 Представниками номіналізму у суперечці про універсалії середньовічної філософії є: а) Йоан Росцелін; б) Ансельм Кентерберійський; в) Гільйом із Шампо; г) Жак Бурідан; д) Вільям Оккам.

4.6.20 Що із названого нижче є характерним для середньовічного номіналізму: а) угода про єдиний зміст вживаних термінів; б) загальні поняття як назви речей, породжені людським мисленням; в) загальні поняття як лише звуки людського голосу; г) божественна концепція походження мови.

4.6.21 Провіденціалізм – це: а) інтерес релігійної філософії до формально-логічних проблем; б) концепція, згідно з якою Бог створив світ за певним планом; в) постулювання переваги віри над розумом.

4.6.22 Головною ознакою схоластики є: а) боротьба з єретичними вченнями; б) визначення фундаментальних ознак буття людини; в) обґрунтування християнської теології засобами розуму; г) визначення сутності суб'єктивної активності людини.

4.6.23 Концепція Томи Аквінського (томізм) ґрунтувалася на пристосуванні до потреб католицького віровчення філософії: а) Платона; б) Сократа; в) Арістотеля; г) Сенеки.

4.6.24 Тома Аквінський вважав, що: а) віра стоїть над розумом, проте не суперечить розуму; б) кінцева мета розвитку суспільства визначаються таємними силами; в) Другого Пришестя Христа не відбудеться; г) проблема співвідношення душі і тіла має бути відкинута.

4.6.25 Есхатологія – розділ теології і релігійної філософії про: а) про панування над суспільством і людиною невідворотних сил, які наперед визначають їх долю; б) про абсолютність ідеальних явищ і процесів у Всесвіті; в) про релігію як «вічну філософію»; г) про кінець світу та долю людства і Всесвіту після нього.

4.7 СИТУАТИВНІ ЗАВДАННЯ ТА ТЕМИ ДЛЯ ЕСЕ

Ситуативні завдання й запропоновані теми для есе покликані спрямувати пізнавальний інтерес студентів на певні теми й проблеми, які

заслужують на увагу філософськи допитливих молодих людей та сприятимуть набуттю ними філософської культури мислення.

4.7.1 Чому релігійне мислення (і свідомість), яке прийшло на заміну міфологічному мисленню (і свідомості) при переході від Античності до Середніх віків, було історично більш прогресивною формою мислення (і свідомості)? Назвіть ознаки, за якими можна побачити цей «прогрес».

4.7.2 Середньовічне мислення оперує абсолютними поняттями – розтлумачте цю вихідну тезу розуміння світу та людини за доби Середніх віків.

4.7.3 Епоха Середніх віків собою підводить ризик під існуванням у західній культурі канонічних картин світу. Після неї – проєктні за своїм змістом картини світу. Про що тут йдеться?

4.7.4 На прикладі релігійної системи середньовічного християнства спробуйте прояснити філософські характеристики людини та світу Середніх віків, на яких вона будується.

4.7.5 Розтлумачте знамениту формулу Середніх віків: «індивідуалізація (людини) – як хвороба душі».

4.7.6 Розтлумачте формулу середньовічного теологічного світогляду: «Раб Божий – раб церкви».

4.7.7 Література епохи Середніх віків – це «мистецтво обряду», а не «мистецтво гри» (якою вона стане у наступній епосі Нового часу). Поясніть цю тезу у вигляді філософського есе.

4.7.8 Розтлумачте і поясніть сутність схоластики як специфічної філософії Середніх віків, доведіть її непересічні значення й роль в історії розвитку західно-європейського мислення.

4.7.9 Проблема співвідношення віри і розуму – розтлумачте її становлення та розвиток (етапи, внутрішня логіка змінювання цих етапів) протягом епохи Середніх віків. А також покажіть місце цієї проблеми у процесах руйнування епохи Середніх віків (як перебіг боротьби віри та розуму за право тлумачення світу).

4.7.10 Напишіть філософське есе із суто середньовічної проблеми – так званого парадоксу всемогутності («Чи може Бог створити камінь, який не зможе підняти?»).

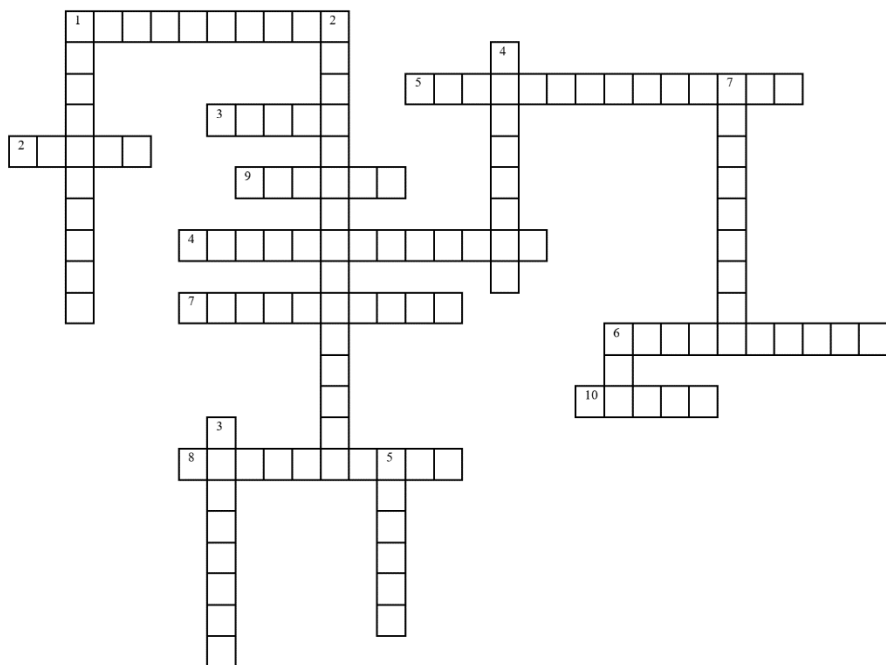
4.7.11 Запропонуйте – у вигляді філософського есе про епоху Середніх віків – дослідження проблеми «докази існування Бога – докази існування диявола».

РОЗДІЛ 5

КЛАСИЧНА ФІЛОСОФІЯ ЕПОХИ НОВОГО ЧАСУ ЯК ПЕРЕДУМОВА ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОГО ТИПУ ФІЛОСОФСТВУВАННЯ

5.1 ТЕМАТИЧНИЙ КРОСВОРД

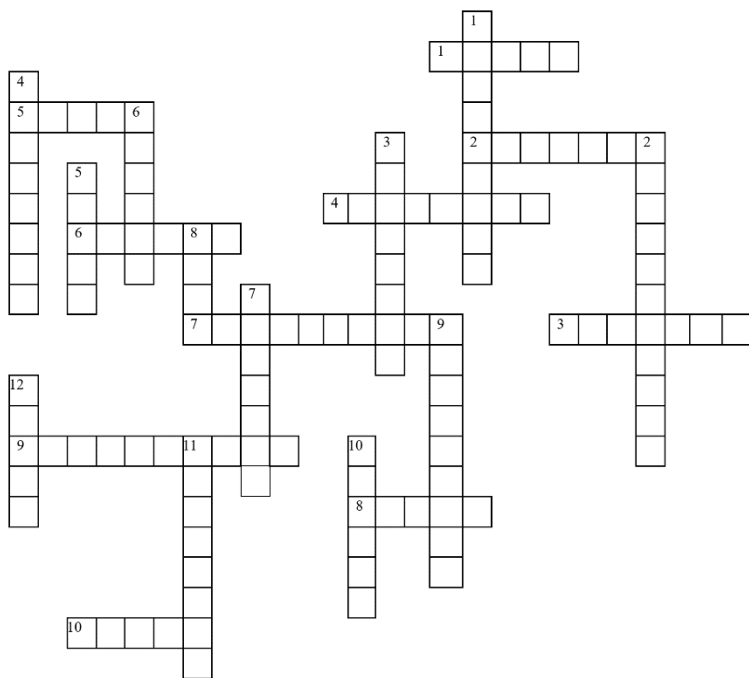
Методична спрямованість тематичних кроссвордів передбачає опрацювання матеріалу з різноманітних питань теми з метою формування специфічного словникового запасу та розвитку рівня загальної ерудиції в межах кожної окремої ділянки історії філософії.

По горизонталі. 1. Соціальний утопіст епохи Ренесансу. 2. Гуманіст епохи Відродження, автор «Божественної комедії». 3. Провідний діяч Реформації. 4. Картина світу, встановлена завдяки науковим розвідкам М.Коперніка. 5. Філософське спрямування епохи ренесансу, орієнтоване на пізнання природи. 6. Науковець епохи Відродження, що зауважував на відносність моральної поведінки державця. 7. Історичний період, культура якого відроджувалась впродовж епохи Ренесансу. 8. Течія в

філософський думці, що змінила бачення християнської релігії. 9. Відомий твір Т.Мора. 10. Відомий філософ та природознавець епохи Відродження, страчений на вогнищі за своє світобачення.

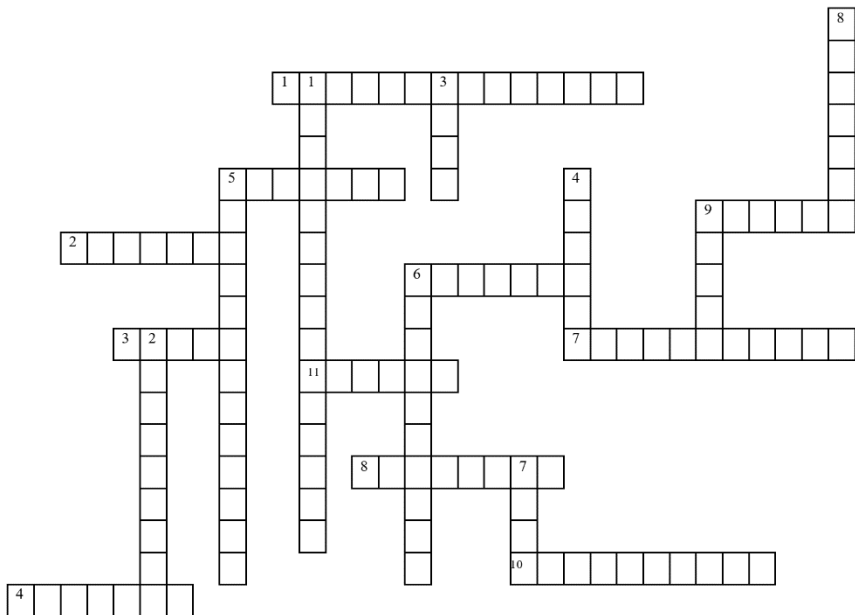
По вертикалі. 1. Філософ епохи Ренесансу, основною проблематикою роздумів якого постала гносеологія. 2. Провідне положення світогляду епохи Ренесансу. 3. Один з основоположників гуманізму епохи Ренесансу. 4. Ставлення до проблеми людини в епоху Ренесансу. 5. Соціальний інститут, проти якого виступали філософи епохи Ренесансу. 6. Відомий гуманіст епохи Відродження. 7. Італійське місто розквіту неоплатонізму.

По горизонталі. 1. Основоположник емпіризму. 2. Французький просвітник. 3. Праця Ф.Бекона, присвячена науковому методу, «Новий...». 4. Метод пізнання, стверджуваний філософами-емпіристами. 5. Головний предмет філософії за Ф.Беконем, який має підняти науку на якісно новий рівень. 6. Представник сенсуалізму. 7. Соціальний устрій, що створив умови для виникнення філософських побудов Нового часу. 8. Якщо у Середньовіччі філософія була прислужницею теології, то в епоху Нового часу вона використовувалась для потреб... 9. Філософська позиція, яка зміст людської свідомості пояснює виключно через зміст

людських відчуттів (сенсуалізм). 10. Галузь філософії, до сфери якої можна віднести науковий доробок Б.Спінози.

По вертикалі. 1. Філософ Просвітництва, представник утилітарного матеріалізму, основним об'єктом наукової думки якого постала людина. 2. Напрямок філософії нового часу, який стверджував провідну роль теоретичного мислення в процесі пізнання. 3. Метод пізнання, стверджуваний філософами-раціоналістами. 4. Філософський напрям Нового часу, що єдиним джерелом знання визнає факт та відчуття. 5. Основоположник теорії суспільного договору. 6. Основоположний раціоналістичної філософії. 7. Голландський філософ, онтологічні побудови якого стверджували ідеї пантеїзму. 8. Англійський філософ, автор ідеї, що свідомість людини від народження як «tabula rasa», що суперечить картезіанським уявленням про вроджене знання. 9. Автор концепції географічного детермінізму. 10. Субстанція за Г.Лейбніцем. 11. Твір Т.Гоббса, присвячений питанням державного облаштування. 12. Просвітник, автор системи прямої демократії.

По горизонталі. 1. Сфера наукових інтересів І.Канта у до критичний період. 2. Явище речі за І.Кантом. 3. Представник німецької класичної філософії, що називав свою систему «науковчення». 4. Вищий прояв абсолютної ідеї за Г.В.Ф.Гегелем. 5. Автор ідеї ототожнення людини і Бога та необхідності визнання любові є диною релігією. 6. Філософська позиція І.Канта стосовно субстанції. 7. Філософська система Й.Фіхте. 8. Сфера філософського знання, що досліджується в праці І.Канта «Критика можливості судження». 9. Головний предмет філософії за Л.Феєрбахом. 10. Філософська концепція, що стверджує абсолютну доцільність всього існуючого в природі та суспільстві. 11. Автор діалектичного методу пізнання.

По вертикалі. 1. Матеріалізм Л.Феєрбаха. 2. Етична настанова І.Канта, що закликає ставитись до людини виключно як до цілі, а не як до засобу. 3. Абсолютна духовна субстанція за Г.В.Ф.Гегелем. 4. «Річ у собі» за І.Кантом. 5. Одна з основних праць Г.В.Ф.Гегеля «... духу». 6. Система пізнання Г.В.Ф.Гегеля. 7. Автор категоричного імперативу. 8. Основний метод пізнання за І.Кантом. 9. Нова релігія за Л.Феєрбахом.

5.2 ЗАПИТАННЯ КРОСВОРДНОГО ТИПУ

Запитання кросвордного типу – це підтип відкритих запитань (на які очікується отримати максимально повну відповідь за заданою запитанням темою). А *кросвордні* запитання вимагають ще й максимально конкретної і точної відповіді у вигляді одного слова. У даному навчальному посібнику такими відповідями-словами є, як правило, філософські категорії певної філософської теорії чи концепції.

5.2.1 Який напрямок у теорії пізнання філософії Нового визнає чуттєвий досвід єдиним джерелом знань і проголошує, що розум не привносить ніякого нового змістовного знання, а лише систематизує дані чуттєвого досвід?

5.2.2 Який із чотирьох «ідолів» (примар), згідно Ф. Бекона, притаманний кожній людині, є специфікою недосконалості природи людського розуму та органів почуттів людини, бо під впливом цієї примари людина розглядає природу аналогічно із собою?

5.2.3 Згідно Дж. Локка, який рівень пізнання є самим досконалим?

5.2.4 Хто із філософів Нового часу визнавав відчуття єдиним джерелом знання?

5.2.5 Хто із філософів Нового часу заперечував можливість істинного існування зовнішнього світу, природи і вважав, що ми завжди маємо справу лише зі змістом наших відчуттів, а не з тим, що їх викликає?

5.2.6 Хто із філософів Нового часу вважав, що треба відкинути всі колишні знання і погляди, й на їх місце поставити або новоздобуті, або старі, але перевірені розумом?

5.2.7 При якому пізнанні, згідно Б. Спінозі, речі сприймаються виключно через їх сутність, а знання про них є істинними та не потребує ні доведення, ні перевірки?

5.2.8 Хто із філософів Нового часу вважав, що джерелом необхідних істин, що складають дійсно довершене знання, може бути тільки розум людини, в якому знаходяться «зародки» знань, або вроджені ідеї, у вигляді настільки «малих перцепцій», що людина їх не усвідомлює, лише завдяки наполегливій праці вчений може збагнути їх?

5.2.9 Що, згідно з філософією Г. Гегеля, є вершиною всіх форм Абсолютної ідеї?

5.2.10 Що, за Г. Гегелем, є світовим розумом, єдиним рефлексивним полем?

5.3 ЧИТАНКА (ЗАПИТАННЯ ІЗ ПЕРШОДЖЕРЕЛ)

Розділ навчального посібника «Читанка (запитання із першоджерел)» передбачає формування у студентів навичок самостійного мислення шляхом роботи із першоджерелами, не тільки засвоєння теоретичних філософських знань, але й практика роботи з ними, із використанням їх для дискусій на семінарських заняттях. Самостійне опрацювання першоджерел сприятиме вибудовуванню у студента власної світоглядної позиції, вміння аргументовано й критично мислити.

Роттердамський Еразм (1466-1536) – найбільший учений епохи Відродження, прозваний "князем гуманістів". Був найвизначнішим знавцем латини своєї епохи. Його твори – взірці чистої класичної мови. Працею життя Еразма було видання класичного тексту «Біблії» грецькою мовою. Сприяв поверненню у культурний побут літературної спадщини Античності.

Еразм любив збирати прислів'я усіх часів і народів. Йому самому приписується фраза: «В країні сліпців людина з одним оком – зряча». Серед висловів, які запровадив у живу мову Еразм, зокрема: «квапитися повільно», «водити за ніс», «це ясно навіть дитині», «вилупитися з одного яйця», «зробленого не переробиш», «живий труп», «час покаже», «крокодилові сльози» й інші. Еразму належить також вираз «скринька Пандори, що з'явився в результаті помилки: перекладаючи «Пандору» Гесіода, він переплутав "pithos" (дзбан) з "pyxis" (скринька).

Найвідомішим твором Е. Роттердамського є книга «Похвала глупоті». Починається вона з посвяти Томасу Мору, другу автора, прізвище якого асоціюється з грецьким словом "моріас" (глупота). Мова ведеться від імені богині Глупоти, яка на всі лади вихваляється тим впливом і шаною, які вона здобула в суспільстві. Еразмова сатира висміює всі сфери та явища тодішнього життя, включно із самим Еразмом Роттердамським, але найбільше мислитель глумиться над несправедністю та забобонністю ченців, запліснявілими доктринами. Закінчується книга полум'яним закликком до праведності й християнських чеснот. «Похвала глупоті» вважається однією із найвпливовіших книг західної цивілізації й каталізатором Реформації.

5.3.1 Е. Роттердамський. Книга «Похвала глупоті, або Похвальне слово Дурості, виголошене Еразмом Роттердамським»

Текст із книги (уривки). (Переклад з латини В.Литвинова. – К.: Основи, 1993).

Сміх дурнів.

Що б там не казали про мене [мова ведеться від імені богині Глупоти – прим.] люди (а мені добре відомо, яку недобру славу має Глупота навіть у несусвітніх дурнів!), проте наголошую, що я єдина, неначе помахом чарівної палички, розвеселяю богів і людей. Вам треба доказів? Будь ласка. Скільки б не було слухачів, але тільки-но з'явлюсь перед їхні очі, негайно опановує всіма якась небувала радість, всі раптом стають дуже веселими і вітають мене гучним та щасливим сміхом. Як пильно придивлюсь до кожного з вас, то мені здається, що ви напідпитку, неначе гомерівські боги, що обпилися нектару, настоящего на сміх-зіллі. А ще ж хвилину тому ви сиділи сумні й пригнічені, немов щойно повернулися з печери Трофонія.

Подібна радість приходить до людей лише тоді, коли вранішнє сонце являє землі свій золотавий лик або коли по суворій зимі приходить нова весна й пестить усе навкруги лагідним Фавонієм-вітром: природа тоді омолоджується, все прибирає нового вигляду й забарвлення. Отак і ви, побачивши мене, змінюєте враз свою личину на іншу. Таким чином, те, чого навіть великі ритори ледве досягають довжелезними й глибокодумними промовами (щоб звільнити голову од тяжких клопотів!), я роблю швидко, єдиною появою своєю...

Глузування з ораторів.

Тільки ж прошу, не подумайте, що пишу промову я, аби похизуватися своєю вченістю, як це роблять майже всі оратори. Адже вони, як ви знаєте, виголошуючи промову, ретельно підготовлювану, можливо, років з тридцять (або і взагалі чужу!), запевняють, що писали її

так собі, жартома, всього три дні, а то й присягаються, ніби промовляли без усякої підготовки, експромтом.

Мені завжди було вельми приємно говорити, що заманеться. Тому хай ніхто не сподівається, що за звичкою справдешніх риторів я буду дотримуватися всіх правил риторики й розпочну промову з визначення теми, а тим більше з поділу предмету промови на частини. І те, й друге не для мене. Бо, хіба можна окреслити поле дії тої, яка так широко простягається, роз'єднати ту, якій увесь світ погодився служити? І не треба уявляти мене тінню чи примарою чогось, якщо бачите нині мене дуже виразно. Я щедра дарувальниця всіляких благ. Латиняни величають мене Стультицією-глупотою, а греки – Морією-дурістю...

Родовід Глупоти.

Моє ім'я ви вже знаєте, панове. Якого ж вам додати епітету? Таж, напевно – «лицарі найдурнішої». Бо яким більш почесним титулом може нагородити своїх вірних посіпак божественна Стультиція-глупота? А оскільки мало хто знає мій родовід, спробую пояснити, – якщо тільки Музи будуть прихильними! Перш за все скажу, що жоден із старих і немічних богів не був моїм батьком: ні Хаос, ні Оркус, ні Сатурн, ні Япет, ні хтось інший з цього гурту. Моїм батьком був Плутос – бог багатства. І хай не осудять Гесіод з Гомером і навіть сам Юпітер, якщо саме його назову єдиним і справжнім «батьком людей і богів»...

Лише завдяки Глупоті продовжується рід людський.

Спочатку про життя. Чи є що солодше й дорожче за нього? А приємне його зачаття? Кому дякувати за нього? Звичайно ж, мені. Адже ні спис Паллади, доньки всевладного батька, ні егіда Юпітера, якою хмари він збурює, не родять і не збільшують роду людського.

Батько всіх богів і людей своєю волею потрясає Олімпом, уміло кидає потрібну блискавку і під виглядом Титана лякає при бажанні всіх богів. Але навіть він, коли хоче породити дітей (що й часто робить!), то, за звичаєм нікчемних акторів, прибирає чужу личину.

Або ось стоїки – мислять себе майже богами, але покажіть мені потрібно, четвірно, ба навіть шестикратно переконаного стоїка, якому б не доводилось забувати у подібному випадку якщо не про бороду – ознаку мудрості (нічим не кращу, між іншим, від цапиної!), то, певно, про свою бундючність. Вони змушені при цьому розгладжувати зморшки на чолі і забувати про непорушні догмати і вдаватись до пустощів, навіть до шалу! До мене, отже, і тільки до мене мусить звертатися мудрець, коли хоче стати батьком.

Але чому б, за звичаєм, не побазікати ще відвертіше? Скажіть, приміром: хіба голова, або обличчя, або груди, або рука, або вухо, які вважаються пристойними частинами тіла, родять богів та людей?

Звичайно, ні. Продовжувачем людського роду є член, до такої міри безглуздий і до такої міри смішний, що його й назвати не можна без сміху. Він, і тільки він, а не Піфагор зі своїми чотирма основами, є тим святим джерелом, звідки черпає своє життя все живе.

Який дивак-мужчина захотів би надіти на себе вуздечку шлюбу, коли б, – як оці мудреці, – спершу зважив усі незручності шлюбного життя? Та й, зрештою, яка жінка захотіла б допустити до себе чоловіка, якби знала або думала про страждання під час пологів, про небезпеку та про труднощі виховання дітей?

Далі. Якщо життя починається від злягання, а злягання, у свою чергу, зобов'язане Аноїї-безрозсудності, моїй служниці, то тепер розумієте, якою мірою мені всі зобов'язані! Або хіба, раз спородивши, захотіла б жінка повторити те ж саме, якби не приходила божественна Лето-забутливість? Більше того, навіть сама Венера, – хай вибачить мені Лукрецій! – навіть вона не заперечує, що без моєї допомоги її сила була б недостатньою й марною.

Отож саме з нашого п'яного жарту й забавки народжуються й гоноровиті філософи, і ті, що нині їх заступають, тобто ченці, і багряношатні царі, і благочинні, і тричі пресвяті папи римські, і, нарешті, увесь гурт поетичних богів, яких розвелось так багато, що навіть Олімп, хоч і який він великий, ледве вміщує всіх...

Глупоті завдячуємо життєвські вигоди.

Та була б я малим розсадником і джерелом життя, якби не приносила людям зручностей. Я навіть доведу, що вони взагалі існують лише завдяки мені. Справді, хіба то, з дозволу сказати, життя без розваг? Ви вже аплодуєте? Я так і знала. Адже ніхто з вас не настільки розумний чи, краще сказати, дурний, ні, таки розумний, щоб так думати. Навіть стоїки не цураються втіх. Прилюдно, щоправда, вони лають їх на всі заставки, але то для годиться, аби, настрахавши інших, самим любенько собі втішатися. Та й скажіть, на бога, чи буде життя не сумним, не ворожим, не огидним, а, навпаки, любим, приємним, якщо йому не додати приправи з глупоти, тобто – розваги? При цьому достатньо було б послатись на вельми знаного Софокла, в якого є дуже любий мені вислів: «Найсолодше життя, як нема про що думати нам»...

Богів, що вдаються до глупоти, шанують і люблять.

Але чому досі я говорю лише про смертних? Погляньте на небо і називайте мене останньою дурисвіткою, якщо знайдете там хоч одного, вартого уваги бога, не зобов'язаного чимось мені.

Чому, наприклад, завжди юний і кучерявий Вакх? А тому, що він навіжений і п'яниця, тому що все життя він проводить у танцях і забавках, тому що він любить бенкети, чого, звичайно, не можна сказати про мудру

Палладу. Вакх її уникає, бо не любить мудрих. Він тішиться, коли йому прислугують з жартами та вигадками. І не ображається, якщо називають його бовдуром або опудалом. Цим прізвиськом його тому прозвали, що він сидів біля дверей храму, а селяни жартома намазували йому піку виноградним соком та спілими фігами. А стара комедія? О як тільки вона з нього не кпить, називаючи паскудним богом, гідним соромітницького члена, з якого він народився.

Але де ви бачили похмурого дивака, який не захотів би завжди бути веселим та кучерявим, завжди приносити людям радості й насолоду? Який, скажіть, недоумок волів би стати замість цього або хитромудрим і жахливим Юпітером, або лісовиком Паном (від чийого крику ціпеніє кров у жилах), або завше брудним і закіптуженим у своїй кузні Вулканом, або величною і суворою Палладою зі своєю Горгоною та списом?!

Чому завжди дитя Купідон? Чому, питаю? А тому, що він жартівник, не любить серйозних справ і не думає про них.

Або ось золотиста Венера. Чому ніколи не в'яне знадлива краса її тіла? А лише тому, що доводиться мені родичкою й золотавим кольором обличчя нагадує мого батька Плутоса. Власне, й Гомер називає її через те «золотою Афродітою». До того ж, якщо вірити поетам та їхнім суперникам – скульпторам, вона постійно усміхається.

А яке божество римляни шанували з більшим завзяттям, ніж матір людських утіх Флору?

Тож якби прослідкувати за життям навіть усіх серйозних богів, яких Гомер та інші поети згадують, то ми побачимо, що й вони на кожному кроці роблять дурниці. Але навіщо згадувати якісь там вчинки інших богів, коли вам добре відомі витівки й зальоти самого Юпітера Громовержця. Та й жорстока Діана, всупереч природі своєї статі, займається не жіночою справою - полюванням. В той же час упадає за Ендиміоном.

Про свої витівки хай від Мома вислуховують осудження боги. Він їм вже не раз казав правду в очі. За те розлючені боги й скинули його разом з Ато-провиною на землю сторч головою, щоб своєю розважністю зухвалець не заважав богам розкошувати. І жоден зі смертних не надав вигнанцеві навіть притулку, хоч він гідний місця в палацах. Але там панує нині моя Колаксія-улесливість. А вона Момові друг так само, як вовк – ягняті.

Позбувшись такого суворого критика, боги ще дужче розперезались і роблять, кому що заманеться. В них тепер, як каже Гомер, «не життя, а казка». Яких тільки жартів не дозволяє собі нікчемний штукарь Пріап! Та й Меркурій зі своїми крадіжками й шахрайством справжнє

посміховисько! Навіть кульгавий Вулкан на бенкетах богів прикидається часом дурником і веселить гульвіс то шкутильганням, то жартами, то побрехеньками. Тут і Силен, старий баламута і спокусник, вистрибом танцює кордака, Поліфем з гуком витанцьовує третанело, а босоногі німфи водять свій улюблений гімноподій-танок. Козлоногі сатири лихословлять та кривляються, вдаючи з себе акторів Ателлани. Пан смішить усіх сороміцькими пісеньками: його слухають боги, особливо напідпитку, охочіше, ніж муз.

Про те, що роблять інші п'яні боги на бенкеті, годі й казати. Всього не перелічиш. До того ж, клянусь Гераклом, я така дурна, що часом і сама не могу стриматися од сміху.

Та пора вже, мабуть, за прикладом Гарпократа змовкнути? А то ще може статися так, що підслухає якийсь бог-нишпорка, і тоді, як і Мому, не уникнути й мені божої кари...

Глупота судилася людям зроду.

А тепер, як і Гомер, полишу богів і повернуся знову на землю. Адже і тут, якщо з'являється щастя чи радість, то тільки з моєї ласки. Погляньте лиш, з якою передбачливістю природа-мати подбала, щоб усе в людей було завжди приправлене глупотою!

На думку стоїків, хто керується розумом, – мудрий, а хто почуттям – дурний. От тільки невідомо, чому це тоді Юпітер нагородив людей почуттям більше, ніж розумом? Чому першого дав їм, так би мовити, на червінця, а другого – на ламаний гріш? А все для того, щоб життя не було сумним та похмурим. Зважте, крім того, як мало місця відведено розумові – тісний закуток голови, а решту тіла віддано пристрастям. До того ж розумові протиставлено двох несамовитих тиранів. Перший – гнів, що займа верх грудної клітки і тримає, мов у в'язниці, навіть саме джерело життя – серце. Другий тиран – хтивість, яка має широку владу над людиною. Про те, що розум не дуже впливає на ці дві нечисті сили, досить виразно показує щоденне життя людей. Хай розум кричить, хоч лусне, про правила й норми моралі, – супостати, зв'язавши цареві руки й ноги, дають такого прочухана, що він, украй виснажений, кінець кінцем з усім згоджується...

Все життя смертних сповнене глупоти: все робиться Дурнями й серед дурнів. Тож якби хтось один став усім набридати мудруванням, я порадила б йому усамітнитись, подібно до Тімона, кудись зашитися – подалі від людей – і там, наодинці з собою, втішатися своєю мудрістю...

Та пора вже, гадаю, послухати й філософів, які торочать, що дружити з Глупотою, тобто помилятися, бути обманутим, нічого не знати – все одно, що бути нещасним. А мені здається – бути справжньою людиною! Бо чого, власне, таку людину ми маємо вважати нещасною? Адже її

такою народили і так навчили, так виховали. Це спільна доля всіх людей! Хіба можна вважати, наприклад, нещасним того, хто не може літати разом з птахами або ходити на чотирьох ногах, як худобина, чи того, хто не озброєний рогами, як віл? Тоді й коня найкрасивішого назвеш нещасним лише на тій підставі, що він не вчив граматики і не їсть пирогів, а вола – нікчемою, бо він, бач, не бугай. Отож, як коня, недосвідченого в граматиці, так і дурну людину не можна вважати нещасними: коневі від природи властива неписьменність, а людині – Глупота...

Без Глупоти й подпужне життя нещасливе.

Те, що мовилось про дружбу, ще більше стосується шлюбу, цього нерозривного зв'язку двох людей на все життя. Нерозривного? Боже безсмертний, скільки було б розторгнень шлюбу, а може, й чогось гіршого, якби спілкування чоловіка з жінкою не трималося щодня на моїх супутниках: на лестощах, жартах, легковажності, обмані, нещирості й не живилося ними!

Набагато менше стало б одружень, якби наречений знав, якими жартами втішалась його сором'язлива й цнотлива наречена задовго до шлюбу!

А якими б нетривкими були шлюби, якби жінки не вміли скористатися байдужістю й нетямковитістю чоловіків, щоб приховати часте скакання в гречку!

Все приписують глупоті. Ну що ж, може, воно й добре, коли чоловікові любя дружина, а дружині – приємний чоловік; тільки так і тримається спокій у домі, а в сім'ї злагода. Сміються з вайла і рогоносця, і по-всякому обзивають чоловіка, якщо він вицілює нещирі сльози своєї блудниці і голубить її. Але скажіть, будьте такі ласкаві, хіба не краще отак помилятися, аніж виснажувати себе ревностями й робити з цього трагедію?

Війни породжує Глупота.

Війна – основа й джерело усіх славетних подвигів. А тим часом, що може бути безглуздіше за неї (якщо немає для того поважних причин)? Адже війна приносить обом супротивникам більше шкоди, ніж зиску. Я вже не кажу про полеглих, бо про них, як говорили колись мегарійці, нема чого розпатякувати. Але погляньмо на живих.

Ось стали непорушно одна проти одної дві бойові лави, закуті в залізо, і ріжки тужливо гудуть, закликаючи до бою. Скажіть, будь ласка, яка тепер користь од цих, вибачте, мудрих – німічних людей, виснажених науками, з рідкою й холодною кров'ю? Адже тут потрібні товстуни, здоровані, бовдури, в котрих чим менше розуму, тим більше відваги. Кому потрібен такий воїн, як Демосфен, що за прикладом Архілоха кинув

щит і втік з поля бою, ледве уздрівши ворогів? Оратор з нього добрий, а воїн – нікудишній.

Але, кажуть, і кмітливість у війнах дуже допомагає. Не заперечую, тільки ж кмітливість усе-таки військова, а не філософська: для вельми славної справи – війни – філософи та вчені, що проводять безсонні ночі над книгами, взагалі не годяться. Тут потрібні лайдаки, звідники, розбишаки, бандити, темні мужики, тупаки, боржники й подібні до них покидьки суспільства...

Глупоту оберігає держава.

Жодна держава ніде й ніколи не прийняла ні Платонових чи Арістотелевих законів, ані Сократових принципів. Але що ж тоді спонукало Деціїв віддати себе підземним богам? Що потягло М.Курція до прірви? Звичайно ж, нікчемна слава – ця найсолодша сирена, яку так люто ненавидять мудреці. Бо нема, кажуть вони, нічого дурнішого, як, сподіваючись на високу посаду, влещувати народ і купувати його прихильність за гроші та подарунки. Тоді втішатися криками схвалення та оплесками дурнів? Може, воліти, щоб народ із тріумфом проніс тебе на руках, мов цяцьку, по місту або поставив тобі на майдані мідне опудало? А прагнення гучних імен і почесних прізвиськ! А божественні почесті, що їх складають нікчемам! А обожнення найзлочестивіших тиранів! Скільки в цьому глупоти й комізму! Щоб усе висміяти, знадобився б не один Демокріт.

І навпаки, дякуючи мені, звершено стільки героїчних подвигів, піднесених до неба у творах стількох красномовних мужів! Глупота створює держави, зводить міста, живить магістрати, управління, суди, релігію. А життя кожної людини зокрема! Хіба воно не є певною забавкою Глупоти?..

Царям не мудреці, а дурні більше до вподоби.

Геть усі царі люблять дурників і не можуть без них ні їсти, ні пити, ні гуляти, ба навіть жити. Недоумки у більшій навіть шані, аніж похмурі мудреці. В тому, що царі так діють, нема нічого дивного. Адже мудреці своїм ученням або нудьгу та сум навівають, або дражнять ніжні вухка колючою правдою.

Що ж до дурнів, то вони добре знають, що треба його величності і чого він усіма способами домагається: йому треба забавок, жартів, сміху, реготу... Є про мене цікавий вислів і в Евріпіда: «Дурень дурниці й говорить»...

Та повернімося до моїх дурників. Найцінніше те, що і правду, і відверті докори їхні царі вислуховують з приємністю. Хай спробує сказати правду мудрець – головою ризикує накласти. А те ж саме скаже дурень – слухають з великою насолодою...

Дурні заборони.

А тепер про іншу породу людей, зліплену з того ж самого тіста, що й я. Вони вірять в чудеса і найдивовижніші вигадки... Особливо багато байок понавигадувано про привидів, лемурів, злих духів, мерців і про тисячі подібних чудес. Причому чим менше в цих казках правди, тим охочіше слухають і вірять у них. А все тому, що такі вигадки не лише приємно лоскочуть слух, але й допомагають весело проводити час, а декому, особливо священикам та проповідникам, навіть зиск приносять.

Їх родичами є недоумки, які плекають дурне, але приємне переконання, що досить подивитись на статую чи ікону якогось Поліфема-Христофора, щоб у цей день не трапилось нічого поганого; або що досить помолитися перед скульптурою Варвари, щоб повернутися з поля бою неушкодженим; або що варто лише приходити у певні дні, з певними молитвами до Еразма – і невдовзі можна розбагатіти.

Замість Іполита вони вигадали Георгія-Геракла, коневі якого, прикрашеному всілякими брязкальцями, мало не моляться. Час від часу, щоб здобути прихильність, ці дурники підносять коневі подарунки. А на його мідний шишак вважають за гідне присягатись навіть царі!

Є негідники, що відкупляються від гріхів подарунками. Вони з математичною точністю вимірюють лицемірно час свого перебування в чистилищі, відміряючи, немов по годиннику: сторіччя, роки, місяці, дні і навіть години.

А скільки всюди телепнів, що вірять у магічні знаки й заклинання, вигадані якимось блаженним дурисвітом начебто для спасіння душі, а насправді – для власної вигоди!

Чого тільки не сподіваються здобути для себе легковіри, вдаючись до тих дурничок: багатств, почесностей, насолод, достатку, доброго здоров'я, довголіття, квітучої старості і, нарешті, тепленького місця десь на небі, поблизу Христа. Якщо вони й бажають досягнути чогось найпізніше, то це тієї хвилини, коли стануть їм недоступними втіхи. Ось тоді такі люди не проти покинути земний світ, щоб продовжити забавки на небі.

Якийсь купець, воїн чи суддя, виділивши децицію з купи награвованого на замолювання гріхів, починає гадати, що цим очистив клоаку свого життя. Він переконаний, що всі свої клятвoporушення, нечисті прагнення, пияцтва, чвари, а також вбивства, обмани, віроломства і зради можна відкупити грішми. А відкупившись, вважає, що можна повертатись до нових злочинів.

Чи є дурніші, вибачте, я хотіла сказати – щасливіші, за людей, які, прочитуючи щодня вголос сім віршів зі святих псалмів, сподіваються на найбільше блаженство? Вони переконані, що ці магічні віршики показав святому Бернардові якийсь дотепний, але радше легковажний, ніж

лукавий демон, бо через них потрапив у халепу. Та в подібні дурниці (за які навіть мені соромно) вірить не тільки простолюди, вірять у них і церковні вчені.

Якщо цих прикладів замало, будь ласка, ще. Кожна місцевість прагне мати свого святого покровителя. Причому кожного вшановують певним обрядом і кожному приписують якусь певну здатність: один приходить на поміч при зубному болі, другий – при пологах, третій допомагає повернути вкрадені речі, четвертий рятує потерпілих при корабельній аварії, п'ятий оберігає череду, і так далі. Всіх не перелічиш. До того ж є такі, що здатні допомагати в багатьох справах. Це передусім богородиця-діва, яку простолюди вшановує навіть більше, ніж самого її сина – Христа...

Теологи дурні.

Що стосується теологів, то чи не краще було б узагалі обійти їх мовчанкою, не чіпати цього вонючого болота і не торкатися цього отруйного дерева. Адже поріддя теологів надзвичайно пихате й подразливе... якщо їх не послухаюся, враз оголосять єретичкою. Вони дуже любляють лякати цією блискавкою всякого, хто до них не прихильний...

Вони оточили себе такою непролазною огорожею магістральних настанов, визначень, висновків, простих і заплутаних тверджень; понавигадували стільки всіляких таємних ходів, що навіть Вулкан неспроможний спіймати їх у свої тенета.

За допомогою "розчленувань" та вигаданих дивовижних слів теологи навчилися вислизати будь-звідки і розрубувати який завгодно вузол швидше за Тенедоську дволезу сокиру. Вони пояснюють і тлумачать на свій розсуд найпотаємніші речі: яким чином збудований і розташований всесвіт; якими шляхами первородний гріх перейшов на наступні покоління; яким способом, коли і де був зачатий у лоні діви Христос; як певні ознаки (які навіть не існують!) зберігаються при євхаристії.

Але це все, на їхню думку, ще досить просте й не варте уваги. Гідним великих і осяйних теологів (о, яке пожвавлення серед них викликають подібні означення!) будуть такі питання: коли сталося божественне народження; чи багаторазове синівство Христа; чи можна припустити, щоб бог-отець зненавидів сина; чи може бог перетворитися в жінку, в диявола, в осла, в гарбуз, в камінь? А якщо може, то чи гарбуз міг би проповідувати, творити чудеса, бути розіп'ятим на хресті? І що б трапилося, якби святий Петро відслужив молебень у той час, коли тіло Христа висіло на хресті, та чи Христос залишався б тоді ще людиною?

Чи буде дозволено їсти й пити після майбутнього воскресіння? Прагнуть, бачите, вже наперед забезпечити себе від голоду і спраги на тім світі!

Є ще незліченна кількість хитромудрих дурниць, набагато витонченіших од згадуваних, наприклад, стосовно понять, уявлень, поглядів, сутностей. Їх ніхто неспроможний побачити очима, – хіба що Лінкей, який міг, кажуть, бачити серед найбільшої теміні навіть неіснуючі речі.

Додайте сюди ще так звані гноми, настільки поморочливі, що парадокси стоїків порівняно з ними здаються вельми простими і всім доступними. Одна з цих гном, наприклад, вчить, що менший гріх згубить тисячі людей, ніж у неділю пошити черевики якомусь бідакові; друга, що краще допустити загибель усього світу зі всіма його, як-то кажуть, пожитками, ніж сказати бодай одне брехливе слівце.

Всі ці найтонші тонкощі настільки тонкі, що примножують і без того незліченну кількість схоластичних напрямків, а тому легше вибратися з лабіринту, ніж із тенет реалістів, номіналістів, томістів, альбертистів, оккамістів, скотистів. І це ще не все. Я назвала тільки найголовніші із сект.

Усі вони такі вчені, озброєні такою силою словесних викрутасів, що якби самим апостолам довелось позмагатися з ними, то й апостолам, певно, не стало б того духу, який говорив колись їхніми вустами... Якби про щось запитати в апостолів, то, гадаю, вони не змогли б дати такі точні визначення і висновки, як це роблять ті обскуранти-скотисти. Апостоли знали матір Ісуса, але хто з них по-філософському пояснив (так, як це роблять наші теологи!), як їй вдалося уникнути первородного гріха?

Петро одержав ключі від раю від самого Христа, однак, я не певна, чи він сам розумів, як можна мати ключі від знань і разом з тим самому не мати знань. Таких тонкощів він напевно не збагнув.

Апостоли всюди хрестили, однак ніде й ніколи не вчили, яка формальна, матеріальна, продуктивна й кінцева причина хрещення; ні разу не згадали, в чому полягає його перехідна й неперехідна суть...

Молилися й апостоли також, але... не знали, що треба шанувати як самого Христа, так і його зображення, вугіллям на дошці намальоване. (Важливо, бачте, аби він був зображений з двома випрямленими пальцями, був неголений і мав німб над головою!) Та чи й могли збагнути це ті, які не просиділи тридцять шість років над фізикою та метафізикою Арістотеля і Скота?.. Вони молили богів звільнити їх від гріха, але, хай мені не жити, якщо без допомоги скотистів вони спроможні науково пояснити, що таке гріх...

Тепер – інша річ. Жоден поганин, жоден єретик не встоїть перед стількома тонкощами. Щоб з ними боротися, треба бути: або цілковитим

невігласом; або соромітником, що схильний над усім кепкувати; або ж бути настільки вченим, щоб наважитися вступити з ним у сварку. Але це все одно, якби чубилися б маг з магом або володар щасливого меча бився б із супротивником, що має таку ж саму зброю. Їх змагання було б тоді схоже на розпущене ткання Пенелопи...

Не здивуюсь, якщо все тут наговорене ви сприймете за жарт. Адже й серед самих теологів є освічені люди, яких верне від схоластичних нісенітниць та теологічних хитромудрощів. Є навіть такі, що вважають верхом нечестивості і святотатства щось товмачити нечестивими вустами про речі вельми таємні, даровані нам для того, щоб ми їх шанували, а не пояснювали чи сперечалися про них за допомогою діалектичних викрутасів, вигаданих поганами. Адже холодні й брудні слова та вирази оскверняють велич божественної теології!

А тим часом наші теологи надзвичайно задоволені собою, вони самі собі аплодують і так іноді захоплюються своїми вельми приємними дурничками, що, проводячи з ними дні і ночі, не знаходять навіть крапельки вільного часу, хоч раз погортати євангеліє чи послання апостола Павла.

Займаючись пустопорожньою балаканиною по школах, теологи вважають, що вселенська церква тримається на їхніх силогізмах, як на стовпах, подібно до того, як у поетів небо – на плечах Атланта.

О, ви собі не уявляєте, яка для цих розумників насолода ліпити зі святого письма, немов з воску, все, Що заманеться! Підтримавши свої висновки авторитетом кількох схоластів, вони ставлять їх вище законів Солона і папських декретів.

Вважаючи себе цензорами всього світу, теологи відлучають від церкви всякого, чиї погляди хоч на краплину відрізняються від їхніх очевидних або уявних висновків і немов оракули оголошують присуд: «Це твердження звабне. Це – зневажливе. Це – пахне єрессю. Це – звучить зле». Словом, ні хрещення, ні євангеліє, ні Павло чи Петро, ні святий Ієронім чи Августин, і навіть сам найвідданіший Арістотелеві Тома Аквінський не спроможні зробити людину християнином без допомоги наших бакалаврів теології, що вміють так тонко мудрувати...

Хто б міг здогадатися (якби не навчили ці мудрі!), що той не християнин, якому однаково, наприклад, що «в лоб», що «по лобі», та який не відчуває різниці між висловами: «дурна голова» і «голова дурня» [обидва вислови в оригіналі тотожні, однак оксфордські теологи засудили один з них, з цього й іронізує Еразм – прим.].! А кому, окрім них, під силу звільнити церкву від стількох грубих помилок, яких насправді ніхто й не помітив би, якби на них не стояли великі печатки духовних академій?

Хто займається подібними справами, почуває себе найщасливішим у світі. Справді-бо, хіба то не найбільше щастя зображувати потойбічне життя з такою точністю, немов провів ти у цій республіці довгі роки; будувати на власний розсуд нові світи, в тому числі і найширший та найкрасивіший. Треба ж таки надати блаженним душам простір, де могли б вони прогулюватися, бенкетувати чи, може, і в м'яча грати!

Голови теологів так набиті незліченною кількістю дурничок, що, мені здається, так не розпухала навіть і голова Юпітера, коли в ній перебувала Паллада (а він слізно молив Вулкана, щоб той випустив її звідти, пустивши в хід сокиру!). Тож не дивуйтесь, коли побачите їх на публічних диспутах з пов'язками на голові: то – щоб голова не розкололася.

Я й сама не раз сміялася з тих добродіїв, які вважають, що чим більш по-варварському і грубо белькочуть вони, тим вони мудріші. Їх розуміють тоді хіба що подібні до них заїки! Та вони навіть пишаються з цього, бо вважають, що коли їх не розуміє простолюди, то їхня мова дуже глибокодумна. Закони граматики, на їхню думку, також не сумісні з гідністю святої науки. Справді дивна велич у теологів, якщо їм дозволено говорити з помилками. Адже в такому разі вони нічим не відрізняються від шевців.

Теологи вважають себе майже богами, коли їх всюди благоговійно величають «вчитель наш»... Поміняйте слова місцями, скажіть «наш учитель», і вони сприймуть це як тяжку образу їхньої теологічної гідності...

Релігія несе у собі глупоту.

Щоб не вдаватися у безмежні подробиці, скажу коротко: християнська віра споріднена з глупотою і майже ніколи не товаришує з мудрістю. Вам потрібні докази? Будь ласка. По-перше, згадайте: діти, старі, жінки й дурники дуже полюбляють святі й церковні обряди, а тому завжди воліють пропхатись поближче до олтарів, – так, очевидно, велить їм їхня природа. По-друге, засновники християнства, як вам відомо, також були людьми на диво простодушними й запеклими ворогами вченості.

Далі. З дурників найбільше казяться ті, яких раптом охоплює вогонь християнського благочестя. В такому стані вони розтринькують своє майно, не відчують образ, дозволяють себе обманювати, не бачать різниці між друзями й ворогами, уникають насолод, надають перевагу постам, не сплять ночами, все працюють, нехтують життям і прагнуть лише смерті. Одне слово, здається, що в таких людей задубіли всі відчуття і душа їхня живе не в своєму тілі, а десь-інде. Хіба це не схоже на божевілля? Тому не дивно, що апостолів часом вважали за п'яних, а

Павла суддя Феста вважав навіть божевільним... Християнське благочестя (досягнути якого дурні так прагнуть!) є взагалі нічим іншим, як певним родом божевілья й глупоти...

Схожими на них, мені здається, є люди з відомої вигадки Платона: вони сидять ув'язнені в печері і споглядають лише тіні речей. Та ось одному із в'язнів удалося побувати назовні. Повернувшись, він розповів, що бачив справжні речі, тіні яких вони досі споглядали в печері. Товариші не повірили, бо звідки їм було знати, що може існувати ще щось, крім тіней? Змудрілий прагне переконати й картає їх за недотямкуватість. А ті, в свою чергу, кепкують над ним, як над дурником, і нарешті проганяють його геть.

Так само чинять і люди, зайняті виключно матеріальними речами. Вони гадають, що іншого чогось у природі і бути не може. І навпаки, так звані благочестиві нехтують всім, що стосується матерії, тіла, а прагнуть до споглядання невидимого світу. Перші охоче дбають про багатство, про тілесні потреби, а вже потім про душу, – якщо взагалі вірять в її існування, бо ж звикли вірити лише в те, що можна побачити очима. Другі – навпаки, думають передусім про бога – цю найпростішу з усіх субстанцій, а потім – про душу, яка, на їхню думку, дуже близька до бога. Вони не дбають про тіло, нехтують грошима, немов якоюсь нікчемною шкаралупою, і уникають їх. А коли доводиться все ж зайнятись подібними справами, то роблять це неохоче, презирливо і байдуже. Між цими блаженними та іншими людьми є велика різниця навіть у малих справах...

Епілог.

Проте, як-то кажуть, пора й честь знати. Тим паче, що я вже й так передала куті меду. Отож закінчую. Якщо, на вашу думку, я повелася дещо зухвало й намолола купу дурниць, не забувайте, що говорила їх Глупота, до того ж жінка. Але пам'ятайте також і грецьке прислів'я: "Часом і дурень може сказати щось доречне". От не знаю тільки, чи слово "дурень" стосується й жіночої статі? А ви як гадаєте?

Бачу, чекаєте епілога. Ну й дурні ж ви, люди, якщо гадаєте, ніби я пам'ятаю, про що тут варнякала. В давнину казали: "Ненавиджу пам'ятливого товариша по чарці". А я додам: "Ненавиджу пам'ятливого слухача". А тому будьте здоровенькі, аплодуйте, живіть на всю губу, пиячте, найславетніші жерці Глупоти!

На думку Еразма, «твори, написані жартівливим стилем, не такі нудні і приносять читачеві більшу користь, аніж сповнені бундючної серйозності». Яким чином засобами сатири автором передані надсерйозні речі у сприйнятті сучасного йому суспільства?

Порівняйте «Похвалу глупоті» Е. Роттердамського із віршованим твором німецького письменника-гуманіста Себастьяна Бранта «Корабель дурнів» (виданий 1494 р.).

Томас Мор (1478-1535) – англійський письменник, філософ, державний діяч, лорд-канцлер (1529-1532); автор суспільно-політичного трактату «Уторія»; один з основоположників утопічного соціалізму, святий римо-католицької церкви; як противник реформаторських зусиль короля Генріха VIII у справах віри, був страчений.

Найвідоміший твір Т. Мора – «Утопія» (Т. Мор назвав свою працю «Золота книжечка, настільки ж корисна, як і забавна про найкращий устрій держави і про новий острів Утопія»).

Томмазо Кампанелла (1568-1639) – італійський філософ-утопіст, теолог, поет.

Мріючи про проголошення рідної Калабрії вільною республікою, Т. Кампанелла організовує рух непокори, зі штабом змовників у монастирі Св. Марії, де жив. Але зрадники видали повстанців. Більшість його керівників, у тому числі і Кампанеллу, було арештовано. В'язнів привезли в Неаполь, розпачалося слідство, Кампанелла заперечував причетність до повстання. Він витримав найвитонченіші катування та тортури і не зізнався у пред'явлених йому обвинуваченнях. Перед ним маячила шибениця і четвертування. Тоді він пішов почав вдавати з себе божевільного. Упевненість членів трибуналу, що Кампанелла симулює божевілля, вирішального значення не мала. Останнє слово залишалося за катуванням. Його потягли в катівню, прив'язали до ніг тягар і підняли на дибу. Однак і тут він витримав усі тортури. Замученого Томмазо кинули до камери. Трибунал вирішив застосувати до в'язня найжорстокіше катування під назвою «велья». Близько сорока годин продовжувалося криваве катування. Томмазо непритомнів, але нічим не видав себе. Витримка Кампанелли під час «вельї» вплинула на хід процесу. Він "очистився" від підозр і юридично став вважатися божевільним. Вирок відклали доти, доки до нього не повернеться розум. Катування підірвали здоров'я в'язня, він не міг рухатися, сили вгасали. Попри те, що Кампанелла юридично вважався божевільним і його не можна було засуджувати, 1603 р. Свята служба присудила його до довічного утримання у в'язниці. 27.07.1628 р. папа Урбан VIII наказав випустити в'язня. У 1637 р. вийшла у світ книга Т. Кампанелли «Місто Сонця» – філософський твір, «поетичний діалог» ченця із мореплавцем, одна з найвідоміших утопій і найбільш відомий твір його автора; написаний у в'язниці інквізиції близько 1602 р.

5.3.2 Т. Мор. Трактат «Утопія»

Текст із книги (уривки).

Ніколи не можна жити багато там, де все спільне.

Яким чином може вийти достаток продуктів, якщо кожен буде ухилятися від роботи, бо його не змушує до неї розрахунок на особистий прибуток, а, з іншого боку, тверда надія на чужу працю дає можливість лінуватися? А коли людей буде підбурювати недолік у продуктах і ніякий закон не зможе охороняти як особисту власність набуте кожним, то чи не будуть тоді люди по необхідності страждати від постійних кровопролиттів і заворушень? І це здійсниться тим більше, що зникне всяка повагу і шана до влади; я не можу навіть уявити, яке місце знайдеться для них у таких людей, між якими "немає ніякої відмінності"...

Острів утопійців у середній своїй частині, де він всього ширше, простягається на двісті миль, потім на значному протязі ця ширина трохи зменшується й з обох сторін мало-помалу звужується,... це надає острову вигляд новонародженого місяця. На всій цій величезній відстані вода, оточена з усіх боків землею, захищена від вітрів на зразок великого озера, швидше стоячого, ніж бурхливого; а майже вся внутрішня частина цієї країни є гаванню, яка розсилає, до великої вигоди людей, в усіх напрямках кораблі. Вхід у затоку дуже небезпечний через мілини з одного боку та скелі з іншого. Майже на середині цієї відстані знаходиться одна скеля, яка виступає з води, внаслідок чого вона не може принести шкоди. На ній вибудована вежа для караулу. Решта скелі приховані під хвилями і згубні. Проходи між ними відомі тільки утопійцям, і тому влаштовано так, що всякий іноземець може проникнути у затоку тільки з провідником від них. Втім, і для самих утопійців вхід не позбавлений небезпеки без деяких сигналів від берега; якщо перенести їх в інші місця, то легко можна погубити який завгодно за чисельністю ворожий флот. На іншій стороні острова гавані зустрічаються досить часто. Але всюди спуск на берег настільки укріплений природою, що нечисельні захисники з боку суші можуть відлякати величезні війська...

У всіх чоловіків і жінок є одне спільне заняття – землеробство, від якого ніхто не звільнений. Йому вчать всі з дитинства, у школі шляхом засвоєння теорії, на найближчих до міста полях, куди дітей виводять як би для гри, тим часом як там вони не тільки дивляться, але під приводом фізичних вправ також і працюють...

Крім землеробства (яким, як я сказав, займаються всі), кожен вивчає яке-небудь одне ремесло, як спеціальне. Це звичайно або пряжа вовни,

або вичинка льону, або ремесло мулярів, або робочих по металу і дереву. Можна сказати, що, крім перерахованих, немає ніякого іншого заняття, яке мало б у них значення, гідне згадування... Що стосується одягу, то, за винятком того, що зовнішність різниться у осіб різної статі, так само як у самотніх і одружених, покрій його залишається однаковим, незмінним і постійним на весь час, будучи цілком пристойним для погляду, зручним для рухів тіла і пристосованим до холоду та спеки. І ось цей одяг кожна сім'я готує собі сама. Але з інших ремесел всякий вивчає яке-небудь, і притому не тільки чоловіки, але і жінки. Втім, ці останні, слабші, мають більш легкі заняття: вони зазвичай обробляють вовну і льон. Чоловікам доручаються решта ремесел, більш важких. Здебільшого кожен виростає, навчаючись батьківському ремеслу: до нього більшість має схильність від природи. Але якщо хтось має потяг до іншого заняття, то таку людину шляхом усиновлення переводять в яке-небудь сімейство, до ремесла якого він має любов; при цьому не тільки батько цієї особи, а й влада дбають про те, щоб передати її солідному батькові іншого сімейства. Крім того, якщо хтось, вивчивши одне ремесло, побажає ще й іншого, то отримує на це дозвіл тим же самим способом. Оволодівши обома, він займається яким хоче, якщо держава не має потреби в якомусь одному...

Головне і майже виняткове заняття сіфогрантів полягає у турботі та спостереженні, щоб ніхто не сидів бездіяльно, а щоб кожен старанно займався своїм ремеслом, але не з раннього ранку і до пізньої ночі і не стомлювався подібно худобі. Така важка праця припадає на рабів, але подібне життя і ведуть робітники майже всюди, крім утопійців...

5.3.3 Т. Кампанелла. Книга «Місто Сонця»

Текст із книги (уривки). (Переклад з латини Й.Кобова і Ю.Цимбалюка).

Співрозмовники: Чернець і Генуезець (мореплавець з Генуї).

Чернець: Будь ласка, розкажи, що ти бачив цікавого, мандруючи морями, і яких тобі довелося зазнати пригод.

Генуезець: Я вже розповідав тобі, як, об'їхавши навколо світу, наш корабель прибув... Тут мене перестрів великий загін озброєних чоловіків і жінок. Багато з них знали нашу мову. Вони повели мене в Місто Сонця.

Чернець: А що це за місто: як воно збудоване і який у ньому державний устрій?

Генуезець: Вигляд і будова міста. Серед рівнини височить пагорб, на якому стоїть саме місто. А передмістя розкинулися біля його підніжжя. Діаметр пагорба становить дві милі з лишком, окружність сім миль. А що місто розташоване на схилах, то його площа насправді більша, ніж якби воно лежало на рівнині. Місто складається з семи великих поясів, або кілець, які мають назви семи планет. З одного пояса до іншого можна пройти однією з чотирьох брукованих вулиць крізь чотири брами, звернені на чотири сторони світу. Отже, місто побудоване так, що якби хтось приступом оволодів першим поясом, то другий йому довелося би брати з подвоєною витратою сил, а третій з іще більшою, тобто щоразу треба було б подвоювати зусилля й засоби. Виходить, якби хто-небудь задумав підкорити це місто, мусив би брати його сім разів. Тим часом, на мою думку, неможливо здобути навіть один перший пояс, бо на підступах до нього споруджено велетенський земляний оборонний вал з кількома бастіонами, вежами, бомбардами й ровами.

Увійшовши у місто північною брамою (вона окута залізом, але може легко підніматись і опускатись, а також щільно замикатися завдяки майстерно викуваним засувам, що заходять у глибокі заглибини одвірків), я побачив між першим і другим поясами рівний майданчик завширшки сімдесят кроків. Далі було видно великі будинки, сполучені з зовнішнім муром другого пояса у такий спосіб, що, можна сказати, становили з ним одне ціле. Вдовж тих будинків до половини їх висоти тяглися аркади, а на них – галереї для прогулянок, підперті гарними могутніми колонами, які оперізували аркади і утворювали щось на зразок перистилів чи монастирських хідників. Кожний будинок мав вхід лише з внутрішнього, увігнутого, боку муру; у приміщення першого поверху люди могли заходити прямо з вулиці, а на вищі поверхи треба було підніматися мармуровими сходами, що ведуть у внутрішні коридори з дверима до кімнат, вікна яких виходять як на зовнішній бік будинку, так і на внутрішній. Кімнати відгороджені одна від одної тонкими стінами. Опукла зовнішня стіна завтовшки вісім п'ядей, увігнута три; товщина міжкімнатних перегородок становить від однієї до півтори п'ядей.

Другий проміжок між поясами на три кроки вужчий від попереднього; за ним видно перший, зовнішній мур наступного пояса, з аркадами і галереями, а з внутрішнього боку тягнеться другий мур, з такими ж аркадами і галереями на колонах. Стіна над галереями, куди виходять двері верхніх помешкань, прикрашена чудовим розписом. Отак, проминувши всі проміжки й подвійні мури, складовою частиною яких є й будинки з зовнішніми галереями на колонах, дістаєшся нарешті до останнього проміжку, йдучи весь час по рівному ґрунту. А от минаючи подвійні брами, одну у зовнішньому, другу у внутрішньому мурі, треба

підніматися по східцях, побудованих так, що ступати по них зовсім легко, бо вони йдуть навскіс і здіймаються непомітно. Вершина гори являє собою просторий майдан, на якому височить храм, справжній взірець будівельного мистецтва...

Чернець: Прошу тебе, сміливий мандрівнику, розкажи докладно, як там правлять державою. Мені дуже цікаво це знати.

Генуезець: Форма правління державою. Головою держави в них є священик, який називається їх мовою "Сонце", що по-нашому означало "Метафізик". Він має найвищу владу як у світських, так і духовних справах; в усіх спірних питаннях йому належить остаточне вирішення. Його помічниками є три співправителі: Пон, Сін і Мор, що нашою мовою означає: Сила, Мудрість і Любов.

Влада Сили. Сила відає питаннями війни та миру, військової справи, він – верховний командувач на війні, але і в цьому відношенні не стоїть вище за Сонце. Йому підлягають воєначальники і солдати, він керує облогою міст, дбає про озброєння, укріплення, військові машини, відає зброярнями та ремісниками, які в них працюють.

Влада Мудрості. У віданні Мудрості – вільні мистецтва й ремесла, розмаїті науки, відповідні службовці, вчені й навчальні заклади. Йому підлягає стільки службовців, скільки є наук. До них належать: Астроном, Космограф, Геометр, Історіограф, Поет, Логік, Ритор, Граматик, Медик, Фізик, Політик і Мораліст. Є в них книга під назвою "Мудрість", де міститься стислий і доступний виклад усіх наук. Її читають народів згідно звичаю піфагорійців.

Полегшене засвоєння наук завдяки картинам. За розпорядженням Мудрості, мури цілого міста, внутрішні й зовнішні, нижні й верхні, оздоблені чудовим розписом, де напрочуд виразно зображено всі науки. На зовнішніх стінах храму зображено зорі; під кожною з них у трьох віршованих рядках подаються відомості про її величину, силу та рух. Ці зорі можна побачити і на завісах храму, які опускаються кожний раз, коли священик промовляє до народу. Завдяки цьому його голос не губиться, а виразно доходить до слухачів.

На внутрішньому боці муру першого пояса впадає у вічі величезна кількість геометричних фігур. Такої кількості фігур не знали ні Архімед, ні Евклід. Накреслено їх у відповідній до висоти муру пропорції, і кожну супроводить стисле віршоване пояснення; можна там прочитати визначення, теореми тощо. На зовнішньому, опуклому боці муру розміщено величезне зображення всієї землі; поруч виділяються докладні карти поодиноких країн. Тут стислою прозою описано звичаї, закони, вдачу, походження й чисельність їхнього населення. Над алфавітом Міста Сонця накреслено також алфавіти, вживані у згаданих країнах.

На внутрішньому боці муру другого пояса, тобто другого ряду будинків, поміщено не лише зображення розмаїтих дорогоцінних і звичайних каменів, мінералів та металів, а й справжні зразки з доданими до них дворядковими поясненнями. На зовнішній частині муру зображено моря, річки, озера й джерела всього світу, а також вина, олії та різні рідини з поясненням їхнього походження, якості й призначення, а на виступах муру встановлено посудини, де зберігаються для лікування розмаїтих захворювань рідини, вік яких від сотні до трьохсот літ. А ще там змальовано також град, сніг, блискавки і взагалі всі атмосферні явища з відповідним віршованим описом.

На внутрішньому боці муру третього пояса намальовані всі види дерев і трав. Деякі з них ростуть там у горщиках на виступах стіни. В поясненнях до них указано їх батьківщину, силу і властивості, зазначено, в чому полягає їх схожість з небесними явищами, металами, частинами людського тіла, морським світом, яке їхнє застосування в медицині тощо. На зовнішньому боці муру відтворені всі породи риб – річкових, озерних і морських, описано їх звички, особливості, способи розмноження, життя, розведення, користь кожної для світу і нас, а також їх схожість з предметами небесними і земними, природними і утвореними в штучний спосіб... Можна там побачити і морських їжаків, скойок, устриць і т.д. – одне слово, все, що у водному царстві заслуговує уваги, зображено там на чудових малюнках з супровідними письмовими поясненнями.

На внутрішньому боці муру четвертого пояса зображено всілякі породи птахів, їх властивості, величину, звички, колір оперення, спосіб життя тощо...

На внутрішньому боці муру п'ятого пояса містяться зображення вищих видів земних тварин, причому в неймовірній кількості. Ми не знаємо навіть тисячної частини відомих їм тварин!.. Скільки там самих тільки порід коней! А яка досконалість зображення, які доречні пояснення!

На внутрішньому боці муру шостого пояса зображено найрізноманітніші ремесла з відповідними знаряддями та їх застосуванням у різних народів; подані вони за порядком їх важливості у супроводі необхідних пояснень. Поруч зазначено, хто яке ремесло винайшов. На зовнішньому боці цього муру намальовані творці наук, винахідники зброї та законодавці. Бачив я там Мойсея, Озиріса, Юпітера, Меркурія, Лікурґа, Помпілія, Піфагора, Замолксіса, Солона та багатьох інших... До речі, є тут зображення Магомета, якого вони, однак, мають за безглузлого і поганого законодавця. Зате на почесному місці я побачив постать Ісуса Христа й дванадцяти апостолів, яких тут вельми поважають і цінують...

Коли я, зачудований, почав розпитувати, звідкіля вони знають нашу історію, мені пояснили, що в них високо цінується знання всіх мов і вони повсякчасно виряджають до країн усього світу розвідників та посланців, доручаючи їм докладно вивчати звичаї, могутність, державний лад й історію того чи іншого народу, все, що в нього хороше і погане, а потім доповідати про це своєму урядові...

Влада Любові. Любов піклується передусім про дітородіння, стежить, щоб одруження чоловіків і жінок давало якнайдобірніше потомство. Вони кепкують з нас за те, що ми, попри велику дбайливість про поліпшення породи собак і коней, занедбуємо людський рід. В обов'язки цього правителя входить також піклування про виховання дітей, про лікування та виготовлення ліків, про сівбу та жнива, про збирання плодів, землеробство та скотарство, про засоби харчування, куховарство і взагалі про все, що стосується їжі, одягу і статевих зносин. Володареві Любові підпорядкована значна кількість наставників і наставниць, відповідальних за ці справи.

Метафізик керує державою через трьох названих співправителів; ніщо не діється без його відома. Отже, всі державні справи перебувають у віданні цих чотирьох осіб. Три співправителі одностайно погоджуються з думкою, яку висловить Метафізик.

Чернець: А тепер поясни, будь ласка, їх устрій – установи, посади, обов'язки, виховання, спосіб життя, – що це таке: республіка, монархія чи аристократія?

Генуезець: Виникнення і необхідність найкращої держави... На новому місці цей народ вирішив удатися до філософського способу життя на основі спільного володіння благами. І хоч спільність жінок не знайшла схвалення серед решти населення, у самому місті вона міцно утвердилась на тій підставі, що в них усе спільне. Розподіл усіх благ – у руках службовців, однак блага вважаються спільною власністю настільки, що ніхто тут не може собі нічого привласнити. Будь-яка власність, на погляд соляріїв, виникає й утверджується через те, що кожний з нас має власне житло, власну дружину і дітей. Звідси породжується себелюбство, бо, намагаючись здобути синові багатство й пошесті та залишити йому у спадщину великий масток, кожний з нас стає розкрадачем громадського добра... Коли ж позбутися себелюбства, то залишиться тільки любов до громади.

Чернець: Але в такому разі ніхто не захоче працювати, розраховуючи на те, що буде жити з праці інших; такий закид уже зробив Платонові Арістотель.

Генуезець: Я не маю звички сперечатися, та все ж запевняю тебе, що вони палають такою любов'ю до батьківщини, яку годі собі уявити. Ця

любов у них дужча, ніж у римлян, що, як відомо з переказів, добровільно йшли на смерть за батьківщину; дужча вона тому, що солярії у більшій мірі зреклися приватної власності...

Чернець: Я вважаю, що дружба серед таких людей не може мати практичних виявів, оскільки вони не мають змоги робити одне одному взаємні послуги.

Генуезець: Навпаки, для цього у них великі можливості. Щоправда, вони не мають потреби обмінюватись подарунками, бо кожен одержує все необхідне від громади, до того ж службовці пильно стежать за тим, щоб ніхто не одержував більше, ніж йому належить, і водночас щоб нікому не було відмовлено у найнеобхіднішому. А дружба у них виявляється на війні, під час хвороби, при змаганні у науках, коли вони допомагають одне одному і діляться знаннями; крім того, дружба у них знаходить вияв у похвалах, словах заохочення, взаємодопомозі при виконанні громадських обов'язків, взаємовиручці. Ровесники називають один одного братами, а молодших на двадцять два роки називають синами. Службовці пильно стежать, щоб ніхто нікого не скривдив і щоб стосунки між людьми були істинно братські.

Чернець: Яким чином?

Генуезець: Вони мають стільки урядовців, скільки ми розрізняємо чеснот. Отже, є в них посади, що мають назви: Великодушність, Мужність, Цнотливість, Щедрість, Справедливість (кримінальна й цивільна), Запопадливість, Щирість, Доброчинність, Вдячність, Веселість, Бадьорість, Стриманість і т.ін. На ці посади обираються люди, кого ще змалку, в школі, визнано за взірць такої чесноти. Оскільки в них не трапляється ні грабунків, ні зумисних убивств, ні насильств, ні кровозмішання, ні перелюбства, ні інших злочинів, що бувають у нас, то вони ведуть у себе боротьбу з такими вадами, як невдячність, злостивість, зарозумілість, лінощі, душевна пригніченість, бундючність, блазенство, обмова, брехня, яку ненавидять гірше від чуми. Винних карають тим, що відсторонюють їх від спільного столу, від спілкування з жінками або від різних почестей на такий строк, який суддя визнає необхідним для спокутування провини...

Про одяг, виховання і вибори... Чоловіки і жінки у них носять майже однаковий одяг, до того ж пристосований до військової справи. Проте якщо в жінок плащ сягає нижче колін, то в чоловіків він не доходить до колін. І всі у них навчаються разом. Протягом другого й третього року життя діти вчать говорити і вивчають азбуку, прогулюючись попід мурами. Усіх дітей поділяють на чотири загони, якими керують четверо літніх вчених мужів. Згодом діти починають займатися гімнастикою, бігом, метанням диска та іншими вправами й іграми, що всебічно

розвивають їхнє тіло. До сьомого року життя діти ходять скрізь босоніж і з непокритою головою. У цей час учителі водять дітей у шевські майстерні, пекарні, кузні, до столярів, малярів тощо, щоб виявити нахили й обдаровання кожного з них.

На восьмому році, після ознайомлення з основами математики за малюнками на мурах, учні відвідують лекції з природничих наук. На кожний предмет виділяють по чотири викладачі, які протягом чотирьох годин читають усім чотирьом загонам по черзі. Отже, поки одні займаються фізичними вправами або виконують суспільно корисну роботу, інші уважно слухають лекції.

Згодом усі вони беруться за вивчення складніших наук: математики, медицини тощо, причому на уроках постійно влаштовуються диспути і запальні дискусії. Відтак кожний одержує роботу в тій галузі науки чи в тому ремеслі, де він домогся найбільших успіхів. Вирішальне слово має тут наставник, що водночас є для учнів суддею. Учнів водять на поля й пасовища, щоб вони дивилися, як працюють селяни, і призвичаювалися до хліборобства та скотарства. І більшої пошани серед них заслуговує той, хто опанував більше мистецтв та ремесел і вмів їх добре застосовувати в житті. Через те й насміхаються вони з нас за те, що ми ремісників називаємо простолюдом, а благородними вважаємо тих, хто не знає ніякого ремесла, веде гультяйський спосіб життя і тримає безліч слуг, які ледарюють та розбещуються. З цих багатих домів, немов із розсадника пороків, плодиться в нас на шкоду державі сила-силенна дармоїдів і лиходіїв.

Решту урядовців обирають згадані чотири правителі: Сонце (О), Пон, Сін і Мор, а також керівники відповідних наук і ремесел, які добре знають, хто найбільш гідний керувати тим чи іншим ремеслом або очолювати якусь із чеснот...

Обрання О. Титул О може дістати лише той, хто знає історію всіх народів, їх звичаї, релігійні обряди, закони, устрій республік і монархій, життєопис законодавців і винахідників наук та ремесел, будову й історію неба та землі. Він повинен також знатися на всіх ремеслах. Не менш важливо знати фізику, математику й астрологію. Знанню мов для кандидата на цю високу посаду не надається великої ваги, тому що в цій країні багато перекладачів, роль яких виконують граматисти. Зате конче потрібно для нього досконало опанувати метафізику й теологію, збагнути коріння, основи й суть усіх наук і мистецтв, подібності й відмінності між речами, збагнути необхідність, призначення й гармонію світу, міць, мудрість та любов божу, ступені буття та його відповідники в явищах небесних, земних, морських та божественних у такій мірі, в якій це доступно для смертного. Йому слід також вивчити твори пророків і

астрологію. Таким чином, вони вже заздалегідь знають, хто стане О. Однак ніхто не може удостоїтися цієї почесі до того, як йому сповниться 35 років. Ця посада лишається незамінною, поки знайдеться хтось мудріший від попередника та придатніший для керування країною.

Трьом співправителям Сонця належить опановувати лише ті науки, що стосуються підпорядкованих їм справ: потрібні кожному з них загальні знання вони здобувають у наочний спосіб, але свою науку знають до тонкощів і, природна річ, краще, ніж хто-небудь інший. Наприклад, Сила досконало вміє їздити верхи, шикувати військо, знається на побудові табору, виготовленні всілякої зброї і військових машин, володіє військовими хитрощами і взагалі всією військовою справою. Проте ці співправителі неодмінно повинні бути й філософами, істориками, політиками та фізиками...

Чернець: Розкажи мені про дітородіння.

Генуезець: Про дітородіння і батьківське виховання. Жодна жінка не сміє вступати в статеві зносини з чоловіком до 19 років, чоловікам не дозволяється мати потомство, поки їм не виповниться 21 рік, а якщо хто слабої будови тіла, то й більше. Декому дозволено й до цього терміну заходити в стосунки з жінками, але тільки з безплідними або вагітними, щоб ніхто не допускав протиприродних збочень. Начальники і начальниці старшого віку дбають про задоволення статевих потреб більш хтивих і збудливих представників молоді, дізнаючись про їх потаємні бажання з довірчих розмов або під час гімнастичних вправ. Проте дозвіл розпочати статеві зносини дає тільки головний керівник у справах дітородіння – цю посаду займає досвідчений лікар, підпорядкований Любові, одному з трьох співправителів Сонця.

Тим, кого викрили в розпусті, виносять догану і змушують носити протягом двох днів прив'язані до шиї черевики на знак того, що порушено природний порядок, тобто все стало догори ногами. Якщо хтось скоїть такий гріх удруге, може дійти навіть до кари смертю. Ті, хто втримується від статевих зносин до 21 року, тим паче до 27, користуються великою пошаною й славляться публічно на зборах. Оскільки під час гімнастичних занять у палестрі чоловіки і жінки виступають голими, як це було у стародавніх спартанців, то наставники можуть визначити, хто здатний для злягання, хто млявий, а також які чоловіки та жінки будовою тіла найкраще підходять одне одному. Потім, після ретельного омивання, їм дозволяється мати статеві зносини кожної третьої ночі. Ставні й вродливі жінки паруються лише із ставними і сильними чоловіками, опасисті – з худорлявими і, навпаки, худорляві – з повнотілими, щоб вони добре і з користю доповнювали одне одного. Наввечір приходять хлопці і стелять їм ліжка, відтак вибрані пари йдуть спати згідно з наказом

наглядача і наглядачки. Злягаються вони лише перетравивши їжу і після молитви богу Всевишньому. У спальнях стоять гарні статуї славнозвісних чоловіків, жінки повинні їх споглядати, а тоді, звернувши крізь вікно погляд у небо, просити бога про гарне потомство. До години злягання пари сплять нарізно в окремих кімнатах. У визначений час наглядачка відчиняє двері, обох кімнат. Цю годину визначають астролог і лікар, які намагаються вибрати час, коли Венера і Меркурій перебувають на схід від Сонця в доброзичливому домі у доброму аспекті Юпітера, а також Сатурна і Марса... стежать за тим, щоб у куті не було шкідливих планет... беруть також до уваги розташування нерухомих зірок.

Вважається ганьбою, якщо майбутні батьки протягом трьох днів до злягання не дотримують статевої чистоти і не утримуються від нечесних учинків або не миряться з богом небесним і не виявляють йому покори. Не стосуються ці правила тих, хто має зносини з жінками безплідними або вагітними, або легкої поведінки, для насолоди, або за лікарською порадою, чи під впливом пристрасті. Урядовці, які заодно є священиками, а також учені наставники можуть ставати батьками тільки тоді, коли протягом ряду днів дотримуються багатьох додаткових настанов. Річ у тім, що від напруженої розумової діяльності слабне їх життєва снага й мозок їх не витворює сили, бо вони постійно заглиблені в якісь роздуми і через те приводять на світ хирляве потомство. Цьому солярії намагаються рішуче зарадити, отже, тих мудреців зводять з жінками жвавими, діяльними і гарними. А чоловіків невгамовних, метких, рухливих і запальних – з жінками повними і лагідної вдачі...

Якщо якась жінка не завагітніє від одного чоловіка, її зводять з іншим. Якщо ж і тепер вона виявляється безплідною, її віддають у загальне користування, зате позбавляють тих почесей, якими вшановують матрон у раді, що відає справами продовження роду. Це правило впроваджено для того, щоб жінки не протидіяли вагітності заради розпусти. А ті, що зачали, звільняються від будь-якої фізичної праці на строк до 15 днів. Відтак вони беруться за легку роботу, щоб зміцнити плід і відкрити для нього приплив живлення, далі, поступово переходячи щораз до важчих робіт, набираються сили, їжу їм дозволяється споживати тільки приписану лікарями, корисну для них. Після пологів матері самі годують немовлят і виховують їх у громадських будинках, призначених для цієї мети; годують їх груддю протягом двох років і довше, залежно від вказівок Фізика. Вигодувана грудьми матері дитина переходить під опіку начальниць, якщо це дівчинка, і начальників, якщо це хлопчик. Тоді разом з іншими дітьми вони, немов граючись, вивчають азбуку, розглядають картини, бігають,

прогулюються й борються; вчать історію та мови за допомогою малюнків. Носять гарний барвистий одяг. Після 6 років діти приступають до вивчення природничих наук, згодом знайомляться з іншими предметами, відповідно до рішення керівництва, потім – з ремеслом. Дітей, котрі недосить здібні, відправляють на село, але тих із них, котрі зарекомендують себе добре, повертають до міста. Все ж здебільшого ровесники мають однакові здібності, а також вдачу і зовнішній вигляд, тому що народилися під тим самим сузір'ям. Звідси і походить непорушна й велика згода в суспільстві, а громадянам властиві взаємна любов і готовність прийти на допомогу одне одному...

Про їжу. Їжа в них складається з м'яса, масла, меду, сиру, фініків та всілякої городини. Спочатку вони були проти того, щоб убивати тварин, тому що їм це здавалося жорстокістю. Згодом, коли зміркували, що не менш жорстоко винищувати рослини, у яких також є чуття, і що їм довелось би вмирати з голоду, вони дійшли висновку: нижчі істоти створені для вищих. І тепер солярії споживають усе. Проте цінних тварин, як-от корів і коней, ріжуть вони неохоче. Дуже точно розрізняють харчі корисні й шкідливі, взагалі харчуються, пристосовуючись до вимог медицини. Їжа постійно міняється в них тричі: одного дня їдять м'ясо, другого рибу, третього овочі, потім знову вертаються до м'яса і т.д., щоб і не погладшати, і не схуднути. Старі люди споживають їжу легкоктравну, тричі на день і в невеликій кількості. Переважна більшість їсть двічі на день, діти – чотири рази, згідно з вказівками Фізика. Живуть солярії здебільшого до ста років, а багато хто до двохсот.

Про питво. У напоях вони виявляють дуже велику поміркованість. Молоді не дозволено пити вина аж до 19 років, хіба що цього вимагав стан здоров'я. Пізніше п'ють вино, розведене водою. Так само роблять і жінки. А літні люди, яким за п'ятдесят, переважно води до вина не доливають. Їдять солярії те, що в ту чи іншу пору року найпоживніше, виконуючи вказівки Головного Лікаря, у чій обов'язки входить стежити за харчуванням...

«Утопія» Томаса Мора та «Місто Сонця» Томмазо Кампанелли – рецепт щастя, політична програма чи заклик до роздумів?

Т. Мор перший ужив слово "утопія" (назвавши так фантастичний острів, мешканці якого створили «найкращий державний устрій»), яке походить від грец. "οὐ", означає "не", і "τόπος", означає "місце", – тобто "немісце", "місце, якого немає", отже, Т. Мор розумів, що побудувати такий суспільний устрій у реальному житті неможливо?

На вашу думку, Т. Мор, створюючи «Утопію», мав на меті запропонувати готовий рецепт боротьби з суспільними лихами, або цей

твір більше схожий на рефлексію мислителя, який, сформулювавши певну суспільну проблему, намагається зрозуміти, що з цим робити далі?

Сучасні дослідники творчості Т. Кампанелла називають «Місто Сонця» однією великою метафорою, символічним простором, осередком певних сенсів. На вашу думку, про що тут йдеться?

У XVI ст. не можна було достеменно знати, чим здатна стати на практиці спроба побудувати ідеальне суспільство на землі. Сучасна людина, маючи за плечима чимало таких спроб – Радянський Союз, Третій Райх, КНДР, режим червоних кхмерів – у роздумах про утопії мусить не забувати, що це слово означає "немісце" та що єдина ідеальна для людства країна – обіцяний Богом Небесний Єрусалим. Чи не так?

Задовго до Т. Мора і Т. Кампанелли, ще у IV ст. до н.е. утопією була «Республіка» давньогрецького філософа Платона, у Давньому Китаї це «Персикове джерело» Тао Юаньміна (IV ст.), у середньовічному арабському Сході це «Праведне місто» арабського філософа Аль-Фарабі (X ст.), після Т. Мора і Т. Кампанелли утопії продовжують множитися, аж до творів Артура Кларка, Урсули Ле Гуїн та японських аніме і мंगा. Чому таким прихильним було і залишається людство до утопічного жанру?

Яким чином, у такому разі, пояснити набагато більшу популярність дзеркального відображення утопії – антиутопії. Як перша антиутопія називається надрукована у 1605 р. латиною сатира англійського єпископа Джозефа Холла «Світ інший і той самий», у сучасному світі надпопулярними антиутопіями є твори наукової фантастики та політичні антиутопії. На вашу думку, людству більше прийнятною видається антиутопічна свідомість?

Спроби втілити утопію у політичну і соціальну реальність здійснювались неодноразово, проте, як правило, виявлялися недовговічними. Це – й перші англійські колонії у Північній Америці, Кароліна (заснована 1670 р.), Пенсильванія (заснована 1681 р.), Джорджія (заснована 1773 р.), й існуючі до сьогодні в Ізраїлі кібуци, які є більш-менш вдалим досвідом втілення соціалістичної утопії, й широко розповсюджені на Заході і США у 1960-і рр. комуни хіппі, й трагічні експерименти втілення утопічних принципів соціалізму у СРСР та інших країнах "соціалістичного табору"... Спроби втілення утопій у реальне життя – кому вигідно, наскільки виправдано, яким чином сплачується "реалізація проекту", хто несе відповідальність за втрати й трагедії людей та народів?

Френсіс Бекон (1561-1626) – англійський державний діяч, вчений, філософ, есеїст. Лорд-хранитель Малої печатки і Лорд-канцлер Англії у

1617-1621 рр. Один із творців емпіризму, як філософського напрямку Нового часу.

Помер у віці 65 років після того, як проводячи досліди із заморожування м'яса для його тривалого зберігання холодною зимою, набивав тушку курки снігом, переохолодився та застудився; смерть настала, ймовірно, від пневмонії. Перед смертю Бекон начебто промовив: «І все ж таки дослід чудово вдався!».

«Новий Органон» (1620) (повна назва «Новий Органон; або Істинні вказівки для тлумачення природи») – головний філософський твір Ф. Бекона, не закінчений, в якому він перевизначив завдання природничої науки, вбачаючи у ній засіб для експериментального відкриття і метод посилення влади людини над природою.

5.3.4 Ф. Бекон. Книга «Новий Органон»

Текст із книги (уривки).

Ідоли і помилкові поняття, які вже полонили людський розум і глибоко в ньому зміцнилися, так володіють розумом людей, що ускладнюють вхід істині, але, якщо навіть вхід їй буде дозволений і наданий, вони знову перепиняють шлях при самому оновленні наук і будуть йому перешкоджати, якщо тільки люди, застережені, не озброяться проти них, наскільки можливо...

Примари, якими одержимий дух, бувають набутими або природженими. Набуті вселилися в уми людей або через вчення філософів, або через неправильні закони доведення. Природжені – притаманні природі самого розуму, який виявляється набагато більш схильним до помилок, ніж почуття...

Є чотири різновиди ідолів, які беруть в облогу уми людей. Для того щоб вивчати їх, дамо їм імена. Назвемо перший різновид ідолами роду, другий – ідолами печери, третій – ідолами площі і четвертий – ідолами театру.

Побудова понять і аксіом через справжню індукцію є, безсумнівно, справжнє засіб для того, щоб придушити і вигнати ідолів. Але і вказівка ідолів вельми корисно. Вчення про ідолів є тим же для тлумачення природи, що і вчення про спростування софізмів – для загальноприйнятої діалектики.

Ідоли роду знаходять підставу у самій природі людини, у самому роді людей, бо хибно стверджувати, що почуття людини є мірою речей. Навпаки, всі сприйняття – як почуття, так і розуму – покояться на аналогії людині, а не на аналогії світу. Розум людини уподібнюється нерівному

дзеркалу, яке, домішуючи до природи речей свою природу, відображає речі у викривленому та спотвореному вигляді.

Ідоли печери суть помилки окремої людини. Адже у кожного, крім помилок, властивих роду людському, є своя особлива печера, яка послаблює і спотворює світло природи. Відбувається це або від особливих природжених властивостей кожного, або від виховання і бесід з іншими, або від читання книг і від авторитетів, перед якими хто схиляється, або внаслідок різниці у враженнях, залежною від того, чи одержують їх душі упереджені і схильні або ж душі холоднокрівні і спокійні, або з інших причин. Так що дух людини, залежно від того, як він розташований в окремих людей, є річ мінлива, нестійка і як би випадкова. Ось чому Геракліт правильно сказав, що люди шукають знань у малих світах, а не у великому загалом світі.

Існують ще ідоли, які спричиняються як би у силу взаємної зв'язаності та співтовариства людей. Ці ідоли ми називаємо, маючи на увазі, що породжує їх спілкування і співтовариство людей, ідолами майдану. Люди об'єднуються мовленням. Слова ж встановлюються згідно розумінню натовпу. Тому погане і безглузде встановлення слів дивним чином тримає в облозі розум. Визначення та роз'яснення, якими звикли озброюватися і охороняти себе вчені люди, жодним чином не допомагають справі. Слова прямо гвалтують розум, змішують все і ведуть людей до порожніх і незліченній суперечек і тлумачень.

Існують, нарешті, ідоли, які вселилися у душі людей з різних догматів філософії, а також з перекручених законів доведення. Їх ми називаємо ідолами театру, бо ми вважаємо, що скільки є прийнятих або винайдених філософських систем, стільки поставлено і зіграно комедій, що представляють вигадані і штучні світи. Ми говоримо це не тільки про філософські системи, які існують зараз або існували колись, бо казки такого роду могли б бути складені і складені у безлічі; адже взагалі у вельми різних помилок бувають майже одні й ті ж причини. При цьому ми посилаємося тут не тільки на загальні філософські вчення, а й на численні начала і аксіоми наук, які отримали силу внаслідок переказів, віри, легковажності...

За Ф. Беконом, досягти об'єктивного знання важко, оскільки людина, що пізнає, може помилитися. Джерелом помилок постають особливості суб'єкта, який прагне пізнавати. Які засоби для усунення цих перешкод пропонує Ф. Бекон?

"Ідоли", або "примари", обтяжують свідомість людини Нового часу, що пізнає. Слід позбутися них та отримати "чисту дошку" свідомості. Яким чином? Наскільки це можливо?

Протидією цим ідолам, за Ф. Беконом, служить методологічно правильне дослідження, з його алегоричним зображенням у вигляді трьох можливих шляхів пізнання – шлях павука, шлях мурашки, шлях бджоли. Про що йдеться?

Прокоментуйте відомий афоризм, і "формулу" для пізнання Нового часу, Ф. Бекона «знання – сила».

*Рене Декарт (1596-1650) – французький філософ, математик, фізик, фізіолог, основоположник аналітичної геометрії. У математиці Р. Декарт запровадив декартова систему координат, дав поняття змінної величини і функції, ввів багато алгебраїчних позначень (коефіцієнти позначив a , b , c ..., невідомі x , y , z тощо). У фізиці він сформулював закон збереження кількості руху, запровадив поняття імпульсу сили. Р. Декарт – автор методу радикального сумніву у філософії («*cogito ergo sum*», «мислю, отже, існую»), механіцизму у фізиці, ввів у науковий обіг поняття рефлексу.*

Праця «Міркування про метод» (1637) (повна назва: «Міркування про метод, що дозволяє направляти свій розум і відшукувати істину в науках») зробила Р. Декарта засновником філософського раціоналізму Нового часу.

5.3.5 Р. Декарт. Праця «Міркування про метод»

Текст із книги (уривки). (Переклад з фр. Олександра Саврука. – К.: "Тандем", 2001).

Частина перша. Міркування стосовно наук.

Здоровий глузд є річ, розподілена справедливішим за все на світі чином: кожен вважає себе настільки ним обдарованим, що навіть ті, кого найважче задовольнити у будь-якому іншому відношенні, зазвичай не прагнуть мати здорового глузду більше, ніж вони його мають. До того ж неймовірно, щоб усі помилялися. Це свідчить радше про те, що здатність правильно міркувати і відрізнити істину від хибі – що, власне, і є тим, що ми зовемо здоровим глуздом, – від природи є однаковою у всіх людей, а також про те, що відмінність наших опіній походить не від того, що одні розумніші за інших, а лише від того, що ми спрямовуємо наші думки різними шляхами і розглядаємо не одні й ті ж самі речі. Адже недостатньо просто мати добрий розум, головне – це добре його докласти. ... Ті, хто йде дуже повільно, спроможні, рухаючися завжди прямим шляхом, піти значно далі, ніж ті, хто біжить, щодалі з цього шляху збочуючи.

Що ж до мене, то я ніколи не вважав свій розум більш досконалим, ніж у інших... Що ж стосується розуму або здорового глузду, то, оскільки це єдина річ, яка робить нас людьми і відрізняє нас від тварин, то я хочу вірити, що він цілковито наявний у кожному, дотримуючися в цьому загальної думки філософів, які твердять, що кількісна відмінність може бути тільки між випадковими властивостями, а зовсім не між *формами*, або природами, індивідуумів одного й того ж самого виду... Таким чином, мій намір полягає не в тому, щоб навчати тут методу, якому кожний має слідувати, щоб правильно спрямовувати свій розум, а тільки в тому, щоб показати, яким чином спрямовував я свій власний розум... Проте, я сподіваюся, що він для кого-небудь виявиться корисним, не зашкодивши при цьому нікому, і що всі будуть вдячні мені за мою відвертість.

Мене з дитинства жилили науки, і оскільки мене запевняли, що за їх допомоги можна здобути ясне й надійне пізнання всього корисного для життя, то я мав надзвичайно велике бажання досягнути ці науки. Але щойно я закінчив весь цей курс навчання, завершуваний звичайно прийняттям до лав вчених, я цілком змінив свою думку, позаяк настільки заплутався у сумнівах і помилках, що, здавалося, своїми стараннями у навчанні досяг лише одного: дедалі більше переконувався у своєму незнанні. А проте я навчався в одній з найвідоміших шкіл в Європі і вважав, що якщо є де-небудь на землі вчені люди, то саме тут вони й мають бути. Я вивчив там усе, що вивчали інші, і навіть, не задовольняючися науками, що їх нам викладали, перечитував усі книги, що траплялися мені на очі, де йшлося про найбільш рідкісні й найцікавіші науки... Усе це дало мені сміливість судити по собі про інших і вважати, що такої науки, якою мене спочатку обнадіювали, у світі немає.

Але все ж я дуже цінував вправи, якими займаються у школах. Я знав, що мови, які вивчаються тут, необхідні для розуміння творів стародавніх; що збагливість фантазій живить розум; що пам'ятні історичні діяння звеличують його і що ознайомлення з ними у розумних межах розвиває здатність судження; що читання добрих книжок є немовби бесідою з їх авторами – найгіднішими людьми попередніх сторіч, і при цьому бесідою змістовною, в якій автори розкривають кращі зі своїх думок; що красномовність має незрівнянну силу та красу, що поезія сповнена найчарівнішої витонченості та ніжності; що математика дає наймайстерніші винаходи, здатні не тільки значною мірою задовольнити цікавість, але й полегшити ремесла та людську працю; що твори, в яких йдеться про мораль, містять безліч вказівок та повчань, дуже корисних і таких, що навертають на чесноти; що богослів'я вчить, як досягти раю; що філософія дає засіб переконливо говорити про всілякі

речі й дивувати мало обізнаних; що юриспруденція, медицина та інші науки несуть шану й багатство тим, хто ними займається, і що, нарешті, корисно ознайомитися з ними усіма, навіть з тими, які найбільш сповнені забобонів та хибних поглядів, щоб визначити їх справжню ціну й не бути ними ошуканим...

Особливо подобалася мені математика через вірогідність і очевидність своїх доказів, проте я ще не бачив її істинного застосування, а вважав, що вона слугує лише ремеслам, і дивувався з того, що на такому міцному і твердому фундаменті не споруджено щось більш піднесене... Твори стародавніх язичників, які потрактовували про моральність, я порівнюю з дуже пишними й величними палацами, побудованими на піску та бруді... Я шанував наше богослів'я і не менш, ніж будь-хто, сподівався досягти раю. Проте, взнавши як річ досить достовірну, що цей шлях відкритий однаково як для невігласів, так і для найвченіших і що отримані шляхом повідомлення істини, які туди ведуть, перевищують наше розуміння, я не насмівся покладати їх предметом мого міркування і вважав, що для їх успішного дослідження треба отримати особливу допомогу від небес і бути більше, аніж людиною. Про філософію скажу одне: спостерігши, що впродовж багатьох сторіч вона розробляється найчудовішими умами і, не зважаючи на це, в ній дотепер немає положення, яке не було б предметом суперечок і, отже, не було б сумнівним, я не знайшов у собі такої самовпевненості, щоб розраховувати на більший успіх, ніж інші...

Беручи до уваги те, скільки стосовно одного й того самого предмета може бути різних думок, яких дотримуються вчені люди, натомість істинною серед цих думок може бути тільки одна, я почав вважати хибним майже все, що було не більш ніж вірогідним... Нарешті, що стосується хибних вчень, то я достатньо знав їм ціну, щоб не бути введеним в оману ані обіцянками якого-небудь алхіміка, ані передбаченнями астролога, ані витівками мага, ані всілякими хитрощами або вихвалянням тих, хто видає себе за людей, які ніби-то знають більше, ніж їм насправді відомо...

Я використав рештки своєї молодості на те, щоб мандрувати, бачити двори і армії, зустрічатися з людьми різних звичаїв і станів і здобути різноманітний досвід, випробувавши себе у зустрічах, які посилає доля, і в усіх усюдах розмірковував над надibuваними речами так, щоб видобути з таких занять яку-небудь користь... Я завжди мав найбільше бажання навчитися розрізняти істинне від хибного, щоб краще розбиратись у своїх діях і впевнено рухатись у цьому житті.

Щоправда, в той час, коли я тільки спостерігав звичаї інших людей, я не знаходив серед них жодного, на який міг би спертись, оскільки

побачив тут таке саме розмаїття, яке раніше бачив у поглядах філософів. Найбільша користь, отримана мною, полягала в тому, що, помітивши, як багато з того, що здається нам дивним і смішним, виявляється загальноусталеним і схвалюваним у інших великих народів, я навчився не дуже вірити тому, що мені було нав'язано лише за допомогою прикладу та звичаю. Так я мало-помалу звільнився від багатьох помилок, які можуть затьмарити природне світло й зробити нас менш здатними чути голос розуму. Проте, після того як я використав кілька років на таке вивчення книги світу і спробував набути деякий досвід, я дійшов рішення вивчити самого себе й використати всі сили розуму, щоб обрати шляхи, яким я маю слідувати. Це, здається, вдалося мені більшою мірою, ніж би я ніколи не полишав моєї батьківщини та моїх книг.

Частина друга. Головні правила методу.

...Одним з перших, що спало мені на думку, було міркування про те, що часто-густо витвори, складені з багатьох частин і зроблені руками багатьох майстрів, не настільки досконалі, як витвори, над якими працювала одна-єдина людина... Якщо ж казати про людські справи, то я гадаю, що Спарта була колись у такому квітучому стані не тому, що закони її були гарні кожен зокрема, позаяк деякі з них були дуже дивні й навіть суперечили добрим звичаям, але тому, що, будучи складені лише однією людиною, всі вони спрямовувалися до однієї мети.

Подібним чином мені спало на думку, що науки, викладені у книжках, принаймні ті, докази яких лише ймовірні і які не мають ніяких доведень, склались і мало-помалу розрослися зі здогадок безлічі різних осіб і не настільки близькі до істини, як прості міркування людини зі здоровим глуздом стосовно речей, що їй трапляються. До того ж, вважав я, оскільки, перш ніж стати дорослими, всі ми були дітьми, і впродовж тривалого часу нами керували наші бажання та наші наставники, які часто-густо суперечили одні одним і, можливо, не завжди радили нам найкраще, то майже неможливо, щоб наші судження були настільки ж чистими та ґрунтовними, якими вони були б, якби ми користувалися нашим розумом у всій повноті від самого народження й керувалися завжди тільки ним...

Навряд чи є розумним задум перебудувати державу, змінюючи й руйнуючи все до самих підґрунть, щоб знову її відновити, або ж займатися перетворенням усієї сукупності наук або ладу, встановленого в школах для їх викладання. Проте, що стосується поглядів, сприйнятих мною до того часу, я не міг вдіяти нічого кращого, як позбутися їх раз і назавжди, щоб замінити їх кращими або тими самими, але узгодженими з вимогами розуму...

У світі є хіба що лише два різновиди розумів, жодному з яких мій намір ніякою мірою не підходить. По-перше, ті, хто, уявляючи себе розумнішими, ніж вони є насправді, не можуть утриматися від похапливих суджень і не мають достатнього терпіння, щоб розташовувати свої думки у певному порядку, тому, раз наважившись піддати сумнівові сприйняті принципи і ухилитися від битого шляху, вони ніколи не підуть стежиною, якої слід триматися, щоб іти прямо, і перебуватимуть в омані все життя. По-друге, ті, хто достатньо розумний або скромний для розуміння того, що відрізнати істинне від хибного вони менш здатні, ніж інші, у кого вони можуть повчитися; вони мають радше задовольнитися тим, щоб слідувати опініям інших, а не займатися своїми власними пошуками найкращої...

Я ще на шкільній лаві дізнався, що не можна вигадати нічого настільки дивного і неймовірного, що не було б уже висловлено кимось з філософів. Згодом під час мандрів я переконався, що люди, котрі мають уявлення, які суперечать нашим, не є через це варварами або дикунами і багато хто з них так само розумний, як і ми, або навіть розумніший; так, та ж сама людина, з тим самим розумом, вихована з дитинства серед французів або німців, стає іншою, ніж вона була б, якби мешкала серед китайців або канібалів... Звичка і приклад переконують нас більше, ніж хоч би то яке точне знання, але при всьому тому більшість голосів не є доказом, який мав би якесь значення для істин, що відкриваються з певними зусиллями. З цих міркувань я... був немовби змушений сам себе скеровувати.

Але як людина, що йде сама і у темряві, я вирішив йти так повільно і з такою обачливістю у всьому, що навіть коли й мало просуватимуся вперед, то принаймні сам зможу убезпечитися від падіння. Я навіть не хотів одразу повністю відкидати жодну з опіній, які прокрадалися в мої переконання незалежно від мого розуму, доки не приділю достатньо часу складанню плану роботи, яку я розпочинаю, і відшукуванню істинного методу для пізнання всього того, до чого здатний мій розум.

Бувши молодшим, я вивчав дещо з філософських наук – логіку, а з математичних – геометричний аналіз та алгебру – ці три мистецтва, або науки, котрі, як мені здавалося, мали слугувати окресленій мною меті. Проте, вивчаючи їх, я помітив, що в логіці її силогізми і більшість інших її правил радше слугують для пояснення іншим того, що нам відомо... І хоча логіка справді містить чимало дуже правильних і добрих правил, проте до них домішано стільки інших – або шкідливих, або зайвих, – що відділити їх так само важко, як розгледіти Діану або Мінерву в глибі ще нетесаного мармуру. Що стосується аналізу стародавніх та алгебри нового часу, то, крім того, що вони належать до предметів абстрактних і

таких, що здаються непотрібними, перший завжди примушує до розгляду фігур і, таким чином, вправляючи розум, не може не втомлювати сильно уяву; друга ж настільки підпорядковувала себе різним правилам та знакам, що перетворилася на темне і заплутане мистецтво, яке бентежить наш розум, а не на науку, яка б його розвивала. З цієї причини я вирішив, що слід шукати інший метод, який, поєднуючи переваги цих трьох, був би вільним від їх недоліків. І подібно до того як безліч законів нерідко дає привід до виправдання пороків і державний порядок значно кращий, якщо законів небагато, але їх суворо дотримуються, так і замість численних правил, що складають логіку, я визнав, що було б достатньо і чотирьох, аби я тільки прийняв тверде рішення постійно дотримуватися їх без жодного винятку.

Перше – ніколи не приймати за істинне нічого, що я не визнав би таким з очевидністю, тобто ретельно уникати похапливості і упередженості та включати у свої судження тільки те, що уявляється моєму розумові настільки ясно і виразно, що не дає мені жодного приводу для сумніву.

Друге – ділити кожне з розгляданих мною труднень на стільки частин, скільки можливо і потрібно для кращого їх розв'язання.

Третє – розташовувати свої думки у певній послідовності, починаючи з предметів найпростіших і найлегше пізнаваних, і сходити поволі, мов по сходинках, до пізнання найскладніших, припускаючи існування порядку навіть серед тих, які природно не передують одне одному.

І останнє – робити скрізь переліки настільки повні й огляди настільки всеохопні, щоб бути впевненим, що ніщо не пропущено.

Ці довгі ланцюжки доводів, найпростіших і легких, до яких зазвичай вдаються у геометрії, щоб дійти найскладніших доведень, дали мені можливість уявити собі, що і всі речі, які можуть стати для людей предметом пізнання, перебувають між собою у такій самій послідовності і що, таким чином, якщо утримуватися від того, щоб приймати за істинне будь-що, що таким не є, і завжди дотримуватися послідовності, в якій слід виводити одні речі з інших, то не може існувати істин ані настільки віддалених, щоб вони були недосяжними, ані настільки прихованих, щоб не можна було б їх розкрити. Мені не знадобилося великих зусиль відшукати ті, з яких слід починати, бо я вже знав, що починати треба з найпростішого і легко пізнаваного; і беручи до уваги, що між тих, хто раніше досліджував істину в науках, тільки математикам вдалося знайти деякі доведення, тобто деякі точні та очевидні доводи, я не мав сумніву, що й мені належало почати з того, що вони дослідили...

І справді, насмілюся сказати, що точне дотримання небагатьох обраних мною правил дозволило мені настільки легко розв'язати всі питання, які досліджують ці дві науки, що за два або три місяці вивчення, розпочавши з найпростіших і найзагальніших та використовуючи кожную винайдену істину для знаходження нових, я не тільки подужав чимало питань, що видавалися мені раніше важкими, але й дійшов того, що нарешті міг, як мені здавалося, визначити, якими засобами і в яких межах можна розв'язувати навіть незнані для мене завдання. Сподіваюся, ви не вважатимете мене надто самовпевненим, якщо візьмете до уваги, що існує лише одна істина стосовно кожної речі і що той, хто знайшов її, знає про неї все, що можна знати; так, наприклад, дитина, навчена арифметики, зробивши додавання правильно, може бути впевнена, що знайшла стосовно будь-якої шуканої суми все, що може знайти людський розум...

Але що найбільше задовольняло мене у цьому методі – це переконаність у тому, що за його допомоги я в усьому використовував власний розум якщо не в досконалості, то принаймні якомога краще...

Про природу людського розуму: про те, що розум легше пізнати, ніж тіло.

Вчорашні мої роздуми ввели мене у такі сумніви, що, з одного боку, я вже не можу тепер викинути їх з голови, а з іншого, я не бачу шляху, на якому сумніви ці можуть бути зняті. Немов кинутий раптово у глибокий вир, я настільки розгублений, що не можу ні впертися ногою в дно, ні спливати на поверхню. Однак я хочу докласти всіх зусиль і зробити спробу повернутися на шлях, на який я став вчора: а саме, я хочу усунути все те, що допускає хоч найменшу частку сумніву, причому усунути не менш рішуче, ніж, якби я встановив повну оманливість всіх цих речей; я буду продовжувати йти цим шляхом до тих пір, поки не зумію переконатися у чому-небудь достовірному – хоча б у тому, що не існує нічого достовірного. Архімед шукав всього лише надійну і нерухому точку, щоб зрушити з місця всю Землю; так само й у мене з'являться великі надії, якщо я вигадую навіть найменшу річ, яка була б надійною і незламною. Отже, я допускаю, що все видиме мною помилково, я припускаю, що ніколи не існувало все, що являє мені оманлива пам'ять, я повністю позбавлений почуттів, мої тіло, обриси (figura), протяжність, руху і місце – химери. Таким чином, після більш ніж ретельного зважування всіх "за" і "проти", я повинен врешті-решт висунути таку посилку: щоразу, як я вимовляю слова "Я єсмь, я існую" або сприймаю цей вислів розумом, воно по необхідності буде істинним...

За твердженням Р. Декарта, "не можна вигадати нічого настільки дивного і неймовірного, що не було б уже висловлено кимось з філософів". Запропонуйте ваш коментар такого твердження.

"Математика дає наймайстерніші винаходи, здатні не тільки значною мірою задовольнити цікавість, але й полегшити ремесла та людську працю; богослів'я вчить, як досягти раю; філософія дає засіб переконливо говорити про всілякі речі й дивувати мало обізнаних; юриспруденція, медицина та інші науки несуть шану й багатство тим, хто ними займається", – пише Р. Декарт. Прокоментуйте ці його тези.

Розтлумачте більш детально принцип радикального сумніву Р. Декарта: "мислю, отже, існую" ("cogito ergo sum"). Яким чином він став фундаментом класичного раціоналізму Нового часу?

Джордж Берклі (1685-1753) – впливовий ірландський філософ, англіканський єпископ (за хрещенням протестант).

Філософська теорія Дж. Берклі полягає у тому, що людина може лише безпосередньо знати відчуття й ідеї об'єктів, а не абстракції, такі, як-от "речовина". Він написав низку праць, найвідоміші з яких – «Трактат про принципи людського знання» (1710) і «Три діалоги між Хілом і Філоном» (1713). Філон, «коханець розуму», представляє самого Берклі, Хіли (від давньогрец. "речовина") представляють ідеї Дж. Локка. У 1734 р. він опублікував книгу «Аналітик», критику основ науки (вчення І. Ньютона про простір як вмістилище всіх тіл і вчення Дж. Локка про походження понять матерії і простору), дуже впливову в подальшому розвитку математики.

5.3.6 Дж. Берклі. «Трактат про принципи людського знання»

Текст із книги (уривки).

Для кожного, хто оглядає об'єкти людського пізнання, очевидно, що вони представляють із себе або ідеї, які дійсно сприймаються почуттями, або такі, які ми отримуємо, спостерігаючи емоції і дії розуму, або, нарешті, ідеї, утворені за допомогою пам'яті та уяви, нарешті, ідеї, що виникають через з'єднання, поділ або просто уявлення того, що було спочатку сприйнято одним із вищевказаних способів. За допомогою зору я складаю ідеї про світло і кольори, про їх різні ступені і види. За допомогою дотику я сприймаю тверде і м'яке, тепле і холодне, рух і опір, і притому у відношеннях як кількості, так і міри. Нюх дає мені запахи; смак – відчуття смаку, слух – звуки у всій різноманітності за тонами і складністю. Оскільки різні ідеї

спостерігаються разом одна з іншою, то їх позначають одним ім'ям і вважають якоюсь річчю. Наприклад, спостерігають з'єднаними разом певний колір, смак, запах, форму, консистенцію, – визнають це за окрему річ і позначають словом "яблуко", інші зібрання ідей складають камінь, дерево, книгу і тому подібні чуттєві речі, які, залежно від того, приємні вони чи неприємні, викликають пристрасті ненависті, радості, горя тощо...

Але поруч з цим нескінченним розмаїттям ідей або предметів знання існує рівним чином щось таке, що пізнає або сприймає їх та виробляє різні дії, такі як хотіння, уява, спогад. Ця пізнавальна діяльна істота є тим, що я називаю розумом, духом, душею або мною самим. Цими словами я позначаю не одну зі своїх ідей, проте річ, абсолютно відмінну від них, в якій вони існують, або, що те ж саме, якої вони сприймаються, оскільки існування ідеї полягає в її сприймаємості...

Всі погодяться з тим, що ні наші думки, ні пристрасті, ні ідеї, утворені уявою, не існують поза нашої душі. І ось для мене не менш очевидно, що різні відчуття чи ідеї, зафіксовані в чуттєвості, як би змішані або з'єднані вони не були між собою (тобто які б предмети не утворили), не можуть існувати інакше як у дусі, який їх сприймає. Я вважаю, що кожен може безпосередньо переконатися в цьому, якщо зверне увагу на те, що мається на увазі під терміном "існує" в його застосуванні до відчутних речей. Коли я кажу, що стіл, на якому я пишу, існує, то це означає, що я бачу і відчуваю його; й якщо б я вийшов зі своєї кімнати, то сказав би, що стіл існує, розуміючи під цим, що, якби я був у своїй кімнаті, то я міг би сприймати його, або ж що який-небудь інший дух дійсно сприймає його. Тут був запах – це означає, що я його почув; був звук – означає, що його чули; був колір або форма – значить, вони були сприйняті зором або дотиком. Це все, що я можу розуміти під такими або подібними виразами. Бо те, що говориться про безумовне існування речей без будь-якого відношення до їх сприйняття, для мене абсолютно незрозуміло...

Дивним чином серед людей переважає думка, що будинки, гори, річки, одним словом, чуттєві речі мають існування, природне або реальне, відмінне від того, що їх сприймає розум. Але з якою б упевненістю і загальною згодою ні затверджувався цей принцип, кожен, хто має сміливість піддати його дослідженню, знайде, якщо я не помиляюся, що даний принцип містить у собі явне протиріччя. Бо, що ж таке ці вищезгадані об'єкти, як не речі, які ми сприймаємо за допомогою почуттів? А що ж ми сприймаємо, як не свої власні ідеї або відчуття? І хіба ж це прямо-таки не безглуздо, що які-небудь ідеї або відчуття, або комбінації їх, можуть існувати, не будучи сприйнятими?

При ретельному дослідженні цього припущення, може бути, виявиться, що воно зрештою залежить від вчення про абстрактні ідеї. Бо чи може бути більш тонка нитка абстрагування, ніж різниця існування відчутних предметів із їх сприйнятими так, щоб представляти їх собі як існуючі несприйнятими? Світло і колір, тепло і холод, простір і форми, словом, всі речі, які ми бачимо, – що вони таке, як не різноманітні відчуття, поняття, ідеї і чуттєві враження? І чи можливо навіть подумки відокремити якусь з них від сприйняття? Що стосується мене, то мені було б також легко відокремити якусь річ від себе самої... Але моя здатність мислити або уявляти не має ніяких прав далі можливості реального існування або сприйняття. Тому, як я не в змозі бачити або відчувати щось без дійсного відчуття речі, точно так само я не в змозі помислити, відчуваються річ або предмет незалежно від їх відчуття або сприйняття. Насправді об'єкт і відчуття одне і те ж саме і не можуть тому бути абстраговані один від іншого.

За філософією Дж. Берклі, яким чином людина вперше набуває своє знання про оточуючий світ?

Чи може людина лише безпосередньо знати відчуття й ідеї об'єктів, а не абстракції, такі, як «речовина»?

Згідно з теорією Дж. Берклі, тільки дух існує насправді, весь же матеріальний світ – лише обман наших відчуттів; такий обман корениться у первинних уявленнях, збуджених душею всіх душ – самим Богом. Поясніть такий зміст філософії Дж. Берклі. До речі, цей його спіритуалізм послужив приводом для численних непорозумінь і налаштував проти Берклі як філософів, так і богословів.

Іммануїл Кант (1724-1804) – німецький філософ, засновник німецької класичної філософії. Автор трьох фундаментальних праць філософії Нового часу: «Критика чистого розуму», «Критика практичного розуму», «Критика здатності судження» – в яких стверджував, що пізнання будується завдяки й на загальнозначимих апіорних формах, що ідеї Бога, волі, безсмертя, недовідні теоретично, є, однак, постулатами "практичного розуму", необхідною передумовою моральності.

5.3.7 І. Кант. Праця «Критика чистого розуму»

Текст із книги (уривки).

На частку людського розуму в одному з видів його пізнання випала дивна доля: його беруть в облогу питання, від яких він не може ухилитися, оскільки вони нав'язані йому його власною природою; але в той же час він не може відповісти на них, бо вони перевершують можливості людського розуму. У таке утруднення розум попадає не зі своєї вини. Він починає з основоположень, застосування яких у досвіді неминуче і в той же час в достатній

мірі підтверджується досвідом. Спираючись на них, він піднімається (як цього вимагає його природа) все вище, до умов більш віддалених. Але оскільки він зауважує, що на цьому шляху його справа повинна завжди залишатися незавершеною, тому що питання ніколи не припиняються, то він змушений вдатися до основоположень, які виходять за межі всякого можливого досвіду, і тим не менш здаються настільки безсумнівними, що навіть буденний людський розум погоджується з ними. Однак внаслідок цього розум занурюється у темряву і впадає у протиріччя, які, щоправда, можуть привести його до висновку, що десь в основі лежать приховані помилки, але виявити їх він не в змозі, оскільки основоположні, якими він користується, виходять за межі всякого досвіду і в силу цього не визнають вже критерію досвіду. Арена цих нескінченних суперечок називається метафізикою...

[Спосіб мислення нашого часу] вимагає від розуму, щоб він знову взявся за найважче із своїх занять – за самопізнання і заснував би суд, який би підтвердив справедливі вимоги розуму, а з іншого боку, був би в змозі усунути всі необґрунтовані домагання – не шляхом наказу, а спираючись на вічні та незмінні закони самого розуму. Такий суд є не що інше, як критика самого чистого розуму. Я розумію під цим не критику книг і систем, а критику здатності розуму взагалі щодо всіх знань, до яких він може прагнути незалежно від всякого досвіду, стало бути, вирішення питання про можливість або неможливість метафізики взагалі і визначення джерел, а також обсягу і меж метафізики на підставі принципів...

Чистий розум і насправді є такою досконалою єдністю, що якби принцип його був недостатній для вирішення хоча б одного з питань, поставлених перед ним його власною природою, то його довелося б відкинути цілком, бо він опинився б непридатним для вірного рішення і всіх інших питань.

Але тут виникає питання, чого я можу досягти за допомогою розуму, якщо я не вдаюся до допомоги досвіду і до його даних.

Що стосується достовірності, то я сам виніс собі наступний вирок: у такого роду дослідженнях жодним чином не може бути дозволено щось лише припускати, в них все, що має хоча б найменшу схожість з гіпотезою, є заборонений товар, який не може бути пущений у продаж навіть за найдешевшою ціною, а має бути вилучений негайно ж після його виявлення. Адже всяке пізнання, встановлюване аргіогі, само заявляє, що воно вимагає визнання своєї абсолютної необхідності; тим більше має бути таким визначення всіх чистих апіорних знань, яке має слугувати мірилом і, отже, прикладом всякої філософської достовірності.

Це досить глибоко задумане дослідження має, однак, дві сторони. Одна відноситься до предметів чистого розуму і повинна розкрити і пояснити об'єктивну значимість його апіорних понять; саме тому вона і входить у мої плани. Інша сторона має на увазі дослідження самого чистого розуму у тому, що стосується його можливостей і пізнавальних здібностей, на яких він сам ґрунтується... справді, основне питання полягає в тому, що і наскільки може бути пізнане розумом і розумом незалежно від всякого досвіду, а не в тому, як можлива сама здатність мислення...

Математика і фізика – це дві теоретичні області пізнання розумом, які повинні визначати свої об'єкти аргіогі, перший абсолютно чисто, а друга чисто принаймні частково, а далі – також за даними інших, ніж розум, джерел пізнання. Із самих ранніх часів, до яких простирається історія людського розуму, математика пішла вірним шляхом науки у гідних подиву стародавніх греків. Однак не слід думати, що математика так само легко знайшла або, вірніше, створила собі цей царський шлях, як логіка, в якій розум має справу тільки з самим собою; навпаки, я вважаю, що вона довго діяла навромацки (особливо у стародавніх єгиптян), і зміна, рівносильна революції, сталася у математиці завдяки чиемусь щасливому здогаду, після чого вже не можна було не бачити необхідного напрямку, а вірний шлях науки був прокладений і переднакреслений на всі часи й у нескінченну далечінь. Для нас не збереглася історія цієї революції у способі мислення, набагато важливішої, ніж відкриття шляху навколо знаменитого мису, не збереглося також ім'я щасливця, зробившого цю революцію. Однак легенда, передана нам Діогеном Лаертським, що повідомив ім'я удаваного винахідника нікчемних, які на загальну думку навіть не вимагають доказу, елементів геометричних демонстрацій, показує, що спогад про зміни, викликаних першими ознаками відкриття цього нового

шляху, здавалися надзвичайно важливими в очах математиків і тому залишили незгладимий слід у їх свідомості.

Але світло відкрилося тому, хто вперше довів теорему про трикутник (байдуже, чи був це Фалес або хтось інший); він зрозумів, що його завдання полягає не у дослідженні того, що він вбачав у фігурі або в одному лише її понятті, як би прочитуючи в ній її властивості, а у тому, щоб створити фігуру за допомогою того, що він сам аргіогі, згідно поняттями подумки вклав у неї і показав (шляхом побудови). Він зрозумів, що мати про щось вірне апіорне знання він може лише у тому випадку, якщо приписує речі тільки те, що необхідно впливає з вкладеного у неї їм самим співвідносно поняттю.

Природознавство набагато пізніше потрапило на стовпову дорогу науки, тільки півтора сторіччя по тому... це також можна пояснювати тільки революцією, що швидко сталася у способі мислення. Ясність для всіх натуралістів виникла тоді, коли Галілей став котити з похилої поверхні кулі із ним самим обраною вагою, коли Торрічеллі змусив повітря підтримувати вагу, яку, як він заздалегідь передбачив, дорівнювала вазі відомого йому стовпа води, або коли Шталь у ще більш пізніший час перетворював метали на вапно і вапно назад на метали, щось виділяючи з них і знову приєднуючи до них. Тим самим природознавство вперше вступило на вірний шлях науки після того, як воно протягом багатьох століть рухалося навіпамацьки... Натуралісти зрозуміли, що розум бачить тільки те, що сам створює за власним планом, що він із принципами своїх суджень повинен йти попереду, згідно постійним законам, і змушувати природу відповідати на його питання, а не тягнутися у неї немов на поводі, бо інакше спостереження, зроблені випадково, без заздалегідь складеного плану, не будуть пов'язані необхідним законом, тим часом як розум шукає такий закон і має потребу в ньому...

Розум повинен підходити до природи, з одного боку, зі своїми принципами, лише згідно з якими узгоджуються між собою явища і можуть мати силу законів, і, з іншого боку, з експериментами, вигаданими згідно цим принципам для того, щоб черпати з природи знання, але не як школяр, якому вчитель підказує все, що він хоче, а як суддя, що змушує свідка відповідати на пропоновані ним питання...

Дотепер вважали, що всякі наші знання повинні узгоджуватися з предметами. При цьому, однак, закінчувались невдачею всі спроби через поняття щось апіорно встановити щодо предметів, що розширювало б наше знання про них. Тому варто було б спробувати з'ясувати, чи не зробимо ми завдання метафізики успішнішими, якщо будемо виходити з припущення, що предмети повинні узгоджуватися з нашим пізнанням, –

а це краще узгоджується з вимогою можливості апіорного знання про них, яке має встановити щось про предмети раніше, ніж вони нам дані. Тут повторюється думка Коперника: коли виявилось, що гіпотеза про обертання всіх зірок навколо спостерігача недостатньо добре пояснює руху небесних тіл, то він спробував встановити, чи не чи досягне він більшого успіху, якщо припустити, що рухається спостерігач, а зірки перебувають у стані спокою. Подібну ж спробу можна зробити у метафізиці, коли мова йде про споглядання предметів.

Якби споглядання повинні були узгоджуватися з властивостями предметів, то мені не зрозуміло, яким чином можна було б знати щонебудь аргіогі про ці властивості; навпаки, якщо предмети (як об'єкти почуттів) узгоджуються з нашою здатністю до споглядання, то я цілком уявляю собі можливість апіорного знання. Але я не можу зупинитися на цих спогляданнях, і для того, щоб вони зробилися знанням, я повинен їх як уявлення віднести до чого-небудь як до предмету, який я повинен визначити за допомогою цих споглядань. Звідси випливає, що я можу допустити одне з двох: або поняття, за допомогою яких я здійснюю це визначення, також узгоджуються з предметом, і тоді я знову впадаю в колишнє утруднення щодо того, яким чином я можу щось дізнатися аргіогі про предмет; або ж допустити, що предмети, або, що те ж саме, досвід єдино в якому їх (як дані предмети) і можна пізнати, узгоджуються з цими поняттями. У цьому останньому випадку я негайно ж бачу шлях більш легкого вирішення питання, оскільки досвід сам є видом пізнання, що вимагає [участі] розуму, правила якого я повинен припускати у собі ще до того, як мені дані предмети, стало бути, аргіогі; ці правила повинні бути виражені в апіорних поняттях, з якими, стало бути, всі предмети досвіду необхідно узгоджувати і узгоджуватися. Що ж стосується предметів, які мисляться тільки розумом, і притому необхідно, але які (принаймні так, як їх мислить розум) зовсім не можуть бути дані у досвіді, то спроби мислити їх (адже повинні ж вони бути мислимі) дадуть нам потім чудовий критерій того, що ми вважаємо зміненим методом мислення, а саме що ми аргіогі пізнаємо про речі лише те, що вкладено у них нами самими...

Ця спроба обіцяє метафізиці вірний шлях науки в її першій частині, тобто там, де метафізика займається апіорними поняттями, згідно з якими можуть бути дані предмети у досвіді. Дійсно, після зазначеної зміни у способі мислення неважко пояснити можливість апіорного пізнання і, що важливіше, дати задовільний доказ законів, що аргіогі лежать в основі природи як сукупності предметів досвіду, тим часом як рішення як тієї, так і іншої задачі при колишньому методі було неможливим.

Однак із цієї дедукції нашої здатності апіорного пізнання у першій частині метафізики виходить дивний і з вигляду дуже несприятливий для всієї мети другої її частини результат, а саме за допомогою здатності апіорного пізнання ми ніколи не зможемо вийти за межі можливого досвіду, тим часом як саме це і становить найсуттєвішу задачу метафізики. Але якраз тут піддається випробуванню істинність першої нашої оцінки апіорного пізнання розумом, згідно з якою це знання відноситься тільки до явищ, а річ сама по собі залишається не пізнаною нами, хоча вона сама по собі й дійсна. Бо те, що необхідно спонукає нас виходити за межі досвіду і всіх явищ, є безумовне, яке розум необхідно і цілком справедливо шукає в речах самих по собі на додаток до всього зумовленого, вимагаючи, таким чином, закінченої низки умов. Якщо ж при припущенні, що придбане нашим досвідом знання узгоджується з предметами як речами самими по собі, виявляється, що безумовне взагалі не можна мислити без протиріччя, і, навпаки, при припущенні, що уявлення про речі, як вони нам дані, не узгоджуються з цими речами як речами самими по собі, а скоріше ці предмети як явища узгоджуються з тим, як ми їх уявляємо, дане протиріччя відпадає і, отже, безумовне повинно знаходитися не у речах, оскільки ми їх знаємо (оскільки вони нам дані), а у речах, оскільки ми їх не знаємо, [тобто] як у речах самих по собі, – то звідси стає зрозумілим, що зроблене нами спочатку у вигляді спроби допущення обґрунтовано...

І ось після того, як спекулятивному розуму відмовлено в якому б то не було просуванні вперед у цій області надчуттєвого, у нас все ще залишається можливість спробувати встановити, чи не може цей розум у своєму практичному пізнанні знайти дані для визначення трансцендентного, породженого розумом поняття безумовного і згідно з бажанням метафізики вийти саме таким чином за межі всякого можливого досвіду за допомогою нашого апіорного, але вже лише практично можливого знання. При такому підході спекулятивний розум все ж надав нам принаймні місце, хоча він і був змушений залишити його порожнім. Стало бути, у нас є ще можливість, більше того, нам поставлено в обов'язок заповнити, якщо можемо, це місце практичними даними розуму...

Завдання цієї критики чистого спекулятивного розуму полягає у спробі змінити колишній спосіб дослідження у метафізиці, а саме зробити в ній повну революцію, наслідуючи приклад геометрів і натуралістів. Ця критика є трактат про метод, а не система самої науки, але тим не менш у ній міститься повний нарис метафізики, що стосується питання і про її кордони, і про всю внутрішню її будову. Справді, чистий спекулятивний розум має ту особливість, що він може і повинен по-

різному вимірювати свою здатність згідно тому, як він вибирає собі об'єкти для мислення, перераховувати всі способи, якими ставляться завдання, і таким чином давати повний начерк системи метафізики.

Дійсно, що стосується першого завдання, то в апіорному пізнанні може бути приписано об'єктам тільки те, що мислячий суб'єкт бере із самого себе; що ж стосується другого завдання, то розум, коли він стосується принципів пізнання, являє собою зовсім відокремлену і самостійну єдність, в якій, як в організмі, кожен член існує для всіх інших і всі інші – для кожного, так що жоден принцип не може бути взятий з достовірністю в одному відношенні, не будучи у то же час підданий дослідженню у всякому відношенні його до всіх областей застосування чистого розуму. Завдяки цьому метафізика має рідкісне щастя, яка не випадає на долю інших заснованих на розумі наук, що мають справу з об'єктами (бо логіка має справу тільки з формою мислення взагалі). Це щастя полягає у тому, що якщо метафізика вступить завдяки цій критиці на вірний шлях науки, то вона зможе опанувати всіма галузями що відносяться до неї знань, стало бути, завершити свою справу і передати її нащадкам як капітал, який не підлягає подальшому збільшенню, оскільки метафізика має справу тільки з принципами і з обмежуваннями їх застосування, визначеними самої цією критикою. Тому вона, як основна наука, повинна володіти такою завершеністю, і про неї можна сказати: *nil actum reputans, si quid superesset agendum...*

Апіорні поняття як підстава загальності і необхідності знання.

Ми володіємо деякими апіорними знаннями, і навіть повсякденний розум ніколи не обходиться без них. Йдеться про ознаку, за якою ми можемо з упевненістю відрізнити чисте знання від емпіричного. Хоча ми з досвіду і дізнаємося, що об'єкт має ті чи інші властивості, але ми не дізнаємося при цьому, що він не може бути іншим. Тому, по-перше, якщо є положення, яке мислиться разом з його необхідністю, то це апіорне судження; якщо до того ж це положення виведено виключно з таких, які самі у свою чергу необхідні, то воно безумовно апіорне положення. По-друге, досвід ніколи не дає своїм судженням істинної чи суворой загальності, він повідомляє їм тільки умовну і порівняльну загальність (за допомогою індукції)... Стало бути, емпірична загальність є лише довільним підвищенням значимості судження з того ступеня, коли воно має силу для більшості випадків, на ту ступінь, коли воно має силу для всіх випадків, як, наприклад, в положенні, що "всі тіла мають вагу". Навпаки, там, де суворі загальності належить судженню по суті, вона вказує на особливе пізнавальне джерело судження, а саме на здатність до апіорного знання. Отже, необхідність і суворі загальності суть вірні ознаки апіорного знання і нерозривно пов'язані один з одним...

Неважко довести, що людське знання дійсно містить такі необхідні й у найсуворішому сенсі загальні, стало бути, чисті апіорні судження. Якщо завгодно знайти приклад з області наук, то варто лише вказати на всі положення математики; якщо завгодно знайти приклад із застосування буденного розуму, то цим може служити твердження, що всяке змінювання повинно мати причину...

Відкидайте поступово від вашого емпіричного поняття тіла все, що є в ньому емпіричного: колір, твердість або м'якість, вага, непроникність; тоді все ж таки залишиться простір, який тіло (тепер уже абсолютно зникле) займало і яке ви не можете відкинути. Точно так само якщо ви відкинете від вашого емпіричного поняття якого завгодно тілесного або нетілесного об'єкта всі властивості, відомі вам із досвіду, то все ж ви не можете забрати у нього ті властивості, завдяки яким ви мислите його як субстанцію або як щось приєднане до субстанції (хоча це поняття володіє більшою визначеністю, ніж поняття об'єкта взагалі). Тому ви повинні під тиском необхідності, з якою вам нав'язується це поняття, визнати, що воно аргіогі перебуває у нашої пізнавальної здатності. Для філософії необхідна наука, що визначає можливість, принципи і обсяг усіх апіорних знань.

І. Кант наголошує на непересічному значенні революції у способі мислення, здійсненої у математиці давньогрецькими мислителями. Про що йдеться й яким чином це пов'язано із "чистим розумом" І. Канта?

Поясніть тезу І. Канта про те, що "розум бачить тільки те, що сам створює за власним планом, й він із принципами своїх суджень повинен йти попереду".

Наведіть приклади «апіорного поняття». Яким чином воно переходить в «апіорне знання»? Чи є апіорні поняття підставою загальності і необхідності знання?

Наведіть та прокоментуйте антиномії "чистого розуму", за І. Кантом, у форматі яких "чистий розум" може довести першу частину антиномії і спростувати другу та навпаки, може довести другу і спростувати першу.

"Категоричний імператив" І. Канта – це розміркування про моральний закон, про те, що людину не можна розглядати як засіб для досягнення будь-якої мети, бо вона сама є такою метою. Про що тут йдеться?

Прокоментуйте найвідомішу «формулу» філософії І. Канта: "дві речі наповнюють душу все новим та зростаючим захопленням і благоговінням, щочастіше і щотриваліше я про них розмірковую: зоряне небо наді мною і моральний закон в мені".

Чи можете ви пояснити відому фразу І. Канта: "Я повинен потіснити знання, щоб надати місце вірі"?

Георг Вільгельм Фрідріх Гегель (1770-1831) – німецький філософ, представник німецької класичної філософії; створив найрозгалуженішу в історії філософської думки систематичну теорію діалектики: з її центральним поняттям – розвиток – як характеристики діяльності світового духу, його надрухів у царині чистої думки у висхідному ряду чимраз конкретніших категорій, при цьому діалектика розглядалася також як протиставлення тези-антитези-синтезу й розв'язання суперечностей.

Г. Гегель був вкрай незвичайною людиною: важко підбираючи слова при розмові на повсякденні теми, він цікаво розмірковував про складні речі; міркуючи, він міг годинами стояти на місці, не звертаючи уваги на те, що відбувається; через неуважність він міг не помітити черевиків, що залишилися у багнюці й гуляти далі босоніж; міщанська скнарість поєднувалась у ньому з широтою душі, обережність з авантюризмом... Гегелеві лекції збирали до двох сотень студентів. Він належав до професорів, про яких переказували безліч анекдотів, й знали ліпше за відомих акторів. Читав лекції Гегель майже без папірця, слухати його було важко, більшість ходили не слухати філософа, а подивитися на нього. Дехто зі студентів відверто зізнавався професорові, що не розуміє, про що він говорить, й той у відповідь тільки саркастично посміхався, й навіть одному з таких порадив поглибити знання географії, мов, і математики, настільки вважав своє вчення всеосяжним... Його ніде так не вшановували, як у СРСР: мало не всі його твори були дозволені до друку, їх вивчали в університетах СРСР; незважаючи на те, що Гегель потрапив під гостре перо основних ідеологічних авторитетів СРСР Карла Маркса і Володимира Леніна, які чи то називали його «хорошим засобом для отримання головного болю», чи то, читаючи його, робили помітки на кшталт «Бога жалко! Сволочь идеалистическая!»...

Цілісно система діалектики викладена Г. Гегелем в його «Енциклопедії філософських наук», а конкретніше у таких працях як «Наука логіки», «Філософія природи» і «Філософія духу». «Наука логіки» – теж нова наука, створена Гегелем. Її предмет – мислення як цілісне утворення, формами і змістом якого є філософські категорії, що є водночас поняттями і об'єктивними визначеннями світу (за основним принципом тотожності мислення і буття), ця тотожність не статична, збіг мислення з буттям розвивається, що визначає структуру діалектичної логіки, така послідовність (буття, сутність, поняття) відображає процес людського пізнання.

5.3.8 Г. Гегель. Праця «Наука логіки»

Текст із книги (уривки).

Розділ перший. Вчення про буття.

§84. Буття – це поняття тільки в собі; визначення цього поняття суть суцї визначення; у своїй відмінності вони суть інші один відносно одного, й їх подальше визначення (форма діалектичного) є переходом в інше. Це подальше визначення є одночасно виявленням зовні й, отже, розгортанням у собі сущого поняття й разом із тим зануренням буття в себе, його заглибленням у себе. Виявлення поняття у сфері буття становить щось двояке: воно настільки ж стає тотальністю буття як і знімає безпосередність буття, або форму буття як такого.

§85. Саме буття, а також і наступні визначення (не тільки буття, а й логічні визначення взагалі), можна розглядати як визначення абсолютного, як метафізичні визначення Бога; але найближче до цих визначень знаходиться лише перше, просте визначення деякої сфери, і потім третє, яке є поверненням із процесу розрізнення до простого відношення із собою. Адже дати метафізичне визначення Бога – означає виразити його природу у думках як таких; але логіка обіймає всі думки, допоки вони залишаються ще у формі думки. Другі ж визначення, які суть деяка сфера в її різноманітності, становлять, навпаки, дефініції кінцевого. Але якби ми вживали форму визначень, то це означало б, що уявленню підноситься деякий субстрат, тому що абсолют, який повинен бути вираженням Бога у значенні й формі думки, залишається стосовно свого предиката лише деякою наявною думкою, невизначеним для себе субстратом. Оскільки думка (а це єдине, що тут важливо) міститься лише у предикаті, то форма пропозиції, так само як і названий суб'єкт, становить щось зайве.

Додаток. Кожна сфера логічної ідеї виявляється деякою тотальністю визначень і деяким зображенням абсолюту. Таким виявляється також буття, яке містить у собі три щаблі: якість, кількість і міру. Якість постає як тотожна з буттям визначеність, так що дещо перестає бути тим, чим воно є, коли воно втрачає свою якість. Кількість є, навпаки, зовнішньою до буття, байдужою до нього визначеністю. Наприклад, будинок залишається тим, чим він є, будучи при цьому більшим чи меншим, і червоне залишається червоним, чи воно світліше чи темніше. Третій щабель буття, міра, є єдністю перших двох, якісною кількістю. Всі речі мають свою міру, тобто кількісну визначеність, і для них байдуже, чи будуть вони більш-менш великі; але разом із тим ця байдужість має також свою межу, за порушення якої (подальшого збільшення або

зменшення) речі перестають бути тим, чим вони були. Міра є відправним пунктом переходу до другої головної сфери ідеї – до сутності.

А. ЯКІСТЬ

А) Буття

§86. Чисте буття утворює початок, тому що воно одночасно є й чистою думкою, і невизначеною простою безпосередністю, а першопочаток не може бути чим-небудь опосередкованим і визначеним...

§87. Це чисте буття є частою абстракцією й, отже, абсолютно негативним, яке, взяте також безпосередньо, є ніщо...

§88. Так само й ніщо як безпосереднє, таке, що дорівнює собі, є, навпаки, тим самим, що й буття. Істину як буття, так і ніщо становить єдність їх обох, ця єдність є становлення...

Б) Наявне буття

§89. У становленні буття як тотожне з ніщо й ніщо як тотожне з буттям суть лише моменти, які зникають; завдяки своїй внутрішній суперечності становлення впадає (fallt) в єдність, у якій обидва моменти зняті. Результат становлення є, отже, наявним буттям...

Примітка: 1) наявне буття є єдністю буття й ніщо, в якому зникла безпосередність цих визначень і, отже, у їх відношенні зникла їх суперечність – єдність, в якій вони ще суть тільки моменти; 2) тому що результат є знятою суперечністю, він є у формі простої єдності з собою, тобто сам є певним буттям, але буттям, що містить заперечення або визначеність; він є становленням, покладеним у формі одного зі своїх моментів, у формі буття...

§90. Наявним буттям є буття, що має визначеність, яка є безпосередньою, або суцєю визначеністю, є якістю. Наявне буття, рефлексоване в цій своїй визначеності в себе, є наявно-сущим, чимось. Категорії, що розвиваються в наявному бутті, ми відзначаємо тільки сумарно.

Додаток. Якість є взагалі тотожною з буттям, безпосередньою визначеністю на відміну від розглянутої після неї кількості, яка, щоправда, також є визначеністю буття, але вже не безпосередньо тотожною з останнім, а байдужою до буття, зовнішньою до нього визначеністю. Щось є завдяки своїй якості тим, що воно є, і, втрачаючи свою якість, воно перестає бути тим, чим воно є. Далі, якість є по суті лише категорією кінцевого, яка тому й знаходить своє справжнє місце лише в царстві природи, а не у світі духу...

§91. Якість як суцтя визначеність є реальність у протиставленні запереченню, яке міститься в ній, але відмінне від неї. Заперечення, будучи вже не абстрактним ніщо, а якимось наявним буттям і щось, є лише формою в останньому, воно є інобуттям. Оскільки це інобуття хоч

і є власне визначенням якості, але все-таки найближчим чином відмінне від нього, тому якість є буття-для-іншого - широтою наявного буття, щось. Буття якості як таке на противагу цьому відношенню з іншим є у-собі-буття.

Додаток. Основа всякої визначеності є заперечення (*omnis determinatio est negatio*), як говорить Спіноза)...

§92. Буття, фіксоване як відмінне від визначеності, як у-собі-буття, було б лише порожньою абстракцією буття. У наявному бутті визначеність єдина з буттям, і разом з тим вона, покладена як заперечення, є границею, межею. Інбуття є тому не чимось байдужим наявному буттю, що перебуває поза ним, але його власним моментом. Щось завдяки своїй якості, по-перше, кінцеве й, по-друге, мінливе, так що кінченість й мінливість належать його буттю.

Додаток. Заперечення у наявному бутті ще безпосередньо тотожне буттю, і це заперечення є тим, що ми називаємо границею. Лише у своїй границі й завдяки їй щось є те, що воно є. Не можна, отже, розглядати границю як лише зовнішнє наявному буттю; вона, навпаки, пронизує все наявне буття.

С) Для-себе-буття

§96. Для-себе-буття як відношення з собою є безпосередністю, а як відношення негативного із собою воно є для-себе-сущє, єдине, одне (*das Eins*) – те, що в собі не містить розходжень і, отже, виключає інше із себе.

Додаток. Для-себе-буття є завершена якість і містить у собі буття й наявне буття як свої ідеальні моменти. Як буття для-себе-буття є простим відношенням із собою, а як наявне буття воно визначене, але тепер ця визначеність уже не є більшою кінцевою визначеністю, щось у його відмінності від іншого, але нескінченна визначеність, що містить у собі відмінність як зняте...

§98. Якісна визначеність, яка досягла в одному у собі й для себе визначеного буття, перейшла, таким чином, у визначеність як зняту, тобто в буття як кількість...

Додаток 2-й. Вказаного у попередньому параграфі переходу якості в кількість ми не зустрічаємо у нашій повсякденній свідомості. Остання вважає якість і кількість двома самостійними визначеннями й тому стверджує: речі визначені не тільки якісно, але також кількісно... Але кількість є не що інше, як знята якість, і це зняття має місце саме за допомогою розглянутої тут діалектики якості. Ми мали спочатку буття, і його істиною виявилось становлення; останнє утворило перехід до наявного буття, істина якого полягає у зміні. Але зміна виявила себе у своєму результаті не вільним від відношення з іншим і від переходу в інше для-себе-буття, і, нарешті, це для-себе-буття виявилось в обох сторонах свого процесу, у відштовхуванні й притягуванні, зняттям себе

й, отже, зняттям якості взагалі у тотальності його моментів. Але ця знята якість не є ні абстрактним ніщо, ні настільки ж абстрактним і позбавленим визначень буттям, а є лише байдужим до визначеності буттям, і саме ця форма буття й виступає в нашій повсякденній свідомості як кількість. Ми, відповідно до цього, розглядаємо спочатку речі під кутом зору їх якості й вважаємо останню тотожною з буттям речі визначеністю. Коли ми після цього переходимо до розгляду кількості, остання негайно породжує в нас уявлення про байдужу зовнішню визначеність, так що річ, хоча її кількість і змінюється й вона стає більшою або меншою, все-таки залишається тим, чим вона є...

В. КІЛЬКІСТЬ

А) Чиста кількість

§99. Кількість (Quantität) є чистим буттям, в якому визначеність покладена вже не як тотожна із самим буттям, а як знята, або байдужа...

§100. Кількість, узятая в її безпосередньому співвідношенні з собою, або, іншими словами, у визначенні притаманної притяжінням рівності з самою собою, є безперервною величиною, а взята в іншому визначенні одного, що в ній міститься, вона – дискретна величина. Але перша кількість також дискретна, тому що вона є лише безперервністю численного, а друга також неперервна, і її неперервність є одним як тотожність багатьох одних, як одиниця...

Б) Визначена кількість

§101. Кількість, істотно покладена з визначеністю, що в ній міститься, яка виключає всі інші, є визначеною кількістю (Quantum), обмеженою кількістю.

Додаток. Визначена кількість є наявним буттям кількості, а чиста кількість відповідає, навпаки, буттю, ступінь же – для-себе-буттю. Що ж до переходу від чистої кількості до визначеної кількості, то він має свою підставу в тому, що, в той час як у чистій кількості відмінність як відмінність між безперервністю й дискретністю є лише в собі, у визначеній кількості ця відмінність, навпаки, покладена, і покладена так, що відтепер кількість взагалі виступає як розрізнена або обмежена. Але тим самим визначена кількість розпадається разом із тим на невизначену безліч визначених величин. Кожна з цих визначених величин, як відмінна від інших, утворює єдність, так само, як і остання, розглянута для себе, є багато чим. Але так визначена кількість визначена як число.

§102. Визначена кількість набуває розвитку і повної визначеності у числі, яке подібно до свого елемента – одиниці (Eine) – містить у собі як свої якісні моменти безліч (Anzahl) з боку моменту дискретності і єдність (Einheit) – з боку моменту неперервності...

§103. Межа тотожна з цілим визначеної кількості; як різноманітне в собі, вона є екстенсивною величиною, але як у собі проста визначеність, вона є інтенсивною величиною, або мірою.

Примітка. Відмінність безперервних і дискретних величин від екстенсивних й інтенсивних полягає у тому, що перші належать до кількості взагалі, а другі – до межі, або визначеності кількості як такої. Екстенсивні й інтенсивні величини також не є двома особливими видами, кожен з яких містить у собі визначеність, якої немає в іншому. Те, що є екстенсивною величиною, є настільки ж й інтенсивною величиною, і навпаки...

§105. Ця властивість визначеної кількості бути зовнішньою щодо себе у своїй визначеності становить її якість. У цій зовнішності вона є власне вона сама й співвідноситься із собою. У ній з'єднані зовнішність, тобто кількісне, і для-себе-буття – якісне. Визначена кількість, покладена в ній самій, є кількісним відношенням – визначеністю, яка є настільки ж безпосередньою визначеною кількістю, показником (*der Exponent*) відношення, наскільки й опосередкування, а саме відношення якої-небудь визначеної кількості з іншою визначеною кількістю. Ці дві визначені кількості утворюють дві сторони відношення. Але ці дві сторони відношення не мають безпосереднього значення, а зобов'язані ним лише цьому відношенню...

§106. Сторони відношення суть ще безпосередні визначені кількості, і якісне й кількісне визначення залишаються ще зовнішніми одне щодо одного. Але згідно з їх істиною, відповідно до якої саме кількісне у своїй зовнішності є відношенням із собою, або, іншими словами, оскільки кількість у собі поєднує для-себе буття й байдужість до визначеності, вона є мірою.

Додаток. Кількість, пройшовши у розглянутому діалектичному русі через свої моменти, виявилася поверненням до якості. Спочатку під поняттям кількості ми мали на увазі зняту якість, тобто не тотожну з буттям, а навпаки, байдужу, лише зовнішню визначеність. Це поняття (як ми помітили раніше) лежить в основі звичайної у математиці дефініції величини, відповідно до якої величина є тим, що може збільшуватися й зменшуватися. Якщо на перший погляд ця дефініція може створити враження, що величина є те, що взагалі мінливе (оскільки збільшувати й зменшувати означає взагалі лише інакше визначати величину), і, таким чином, вона не відрізнялася б від також мінливого по-своєму поняття наявного буття (другого щабля якості), тому зміст цієї дефініції має бути доповнений у тому розумінні, що в кількості ми маємо таке мінливе, котре, незважаючи на свою зміну, залишається тим самим. З'ясовується, таким чином, що поняття кількості містить у собі суперечність, і ця суперечність становить діалектику кількості. Результат цієї діалектики є

не просто поверненням до якості (так, якби остання була істинною, а кількість, навпаки, неістинною), а єдність й істина їх обох, якісною кількістю, або мірою.

С. МІРА

§107. Міра є якісно визначеною кількістю насамперед як безпосереднє; вона є визначеною кількістю, з якою пов'язане деяке наявне буття або деяка якість.

Додаток. Міра як єдність якості й кількості є, отже, разом із тим завершеним буттям. Коли ми говоримо про буття, воно є спочатку як щось власне абстрактне й позбавлене визначень, але буття суттєво є те, що полягає у самовизначенні, і своєї завершеної визначеності буття набуває в мірі...

Розділ другий. Вчення про сутність.

§112. Сутність є поняттям як покладеним поняттям; у сфері сутності визначення суть лише відносні, але ще не рефлексовані в себе; тому поняття тут не є ще для себе. Сутність як буття, що опосередковує собою через своє ж заперечення, є відношенням із собою, лише будучи відношенням з іншим; це інше, однак, є не як безпосередньо сущим, а як покладеним й опосередкованим. Буття не зникло по суті, але, з одного боку, сутність як просте відношення із собою є буттям, а з іншого боку – буття в його однобічному визначенні є безпосереднім, що зведене лише до заперечення, до видимості (gi einem Scheine). Сутність тим самим є буттям як видимість (als Scheinen) у собі...

А. СУТНІСТЬ ЯК ОСНОВА ІСНУВАННЯ

а) Чисті рефлексивні визначення

α) Тотожність

§115. Сутність світиться у собі видимістю, або є чистою рефлексією; таким чином, вона є лише відношенням із собою, але не як безпосереднє відношення, а як рефлексування, вона є тотожністю із собою.

Примітка. Ця тотожність є формальною або розсудковою тотожністю настільки, наскільки її утримують і абстрагують від відмінностей. Або, швидше за все, абстракція і є зважуванням цієї формальної тотожності, перетворенням у собі конкретного в цю форму простоти, байдуже, чи відбувається це перетворення так, що частина наявного в конкретному різноманітті опускається (за допомогою так званого аналізування) і виокремлюється лише одна його частина, або так, що, випускаючи відмінності різноманітних визначеностей, їх зливають в одну визначеність...

β) Розходження

§116. Сутність є лише чистою тотожністю і видимістю у собі, оскільки вона є співвідотною із собою негативністю і, отже,

відштовхуванням себе від себе; вона, отже, суттєво містить у собі визначення відмінностей...

γ) Основа

§121. Підстава є єдністю тотожності й відмінності, вона є істиною того, чим виявилася відмінність і тотожність, рефлексія-в-себе, що є настільки ж і рефлексія-в-інше, і навпаки. Вона є сутністю, покладеною як тотальність...

δ). Існування

§123. Існування є безпосередньою єдністю рефлексії-в-себе й рефлексії-в-інше. Тому воно постає як невизначена безліч існуючих як рефлексованих у себе й одночасно також видимих в іншому (in-Anderesscheinen), які відносно існують, які утворюють світ взаємозалежностей і нескінченного зв'язування основ і того що обґрунтовується...

ε) Річ

§125. Річ є тотальністю як покладений в єдиному розвиток визначень основи й існування. З боку одного зі своїх моментів - рефлексії-в-інше – вона має у собі відмінності, завдяки яким є визначеною й конкретною річчю...

В. ЯВИЩЕ

§131. Сутність повинна з'являтися. Її видимість (Scheinen) у ній є її зняттям у безпосередність, що як рефлексія-в-собі є стійким існуванням (Bestehen) (матерія), тоді як форма є рефлексією-в-інше, що знімає себе як усталене існування. Видимість є тим визначенням, завдяки якому сутність є не буттям, а сутністю; розвинута ж видимість є явищем. Сутність тому не перебуває поза явищем або по той бік явища, але саме тому, що сутність є тим, що існує, існування є явище.

Додаток. Існування, покладене в його суперечності, є явищем... Явище є взагалі важливим шаблоном логічної ідеї, і можна зазначити, що філософія відрізняється від буденної свідомості тим, що розглядає як просте явище те, чому буденна свідомість приписує значущість сущого й самотійності. Але при цьому важливо ґрунтовно зрозуміти значення явища, а саме: коли говорять про що-небудь, що воно є тільки явищем, це може бути неправильно зрозумілим у тому розумінні, начебто порівняно з цим є лише суще, що з'являється, або безпосереднє, є щось вище. Але тут все постає навпаки: явище є щось вище, ніж просте буття. Явище є взагалі істиною буття й більш багатим визначенням, ніж останнє, оскільки містить у собі об'єднані моменти рефлексії-в-себе й рефлексії-в-інше, тоді як буття, або безпосередність, навпаки, ще односторонньо позбавлене відносин і залежить лише від себе...

С. ДІЙСНІСТЬ

§142. Дійсність є тим, що відбулося як безпосередня єдність сутності та існування, або внутрішнього і зовнішнього. Виявлення дійсного є саме дійсним, так що воно в цьому виявленні також залишається суттєвим і тільки настільки суттєвим, наскільки воно є в безпосередньому зовнішньому існуванні.

Примітка. Раніше ми мали як форми безпосереднього буття й існування; буття є взагалі нерефлексованою безпосередністю і переходом в інше. Існування є безпосередньою єдністю буття й рефлексії; саме тому воно – явище, що виникає з основи й поринає в основу. Дійсне є покладеністю цієї єдності, як відношення, що стало тотожним із собою; воно тому не піддається переходу, і його зовнішність (Äußerlichkeit) є його енергією; воно в останньому рефлексовано в себе; його наявне буття є лише прояв себе, а не іншого...

Розділ третій. Вчення про поняття.

§160. Поняття є тим, що вільне як суцзя для себе субстанціальна могутність, і є тотальністю, в якій кожний з моментів є цілим, становлячи поняття, і покладений як нероздільна з ним єдність; таким чином, поняття у своїй тотожності з собою є в собі-і-для-себе-визначене.

Додаток. Кут зору поняття є взагалі кутом зору абсолютного ідеалізму, і філософія є пізнанням за допомогою понять, оскільки все те, що інша свідомість вважає суцям і самостійним у своїй безпосередності, у ній пізнається лише як ідеальний момент. У розсудковій логіці поняття розглядається звичайно тільки як проста форма мислення й, говорячи більш точно, як загальне уявлення; відповідного (untergeordnete) трактування поняття стосується так часто повторюване з боку відчуття й серця твердження, начебто поняття як таке є щось мертве, пусте й абстрактне. Насправді все навпаки: поняття є принципом кожного життя і є, отже, разом із тим цілком конкретним. Це є висновком з усього зробленого дотепер логічного руху й не вимагає тому тут доказу. Що ж до протилежності між формою і змістом, висунутої проти поняття як чогось нібито лише формального, то цю протилежність разом з усіма іншими, за які міцно тримається рефлексія, ми вже залишили позаду як діалектично (тобто через себе) подолану, і саме поняття містить у собі як зняті всі попередні визначення мислення. Звичайно, поняття варто розглядати як форму, але як нескінченну, творчу форму, яка містить у собі всю повноту будь-якого змісту й постає разом із тим його джерелом. Можна також називати поняття абстрактним, якщо під конкретним розуміти лише чуттєве конкретне й взагалі безпосередньо сприйняте... Але однак поняття, як ми підкреслили вище, є водночас цілком конкретним настільки, наскільки воно містить у собі в ідеальній єдності буття й сутність і, отже, все багатство цих двох сфер...

§161. Поступальний рух поняття не є більше ні переходом, ні видимістю в іншому, але є розвитком, тому що розрізнене одночасно безпосередньо покладене як тотожне з іншим і з цілим і визначеність покладена як вільне буття цілісного поняття...

§162. Вчення про поняття поділяється на: 1) вчення про суб'єктивне, або формальне, поняття; 2) вчення про поняття як визначеність до безпосередності, або вчення про об'єктивність; 3) вчення про ідею, про суб'єкт-об'єкт, єдність поняття й об'єктивності, про абсолютну істину...

А. СУБ'ЄКТИВНЕ ПОНЯТТЯ

А) Поняття як таке

§163. Поняття як таке містить у собі: 1) момент загальності, як вільна рівність із собою в його визначеності, 2) момент особливості, визначеності, в якому всезагальне залишається нескаламучено рівним собі, і 3) момент одиничності, як рефлексію-в-себе визначеностей загальності й особливості, негативну єдність із собою, яка є в-собі-і-для-себе-визначений і разом із тим тотожним із собою, або всезагальним...

О) Судження

§166. Судження є поняттям у його особливості, як розрізнення відношень своїх моментів, які покладені як для себе суцї й разом з тим тотожні із собою, а не один з одним...

а) Якісне судження

§172. Безпосереднім судженням є судження наявного буття, є суб'єктом, покладеним у деякій загальності як у своєму предикаті, який є деяким безпосереднім і, отже, чуттєвою якістю...

β) Рефлексивне судження

§174. Одиничне, покладене в судженні як одиничне (рефлексія в себе), володіє деяким предикатом, порівняно з яким суб'єкт у відношенні до себе разом із тим залишається деяким іншим. В існуванні суб'єкт уже більше не безпосередньо якісний, а перебуває у відношенні й у зв'язку з чимось іншим, з деяким зовнішнім світом...

γ) Судження необхідності

§177. Судження необхідності як тотожність змісту в його відмінностях:

1) з одного боку, містить у предикаті субстанцію або природу суб'єкта, конкретне всезагальне – рід; а з іншого боку – зважаючи на те, що це всезагальне містить у собі також і визначеність (як заперечення), воно містить у собі виняткову суттєву визначеність – вид; таке категоричне судження;

2) у зв'язку зі своєї субстанціальністю обидві сторони набувають форми самостійних дійсностей, тотожність яких є тільки внутрішньою тотожністю, й, отже, дійсність одного є разом із тим не його буттям, а буттям іншого; таке гіпотетичне судження;

3) коли у цьому озвнішенні поняття покладена одночасно внутрішня тотожність, то всезагальне є родом, який у своїх одиничних виявах, що виключають один одного, тотожний із собою; судження, яке має це всезагальне своїми двома сторонами (всезагальне як таке й всезагальне як коло відособлень, що виключають одне одне), судження, чиє або-або, а також "як те, так і це" є родом, – таке судження є диз'юнктивним судженням; всезагальність спочатку як рід, а тепер також як коло її видів визначена й покладена цим як тотальність...

γ) Судження поняття

§178. Судження поняття має своїм змістом поняття, тотальність у простій формі, загальне в його досконалій визначеності...

С) Умовивід

§181. Умовивід є єдністю поняття й судження; воно є поняттям як проста тотожність, у яку повернулися відмінності форм судження, і воно є судженням, оскільки воно разом з тим покладене в реальності, а саме у відмінності своїх визначень. Умовивід – це розумне й все розумне.

Примітка. Зазвичай зазначається, що умовивід є формою розумного, але як лише суб'єктивна форма без будь-якого зв'язку між цією формою й розумним змістом (наприклад, яким-небудь розумним основоположенням, вчинком, ідеєю тощо). Взагалі багато й часто говорять про розумне й апелюють до нього, не вказуючи, у чому полягає визначеність цього розумного, що воно становить, і найменше міркують при цьому про умовивід. Насправді формальний умовивід є розумним таким нерозумним чином, що воно геть зовсім непридатне для якого-небудь розумного змісту. Але оскільки зміст може бути розумним лише у зв'язку з тією визначеністю, завдяки якій мислення є розумом, то воно може бути розумним лише через форму, якою є умовивід. Але останнє є не що інше, як покладене (спочатку формально), реальне поняття... Тому умовивід є суттєвою основою всього істинного; і дефініція абсолютного зазначає тепер, що вона є умовиводом, або, виражаючи це визначення у вигляді речення, все є умовиводом. Все є поняттям, і його наявне буття є розмежуванням моментів, так що його всезагальна природа повідомляє собі зовнішню реальність за допомогою особливості, і завдяки цьому як негативна рефлексія-в-себе вона робить себе одиничним...

§193. Ця реалізація (Realisierung) поняття, в якій загальне є цією єдиною, що повернулася назад у себе тотальністю, чії різні члени суть також ця тотальність, і яка через зняття опосередкування визначила себе як безпосередню єдність, - ця реалізація поняття є об'єктом.

Примітка. ...Але під об'єктом зазвичай розуміють не тільки деяке абстрактне суще, або існуючу річ, або дещо дійсне взагалі, а дещо конкретне, у собі завершене самостійне; ця повнота є тотальністю поняття.

Об'єкт, далі, є взагалі єдиним (ще не визначеним у собі) цілим, об'єктивним світом взагалі, Богом, абсолютним об'єктом. Але об'єкт має також розходження в собі, розпадається в собі на невизначене різноманіття (як об'єктивний світ), і кожне з цих одиничних (Vereinzelten) є також деяким об'єктом, деяким у собі конкретним, повне, самостійним наявним буттям...

В. ОБ'ЄКТ

§194. Об'єкт є безпосереднім буттям завдяки байдужості до розмежування, яке зняло себе в об'єкті; він, далі, є в собі тотальністю, й одночасно, оскільки ця тотожність є лише в-собі-суцєю тотожністю моментів, вона байдужа до своїх безпосередніх моментів; він, таким чином, розпадається на різні існування, кожне з яких є тотальністю. Об'єкт є тому абсолютною суперечністю між повною самостійністю й настільки ж несамостійністю різних існувань...

С) Телеологія

§204. Ціль є поняттям, що вступило за допомогою заперечення безпосередньої об'єктивності у вільне існування, є для-себе-сущим поняттям. Вона визначена як суб'єктивна ціль, оскільки це заперечення спочатку абстрактне, і тому поки що об'єктивність лише протистоїть йому. Але ця визначеність суб'єктивності є однобічною визначеністю стосовно тотальності поняття, а саме однобічною для самої цілі, оскільки кожна визначеність поклала себе в ній як зняту. Таким чином, і для цілі зважуваний нею об'єкт є лише ідеальною, незначною в собі реальністю. Як така суперечність її самототожності з покладеними в ній запереченням і протилежністю сама ціль є зняттям, діяльністю, що заперечує протилежність, так що з'ясовує її тотожність із собою. Це реалізація цілі – реалізація, в якій ціль, зробивши себе іншою щодо своєї суб'єктивності й об'єктивувавши себе, знімає розбіжності суб'єктивності й об'єктивності, з'єднується лише із собою й зберігає себе...

§206. Телеологічне відношення є умовиводом, у якому суб'єктивна ціль з'єднується із зовнішньою щодо неї об'єктивністю через деякий середній термін, який є єдністю обох; ця єдність є, з одного боку, доцільна діяльність, з іншого – об'єктивність, яка безпосередньо підкоряється цілі, засобові.

Додаток. Розвиток цілі в ідею проходить три щаблі: по-перше, щабель суб'єктивної цілі; по-друге, щабель цілі, що досягається, і, по-третє, щабель досягнутої цілі. Спочатку ми маємо суб'єктивну ціль, і вона як для себе суще поняття сама є тотальністю моментів поняття. Першим із цих моментів є тотожна із собою всезагальність... Другим моментом є відособлення цього всезагального, завдяки чому останнє набуває визначеного змісту. Оскільки цей визначений зміст зауважується

діяльністю загального, то останнє за посередництва цього змісту повертається до себе й з'єднується (zusammenschließen) із собою...

С. ІДЕЯ

§213. Ідея є істиною в собі й для себе, абсолютною єдністю поняття й об'єктивності. Її ідеальний зміст є не що інше, як поняття в його визначеннях, її реальний зміст є лише розкриттям самого поняття у формі зовнішнього наявного буття, і, з'єднуючи цю форму (Gestalt) у своїй ідеальності, ідея утримує її під своєю владою, зберігає в такий спосіб себе в ній...

Ідею не слід розуміти як ідею про щось, точно так само як не слід розуміти поняття лише як визначене поняття. Абсолютне є всезагальною і єдиною ідеєю, яка в акті судження (als urteilend) відособлює себе в систему визначених ідей, які, однак, за своєю природою не можуть не повернутися в єдину ідею, у їхню істину. Відповідно до цього судження ідея спочатку (zu-nächst) є лише єдиною, загальною субстанцією, але у своїй розвинутій, справжній дійсності вона є суб'єктом і, таким чином, духом.

Додаток. Під істиною розуміють насамперед те, що я знаю, як дещо існує. Це, однак, істина лише стосовно свідомості, або формальна істина, це – чиста правильність. Істина ж у більш глибокому розумінні полягає, навпаки, в тому, що об'єктивність тотожна з поняттям...

§215 По суті ідея є процесом, тому що її тотожність є лише настільки абсолютною й вільною тотожністю поняття, наскільки вона є абсолютною негативністю і тому діалектичною. Ідея є процесом (der Verlauf), у якому поняття як всезагальність, яка є одиничністю, визначає себе щодо об'єктивності й щодо протилежності цієї об'єктивності, і ця зовнішність, яка має поняття своєю субстанцією, завдяки своїй іманентній діалектиці повертає себе назад у суб'єктивність...

Додаток. Ідея як процес проходить у своєму розвитку три шаблі. Першою формою ідеї є життя, тобто ідея у формі безпосередності. Другою її формою є форма опосередкування чи розрізненості (Differenz), і це є ідея як пізнання, яке виступає в подвійному образі, в образі теоретичної ідеї й в образі практичної ідеї. Процес пізнання має своїм результатом відновлення збагаченого відмінностями єдності, і це дає третю форму – форму абсолютної ідеї; цей останній щабель логічного процесу виявляється разом з тим справді першим і лише за посередництва себе сущим щаблем...

С) Абсолютна ідея

§236. Ідея як єдність суб'єктивної й об'єктивної ідеї є поняттям ідеї, для якого ідея як така є предметом, об'єктом, який охоплює всі визначення. Ця єдність є, отже, абсолютною й повною істиною, ідеєю, що осмислює себе, і саме як така, що мислить себе як мисляча, логічна ідея...

§244. Ідея, суцша для себе, розглянута з боку цієї своєї єдності з собою, є спогляданням у й ідея, що споглядає, є природою. Але як споглядання ідея покладена зовнішньою рефлексією в однібічному визначенні безпосередності або заперечення. Але абсолютна свобода ідеї полягає в тому, що вона не тільки переходить у життя й також не тільки в тому, що вона як кінцеве пізнання дозволяє життю світитися видимістю (scheinen) у собі, а в тому, що вона у своїй абсолютній істині наважується вільно вивести із себе момент своєї особливості або першого визначення й інобуття, безпосередню ідею як свою видимість (Widerschein), наважується із себе вільно відпустити себе як природу.

Прочитавши уривки із текстів Г. Гегеля, до кого ви себе змогли б віднести – до тих, хто нічого не зрозумів у них, чи до тих, хто виявився спроможним зрозуміти щось цікаве?

Поясніть, згідно з Г. Гегелем, діалектику шаблів буття: якість – кількість – міра.

Поясніть, згідно з Г. Гегелем, діалектику сутність – явище – дійсність.

Поясніть, згідно з Г. Гегелем, діалектику категорії "поняття": суб'єктивність – об'єктивність – ідея.

У Г. Гегеля думка управляє дійсністю на засадах принципу «дійсності логіки» – розтлумачте цю центральну тезу філософії Г. Гегеля про саморозвиток Світового Розуму (Абсолютного Духу).

У процесі власного імманентного розвитку Абсолютна ідея Г. Гегеля саморозкриває свій зміст у вигляді низки сходинок поступового руху від абстрактно-загального до конкретного (за алгоритмом тезис – антитезис – синтез). Поясніть.

Роз'ясніть зміст методу сходження від абстрактного до конкретного Г. Гегеля: яким чином із найабстрактнішого поняття "чисте буття" з'являється конкретне "абсолютне знання"?

5.4 ЗАПИТАННЯ ДЛЯ РОЗДУМІВ ТА САМОКОНТРОЛЮ

Запитання є звичною формою контролю знань. Проте не менш важливою їх функцією є ініціація мисленнєвого процесу. Рівень опанування теми визначається не тільки здатністю давати відповіді на запитання, а і самостійно формулювати власне запитання. Дайте відповіді та спробуйте самостійно скласти п'ять запитань за темою.

5.4.1 Що характеризує натурфілософію Відродження: геоцентризм чи геліоцентризм? Прокоментуйте відмінність цих підходів.

5.4.2 Дайте порівняльний аналіз понять «атеїзм», «теїзм», «пантеїзм», «деїзм».

5.4.3 Дайте порівняльний аналіз понять: «гуманізм», «індивідуалізм», «егоїзм».

5.4.4 Охарактеризуйте антропоцентричне мислення.

5.4.5 Наведіть приклади (згадайте конкретні ситуації) коли означені Ф. Беконом причини не дозволяють людині адекватно сприймати навколишній світ: недосконалість людських органів чуття (ідоли роду); індивідуальні особливості сприйняття (ідоли печери); словесна плутанина (ідоли площі); хибні філософські теорії (ідоли театру).

5.4.6 Назвіть основні форми логічного пізнання: висновок, судження, відчуття, математизація, сприйняття, спостереження, поняття.

5.4.7 Які два філософські поняття, акумульовані творчістю Г. Ляйбніца і Дж. Локка, отримали перспективу розбудови некласичного філософування.

5.5 РОБОТА З ЦИТАТАМИ

Цитата – це скарбничка мудрості, що зберігається у філософських творах. У цитатах думка філософа набуває своєї форми. Дуже важливо навчитись її опановувати, поринаючи у процес її тлумачення.

5.5.1 Чи погоджуєтесь Ви з Еразмом Роттердамським, який у творі «Похвала глупоті» висловлювався таким чином:

«Фортуна любить людей не занадто великорозумних, але відважних, які повторюють "Будь що буде!". А мудрість робить людей боягузливими, і тому на кожному кроці бачимо мудреців, які живуть у бідності, у голоді, всюди зустрічаючи презирство і ненависть. До дурнів же плывуть гроші, вони тримають у своїх руках владу і всіляко процвітають».

«Більшість людей є дурні, і кожен дуріє на свій лад. Кількість проявів дурості нескінченна. Дурість багата на колективні прояви, найбільший з них – війна, приваблива для тих, хто її не знає. Дурістю керуються всі люди, всі нації. Віра також споріднена із деякими видами дурості; з мудрістю вона несумісна. Чому дурість могутніша від мудрості? Тому, що сфера чуттєвості, пов'язана зі всім тілом людини, набагато ширша і складніша від сфери розуму, сконцентрованого тільки у голові. Могутність чуттєвості непоборна, і нема сенсу думати про моральні принципи, повністю звільнені від неї».

5.5.2 Чи відповідають Ваші уявлення про керівника баченню Н. Макіавеллі, яке він виклав у творі «Правитель»:

«Правителю не обов'язково мати всі достоїнства, але необхідно удавати, що вони є. Мати ці достоїнства і обов'язково їх дотримуватися шкідливо; тоді як удавати, що вони є, – корисно. Іншими словами, перед людьми потрібно виглядати милосердним, вірним обіцянкам, милостивим, не лицемірним, благочестивим – і бути таким насправді,

але в той же час зберігати внутрішню готовність виявити і протилежні якості, якщо це буде потрібно».

5.5.3 Про що йдеться, якими є граничні погляди на природу людини містить вислів Б. Паскаля: «людина – це мислячий очерет», її сила полягає у тому, що «думкою вона обіймає Всесвіт, який просторово поглинає її як точку».

5.5.4 Як пояснити вислів Б. Спінози: «Свобода є пізнана необхідність».

5.5.5 Т. Гоббс, говорячи про природний стан людини, характеризував його як «війну всіх проти всіх», за якої «людина людині є вовком». Дж. Локк, в той же час, стверджував прямо протилежне. Поясніть таку відмінність у поглядах на природний стан людини.

5.6 ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

Запитання є традиційною формою контролю знань, прийнятою у закладах освіти України та світу. До кожного запитання запронована певна кількість варіантів відповіді, студент має вибрати правильну відповідь. При цьому слід зважати на те, що правильний варіант відповіді може бути не один, їх може бути декілька.

5.6.1 Центральним світоглядним принципом філософії доби Відродження став: а) теоцентризм; б) космоцентризм; в) антропоцентризм; г) гуманізм.

5.6.2 Що стало найвищою цінністю гуманізму доби Відродження: а) людина; б) наука; в) Античність; г) Всесвіт.

5.6.3 Хто є засновником філософії Нового часу: а) І. Кант; б) Р. Декарт; в) К. Маркс; г) Еразм Роттердамський.

5.6.4 Хто був засновником раціоналізму у філософії Нового часу: а) Б. Спіноза; б) Ф. Бекон; в) Р. Декарт; г) Дж. Лок.

5.6.5 Хто був засновником емпіризму у філософії Нового часу: а) І. Кант; б) Ф. Бекон; в) Р. Декарт; г) Й. Фіхте.

5.6.6 Хто був засновником теорії громадянського суспільства у філософії Нового часу: а) Н. Макіавеллі; б) Дж. Лок; в) І. Кант; г) Чезаре Борджіа.

5.6.7 Хто був засновником філософії історії Нового часу, розробивши філософську модель історії націй: а) Д. Віко; б) Ф. Ларошфуко; в) І. Кант; г) Л. Феєрбах.

5.6.8 Хто є автором знаменитого вислову «Знання – сила» та концепту свідомості як «*tabula rasa*»: а) Ф. Рабле; б) Г. Ляйбніц; в) Г. Гегель; г) Ф. Бекон.

5.6.9 Хто є автором знаменитої філософської тези Нового часу «мислю, отже, існую» («*cogito ergo sum*»): а) Ж.-Ж. Руссо; б) Р. Декарт; в) Д. Дідро; г) К. Маркс.

5.6.10 Емпіризм – це філософське вчення, яке: а) обґрунтовує розум як основу пізнання; б) обґрунтовує досвід, експеримент як основу пізнання; в) обґрунтовує тотожність розуму і досвіду; г) обґрунтовує істину як єдину мету людської діяльності.

5.6.11 Раціоналізм – це філософське вчення, яке: а) обґрунтовує розум як основу пізнання; б) обґрунтовує досвід, експеримент як основу пізнання; в) обґрунтовує тотожність розуму і досвіду; г) обґрунтовує множинність можливих теоретичних узагальнень.

5.6.12 Автором відомого філософського вислову «у розумі немає нічого, що вже не було у досвіді» є: а) Р.Декарт; б) Г. Ляйбніц; в) Дж. Лок; г) Б. Паскаль.

5.6.13 Який метод пізнання протиставив Ф. Бекон дедуктивному методу Р. Декарта: а) індукцію; б) діалектику; в) майєвтику; г) силогістику; д) іронію.

5.6.14 Згідно з Ф. Беконом, від яких «ідолів» (примар-помилки) людина повинна, у першу чергу, звільнити свій розум: а) ідолів «науки»; б) ідолів «печери»; в) ідолів «церкви»; г) ідолів «театру»; д) ідолів «вулиці»; е) ідолів «роду»; ж) ідолів «ринку»; к) ідолів «моралі».

5.6.15 Які три «шляхи» пізнання, згідно з Ф. Беконом, є істинними і дають достовірне знання: а) шлях «жука»; б) шлях «павука»; в) шлях «гусениці»; г) шлях «миші»; д) шлях «мурахи»; е) шлях «метелика»; ж) шлях «бджоли».

5.6.15 За Ф. Беконом, звільнення від «ідолів театру» – це позбавлення: а) від помилок, які витікають з того, що людина судить про природу за аналогією з життям людей; б) від звичок користуватися у думках про світ загальноживаними уявленнями без критичного до них відношення; в) від помилок, обумовлених сліпою вірою в авторитети; г) від помилок індивідуального характеру; д) від помилок, які обумовлені недостатньою увагою до фактів; е) від помилок, пов'язаних із відсутністю цілеспрямованості і слабкою силою волі.

5.6.16 Яка протилежність складала основу психофізичної проблеми у Р. Декарта: а) суб'єкту і об'єкту; б) протяжності і мислення; в) тіла і душі; г) суспільства і природи.

5.6.17 Що, за Р. Декартом, виступає гарантом істинності пізнання: а) сам розум; б) досвід, що спирається на експеримент; в) Бог; г) історія.

5.6.18 Після «Природничої історії» Плінія Старшого (77 рік, складалась із 2 500 розділів і 37 томів, містила 20 тис. таких що заслуговують уваги «фактів»), яку можна вважати найбільш повною давньою "енциклопедією", – власне «енциклопедія» з'являється у XVI ст.: «Енциклопедія, або тлумачний словник наук, мистецтв і ремесел», французька енциклопедія доби Просвітництва. Її ідейним натхненником,

організатором і відповідальним редактором став: а) Вольтер; б) Ж.-Ж. Руссо; в) П. Гольбах; г) Д. Дидро.

5.6.19 Філософ-просвітник Ж.-Ж. Руссо підкреслював, що рівність людей – це рівність: а) природна; б) майнова; в) політична; г) станова.

5.6.20 Автором знаменитого твердження «механічних законів недостатньо для пояснення виникнення гусениці» є філософ Нового часу: а) Р. Декарт; б) Ф. Бекон; в) І. Кант; г) Г. Гегель.

5.6.21 Представник німецької класичної філософії І. Кант предмети й явища у світі, що дані людині у сприйняттях, назвав: а) річ у собі; б) феномен; в) ноумен; г) інтелектуальний синтез.

5.6.22 Г. Гегель у «Науці логіки» обґрунтував свій знаменитий тезис: а) «все, що існує – розумно»; б) «все, що існує – дійсно»; в) «розумне тотожно дійсному»; г) «все, що розумно – дійсно».

5.6.23 Якої стадії немає у розвитку абсолютного духу у Г. Гегеля: а) право; б) мистецтво; в) релігія; г) філософія.

5.6.24 Центральною тезою у філософії К. Маркса (й філософії марксизму у цілому) є: а) матеріалістичне розуміння історії; б) категоричний імператив; в) теорія безпідставної світової волі; г) діалектика абсолютного духу.

5.6.25 Що є «людина» у розумінні філософії марксизму: а) людина є річ, що мислить; б) людина є сукупність усіх суспільних відносин; в) людина – це момент неухильного руху до Бога; г) надлюдина.

5.7 СИТУАТИВНІ ЗАВДАННЯ ТА ТЕМИ ДЛЯ ЕСЕ

Ситуативні завдання й запропоновані теми для есе покликані спрямувати пізнавальний інтерес студентів на певні теми й проблеми, які заслуговують на увагу філософськи допитливих молодих людей та сприятимуть набуттю ними філософської культури мислення.

5.7.1 Напишіть філософське есе про суть та роль епохи Реформації (та її головного мислителя, німецького монаха Мартіна Лютера) у руйнуванні попередньої картини світу Середніх віків та народженні Нового часу в історії людства.

5.7.2 Найголовнішим у культурі епохи Відродження стала ідея суверенності людського розуму, його право мислити адогматично. На стіні Брюсельського вільного університету почеплена дошка із фразою Анрі Пуанкаре: «Думка ніколи не повинна підкорятися ні догмі, ні напрямку, ні пристрасті, ні упередженій ідеї, ні будь чому іншому, бо для неї підкоритися, означає перестати існувати». Розкрийте особливості мислення людини епохи Відродження (у порівнянні з мисленням Нового часу).

5.7.2 Епоху Нового часу зрушила, «запустила» протестантська етика, саме їй людство зобов'язано настанням своєї нової історії. – Надайте аналіз цього мовою філософії.

5.7.3 Античність називають «дитинством людства», епоху Нового часу (нову історію людства) називають «дорослим станом людства». За якими критеріями, формальними та змістовними, можна показати таке розрізнення?

5.7.4 Феномен географічних відкриттів Нового часу, вислів Данте «моя країна – весь світ» тощо – поясніть притаманність цих явищ саме людині і світові Нового часу.

5.7.5 Літературний персонаж Робінзон Крузо Д. Дефо як показовий образ людини та світу епохи Нового часу. Надайте філософське есе щодо цього.

5.7.6 Принцип «cogito» Р. Декарта означає зведення людини Нового часу до гносеологічного (того, що пізнає) суб'єкта: людина як деякий здатний мислити центр протистоїть решті світу та "задає міру" йому. На цьому будується гносеологічний оптимізм Нового часу (й віра у безкінечні можливості НТП). Прокоментуйте це більш детально.

5.7.7 Що означає «раціональність» в епоху Нового часу – у широкому сенсі, у вузькому сенсі? Надайте есе з цього приводу.

5.7.8 І. Кант, для окреслення поля т.зв. «чистої філософії», сформулював три запитання-завдання (як головні для філософії): «що я можу знати?» (метафізика, пізнання), «що я повинен робити?» (мораль), «на що я можу сподіватися?» (релігія), за якими йде четверте запитання-завдання «що таке людина?». На їх прикладі розгорніть більш детально зміст філософської системи І. Канта.

5.7.9 Розкрийте центральну тезу філософії Г. Гегеля: «думка керує дійсністю на засадах принципу дійсності логіки».

5.7.10 Філософія марксизму у контексті світової історії та культури: здобутки та помилки. Надайте сучасний аналіз інтелектуальної спадщини К. Маркса у вигляді есе.

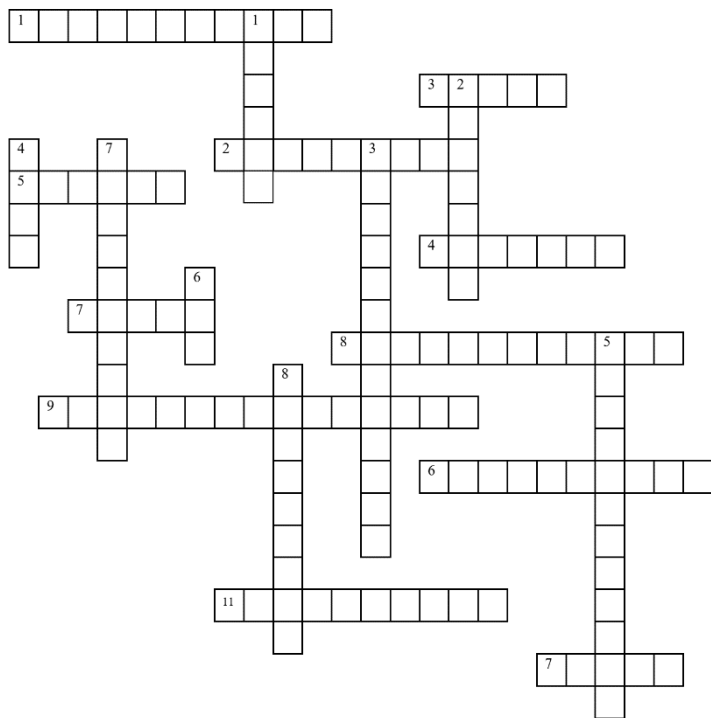
5.7.11 Наука (як система знання людини про світ) – як вищий рівень знання у порівнянні з міфологією та релігією – має найвищу серед них міру «раціональності» свого знання. Покажіть це.

РОЗДІЛ 6

НЕКЛАСИЧНИЙ "ФОРМАТ" МИСЛЕННЯ ЛЮДИНИ У СВІТІ: ЗМІНА ПАРАДИГМ. «ЛЮДИНА – СВІТ» ТА ФІЛОСОФІЯ НОВІТНЬОГО ЧАСУ (XX-XXI СТОЛІТЬ)

6.1 ТЕМАТИЧНИЙ КРОСВОРД

Методична спрямованість тематичного кроссворду передбачає опрацювання матеріалу з різноманітних питань теми з метою формування специфічного словникового запасу та розвитку рівня загальної ерудиції в межах кожної окремої ділянки історії філософії.

По горизонталі. 1. Австрійський філософ, основоположник лінгвістичного аналізу у філософії. 2. Німецьке місто, осередок розвитку неомарксизму у XX столітті, де виникає потужна філософська школа, очолювана М.Хоркхаймером, Т.Адорно, Г.Маркузе. 3. Автор висловлювання «Бог вмер». 4. Основоположник «філософії життя». 5. Представник неомарксизму. 6. Герменевтичний метод пізнання світу.

7. Основний об'єкт уваги представників герменевтичної філософії. 7. Французький екзистенціаліст. 8. Філософська позиція М.Шелера, Х.Плнсера, Т.де Шардена, А.Швейцера. 9. Філософська концепція, за якої основним предметом осмислення постає поняття «існування». 11. Проект нової науки О.Конта.

По вертикалі. 1. Основне поняття у філософських побудовах А.Камю. 2. Предмет дослідження таких вчених як К.Ясперс, О.Шпенглер, А.Тойнбі. 3. Філософський напрям, заснований Е.Гуссерлем. 4. Відомий французький екзистенціаліст, автор твору «Міф про Сізіфа». 5. Філософська концепція Г.Г.Гадамера. 6. Провідне поняття в лінгвістичній філософії Л.Вітгенштайна. 7. Філософська концепція Ч.Пірса і Дж.Мілля. 8. Провідна течія новітньої філософії, що об'єднує у собі позитивізм, постпозитивізм, неопозитивізм, прагматизм тощо.

6.2 ЗАПИТАННЯ КРОСВОРДНОГО ТИПУ

Запитання кросвордного типу – це підтип відкритих запитань (на які очікується отримати максимально повну відповідь за заданою запитанням темою). А *кросвордні* запитання вимагають ще й максимально конкретної і точної відповіді у вигляді одного слова. У даному навчальному посібнику такими відповідями-словами є, як правило, філософські категорії певної філософської теорії чи концепції.

6.2.1 Екзистенціалізм протиставляє філософію і науку, а який філософський напрямок сучасної європейської філософії часто ототожнює філософію з науковим знанням?

6.2.2. Яка філософська категорія Ф. Ніцше визначає ідеал людини, що подолала самообумовленість власної природи і досягла стану якісно іншої істоти – орієнтованої на ідеал радикального і багатовимірного звільнення людини за допомогою самотворення, оволодіння власними, ірраціональними силами?

6.2.3 Яке із «трьох перетворень» духу у людині, на думку Ф. Ніцше, є найвищим?

6.2.4 Яка сила обумовлює весь життєвий процес людини, на думку А. Шопенгауера?

6.2.5 Яка категорія «філософії життя» визначає процес творчого формування людини на відміну від повтору готових взірців існування?

6.2.6 Який філософський напрямок філософії Новітнього часу розглядає проблему людини як суб'єкта неповторного унікального буття?

6.2.7 Що саме, за А. Бергсоном, дає знання не відносного, а абсолютного?

6.2.8 Яке поняття висуває Г. Марсель для означення стану, коли стирається межа між «поза-мною» і «в мені»?

6.2.9 Що, за Х. Ортегою-і-Гассетом, є корабельною аварією для людини?

6.2.10 Який філософський напрямок Новітньої філософії визнає особу, а не індивідуальність, вищою духовною цінністю?

6.3 ЧИТАНКА (ЗАПИТАННЯ ІЗ ПЕРШОДЖЕРЕЛ)

Розділ навчального посібника «Читанка (запитання із першоджерел)» передбачає формування у студентів навичок самостійного мислення шляхом роботи із першоджерелами, не тільки засвоєння теоретичних філософських знань, але й практика роботи з ними, із використанням їх для дискусій на семінарських заняттях. Самостійне опрацювання першоджерел сприятиме вибудовуванню у студента власної світоглядної позиції, вміння аргументовано й критично мислити.

Фрідріх Вільгельм Ніцше (1844-1900) – німецький філософ, дуже оригінальний мислитель, який яскраво вплинув на інтелектуальне і духовне життя ХХ століття, його філософія також справила великий вплив на формування постмодернізму. Був швидше літературним, ніж академічним філософом, його твори носять афористичний характер.

Себе Ф. Ніцше назвав філософом неприємних істин. З його цитат, напевно, найвідомішими вважають «Бог помер» та «Якщо ти йдеш до жінки, не забудь батіг!». Він автор концепції про «надлюдину».

6.3.1 Ф. Ніцше. Роман-трактат «Так казав Заратустра. Книжка для всіх і ні для кого» (переклад з німецької Анатолій Онишко)

Текст із книги (уривки).

2.

Заратустра зійшов самотою з гір, і ніхто не трапивсь йому назустріч. Та коли він вступив у ліси, перед ним постав несподівано старець, що покинув свою святу оселю, шукаючи в лісі коріння. І мовив старий до Заратустри:

– Знаю я цього подорожнього – кілька років тому він тут уже проходив. Заратустра було ім'я його...

Розійшлися вони, старий чоловік і молодший, і кожен сміявся, як сміються діти. Та коли Заратустра опинився на самоті, то промовив до серця свого:

– Буває ж таке! Цей старець святий ще не чув у своєму лісі, що Бог помер!...

3.

Коли Заратустра прийшов до сусіднього міста, що лежало під лісом, то побачив на базарі багато людей – їм обіцяли показати канатоходця. І Заратустра промовив так до людей:

– Я скажу вам, хто така надлюдина. Людина – це те, що треба здолати. Що ви зробили, аби її здолати?..

Що для людини мавпа? Посміховище або нестерпний сором. І тим самим має бути людина для надлюдини – посміховищем або нестерпним соромом.

Ви пройшли шлях від хробака до людини, та багато чого у вас залишилося ще від хробака. Колись ви були мавпами, але й досі ще людина є більшою мірою мавпа, ніж декотрі з мавп.

Навіть наймудріше із вас – це всього лиш незлагоді і мішанина рослин і химери. Та хіба я кажу вам ставати химерами чи рослинами?

Ось що скажу я вам про надлюдину!

Надлюдина – це суть землі. І нехай ваша воля промовить: хай надлюдина стане суттю землі!

Заклинаю вас, брати мої, лишайтесь вірні землі і не вірте тим, хто каже вам про надземні надії! То отруйники – свідомі вони того чи ні.

Вони зневажають життя, ті вмирущі й самі отруєні, від котрих стомила земля. Тож хай вони згинуть!...

4.

Дивився Заратустра на людей і дивувався. А тоді так він сказав:

– Людина – це линва, напнута між звіром і надлюдиною, линва над прірвою.

Небезпечно ступати на линву, небезпечно іти по ній, небезпечно озиратися, небезпечно від страху здригнутися і зупинитися.

Велич людини в тому, що вона – міст, а не мета, і любити в людині можна лиш те, що вона – перехід і загибель.

Я люблю тих, котрі не вміють жити інакше, аніж приречені на загибель, – бо вони ступають по линві.

Я люблю тих, хто вміє глибоко зневажати, бо вони вміють глибоко шанувати, бо вони – стріли, що прагнуть до іншого берега.

Я люблю тих, хто не шукає спочатку за зірками підстави загинути чи стати жертвою, а жертвує себе землі, щоб земля колись належала надлюдині.

Я люблю того, хто живе задля пізнання і хто хоче пізнати, щоб жила колись надлюдина. Бо так той хоче своєї загибелі.

Я люблю того, хто працює і винаходить, щоб збудувати дім надлюдині й підготувати для неї землю, тварин і рослини, – бо так він хоче своєї загибелі.

Я люблю того, хто любить свою доброчесність, бо доброчесність – це воля до загибелі і стріла, що прагне до іншого берега.

Я люблю того, хто не лишає для себе ані краплини духу, а хоче бути цілком духом своєї доброчесності, – бо так він як дух ступає мостом.

Я люблю того, хто із своєї доброчесності творить свій потяг і свою приреченість, – бо так він хоче в ім'я своєї доброчесності ще жити і більше не жити.

Я люблю того, хто не хоче мати забагато чеснот. Одна чеснота – це більша чеснота, ніж дві, бо вона – вагоміша сув'язь, на якій тримається приреченість.

Я люблю того, у кого марнує себе душа, хто не сподівається подяки і не віддячує сам, – бо він завжди дарує і не хоче себе шкодувати.

Я люблю того, хто соромиться, коли йому випадає щасливий жереб, і питає себе: «Чи не шахрую я в грі?» Бо він хоче загинути.

Я люблю того, хто поперед своїх вчинків розкидає золоті слова і робить завжди більше, ніж обіцяє, – бо він хоче своєї загибелі.

Я люблю того, хто виправдує тих, що прийдуть, і прощає тих, що пішли, – бо він хоче загинути від тих, що є.

Я люблю того, хто карає Бога свого, позаяк його любить, – бо він має загинути від гніву Бога свого.

Я люблю того, в кого душа й у ранах глибока і хто може загинути від малої пригоди, – так охоче ступає він через міст.

Я люблю того, в кого душа переповнена, аж він забуває про себе самого й про все, що в ньому є, – так усе те стає його загибеллю.

Я люблю того, хто вільний духом і вільний серцем, – бо голова в нього – тільки лоно серця його, а серце веде його до загину.

Я люблю всіх, що, мов важкі краплини, падають поодинокі з темної хмари, навислої над людиною, – вони провіщають блискавку й гинуть як передвісники.

Дивіться, я передвісник блискавки і важка краплина із хмари, але ім'я тої блискавки – надлюдина...

5.

Дивіться! Я показую вам останню людину.

«Що таке любов? Що таке творіння? Що таке пристрасть? Що таке зірка?» – так запитує остання людина і кліпає очима.

Земля змаліла, і вистрибує на ній остання людина і робить усе маленьким. Рід її незнищений, як земляні блохи; остання людина живе найдовше.

«Ми придумали щастя», – кажуть останні люди і кліпають очима.

Вони покинули краї, де було важко жити, бо їм забаглося тепла. Вони ще люблять ближнього і труться біля нього, бо хочуть тепла.

Хворіти й не довіряти – це, як на них, гріх, і ходять вони обачно. Тільки дурні ще спотикаються об каміння чи об людей!

Час від часу трошки отрути – і будуть приємні сни. А насамкінець багато отрути – це для приємної смерті.

Вони ще працюють, бо праця – розвага. Одначе пильнують, щоб розвага їх не стомила.

Ніхто не стає вже ні бідним, ані багатим – і те, й те завдає надто багато клопоту. А кому ще охота владарювати? А кому ще охота слухатись? І те, й те завдає надто багато клопоту.

Нема пастиря, є лише отара! Кожен хоче рівності, всі рівні – хто має іншу думку, той сам іде у божевільню.

«Колись увесь світ був божевільний», – кажуть найхитріші й кліпають очима.

Вони розумні і знають усе, що було колись, отож насміхатися можна без кінця-краю. Вони ще сваряться, проте швидко миряться, щоб не завдати шкоди шлунку.

Вони мають свою невеличку втіху вдень і мають свою невеличку втіху вночі – та здоров'я шанують.

«Ми придумали щастя», – кажуть останні люди і кліпають очима.

Тут закінчилося перше Заратустринє слово, зване ще «переднім словом», бо в цьому місці Заратустру урвав крик і радість юрби. «О Заратустро, – гукала вона, – дай нам цю останню людину, зроби нас цими останніми людьми! І ми подаруємо тобі надлюдину!»

І юрба раділа, і всі прицмокували язиками. Та Заратустрі стало сумно, і сказав він до серця свого:

– Вони не розуміють мене – моє слово не для їхніх вух.

Мабуть, надто довго я жив у горах, надто часто прислухався до струмків та дерев – тепер я звертаюся до цих людей, як до козопасів...

Про мух на торговищі

Втікай, друже мій, у свою самотність! Я бачу, тебе приголомшив галас великих мужів і покололи жала малих...

Де закінчується самотність, там починається торговище, а де починається торговище, там починається й галас великих лицедіїв, і дзижчання отруйних мух.

У світі найкращі речі ще нічого не варті, якщо про них ніхто не оповіщає; великими мужами називає народ оповісників...

Довкруги винахідників нових цінностей крутиться світ – непомірно для ока крутиться він. Та довкруги лицедіїв крутиться народ і слава: так влаштовано світ.

Лицедій має дух, та не досить сумління духу. Він завжди вірить у те, чим найдужче примушує вірити, – в себе самого.

Назавтра у нього вже нова віра, а позавтра – іще новіша. Почуття в нього нестримні, як і народ, а настрої нетривкі. Повалити – це називається в нього «довести». Допроводити до божевілля – це називається в нього «переконати». А кров для нього – найкраща підстава.

Правду, досягну лише для тонкого слуху, він називає облудою і нічим. Воістину, він вірує тільки у тих богів, котрі здійсмають на світі найбільше галасу!

На торговищі повно врочистих блазнів – і народ славить своїх великих мужів! Для нього вони – володарі на годину.

Але година їх квапить – і вони кваплять тебе, і вимагають від тебе сказати «так» чи «ні». Горе тобі, коли схочеш поставити свій стілець між «за» і «проти».

Цим безумовним і наполегливим ти, прибічнику істини, не заздри! Ніколи ще істина не спиралася на плече безумовного.

Від цих нетерплячих відійди у безпечне місце – тільки на торговищі нападають із запитаннями «Так?» чи «Ні?»

Повільно течуть усі глибокі джерела – довго доводиться їм чекати, поки дізнаються, що саме запало у їхню глибину.

Збоку від торговища і слави спинається все велике – збоку від торговища і слави одвіку селилися винахідники нових цінностей.

Втікай, друже мій, у свою самотність — я бачу тебе покусаним отруйними мухами. Втікай туди, де віє суворий, потужний вітер!

Втікай у свою самотність! Ти жив близько від мізерних та жалюгідних. Втікай від їхньої невидимої помсти! Щодо тебе вони – тільки помста.

Не здіймай більш на них руки! Незліченні вони, і не твоє це покликання бути віялом од мух.

Цих мізерних і жалюгідних – тьма-тьмуша, і багатьом гордим будовам дощові краплі та бур'яни принесли уже погибель.

Ти не камінь, та незліченні краплі вже видовбали в тобі порожнину. Потріскаєшся ти й розломишся від незліченних крапель.

Замученим отруйними мухами бачу тебе я, до крові закусаним бачу я все твоє тіло, але твої гордості навіть не хочуть розгніватись.

Крові твоєї хочуть вони з невинним виглядом, крові прагнуть їхні безкровні душі – і тому кусають вони з невинним виглядом.

Але ти глибокий, надто глибоко ти страждаєш навіть від невеликих ран, і не встигнув ти ще одужати, як по твоїй руці вже повзе такий самий отруйний хробак.

Ти здаєшся мені надто гордим, щоб цих ласунів убивати. Та стережися, щоб терпіти всю їхню отруйну кривду не стало твоїм покликанням!

Дзижчать вони навколо тебе і з похвалою своєю: похвала їхня – це докучливість. Вони хочуть допастися ближче до шкіри твоєї і крові.

Вони улещують тебе, як Бога чи диявола, вони скиглять перед тобою, як перед Богом чи перед дияволом. Що з того! Облесники вони і скиглії, більш нічого.

Часто бувають вони й прихильні до тебе. Та це – всього лиш одвічні хитрощі боягузів. Так, боягузи хитрі!

Багато вони міркують про тебе своєю убогою душею – ти завжди викликаєш у них підозру! Все, про що багато міркують, починає викликати підозру.

Вони карають тебе за всі чесноти твої. Дарують вони тобі, по суті, лише твої помилки.

Бо ти лагідний і справедливо судиш; ти кажеш: «Не винні вони в мізернім своїм існуванні». Та їхня убога душа переконана: винне кожне велике існування.

Навіть коли ти до них поблажливий, вони почувають себе зневаженими тобою і повертають тобі твою добродійність прихованим лиходійством.

Твоя гордість безмовна завжди їм не до смаку; вони гучно радіють, коли твоя скромність дозволяє тобі деколи бути суєтним.

Те, що ми виявляємо в людині, ми в ній і розпалюємо. Остерігайтеся ж мізерних!

Перед тобою вони відчують себе мізерними, і їхня ницість тліє і спалахує проти тебе незримою помстою.

Хіба ти не зауважував, як замовкали вони, коли ти до них підходив, і як покидала їх сила, мов дим – погасле багаття?

Так, друже мій, ти для ближніх своїх — докір сумління, бо вони не варті тебе. Тож вони тебе ненавидять і охоче смоктали б кровіцю твою.

Ближні твої завжди будуть отруйними мухами; велике в тобі змушує їх ставати дедалі отруйнішими і все більше схожими на мух.

Втікай, друже мій, у свою самотність і туди, де віє суворий, потужний вітер. Не твоє це покликання бути віялом од мух...

Ф. Ніцше як філософський критик християнської моралі (його відома формула «Бог вмер»). Про що тут йдеться?

Філософія надлюдини Ф. Ніцше – розтлумачте її основні змістовні аспекти. Покажіть, що у ній йдеться не про фашизм, а про зовсім інші важливі для новітньої історії людства речі.

Формула «переоцінка всіх цінностей» Ф. Ніцше – про що йдеться?

Мартін Гайдеггер (Хайдеггер) (1889-1976) – німецький філософ, який зосереджував свою роботу в сферах феноменології та герменевтики,

один із засновників герменевтики та сучасної лінгвістичної філософії. Поруч із Людвігом Вітгенштайном здійснив мовну революцію.

6.3.2 М. Гайдеггер. Праця «Буття і час»

Текст із книги (уривки).

Що дає привід назвати час і буття разом? З самого початку західноєвропейського мислення і до сьогоднішнього дня буття означає те ж, що і присутність. З присутності, присутствования говорить справжнє. Згідно звичним уявленням, даний разом з минулим і майбутнім утворює характеристику часу. Буття як присутність визначається через час. Цього вже достатньо, щоб постійно виробляти в мисленні заворушення. Ці заворушення посилюються, як тільки ми починаємо міркувати про те, яким чином дано це визначення буття через час.

Яким чином? – Це питання про те, яким чином, чому і від чого в бутті говорить щось таке, як час. Будь-яка спроба помислити відношення між буттям і часом за допомогою поширених і приблизних уявлень про буття і часу зараз же заплутується в плутаному сплетінні слабопродуманих відносин.

Ми називаємо час, коли говоримо: всьому – свій час. Це означає, що все, все суще, приходить і йде вчасно, в свій час і залишається протягом відміреного йому часу. Кожній речі – свій час.

Але чи є буття річчю? Чи знаходиться буття, як і все наявне суще, в часі? А, взагалі, чи є буття? Якщо воно є, то ми повинні неминуче визнати, що воно якесь суще, і, отже, шукати його серед іншого суцього. Цей лекційний зал є. Він освітлений. Ми визнаємо без розмов і коливань цей лекційний зал існуючим. Але де у всьому залі знайдемо ми це "є"? Ніде серед речей не знайдемо ми буття. Кожній речі – свій час. Але буття не річ, не щось, що знаходиться в часі. Незважаючи на це, буття раніше визначається як присутність, як сьогодні через час, через тимчасове...

Але чи повинні ми буття, чи повинні ми час видавати за предмети? Вони ніякі не предмети, якщо "предмет" означає якесь суще. Слово "предмет", "якийсь предмет" має означати для нас тепер те, про що йде мова, повинна мати особливий сенс, відтепер керівний, оскільки в ньому ховається щось непереборне. Буття – якийсь предмет, ймовірно, предмет мислення.

Час – якийсь предмет, ймовірно, предмет мислення, раз в бутті як присутності говорить щось таке, як час. Буття і час, час і буття називають такий стан справ, таке взаємне ставлення обох предметів, які несе обидва предмети один до одного і виносить їх ставлення. Слідувати думкою за

цим положенням справ, за цим відношенням предметів – ось що задано мисленню, за умови, що воно як і раніше готове стійко чекати свої предмети.

Буття – якийсь предмет, але ніяке не суще.

Час – якийсь предмет, але ніяке не тимчасове.

Про суцйй ми говоримо: воно є. Відносно предмета "буття" і щодо предмета "час" ми залишимося передбачливими. Ми не скажемо: буття є, час є, а будемо говорити: дано буття і дано час. Цією зміною ми змінили лише слововживання. Замість "є", ми говоримо "дано".

Щоб дістатися через мовні вирази до самих предметів, ми повинні показати, як це "дано" дає себе побачити і відчути. Відповідний шлях туди буде такий, що ми повинні розібрати, що ж дається в цьому "дано", що означає буття, яке дано, що означає час, який дано. Відповідно, ми спробуємо поглянути на це *Es*, яке дає нам буття і час. Поглянувши на нього, ми станемо передбачливими і в іншому сенсі. Ми спробуємо ввести в поле зору це "Es" і його давання і напишемо це *Es* з великої літери.

Спочатку ми підемо думкою за буттям, щоб помислити його самого в його власному.

Потім ми підемо думкою за часом, щоб помислити його самого в його власному.

Через це повинен здатися спосіб, яким дано буття, яким дано час. У цьому даванні стане видно, як має визначатися то дає, яке як відношення передусім несе їх один одному і їх видає.

Буття, завдяки якому все суще викарбовано як саме таке суще, буття означає присутність. Відносно помислений присутнього присутність виявляє себе як раду присутнім. Але тепер-то мова йде про те, щоб спеціально помислити саме це дозвіл бути присутнім, оскільки присутність дозволено. Дозвіл присутнім проявляє своє власне в тому, що воно виводить в нескоритість. Дозволити присутнім означає – розкрити, ввести у відкрите. У розкритті відіграє давання, а саме те саме давання, яке в *дозволі* бути присутнім дає присутність, тобто буття.

(Предмет "буття", щоб мислити власне його, вимагає, щоб наш роздум послідував за вказівкою, що виявляється в дозволі бути присутнім. Ця вказівка в дозволі бути присутнім виявляє розкриття. Але з цього розкриття говорить давання, дано.)

При цьому для нас як і раніше залишається неясним як назване давання, так і це назване тут *Es*, яке дає.

Буття, якщо мислити його само, власне його, вимагає, щоб ми відмовилися від того буття, яке досліджується і тлумачиться всій метафізикою з сущого і для сущого в якості основи сущого. Щоб мислити

власне буття, потрібно залишити його як основу суцього на користь грає давання, прихованого в розкритті, тобто заради дано. Буття належить цьому дано в даванні як дар. Буття як дар не відколюється від давання. Буття, присутність лише перетворюється. В якості дозволу бути присутніми воно належить розкриттю і, будучи даром розкриття, утримується в даванні. Буття не є. Буття дано, дано як розкриття присутності.

Щоб це "дано буття" змогло показати себе ще ясніше, підемо ще рішучіше за цим даванням, про який йде мова. Нам вдасться це в тому випадку, якщо ми звернемося до багатства змін того, що досить невизначено називають буттям – того, що не впізнають в його особості, поки продовжують вважати його пустили з порожніх понять. Від цього уявлення про буття як про досконалої абстракції не відмовилися навіть у принципі, більш того, це уявлення тільки підтверджується, коли буття як абсолютно абстрактне знімається в абсолютно конкретної дійсності абсолютного духу – це відбувається в найсильнішій думки нового часу – у гегелівської спекулятивної діалектиці і так це викладається в його "Науці логіки".

Спроба помислити багатство змін знаходить першу опору, яка в той же час указує нам подальший шлях, в тому, що ми мислимо буття в сенсі присутності...

Розкриття багатства змін буття виглядає насамперед як історія буття. Але у буття немає історії, такий, як у міста або народу.

Те, що є історичного в історії буття, очевидно, визначає себе з того і тільки з того, як буття відбувається, а це означає, відповідно до вище викладеного, з того способу, яким буття дано...

«Буття і час» містить аналіз питань фундаментальної онтології, тобто є спробою відповісти на запитання "що таке буття?". Якою є відповідь М. Гайдеггера?

"Dasein", українською мовою можна перекласти як "присутність", – це особливий тип буття, це існування людини. Розтлумачте, про що тут йдеться.

Як розуміти вислів М. Гайдеггера «мова – це оселя буття»?

«Бути людиною – знайти бути у мовленні» (М. Гайдеггер). Яким чином М. Гайдеггер буття людини виводить з мовлення?

«Оселя буття, мова, дозволяє нам бути у світі й водночас проливає світло на те, як ми там є». Що акцентував цим висловом М. Гайдеггер?

Зигмунд Фрейд (Фройд) (1856-1939) – австрійський психолог і невролог єврейського походження, який вивчав людське несвідоме, й розвинув методику вільних асоціацій та тлумачення сновидінь, яку було

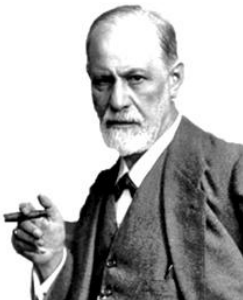
покладено в основу психоаналізу, як терапевтичного методу та філософської концепції; сформулював також концепцію трикомпонентної структурної моделі психіки (Ід, Его та Супер-его, або Воно, Я і Над-Я). Психоаналіз З. Фрейда справив значний вплив на психологію, медицину, соціологію, антропологію, літературу і мистецтво ХХ ст.

У 1933 р. до влади у Німеччині приходять нацисти; арешт доньки, допит у гестапо, принизливе підписання подяку гестапо «за низку добрих послуг», виплата правлінню Рейху неймовірно величезний "викуп" у сумі 4 000 долларів, допомога грецької і данської принцеси Марі Бонапарт – й З. Фрейду 1938 р. отримує право покинути Німеччину, з дружиною та донькою емігрує до Лондона; дві його сестри у 1942 р. загинули у концентраційному таборі. Нестерпно страждаючи від раку піднебіння (через тютюнопаління, пораховано, що у середньому протягом життя він випалював по 21 сигарі на день), у 1939 р. він просить свого лікаря та друга Макса Шура здійснити евтаназію, давши йому велику дозу морфію.

Уперше термін "психоаналіз" З. Фрейд використав у 1896 р. французькою мовою, в опублікованій ним статті про етіологію неврозів у «Неврологічному Журналі». З. Фрейд – автор широко відомих і знакових наукових праць ХХ століття: «Тлумачення сновидінь», «Психопатологія повсякденного життя», «Спогади дитинства Леонардо Вінчі», «Тотем і табу», «Лекції до вступу у психоаналіз», «По той бік принципу задоволення», Психологія мас та аналіз людського "Я"», «Я та Воно».

6.3.3 З. Фрейд. Праця «Я і Воно»

Текст із книги (уривки).

До терміну чи поняттю несвідомого ми прийшли... шляхом розробки досвіду, в якому велику роль відіграє душевна динаміка. Ми бачили, тобто змушені були визнати, що існують вельми напружені душевні процеси або подання – тут насамперед доводиться мати справу з деяким кількісним, тобто економічним моментом, – які можуть мати такі ж наслідки для душевного життя, як і всі інші уявлення, між іншим, і такі наслідки, які можуть бути усвідомлені знову-таки як уявлення, хоча насправді і не стають свідомими. Немає необхідності детально повторювати те, про що вже часто говорилося. Досить сказати: тут починається психоаналітична теорія, яка стверджує, що такі уявлення не стають свідомими тому що їм протидіє відома сила, що без цього вони могли б стати свідомими, і тоді

ми побачили б, як мало вони відрізняються від інших загальновизнаних психічних елементів. Цю теорію неможна, завдяки тому, що в психоаналітичній техніці найшлися засоби, за допомогою яких можна встановити протидіючу силу й довести відповідні уявлення до свідомості. Стан, у якому вони перебували до усвідомлення, ми називаємо витісненням, а сила, що призвела до витіснення і підтримала його, відчувається нами під час нашої психоаналітичної роботи як опір.

Поняття несвідомого ми, таким чином, отримуємо з вчення про витіснення. Витіснене ми розглядаємо як типовий приклад несвідомого. Ми бачимо, однак, що є двояке несвідоме: приховане, але здатне стати свідомим, і витіснене, яке саме по собі і без подальшого не може стати свідомим. Наше знайомство з психічною динамікою не може не вплинути на номенклатуру й опис. Приховане, несвідоме, що є таким тільки в описовому, але не в динамічному змісті, називається нами підсвідомим; термін "несвідоме" ми застосовуємо тільки до витісненому динамічному несвідомому; таким чином, ми маємо тепер три терміни: "свідоме" (Bw), "передсвідоме" (Vbw) і "несвідоме" (Ubw), зміст яких вже не тільки чисто описовий. Допізнавання (Vbw) припускаємо стоїть набагато ближче до свідомого (Bw), ніж несвідоме, а так як несвідоме (Ubw) ми назвали психічним, ми тим більше назвемо так і приховане передсвідоме (Vbw). Чому б нам, однак, залишаючись у повній згоді з філософами і зберігаючи послідовність, не відокремити від свідомо-психічного як передсвідоме, так і несвідоме? Філософи запропонували б нам тоді розглядати і передсвідоме і несвідоме як два роду або дві ступені психоїдного, і єднання було б досягнуто. Однак результатом цього були б нескінченні труднощі для викладу, а єдино значний факт, що психоїди ці майже в усьому іншому збігаються з призначено психічним, був би віднесений на задній план через упередження, що виникло ще у той час, коли не знали цих психоїдів або самого істотного в них.

Таким чином, ми з великою зручністю можемо обходитися нашими трьома термінами: Bw, Vbw, Ubw, якщо тільки не станемо випускати з уваги, що в описовому змісті існує двояке несвідоме, в динамічному ж тільки одне. У деяких випадках, коли викладення переслідує особливі цілі, цим розходженням можна зневажити, в інших же випадках воно, звичайно, абсолютно необхідно. Взагалі ж ми досить звикли до двоїстого змісту несвідомого і добре з ним справлялися. Уникнути цієї подвійності, наскільки я можу судити, неможливо; відмінність між свідомим і несвідомим є у кінцевому рахунку питанням сприйняття, на яке доводиться відповідати так чи ні, самий же акт сприйняття не дає ніяких вказівок на те, чому що-небудь сприймається або не сприймається. Ми не

вправі скаржитися на те, що динамічне в явищі може бути виражено тільки двозначно...

Новітній напрям у критиці несвідомого заслуговує бути тут розглянутим. Деякі дослідники, не відмовляються від визнання психоаналітичних фактів, але не бажають визнати несвідоме, знаходять вихід з положення за допомогою ніким не оспорюваного факту, що і свідомість як феномен дає можливість розрізняти цілу низку відтінків інтенсивності або ясності. Поряд з процесами, які зізнаються вельми жваво, яскраво і осязательно, нами переживаються також і інші стани, які лише ледь помітно відбиваються у свідомості і найбільш слабо усвідомлювати суть ті, які психоаналіз хоче позначити невідповідним терміном "несвідоме". Вони-де, по суті, теж свідомі або "знаходяться у свідомості" і можуть стати цілком і яскраво свідомими, якщо тільки привернути до них достатню увагу.

Оскільки ми можемо сприяти розумовими аргументами дозволу питання, що залежить від угоди або емоційних моментів, з приводу наведених заперечень можна помітити наступне: вказівка на низку ступенів свідомості не містить в собі нічого обов'язкового і має не більше доказової сили, ніж аналогічні положення: існує безліч градацій освітлення, починаючи від самого яскравого, сліпучого світла і закінчуючи слабким мерехтінням, отже, не існує ніякої темряви. Або: існують різні ступені життєвості, отже, не існує смерті. Ці положення у відомому відношенні можуть бути і змістовними, але практично вони непридатні, як це негайно виявиться, якщо ми побажаємо зробити з них відповідні висновки, наприклад: отже, не треба запалювати світла, або: отже, всі організми безсмертні.

Крім того, внаслідок такого непомітного підведення під поняття "свідоме" втрачається єдина безпосередня достовірність, яка взагалі існує в області психічного. Свідомість, про який нічого не знаєш, здається мені набагато більш абсурдною, ніж несвідоме, душевне. І нарешті, таке прирівнювання непомітного несвідомому намагалися здійснити, явним чином, недостатньо рахуючись з динамічними відносинами, які для психоаналітичного розуміння грали керівну роль. Бо два факти упускаються при цьому з уваги: по-перше, дуже важко і вимагає великої напруги приділити достатню увагу такому непомітному; по-друге, якщо навіть це і вдається, то перш колишнє непомітним не пізнавши тепер свідомістю, навпаки, часто представляється йому зовсім чужим, ворожим і різко їм відкидається. Повернення від несвідомого до малопомітного і непомітного є, таким чином, все-таки тільки наслідок упередження, для якого тотожність психічного і свідомого раз назавжди встановлено.

У подальшому розвитку психоаналітичної роботи з'ясовується, однак, що і ці відмінності виявляються Невичерпний, практично недостатніми. З числа положень, що слугують тому доказом, наведемо вирішальне. Ми створили собі уявлення про зв'язки організації душевних процесів в одній особистості і позначаємо їх як "Я" цієї особистості. Це "Я" пов'язане зі свідомістю, воно панує над спонуканнями до руху, тобто до винесення збуджень у зовнішній світ. Це та душевна інстанція, яка контролює всі приватні процеси, яка вночі відходить до сну і все ж керує цензурою сновидінь. З цього "Я" виходить також витіснення, завдяки якому відомі душевні спонукання підлягають виключенню не тільки зі свідомості, але також з інших областей значущості та діяльності.

Це усунене шляхом витіснення в аналізі протиставляє себе "Я", і аналіз коштує перед завданням усунути опір, вироблене "Я" по відношенню до спілкування з витісненим. Під час аналізу ми спостерігаємо, як хворий, якщо йому ставляться відомі завдання, потрапляє в скрутне становище; його асоціації припиняються, як тільки вони повинні наблизитися до витісненому. Тоді ми говоримо йому, що він знаходиться у владі опору, але сам він нічого про нього не знає, і навіть у тому випадку, коли на підставі відчуття незадоволення він повинен здогадуватися, що в ньому діє якийсь опір, що, безсумнівно, виходить з його "Я" і належить останньому, ми опиняємося в несподіваному положенні. Ми знайшли в самому "Я" щось таке, що теж несвідомо і проявляється подібно витісненому, тобто робить сильну дію, не переходячи в свідомість, і для усвідомлення чого потрібна особлива робота. Наслідком такого спостереження для аналітичної практики є те, що ми потрапляємо в нескінченну безліч труднощів і неясностей, якщо тільки хочемо дотримуватися звичних способів вираження, наприклад, якщо хочемо звести явище неврозу до конфлікту між свідомістю і несвідомим. Виходячи з нашої теорії структурних відносин душевного життя, ми повинні таке протиставлення замінити іншим, а саме цілісному "Я" протиставити таке що відкололося від нього витіснене.

Однак наслідки з нашого розуміння несвідомого ще більш значні. Знайомство з динамікою внесло першу поправку, структурна теорія вносить другу. Ми приходимо до висновку, що Ubw не збігається з витісненим; залишається вірним, що всі витіснене несвідомо, але все несвідоме є витіснене. Навіть частина "Я" (один бог відає, наскільки важлива частина "Я" може бути несвідомою), без всякого сумніву, підсвідома. І це несвідоме в "Я" не є приховане в сенсі предсознательного, інакше його не можна було б зробити активним без свідомості і сама свідомість не представляло б стільки труднощів. Коли ми, таким чином, стоїмо перед необхідністю визнання третього, не

витісненого Ubw, то нам доводиться визнати, що характер несвідомого втрачає для нас своє значення. Він обертається багатосмысловими якостями, що не дозволяє широких і незаперечних висновків, для яких нам хотілося б його використовувати. 'Гем не менше потрібно остерігатися нехтувати ним, оскільки зрештою властивість несвідомості або свідомості є єдиним світочем у темряві психологічних глибин...

Історія психоаналізу бере свій початок у 1880-х рр. у Відні, коли З. Фрейд працював над розробкою ефективнішого способу лікування неврологічних та істеричних захворювань. Власне сама його практика лікаря-невролога аж ніяк не була "філософською" діяльністю, проте психоаналіз став найпотужнішим філософським напрямом 2-ої половини ХХ ст. Прокоментуйте.

До З. Фрейда більшість лікарів-неврологів вважали сновидіння чи то набором механічних спогадів про минулий день, чи то безглуздим набором фантастичних образів. З. Фрейд пристав на ту точку зору, що сновидіння є зашифрованими повідомленнями. Тим самим він вийшов на рівень розшифровування змістів людської свідомості. Це вже філософський підхід. Прокоментуйте.

З. Фрейд джерелом неврозів розглядав конфлікт несвідомого стану (за «принципом задоволення») та свідомості, що прагне до самозбереження («принцип реальності»). У структурі психіки виділяє три компоненти – "Воно" (ід), "Я" (его) та "Над-Я" (супер-его); "Воно" відповідає за позасвідомий потяг, "Я" існує за принципом реальності, "Над-Я" формується у процесі засвоєння людиною соціальних норм. Таке тлумачення мало величезний вплив на культуру ХХ ст. Розтлумачте його більш детально.

Як зрозуміти тезу З. Фрейда про те, що слід відмовитися від ролі свідомості як контролера при нагляді за психічними процесами?

6.4 ЗАПИТАННЯ ДЛЯ РОЗДУМІВ ТА САМОКОНТРОЛЮ

Запитання є звичною формою контролю знань. Проте не менш важливою їх функцією є ініціація мисленнєвого процесу. Рівень опанування теми визначається не тільки здатністю давати відповіді на запитання, а і самостійно формулювати власне запитання. Дайте відповіді та спробуйте самостійно скласти п'ять запитань за темою.

6.4.1 Наведіть факти, що підтверджують теорію відчуження К.Маркса.

6.4.2 Оберіть із переліку взаємозалежні частини марксизму: діалектика, політична економія, науковий комунізм, історія, філософія.

6.4.3 Що визначається марксистами як об'єктивна реальність, яка дана нам у відчуттях?

6.4.4 Яка відмінність найбільш істотно відрізняє діалектику Г. Гегеля від діалектики К. Маркса: логіка, гносеологія, матеріалізм?

6.4.5 Хто є автором теорії Надлюдини як суб'єкта нової моралі: А. Шопенгауер, Е. Мах, Ф. Ніцше, З. Фройд.

6.4.6 З яких елементів складається структура свідомості за З. Фройдом: Я і Ти; Я, Ми, Вони; Я, Воно, Над-Я.

6.4.7 Вилучить зайве. Елементами людського пізнання, згідно з ірраціоналізмом, є: людський розсудок; воля; інтуїція; фантазія.

6.5 РОБОТА З ЦИТАТАМИ

Цитата – це скарбничка мудрості, що зберігається у філософських творах. У цитатах думка філософа набуває своєї форми. Дуже важливо навчитись її опановувати, поринаючи у процес її тлумачення.

6.5.1 Яку глобальну зміну соціального світу у середині XIX ст. засвідчує Ф. Ніцше?

«Колись хула Богові була найбільшою хулою, але Бог помер, а з ним померли й богохульники. Тепер найжахливіший злочин – хулити світ і шанувати утробу незабгагненого більше, ніж сенс світу».

6.5.2 Про яку безпритульність новоєвропейської людини пише М. Гайдеггер?

«Безпритульність стає долею світу. Тож треба мислити цю подію буттєво-історично. Те, що Маркс у суттєвому й значущому смислі розпізнав слідом за Гегелем як відчуження людини, тягнеться своїм корінням до безпритульності новоєвропейської людини...».

6.5.3 Чому М. Гайдеггер тісно пов'язує науково-технічний прогрес і тоталітарну державу?

«Сучасна наука і тоталітарна держава, будучі неминучими наслідками сутності технічного, разом з тим складають його початок (супроводжують – авт.)».

6.5.4 Визначте предмет філософування М. Мамардашвілі.

«Будь-який момент життя переплетений із смертю. Для кожного живого стану є мертвий дубль. Якщо ми говоримо про відчуття, які з нами не траплялися, то це неправда. Ми вимовляємо одні й ті самі слова, але істинними вони будуть тоді, коли за ними стоїть внутрішній акт – розуміння того, що з нами відбувається. Найбільша трагедія людини – не розуміти, що з тобою відбувається. Тож внутрішнє розрізнення неправди й істини варте самого життя».

6.6 ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

Запитання є традиційною формою контролю знань, прийнятою у закладах освіти України та світу. До кожного запитання запронована

певна кількість варіантів відповіді, студент має вибрати правильну відповідь. При цьому слід зважати на те, що правильний варіант відповіді може бути не один, їх може бути декілька.

6.6.1 Хто є основоположником філософії ірраціоналізму:
а) Е. Фромм; б) З. Фрейд; в) М. Гайдеггер; г) Р. Декарт;
д) А. Шопенгауер.

6.6.2 Хто із названих філософів був основоположником «філософії життя»:
а) О. Конт; б) С. К'єркегор; в) І. Кант; г) Ф. Енгельс;
д) Ф. Ніцше.

6.6.3 По відношенню до себе подібних вона дуже горда, стримана і дружелюбна, по відношенню до других-чужих – хижак-тварина. Таким чином Ф. Ніцше характеризував:
а) людину; б) надлюдину;
в) боголюдину; г) людинобога.

6.6.4 Що є більш характерним для ірраціоналізму:
а) позасвідоме; б) свідоме; в) нерозумне; г) розумне; д) особливе.

6.6.5 У сфері етики Ф. Ніцше запропонував головний девіз своєї концепції:
а) «людина – це звучить гордо»; б) «горе слабкому!»;
в) «Людина людині – бог»; г) «будьте лагідними як голуби та мудримися як змії!».

6.6.6 Хто є основоположником філософії психоаналізу:
а) Е. Фромм; б) З. Фрейд; в) М. Гайдеггер; г) Р. Декарт.

6.6.7 Хто із названих філософів був основоположником екзистенціалізму:
а) Ф. Енгельс; б) О. Конт; в) Г. Гегель; г) С. К'єркегор;
д) Ф. Ніцше.

6.6.8 Важливе психологічне поняття філософської антропології С. К'єркегора:
а) любов; б) страх; в) заздрість; г) радість.

6.6.9 Хто є автором відомої фрази, і продовжіть цю фразу: «чи коштує життя праці бути прожитим чи ні»:
а) К. Маркс; б) Ф. Ніцше;
в) А. Камю; г) Аристотель.

6.6.10 Ідея про несвідоме як визначальну компоненту, що обумовлює собою динамічну тенденцію функціонування особистості, висунув:
а) Е. Гуссерль; б) Ф. Ніцше; в) Б. Рассел; г) З. Фрейд;
д) Г. Гадамер.

6.6.11 До суспільно-економічних формацій, за К. Марксом, належать:
а) традиційна, б) первіснообщинна, в) рабовласницька, г) феодальна, д) капіталістична, е) індустріальна.

6.6.12 Екзистенціалістському погляду на людину відповідає твердження про те, що:
а) у нашому житті все випадково, непередбачено, тому треба плисти за течією і сподіватися на везіння;
б) людські вчинки визначаються несвідомими бажаннями, про які ми можемо не здогадуватися;
в) що людина не робить, усе залежить не від неї, а від долі;

г) людина приречена бути вільною і нести за свої вчинки абсолютну відповідальність.

6.6.13 Філософський напрям, який стверджує, що не свідомість людини визначає її буття, а суспільне буття визначає її свідомість – це: а) екзистенціалізм; б) неотомізм; в) марксизм.

6.6.14 Характерними рисами сучасної європейської філософії є: а) суб'єктивізм; б) віталізм; в) ірраціоналізм; г) детермінізм; д) гуманізм; е) сцієнтизм.

6.6.15 Ж.-П. Сартр, обґрунтовуючи діалектику, стверджував, що: а) все тече, все змінюється; б) здатність заперечувати належить тільки людині (індивіду, а не людству взагалі) – саме індивід через заперечення приносить зміни в існування; в) серцевина діалектики – протилежності (теза і антитеза), із суперечностей між якими розпочинається діалектичний рух.

6.6.16 Філософська течія, яка зводить усе суще до явищ свідомості, даних з очевидністю, й описує їх за допомогою інтуїції: а) феноменологія; б) неопозитивізм; в) емпіріокритицизм.

6.6.17 Вчення, в якому вихідні значення сущого виводяться з існування людини – це: а) «філософія життя»; б) волюнтаризм; в) психоаналіз; г) екзистенціалізм; д) філософська антропологія.

6.6.18 Хто із філософів є автором вчення про «колективне несвідоме»: а) А. Камю; б) Ф. Ніцше; в) З. Фрейд; д) К. Юнг; е) А. Шопенгауер.

6.6.19 «Філософію життя» розробляв: а) Ж.-П. Сартр; б) Ф. Ніцше; в) О. Конт; г) К. Ясперс.

6.6.20 В якій книзі Ф. Ніцше втілює свій ідеал надлюдини: а) «Я і Воно»; б) «Так говорив Заратустра»; в) «Світ як воля та уявлення»; г) «Творча еволюція»; д) «Присмерк Європи».

6.6.21 Хто із перелічених філософів представляє герменевтику: а) Ж.-П. Сартр; б) П. Рікер; в) М. Гайдеггер; г) О. Конт; д) Г. Гадамер.

6.6.22 Що, на відміну від неопозитивізму, досліджує аналітична філософія: а) проблеми простору і часу; б) трансцендентальну свідомість; в) побутову мову; г) феномен людини; д) мову науки.

6.6.23 Що є «фальсифікація» у постпозитивізмі: а) відображення у свідомості людини певних сторін, якостей предметів, які безпосередньо діють на органи чуття; б) операція, за допомогою якої встановлюють осмисленість висловлювання; в) зведення висловлювань до чуттєвих фактів; г) можливість заперечення (доповнення, заміни) наукового знання; г) зв'язок, стирання граней між розрізненим, дискретним, перервним.

6.6.24 Рушійною силою розвитку людини, з точки зору М. Шелера, є: а) безосновна воля; б) воля до життя; в) воля до влади; г) сума інстинктів; д) «життєвий порив».

6.6.25 Хто є автором філософської праці «Структура наукових революцій»: а) Сократ; б) Дж. Лок; в) Т. Кун; г) Ф. Кафка.

6.7 СИТУАТИВНІ ЗАВДАННЯ ТА ТЕМИ ДЛЯ ЕСЕ

Ситуативні завдання й запропоновані теми для есе покликані спрямувати пізнавальний інтерес студентів на певні теми й проблеми, які заслуговують на увагу філософськи допитливих молодих людей та сприятимуть набуттю ними філософської культури мислення.

6.7.1 Класика і сучасність – як дві епохи у розвитку філософії. Спробуйте показати їх найбільш різучі, такі що просто западають в очі, відмінності, у вигляді есе.

6.7.2 «Класичний» та «некласичний» "формати" мислення людини у світі західної культури – покажіть їх наступність та принципову відмінність.

6.7.3 Поясніть – у контексті філософії Ф. Ніцше – його фразу: «Як дикуни розбещуються і швидко вимирають від горілки, так і людство швидко розбестилося, сп'янівши від духовної горілки – моралі, і пішло на розкладання». Що означає: мораль – духовна горілка, від якої людство п'яніє та занепадає себе?

6.7.4 У контексті філософії герменевтики ХХ ст., прокоментуйте так звані «математичні задачі» Люїса Керролла (автора численних логічних ігор і задач) – наприклад, «1 кішка з'їдає 1 мишку за 1 хвилину. Скільки кішок з'їдять 1 мишку за 0.001 секунди?», або «1 кішка з'їдає 1 мишку за 1 хвилину. За який час вона з'їсть 60 000 мишок?».

6.7.5 Три основні структури психіки людини у психоаналізі З. Фрейда – Воно (Ід), Я (Его) та Над-Я (Супер-Его) – у порівнянні з «моделлю» класичної людини. Назвіть відмінності.

6.7.6 «Література абсурду», «театр абсурду» (умовної назви романів, п'єс Е. Іонеско, С. Беккета, А. Камю й інших авторів другої половини ХХ ст., що змальовують життя у вигляді хаотичного нагромадження випадковостей, безглузвих ситуацій), в яких «абсурд» набуває термінологічного статусу у сучасній філософії. Прокоментуйте.

6.7.7 «Симулякри» соціальної реальності початку ХХІ ст. – як моделі соціальної реальності, що не мають "реальності". Спробуйте розкрити цю тезу сучасної філософії у вигляді есе.

6.7.8 Філософія некласичної науки стверджує, що наука – тільки чергова інтелектуальна традиція, що прийшла за міфом і релігією, а зовсім не вищий тип пізнання: хіба можна говорити, що атомна енергія,

синтетика чи антибіотики є більш високими досягненнями людини, ніж приручення тварин, винахід вогню чи колеса. Запропонуйте Вашу думку з цього приводу у вигляді філософського есе.

6.7.9 «Філософія абсурду» у ставленні людини XX ст. до світу XX ст., на думку А. Камю, виникає внаслідок зіткнення мислячої людини із «нерозумним мовчанням» світу. Запропонуйте пояснення цієї тези у вигляді філософського есе.

6.7.10 У контексті філософії мови Новітнього часу розтлумачте таку тезу: Античність, Середні віки – займались речами, Новий час – займався ідеями, Новітній час – займається словами.

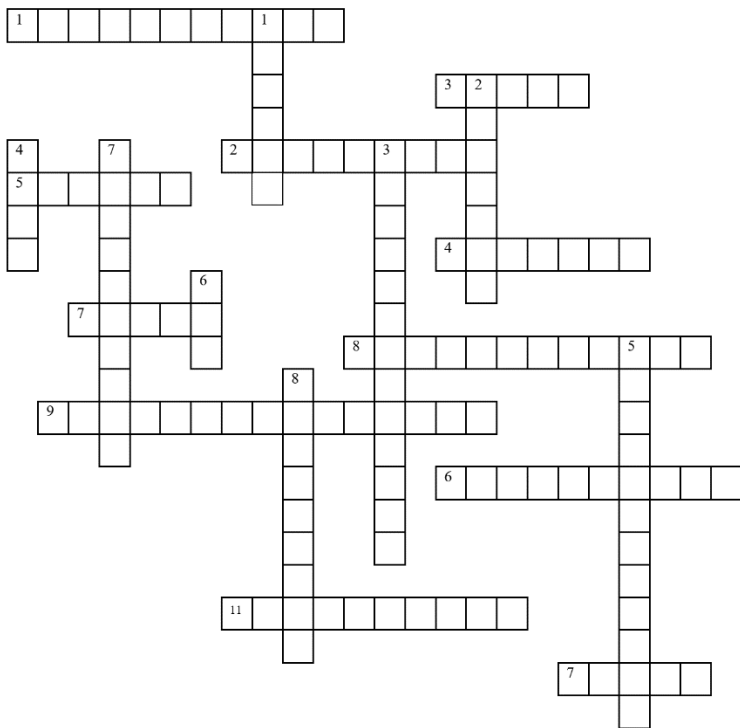
6.7.11 В есе Х. Л. Борхеса «Садок стежок, що розбігаються» показана дійсність створеного давньокитайським філософом вчення про паралельне існування всіх часів та можливостей. Покажіть, що фактично йдеться про побудову постмодерністського західного світу як світу ризом.

РОЗДІЛ 7

УКРАЇНСЬКА ФІЛОСОФІЯ У СВІТОВОМУ ПОЛІЛОЗІ. «ЛЮДИНА – СУСПІЛЬСТВО – СВІТ» У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ФІЛОСОФІЇ

7.1 ТЕМАТИЧНИЙ КРОСВОРД

Методична спрямованість тематичного кросворду передбачає опрацювання матеріалу з різноманітних питань теми з метою формування специфічного словникового запасу та розвитку рівня загальної ерудиції в межах кожної окремої ділянки історії філософії.

По горизонталі. 1. Український філософ епохи Ренесансу, мислитель-гуманіст, що висловлював ідеї автономності людини, звеличуючи силу науки та людського розуму. 2. Центр пізнавальних процесів у людини за П.Юркевичем. 3. Підгрунтя національної української філософії. 4. Український філософ XVI ст., що присвятив свої

наукові роботи проблемам держави та суспільного договору. 5. Позиція, з якої І.Вишенський вирішує питання співвідношення Бога і світу. 6. Київська академія, осередок української філософської думки епохи Просвітництва.

По вертикалі. 1. Характеристика праці, яка за концепцією Г.Сковороди має постати головною умовою людського щастя. 2. Людина у філософській концепції Г.Сковороди. 3. Український філософ, відповідно до соціально-філософської теорії якого будова держава розглядалась по аналогії з частинами людського тіла. 4. Характерна риса всієї філософської системи Г.Сковороди. 5. За В.Вернадським під впливом людського розуму біосфера, як оболонка земної кулі, має перетворитись на ... 6. Характерна відмітна риса всієї української філософії.

7.2 ЗАПИТАННЯ КРОСВОРДНОГО ТИПУ

Запитання кросвордного типу – це підтип відкритих запитань (на які очікується отримати максимально повну відповідь за заданою запитанням темою). А *кросвордні* запитання вимагають ще й максимально конкретної і точної відповіді у вигляді одного слова. У даному навчальному посібнику такими відповідями-словами є, як правило, філософські категорії певної філософської теорії чи концепції.

7.2.1 Який філософський метод, панівний у середньовічній Європі, й який є по суті синтезом християнського богослов'я та логіки Аристотеля, був відсутнім в період філософської думки України доби Київської русі?

7.2.2 Хто вперше ввів в українське культурне оточення твори суто філософського змісту, що цікаві лише як філософічні і лише для читачів із суто філософічними інтересами?

7.2.3 Згідно Ф. Прокоповича, що є початком всього, гармонією між матеріями, яка пропорціонує благозвучність?

7.2.4 Хто із представників філософської думки України періоду Просвітництва рішуче відкидав погляди Платона про «світ ідей» і вважав, що існує лише один світ – матеріальний?

7.2.5 Хто першим із представників філософської думки України вважав, що тексти Святого Письма треба тлумачити алегорично?

7.2.6 Із якого емоційно-вольового начала людського духу піднімається та виростає і думка, і стремління, і існування, згідно з філософією Г. Сковороди?

7.2.7 Що Ф. Прокопович вважав божественним мистецтвом, а Г. Сковорода – мистецтвом життя?

7.2.8 Що, за Г. Сковородою, є внутрішнім єством людини?

7.2.9 Яка праця, за Г. Сковородою, приносить насолоду не одній окремій людині, а має й суспільно корисний характер, і тому стає загальним благом?

7.2.10 Що, за П. Юркевичем, є глибинною основою людської природи і морально-духовним джерелом діяльності душі людини?

7.3 ЧИТАНКА (ЗАПИТАННЯ ІЗ ПЕРШОДЖЕРЕЛ)

Розділ навчального посібника «Читанка (запитання із першоджерел)» передбачає формування у студентів навичок самостійного мислення шляхом роботи із першоджерелами, не тільки засвоєння теоретичних філософських знань, але й практика роботи з ними, із використанням їх для дискусій на семінарських заняттях. Самостійне опрацювання першоджерел сприятиме вибудовуванню у студента власної світоглядної позиції, вміння аргументовано й критично мислити.

Григорій Савич Сковорода (1722-1794) – український філософ, письменник, богослов, поет, педагог, можливо, і композитор літургійної музики. Мав значний вплив на сучасників і подальші покоління своїми байками, піснями, філософськими творами, а також способом життя, через що його назвали «українським Сократом».

Навчався у Києво-Могалянській академії. Власної філософської системи не створив. Не був лояльним до церковної та світської ієрархії, відкидав будь-який примус, не любив церковних ритуалів, віддаючи перевагу особистій духовній свободі. Від 1769 р. вів життя самотника й мандрівного філософа; мандрував переважно по Слобожанщині. Тоді ж почав писати філософські діалоги й трактати. Головним сенсом людського існування вважав самопізнання.

7.3.1 Г. Сковорода. Вірш «De Libertate» («Про свободу»)

Що є свобода? Добро в ній якеє?

Кажуть, неначе воно золотее?

Ні ж бо, не злотне: зрівнявши все злото,

Проти свободи воно лиш болото.

О, якби в дурні мені не пошитись,

Щоб без свободи не міг я лишитись.

Слава навіки буде з тобою,

Вольності отче, Богдане-герою!

7.3.2 Г. Сковорода. Пісня «Всякому городу нрав і права»

Всякому городу нрав і права,
Всяка іміє свій ум голова,
Всякого прихоті водять за ніс,
Всякого манить к наживі свій біс.

Лев роздирає там вовка в куски,
Тут же вовк цапа скубе за виски,
Цап у городі капусту псує,
Всякий з другого бере за своє.

Всякий, хто вище, то нижчого гне,
Дужий безсильного давить і жме;
Бідний багатого – певний слуга,
Корчиться, гнеться пред ним, як дуга.

Всяк, хто не маже, то дуже скрипить:
Хто не лукавить, то ззаду сидить,
Всякому рот дере ложка суха, –
Хто ж є на світі, щоб був без гріха?

7.3.3 Г. Сковорода. Байки

Байка 1. ПСИ

У селі в господаря жило два пси. Довелося якось повз ворота проїжджати незнайомцеві. Один пес вискочив, погавкав, доки чоловік не зник із очей, і повернувся до двору.

Що це тобі дало? – спитав другий собака.

– У всякому разі не так нудно, – відповів той.

– Але ж не всі, – сказав розумніший, – переїжджі такі, щоб їх обов'язково мати за ворога нашого господаря. Коли б так, то б і я повинності своєї не залишив, хоч іще з минулої ночі в мене пошкоджено вовчими зубами ногу. Собакою бути – це річ непогана, а от брехати на кожного – зле.

С и л а.

Розумний чоловік знає, що ганити, а дурний ляпас без розбору.

Байка 2. ВОРОНА І ЧИЖ

Неподалець озера, з якого визирали жаби, сидів на гілці й висшвував Чиж. Поблизу нього каркала собі й Ворона та, бачачи, що Чиж не полишає співати, сказала:

– Чого ще й ти сюди пнешся, жабо?

– А чому це ти мене жабою звеш? – спитав Чиж Ворону.

– Тому, що ти такий же зелений, як та жаба.

– Коли я жаба, – мовив на те Чиж, – тоді ти сама справжнісінька жабера за внутрішньою своєю сутністю, бо спів твій зовсім схожий на жаб'ячий.

С и л а.

Серце і звичай людські мають свідчити, хто він такий, а не зовнішні якості. Дерево по плодах пізнається...

Байка 4. ГОЛОВА І ТУЛУБ

Тулуб, одягнутий у розкішну, франтовиту, з дорогими прикрасами одіж, величався перед Головою і дорікав їй тим, що на неї й десятої частини не припадає того багатства, яке має він.

– Слухай-но, дурню! Коли може поміститися твій розум у череві, то затям, що так робиться не через велику твою вартість, а тому, що годі тобі обійтися таким малим, як це можу я, – відказала Голова.

Фабулка ця для тих, хто честь свою на самій пишноті поклали.

Байка 5. ЧИЖ І ЩИГЛИК

Чиж, вилетівши на волю, зустрівся з давнім своїм приятелем Щиглем, і той спитав його:

– Як ти, мій друже, звільнився? Розкажи мені!

– Дивом, – відповів полонянин. – Багатий турок приїхав посланником у наше місто і, прогулюючись задля цікавості по торговлиці, зайшов у наш пташиний ряд, де нас біля чотирьохсот висіло в клітках одного господаря. Турок довго дивився зі співчуттям, як ми одне перед одним виспівували, і спитав нарешті:

– А скільки хочеш грошей за всіх?

– Двадцять п'ять карбованців, – відповів той.

Турок, не кажучи й слова, заплатив гроші, звелів подавати собі по клітці й випускав нас на волю, тішачись і задоволено позираючи, як ми розліталися.

– А що ж тебе, – спитав товариш, – замануло в неволю?

– Солодкий харч та гарна клітка, – відповів щасливець, – але тепер, доки житиму, дякуватиму Богові такою пісенькою:

Краще вже сухар з водою, ніж цукор із бідою.

С и л а.

Хто не любить клопоту, мусить навчитися жити просто й убого.

Байка 6. ГОДИННИКОВІ КОЛЕСА

Колесо годинникової машини спитало у Другого:

– Скажи мені, а чого ти гойдаєшся не так, як ми, а в інший бік?

– Мене, – відповіло Друге, – так зробив мій майстер, і цим я не лише не заважаю, але ще й допомагаю, аби годинник мав єдиний шлях по сонячному колу.

С и л а.

З різними природними нахилами і життєвий шлях різних.

Однаке всім їм один кінець – чесність, мир і любов.

Байка 7. ОРЕЛ ТА СОРОКА

Сорока Орлові мовила:

– Скажи мені, як тобі не набридне безперервно вихором крутитися на просторих небесних висотах – чи вгору, чи вниз, наче хилиєшся гвинтовими сходами?..

– Я нізащо б на землю не спустився, – відповів Орел, – коли б плотські потреби не приневолювали мене до того.

– А я нізащо б не відлітала з міста, – сказала Сорока, – коли б Орлом була.

– Я теж так робив би, – мовив Орел, – коли б лише був Сорокою.

С и л а.

Хто народжений до того, щоб бавитися вічністю, тому приємніше жити в полях, гаях і садах, аніж у містах...

Байка 9. МУРАШКА ТА СВИНЯ

Свиня з Мурашкою сперечалися, хто з них багатший. А Віл був свідком і побічним суддею.

– Чи ж багато у тебе хлібного зерна? – спитала з гордовитою посмішкою Свиня. – Ану-бо, з'яви, шановна пані...

– В мене повнісінька жменя найчистішого зерна.

Як тільки сказала це Мурашка, зареготали раптом щосили Свиня та Віл.

– Хай буде нам за суддю пан Віл, – проказала Свиня. – Він двадцять з лишком років правив у великій славі судійство, і можна сказати, що він проміж усієї своєї браті наймайстерніший юриста і найгостріший арифметик та алгебрик. Його благородіє зможе нашу суперечку легко вирішити. Окрім того, він досить управний, здається, в латинських диспутах. ї

Віл після таких слів, мовлених мудрою звіриною, відразу скинув на рахівницю і за допомогою арифметичного множення зробив таке визначення:

– Оскільки бідна Мурашка тільки одну жменю зерна має, як сама призналася об тім без принуки, і, окрім зерна, більше нічого не споживає, а, проти того, у пані Свині в цілий кадуб, в якому жмень є триста з третиною, через те за всіма правилами здорового розрахунку...

– Не те ви рахували, пане Віл, – обірвала його мову Мурашка. – Надіньте окуляри і киньте на рахівницю витрати проти прибутків...

Справа ще більше розпалила суперечку, і її перенесено до вищого суду.

С и л а.

Не мале те, чого досить для прожиття, врешті, це і є статок та багатство.

Байка 10. ДВІ КУРКИ

Випало якось Дикій Курці залетіти до Домашньої.

– І як це ти, сестро, живеш у лісах? – спитала Домашня.

– А точнісінько так, як інші лісові птахи, – відповіла Дика. – Годує мене той самий Бог, що й диких голубів.

– Вони ж літати добре можуть, – проказала господиня.

– Це так, – згодилася Дика, – одначе і я можу літати й цілком задоволена крильми, які мені дано від Бога...

– Ось у те я, сестрице, не можу повірити, – сказала Домосида, – бо я ледве-ледве можу перелетіти он до того сарая.

– Не перечу, – каже Дика, – але дозвольте, голубонько моя, згадати, що ви з малства, як тільки народились, зволите на подвір'ї гній гребти, а я щодень мусила досвідом поповнювати своє літання.

С и л а.

Багато хто, не маючи змоги щось зробити, не вірить, що можуть це інші. Безліч є таких, хто з солодкої млості відучені мандрувати пішки. Це свідчить, що практика без природженості бездільна, а природженість утверджується працелюбністю. Яка користь знати, як робиться діло, коли ти сам його не зробиш? Взнати не важко, важче зробити. Наука та досвід – це одне й те ж. Вона не в знанні самім живе, а в роботі. Знання без діла – це мука, а діло – без природи. Ось чим різняться *scientia et doctrina*.

Байка 11. ВІТЕР ТА ФІЛОСОФ

– А щоб тебе чорт забрав, проклятий!..

– За що мене лаєш, пане Філософе? – спитав Вітер.

– За те, – відповів Мудрець, – що, як тільки я відчинив вікно, аби викинути часникове лушпиння, ти так війнув своїм проклятим вихором, що все розсипалося по столі й світлиці. Окрім того, ти перекинув і розбив останню чарку з вином, не кажучи вже про те, що, видмухнувши з папірця тютюн, засмітив усю таріль зі стравою, яку я збирався по праці з'їсти...

– Та чи знаєш ти, – сказав Вітер, – хто я такий?

– Ще б пак не знав такого! – вигукнув Філософ. – Хай про тебе мужички розбалакують. А я після вивчення небесних планет навіть не зверну на тебе уваги. Ти лише порожня тінь...

– А коли я, – каже Вітер, – тінь, то є при мені й тіло. Це достеменно – я тінь, а невидима в мені Божа сила – мов тіло. Як же мені не віяти, коли мене наш всезагальний творець і невидиме всемістиме єство рухає.

– Знаю, – сказав Філософ, – що в тобі є живе єство і воно не повинне, оскільки ти Вітер.

– І я знаю, – каже Дух, – що в тобі стільки ж розуму, скільки у тих двох мужичків, з яких один, нахилившись, привітав мене задом, задержав одягу, за те, що я роздував пшеницю, коли він віяв її, а другий зробив мені такий же комплімент, коли я не давав йому вивершити стіг сіна. Ти міг би бути в них головою.

С и л а.

Хто на погоду і врожай сердиться, той заміряється на всетворящего Бога й гордіє...

Байка 13. ОРЕЛ ТА ЧЕРЕПАХА

На похилім до води дубі сидів Орел, а поблизу Черепаха своїй браті проповідувала таке:

– Пропадай воно, оте літання! Покійна наша прабаба, дай Боже їй царство небесне, навіки згинула, як видно з переказів, за те, що почала ці гиблої науки вчитися в Орла. Сам сатана таке вигадав!..

– Слухайно, дурепо! – обірвав її проповідь Орел. – Не тому загинула премудра твоя прабаба, що літала, а тому, що взялася за неналежну їй справу. Літання ніколи не гірше повзання.

С и л а.

Марнославство і прагнення насолоди багатьох потягло у протиприродний стан. Це тим шкідливіше для них буває, чим вищий стан. І зовсім небагатьох мати зродила, приміром, до філософії та ангольського життя.

Байка 14. СОВА ТА ДРІЗД

Тільки забачили Сову пташки, як почали її наввипередки клювати.

– І не злить вас, пані, – спитав Дроздик, – що на вас, безневинну, нападають? Чи не дивно вам це?

– Анітрохи, – відповіла та. – Вони й поміж себе завжди роблять, те саме. А щодо озлості, то я й через те не маю, що хоч мене сороки й ворони з граками клюють, та Орел з Пугачем не чіпають, при тому й афінські громадяни мають мене в пошані.

С и л а.

Ліпше з одним розумним та добрим душею жити в любові та шані, аніж з тисячею дурнів.

Байка 15. ЗМІЯ ТА ЖАБА

У час, коли Змія скинула линовище, її побачила Жаба.

– Бог з вами, пані! – гукнула здивовано. – Відмолоділи! Що за причина? Прошу сказати...

– Я вам залюбки можу порадити, – каже Змія. – Ходіть за мною.

І повела Жабу до тій щілини, крізь яку вона нещодавно ледве продерлася, скинувши з себе стару шкіру.

– Ну ось, пані Жабо, прошу пролізти крізь цей вузький прохід. А як пролізете – вмент оновитесь, лишивши по цей бік весь непотріб.

– Ти що, хочеш зачавити мене тут? – скрикнула Жаба. – Та хоча б мені і вдалося сюди пролізти, то здерла б я всю шкіру!

– Прошу не гніватись, – відказала Змія. – Окрім цього шляху, годі вам дістатися туди, куди вдалося мені.

С и л а.

Чим ліпше добро, тим глибшим трудом, як ровом, воно обкопане. Хто труда не докладе, той і до добра не прийде.

Байка 16. ЖАБИ

Коли висохло озеро, Жаби пострибали шукати собі нового житла.

Нарешті всі вигукнули:

– Гой, яке величезне озеро! Воно буде нам довічним житлом!

І плеснулись разом у нього.

– А я, – сказала одна, – вирішила жити в одному із джерел, що наповнюють це озеро. Бачу онде зарослий лісом горб, який посилає сюди струмки; сподіваюся отож, що знайду там і добре джерело.

– А навіщо, тітонько? – спитала молоденька Жаба.

– А тому, голубонько моя, що струмки можуть потекти в інший бік, а це озеро може, як і попереднє, висохнути. Джерело ж для мене завжди надійніше калюжі.

С и л а.

Всяке багатство зможе висякнути й висохнути, як озеро, лише чесне ремесло застається непослабним джерелом бідного, але безпечного існування. Який безлік багатіїв щодня перетворюється на жебраків! У цім кораблетопленні єдина лише гавань – ремесло. Найбідніші раби народжуються від предків, що жили в калюжі великих статків. І недаремно Платон сказав: "Усі королі – з рабів, а всі раби походять з королів". Це буває тоді, коли пан усього – час – знищує багатство. А знаємо ж, що всіх наук голова; око й душа – це навчитися жити порядним життям, заснованим на законі віри й Божого страху, як на відправному пункті. Це і є основа й джерело, що породжує струмки цивільних законів.

І є воно каменем для стін тим, хто бажає збудувати благословенне житло. Цього каменя твердість мають у собі для користі всі посади й науки, а вони тримають суспільство у гаразді.

Байка 17. ДВА КОШТОВНІ КАМЕНІ – ДІАМАНТ І СМАРАГД

Високої якості Смарагд, що перебував у славі при королівським дворі, пише своєму приятелю Діамантію таке:

"Люб'язний друже! Шкодую, що не дбаєш за честь свою і живеш, похований у попелі. Твоя вартість мені відома. Вона гідна чесного й поважного місця, але нині ти подібний до свічника, що світить сокровеним світлом, але схоронений під спудом. Навіщо це світло, коли воно не дивує і не звеселяє людські погляди? Цього тобі й бажаю, з шанобою – друг твій Смарагд".

"Дорогий друже! – відповідає Діамант. – Наше з видноти світло живить лише людське марнославство. Хай уже вони дивляться на сяюче небо, а не на нас. Ми лише кволий його відблиск. А ціна наша, чи ж бо честь, завжди лишається всередині нас. Полірувальники не дають її нам, а відкривають. Вона виднотою і людською похвалою не збільшується, а зневагою, забуттям та огудою не зменшується. Лишаюся з такими гадками – твій друг Діамантій".

С и л а.

Ціна і честь – одне і те ж. Хто не має нічого в собі, той прибирає зовнішнього блиску, натягає маску фальшивого діаманта і злочинської монети. Назворот у народі кажуть так: "Зробили Абрама чесним чоловіком". А варто було б казати так: "Засвідчено перед людьми про Абрамову честь". Освіта чи віра Божа, милосердя, великодушність, справедливість, постійність та цнотливість – ось ціна наша й честь! Давня приказка (свідчить): "Дурень шукає місця, а розумного і в кутку видко".

Байка 18. СОБАКА ТА КОБИЛА

Кобила, що привчена була носити поноску, надмірно цим чванилася. Вона смертно ненавиділа Меркурія – так звався вижель, – і, прагнучи його забити, щораз намірялася на нього задніми копитами.

– Чим я завинив, пані Діано? – спитав вижель кобилу. – Чому я вам такий бридкий?

– Негіднику! Тільки я починаю носити при гостях поноску, як ти більше за всіх регочеш. Хіба моє вміння смішне?

– Перепрошую, пані, мене, не ховаюсь у своїм природнім гріху, завжди смішить навіть добре діло, коли воно не дане природою.

– Сучий сину! Чого хвалишся природою? Ти, невчений невігласе! Хіба не знаєш, що я вчилась у Парижі? І чи тобі втямити те, що вчені кажуть: *Ars perficit naturam*? А де і в кого навчався ти?

– Матінко! Коли вас учив славний патер Піфікс, то мене навчав спільний нам отець небесний, давши мені до цього схильність, а схильність принесла бажання, бажання – знання та звичку. Можливо, саме тому заняття моє не смішне, але похвальне.

Діана, не терплячи, повернулася задом, щоб хвицьнути собаку, та вижель подався геть.

С и л а.

Без природи – як на манівцях: чим далі йдеш, тим більше заплутуєшся. Природа – вічне джерело бажання. Ця ж воля (за при слів'ям) гірша всілякої неволі. Вона тягне до вузького досвіду. Досвід – батько мистецтва, знання та звички. Звідси народились усі науки, книги, і вправності. Цей головний і єдиний учитель навчає птаство літати, а рибу – плавати...

Пані Діана, як надмір навчена, але не досить добророзумна тварина, дозволяє собі протиставлення: *Ars perficit naturam*. Але коли немає спорідненості, тоді скажи, що може дати досконале навчання? Слово *perficit* означає те саме: веде до досконалості чи завершення. Адже кінець, як у кільці, завжди з'єднаний зі своїм початком, залежить од нього, як плід од свого сімені. Варто знати те, що світлиця без фундаменту та стін покрівлею своєю не зможе увінчатися.

Байка 19. НЕТОПИР І ДВОЄ ПТАШАТ – ГОРЛИЦІ ТА ГОЛУБА

Великий підземельний звір, що живе в землі так, як кріт, коротко кажучи, великий Кріт, писав найсолодкомовніше послання до звірів, котрі живуть на землі, і до повітряних птахів. Сила була така:

"Дивуюся із забобону вашого, що в світі знайшли те, чого ніколи ніде нема й не було, – хто вам посіяв божевілля, начебто у світі є якесь там сонце? Воно у творах ваших славиться, початкує в ділі, визначає закінчення, всолоджує життя, оживлює живність, освічує темряву, випромінює світло, оновлює час. Що за час? У світі є одна лише тьма, один лише час, а інший час – дурниця, бредня, небилиця. Ця ваша дурість є плодovита матір інших недоладностей. Скрізь у вас брешуть: світло, день, вік, промінь, блискавка, веселка, істина. А найсмішніше – пошановуєте химеру, що зветься око, начебто воно свічадо світу, товариш світла, вмістилище радості, двері істини... Ото варварство!

Люб'язні мої друзі! Годі тліти у простацтві, скиньмо ярмо забобону, не вірте нічому, доки не візьмете у кулак. Повірте мені: не в тому життя, аби бачити, а в тому, аби мацати.

Від дня 18, квітня 1774 року.

З підземельного світу."

Цей лист сподобався багатьом звірам та пташкам, наприклад, Сові, Дремлюзі, Сичу, Одуду, Яструбу, Пугачу, окрім Орла та Сокола. найбільше вподобав цей догмат Нетопир і, забачивши Горличеня й Голубеня, намагався ошчасливити їх цією високоштильною філософією.

Але Горличеня сказало:

– Батьки наші кращі за тебе вчителі. Вони народили нас у тьмі, але для світла.

А Голубеня відповіло:

– Не можу повірити дуросманові. Ти мені й ранішеповідав, що сонця на світі нема. Але я, народжений у похмурих днях, щеї неділі побачив зрана схід прегарного всесвітнього ока. Та й сморід, який чути від тебе й Одуда, свідчить, що всередині у вас недобрий дух.

С и л а.

Світло і тьма, тління і вічність, віра й безчестя складають цей світ і потрібні одне для одного. Хто тьма – хай буде тьмою, а син світла – хай буде світлом. Від плодів їхніх пізнаєте їх.

Байка 20. ВЕРБЛЮД ТА ОЛЕНЬ

Африканський Олень часто живиться зміями. Одного дня, наївшись їх і не терплячи спраги, що отрутою палена, швидше птиці помчав на високі гори до водяних джерел.. Тут побачив Верблюда, котрий пив з потічка каламутну воду.

– Куди поспішаєш, пане Рогачу? – відізався Верблюд. – Напийся зі мною у цьому струмку.

Олень відповів, що він не може як солодку пити каламутну воду.

– Отож-бо, ваш брат дуже вже ніжний і запанілий, а я навмисне чиню так: для мене каламутна вода солодша.

– Вірю, – сказав Олень, – але я народився пити найчистішу воду і лише з джерела. Цей потічок доведе мене до свого початку. Лишайся щасливий, пане Горбачу!

С и л а.

Біблія – це джерело. Всі людські історії в ній та плотські імена – це бруд і каламуть. Її живлющої води водограй схожий на кита, що випускає вгору з ніздрів потаємну воду нетлінності, про яку писано: "Рада в серці людини – глибока вода, і розумна людина її повичерпує" (Прип., 18 і 20)"[15]... Описувачі звірів пишуть, що верблюд, перед тим як пити, завжди каламутить воду. А олень любить чисту.

Байка 21. ЗОЗУЛЯ ТА КОСИК

Зозуля прилетіла до Чорного Дроздика.

– Чи тобі не нудно? – питає його. – Що робиш?

– Співаю, – відказує Дроздик, – хіба не бачиш?

– Я співаю частіше від тебе, але однаково нудно...

– Та ти ж, пані, тільки й робиш, що, підкинувши в чуже гніздо свої яйця, з місця на місце перелітаєш, співаєш, п'єш та їси. А я сам вигодовую, бережу і вчу свої діти, а працю полегшую співом.

С и л а.

Багато хто, занедбавши споріднену собі працю, лише співає, п'є та їсть. У цім гультяйськім порожнюванні вони терплять їдучішу і більшу нудьгу, ніж ті, хто працює без ослабу. Співати, пити та їсти – не робота, а лише хвостик з призначеного нам. А хто для того їсть, п'є та співає, щоб

бажаніше після відпочинку взятися за роботу, як за визначений шлях свій, цьому нудьгу прогнати небагато труда треба: щодня він працює й відпочиває, і це про нього приказка: "Добрій людині будь-який день свято". Робота наша – це джерело веселощів. А коли кого робота не звеселяє, той не має з нею спорідненості, хто не є приятелем й вірним і нічого біля неї не любить, той завжди неспокійний і нещасливий. Але нема солодшого, як спільна для нас усіх робота. Вона визначає пошуки Божого царства і є головою, світлом та сіллю будь-якого приватного заняття. Навіть найкраща робота не веселить і є без страху Божого, бо, наче без голови, вона мертва, яку б ми не мали з нею спорідненість. Страх Божий звеселяє серце. Воно, як тільки почнеш звертати до нього гадки свої, відразу оживає, і, як прах, розвіяний вітром, зникає біс нудьги та зневіри. Всі ми, усяк добрий чоловік, лише до цього народжені. Щасливий той, хто поєднав любов собі роботу із загальною. Це справжнє життя. І тепер можна зрозуміти таке Сократове слово: "Одні живуть для того, щоб їсти й пити, а я п'ю та їм для того, щоб жити".

Байка 22. ГНІЙ ТА ДІАМАНТ

Той самий Гній, у якому в давнину Езопів півень вирив коштовний камінь, дивувався Діаманту й зацікавлено розпитував:

– Скажи мені, будь ласка, чого це тебе так цінять? І за віщо тебе так пошановують люди? Я удобрюю ниви, сади, городи і є, власне, творець краси й користі, але навіть на дещицю не можу до тебе дорівнятися.

– Сам не знаю, – відповів Діамант. – Я так само, як і ти, – земля, чи навіть гірший за тебе. Я, власне, перепалений сонцем жужіль. Але в сухих моїх водах величною красою відбивається полиск сонячного світла, без якого всі твої удобрення стають порожні, а прорості мертві, як каже стародавня приказка: в полі пшениця роком родиться, а не нивою, ні гноєм.

С и л а.

Світські книги, безсумнівно, наповнені великою користю та красою. Коли б вони спитали Біблію: чому перед нею вони й дещиці ті слави не мають і нащо їй створюють вітварі та храми, "Сама не відаю, – відповіла б вона. – Я складена з тих-таки слів і речень, що й ви, і навіть ще з гірших та варварських. Але в безсмаковитих моїх водах, як у дзеркалі, чудово сяє невидиме, проте світле око Боже, без якого ваша користь порожня, а краса мертва"...

Байка 23. СОБАКА ТА ВОВК

У Тітира, пастуха, жили Левкон та Фірідам, два пси, у великій дружбі. Вони прославились і серед диких і серед домашніх звірів. Вовк од задрості на їхню сдаву вишукав момент і став набиватися до них у друзі.

– Прошу мене любити та жалувати, панове мої, – сказав Вовк із придворною чемністю. – Ви мене надзвичайно ущасливите, коли дозволите мені, на вашу ласку, бути третім вашим товаришем, що вважатиму собі за велику честь.

Потім понарозказував їм про славетних і багатих своїх предків, про модні науки, в яких стараннями батьків був вихований.

– Коли ж, – додав Вовк, – станом та науками хвалитись у розумних сердець вважається за дурноту, то можу ще краще сказати, аби ви мене полюбили. Я зовсім цілком схожий на вас обох, а голосом і шерстиною – на пана Фирідама. Є стародавня приказка: *Simile ducit deus ad simile*. В одному лише не криюсь – маю лисячий хвіст, а погляд – вовчий".

Левкон відповів Вовкові, що хоч Тітир на них зовсім не схожий, але є їхнім третім товаришем і що він без Фирідама нічого не починає й не вирішує.

Тоді Фирідам сказав таке:

– Голосом та шерстиною ти справді на нас схожий, але серце твоє стоїть далеко. Ми стережемо вівці, задоволені вовною й молоком, а ви шкуру дерете і їсте їх замість хліба. Найбільше ж не подобається нам свічадо душі твоєї – хитрий погляд твій, що косо зирить на баранця, який ходить ген недалеко від тебе.

С и л а.

І походження, і багатство, і чин, і спорідненість, і тілесне обдарування, і науки безсильні ствердити дружбу. Але серця; в думках узгоджені, й однакова чесність людинолюбної душі, що живе у двох, а то й у трьох тілах, – ось справдешня любов та єдність, про що погляньте на главу 4, вірш 32 у Діях і про що Павло каже: "Нема юдея, ні грека...", "Бо всі ви один у Христі Ісусі..." (До галатів, 111:28).

Байка 24. КРІТ ТА ЛІНКС

За казками, звір Лінкс має настільки гострий зір, що проглядає землю на кілька аршинів. Забачив він якось у землі Крота і почав насміхатися над його сліпоту:

– Коли б ти, мізерна тваринко, мав би мой прозірливості хоч на соту частку, то міг би проникнути навіть крізь центр землі. А натомість усе вимацуєш, сліпий, як ніч без місяця.

– Будь ласка, не вельми хвались, – відповів Кріт. – Зір твій гострий, зате розум зовсім сліпий. Ти маєш те, чого позбавлений я, а я – чого немає в тебе. Коли хвалишся своїм гострим зором, не забувай про мій не менш гострий слух. Можливо, і я давно мав би вже очі, коли б були вони мені потрібні. Віковічна правда блаженної натури ніколи не образить. Вона, рівняючи всі нерівності, гостротою слуху замістила мені силу очей.

С и л а.

Недоумство у багатстві пишається і лається, а в бідності осідає і впадає у відчай. В обох долях воно нещасне. Там біситься, як у вар'ятській гарячці, а тут з ніг валиться, мов стерво. Ця болячка тому зроджується, що не навчаються царствові Божому і правді його, а гадають, що все на світі визначає талан, як у беззаконнім володінні. Але розпошир, бідна тваринко, зір твій – побачиш, що все робиться за точною правдою та рівністю, і цим заспокоїшся. Коли є в багатстві те, чого немає у злиднях, задумайся – і знайдеш у злиднях те, чого нема у статках. Де земля менше родить плодів, нагородою там – свіжіше повітря. Де менше клюкви й чорниць, там менше скорбутної хвороби; менше лікарів – менше хворих; менше золота – менше потреб; менше ремесел – менше розтратників; менше наук – менше дурнів; менше прав – менше беззаконня; менше зброї – менше воєн; менше кухарів – менше зіпсованого смаку; менше честі – менше страху; менше солодошів – менше суму; менше слави – менше неслави; менше друзів – менше ворогів; менше здоров'я – менше пристрастей. Століття і століття, країна й країна, народ і народ, місто й село, юність і старість, хворість і здоров'я, смерть і життя, ніч і день, зима й літо – кожен стан, стать і вік, і всяке твариння має власні свої вигоди. Але сліпа дурнота і сліпа невіра цього не розуміють, одне лише зло в усьому бачать – вони подібні до цирульничих п'явок, котрі висмоктують погану кров. Для цього століття над століттям підносять, народ вище народу, невдоволені ні станом своїм, ні країною, ні віком, ні призначеністю, ні участю, ні хворобою, ні здоров'ям, ні смертю, ні життям, ні старістю, ні юністю, ні літом, ні зимою, ні ніччю, ні днем, і при щасті підносяться до неба, а при невдачі падають у прірву відчаю, позбавлені як світла і духу віри, так і солодкого миру та рівноваги і спалюються у полум'ї власної печалі, аби збулось у тім: "А невіруючий все осуджений є". Все ж є благо, окрім зневіри в царство Боже і його правди, окрім хвороб душевних і мук від незадоволеного ремства – це одне зло. Нещастям і сатанинська гордість, що виявляється у прагненні сісти на престолі вишнього. Ось де центр пекла і отець пристрастей. "І не дасть йов безумства Богові". "Благословлю Господа у всякий час". Ось де істинне світло і пізнання Божого. Тому і священники звуться серцями, що сидять серед невіри, Божим світлом осяваючи. "Ви є світло світу". "Які красні ноги тих, що благовістять мир..." "Святи їх у істину свою".

Байка 25. ЛЕВ ТА МАВПИ

Лев спить горілиць, а сплячий вельми схожий на мертвого. Юрба всіляких Мавп, вважаючи його за мертвого, наблизились до нього, почали стрибати і лаятись, забувши страх і повагу до свого царя. А коли

настав час збудитися зі сну, зворухнувся Лев. Тоді Мавпи, прийшовши до нього одним шляхом, седмицею доріг розсипалися. Старша із них, отямившись, сказала:

– І предки наші ненавиділи Лева, але Лев і нині Лев і навік-віки.

С и л а.

Лев – це образ Біблії, проти якої повстають і лаються поганські мудреці. Вони гадають, що вона мертва і свідчить про стихійну мертвоту, не враховуючи, що в тлінних її образах криється вічне життя і що все те встає і підноситься...

Описувачі звірів кажуть, що лев, народившись, лежить мертвий, доки жакливим риком не збудить його батько, а це робить він на третій день. Чи ж можна знайти чудовіший образ для божественної книги?

Байка 26. ЩУКА І РАК

Щука, винюхавши солодку поживу, жадібно її проковтнула. Та раптом відчула, що в ласощі заховано гачка, який уже застряг у її нутрі. Рак це здаля побачив і на ранок, стрівши Щуку, запитав:

– Чого це ви, пані, сумні? Де поділася ваша бадьорість?

– Не відаю, брате, щось вельми сумно. Гадаю для веселощів поплавти з Кременчука в Дунай. Набридло вже мені Дніпро.

– А я знаю джерело вашого суму, – відказав Рак. – Ви ковтнули гачка. Відтепер вам не допоможе ані швидкий Дунай, ні плодоносний Ніл, ні веселовидний Меандр, ні золоті крильця.

С и л а.

Рак достеменно правду мовить. Без Бога і за морем погано, а мудрому чоловікові весь світ – рідний край, скрізь йому й завжди добре. Бо добро він не збирає з місць, а носить його в собі. Воно йому як сонце у всі часи і як скарб у всіх країнах. Не місце його, а він оживлює місце, не вигнанець, а подорожній і не вітчизну кидає, а лише змінює її; куди прийшов – тієї землі й син, бо несе в собі народне право, про яке казав Павло: "Закон духовний"...

"Гріхопадіння хто зрозуміє?" Той, хто пізнав суть страху Божого. Корінь його гіркий, але плоди солодкі. А беззаконня є гачок, захований у ласощі, який ранить душу.

Марнославство веде тебе до гріха? Воно той ласощ, що приховує гачка. Плотська розніженість тебе полонила? Проковтнув ти гачка. За сріблом, може, погнався і впав у неправду? Заполонений ти вудкою. Заздрість, чи помста, чи гнів, чи відчай зав'язли у твоїй душі? Проковтнув ти гачка, про який сказав Павло: "Жало ж смерті – гріх". Безбожжя ввійшло в твоє серце? Проковтнув ти гачка, про якого сказав Ісая: "Для безбожних спокою нема"... Ось і правдешній полон! "Всякий грішник є раб свого гріха!"

Байка 27. БДЖОЛА ТА ШЕРШЕНЬ

– Скажи мені, Бджоло, чого ти така дурна? Знаєш, що плоди твоєї праці не так тобі, як людям корисні, тобі навіть часто шкодять, приносячи замість винагороди смерть, однак не перестаєш у дурноті своїй тягати мед. Багато у вас голів, але всі безмозкі. Очевидно, ви до нестями закохані в мед.

– Ти поважний дурень, пане раднику, – відповіла Бджола. – Медом любить поласувати і Ведмідь, а Шершень теж хитро його достає. І ми могли б по-зłodійському здобувати, як часом наша братія й робить, коли б ми лише їсти любили. Але нам незрівнянно більшу радість дає збирати мед, аніж його споживати. До цього ми народжені й будемо такі, доки не помремо. Без того жити, навіть купаючись у медові, для нас люта смерть.

С и л а.

Шершень – це образ людей, котрі живуть крадіжкою чужого і народжені на те, щоб їсти, пити і таке інше. А бджола – герб мудрого чоловіка, який у спорідненій праці трудиться. Багато Шершнів без пуття кажуть: нащо цей, до прикладу, студент учився, коли це не дає багатства? Кажуть це, не уважаючи на слова Сираха: "Веселе серце – життя для людини" – і не тямлячи, що споріднена праця для нього найсолодший бенкет. Гляньте на життя блаженної натури й навчіться. Спитайте вашого мисливського пса: коли йому веселіше?

– Тоді, – відповідь вам, – коли жену зайця.

– А коли заєць смачніший?

– Тоді, — відповідає мисливець, – коли поганяюся за ним.

Погляньте на kota, що сидить перед вами. Коли він веселіший? Тоді, коли всю ніч бродить або сидить біля нірки, хоча, зловивши мишу, й не їсть її. Залий бджолу медом, чи не помре вона з туги в той час, коли може літати по квітоносних луках? Що є болісніше, ніж купатись у багатстві і смертельно мучитись із того, що не маєш спорідненої праці? Немає гіршої муки, як хворіти думками, а думками хворієш, коли позбавлений спорідненої праці. І немає нічого радіснішого, аніж жити за призначенням. Солодкі тоді труд тілесний, терпіння тіла і навіть смерть, бо душа, володарка людини, насолоджується спорідненою собі працею. Треба чи так жити, а чи вмерти. Старий Катон з чого мудрий і щасливий? Не з багатства, ані з чину, лише з того, що відповідає своїй природі, як видно з Цицеронові книжечки "Про старість". Ця думка – премилосердна мати премудра проводирка. Ця преблага домобудівниця неситому дарує багато, а мало дає тому, хто задоволений малим.

Але треба розібратися, що то значить – жити за призначенням. Це не закон тваринних членів і похоті нашої, але означає це блаженне єство, що зветься в богословів трисонячне, котре всякій живій істоті й призначення

і відповідність приписує. Про це єство сказав древній Епікур таке: "Вдячність моя блаженній натурі за те, що потрібне зробила неважким, а важке – непотрібним".

А оскільки Бог не є ні чоловічої, ні жіночої статі, але все в нім одразу, то мовить Павло: "Всяке є у всьому".

Байка 28. ОЛЕНИЦЯ ТА КАБАН

У польських та угорських горах Олениця, побачивши домашнього Кабана, стала вітатися:

– Бажаю здоровлячка, пане Кабан. Радію, що вас...

– Пощо ти, негідна простачко, настільки непоштива! – крикнув, набурмосившись, Кабан. – Чому мене звеш Кабаном? Хіба не відаєш, що я вже почесно названий Бараном? На те маю патент і що рід мій походженням із найшляхетніших бобрів, а замість епанчі я для характеру ношу на публіці здерту з вівці шкуру.

– Ласкаво перепрошую, ваше благородіє, – сказала Олениця, – я не знала! Ми, прості, судимо не за одежею та словами, а за справами. Ви так само, як і раніше, ристе землю і ламаєте тини. Дай вам Боже бути й конем.

С и л а.

Годі начудуватись із дурнів, що вельми зневажили і відкинули чистий і безцінний бісер добродійства лише для того, щоб продертися до чину, зовсім не спорідненого собі. Який змії їм нашептав на вухо, що ім'я та одіж змінить їхнє буття, а не чесне життя, гідне чинові? Чи це не достеменні Езопові граки, котрі вдягаються в чуже пір'я? Подібне, отак створене, життя нагадує корабля, в якому їхали морем одягнуті людському мавпи, а жодна не вміла керувати. Коли хто має освічене око, скільки бачить він ослів, одягнутих у левині шкури! А пощо одягнуті? Для того, щоб повніше жити рабськими своїми вибаганками, турбувати людей і проламуватися крізь паркани цивільних законів. І ніхто з достойних честі за непоштивість не сердиться більше за тих мавп, ослів та кабанів. Є стародавня еллінська приказка: "Мавпа мавпою і в золотім уборі".

Згадує й Соломон про свиню із золотим кільцем у ніздрях (Притч., глава 11, вірш 22). Знаю, що це він каже про тлінних і смертних, у яких загрузло й сховалося кільце вічного царства Божого, а лише кажу, що можна приточити його й до тих, від кого взято воно для особливої просвіти в Біблію. Добросердні й прозорливі люди різними подобами зображали погану душу тих опудал, які живуть і рухаються лише на зло. Є приказка: "Далеко свині до коня".

Байка 29. БАБА ТА ГОНЧАР

Баба купувала горщики. Амури молодих літ і тоді ще нагадували їй про себе.

- Почому цей гарненький?
- Візьму хоч три полушки, – відповів Гончар.
- А за отого гидкого, онде він, звичайно, полушка?
- А за того менше двох копійок не візьму...
- Що за диво?

– У нас, бабо, – відповів майстер, – не очима вибирають: ми вибираємо, чи чисто дзвенить. Баба, хоч і не мала поганого смаку, однак нічого на те не змогла сказати, а лише сповістила, що вона те давно знала, але зараз не подумала.

С и л а.

Звичайно, ця премудра баба – прабаба всім тим штукарям, котрі людину цінують за одежею, за тілом, за грішми, за кутком, за іменем, а не за плодами його життя. Ці правнуки, маючи той-таки смак, достеменно доводять, що вони – плоди тієї райської яблуні. Чисте і (як казали римляни, *candidum* – біле) незаздрісне серце, милосердне, терпеливе, збадьорене, прозірливе, повстримне, мирне, з вірою в Бога і сподіваннями на нього в усьому – ось чистий дзвін і чесної душі нашої ціна! Згадує й Павло посудину вибрану з посудин чесних і безчесних. "Нутро буйного – як розбита посудина і будь-якого розуму не втримає" (Сирах, 21, вірш 17).

Відомо, що в царських хоробах є порцеляновий, срібний і золотий посуд, але проти нього глиняний і дерев'яний, що наповнюється їжею, так само почесніший, як старий сільський храм Божий шановніший панського, прикрашеного оксамитом афедронуб. Гарно каже про те російська приказка: "Не красна изба углами, а красна пирогами".

Випало мені в Харкові бачити між премудрих емблемативів і таке: вималюваний там, схожий на черепаху, гад з довгим хвостом; посеред черепа, прикрашаючи його, сяє велика золота зірка. Може, тому в римлян звався він *steiio*, а зірка – *stella*, а під ним підписано таке: *Sub luce lues*, тобто: "Під саявом виразка". Сюди добре лучиться і приказка з Євангелія: "Гроби побілені".

Байка 30. СОЛОВЕЙ, ЖАЙВОРОНОК ТА ДРІЗД

Серед широкого степу стояв сад – пристанище солов'їв та дроздів. Жайворонок, прилетівши до Солов'я, сказав йому:

- Доброго дня, пане співаку.
- Вітаю й тебе, пане Соловею, – відповів йому співак.
- Нащо ти мене своїм іменем кличеш? — спитав Жайворонок.
- А чому ти мене звеш співаком?..
- Я тебе даремне назвав співаком: твоє ім'я у стародавніх греків було <..>, тобто співак, а <...> – пісня.

– А твоє ім'я у стародавніх римлян було *alauda*, тобто славій, а славлю – *Laudo*.

– Гаразд, я з тобою потоваришую, якщо ти житимеш у саду, – каже Соловей.

– А я буду щирий твій прихильник, коли житимеш у степу, – каже Жайворонок.

– Ой ні, не тягни мене в степ: степ – моя погибель. Як це ти в ньому живеш?

– Ой ні, не тягни мене в сад: сад – моя смерть, як це ти в ньому живеш?

– Годі вам, товариство, дуріти, – сказав, сидячи недалеко, Дрізд. – Бачу я, ви народжені до дружби, але не тямите гаразд любити. Не шукай того, що тобі до вподоби, але того, що корисно твоєму приятелеві: тоді і я згоден бути третім вашим другом.

Потім кожен по-своєму заспівали і затвердили цим вічну в Бозі дружбу.

С и л а.

Цими трьома пташками визначається добра дружба. Дружби годі випросити, купити чи силою вирвати. Любимо тих, кого любити призначені – так як їмо те, що належить нам за природою, а в природи для всякого дихання добрий будь-який харч, але не для всіх. І як не можна впрягти у воза коня із ведмедем чи собаку із вовком, так годі сподіватися, щоб не відірвалося трухляве сукно, пришите до нового, а гнила дошка, приклеєна до свіжої. Така ж неузгода існує між двома людьми різної природи, а найбільша неспорідненість – між добрим та лихим серцем. Жайворонок із Дроздом та Солов'єм товаришувати може, але з Яструбом чи Нетопирем – ні. Коли Бог розділив, чи хто з'єднає?

Премудра і прадавня є приказка: *Similem ad similem ducit deus* – "Схожого до схожого наближає Бог". Одне лише неспоріднене для жайворонка: жити в саду, так само як солов'єві жити в степу. Не слід приневолювати товариша до того, що тебе звеселяє, а його мучить. Багато хто згаданий нами приказці перечить: треба, мовляв, і ворогів любити. Безперечно, але дружба така ж сама, як і милостиня: багато що оточує центр престолу її. Всім добродійником бути можеш, але не повірником. Інакше добродійні ми до рідних та родичів, інакше – до гостей та подорожніх...

Будь-якій владі, званню, чинові, стану, ремеслу, наукам започаткування і кінець – дружба, основа, вінець і спілка суспільству. Вона створила небо і землю, зберігаючи світ світів у красі, порядкові та злагоді...

До цього розділу приводить нас богослов'я – одна із трьох головних наук, що тримають життя у благоденстві. Навчителі цих наук звуться в Європі *doctores*. Єдиним предметом їхнім є людина. Медицина лікує тіло, юриспруденція страхом приневолює кожного до повинності, а богослов'я з рабів робить людей синами і друзями Божими, вливаючи в їхні серця вільне бажання до того, до чого цивільні закони тягнуть силою. "Тому ти вже не раб, але син..." (До галатів, 4, вірш 7). Чим більше таких у житті, тим щасливіше воно, і недаремно каже приказка: "Добре братство краще багатства"...

Нічому іншому нас Біблія не вчить, окрім богознання, але тим усьому навчає. І як той, хто має очі, все бачить, так той, хто відчуває Бога, все розуміє і все має – все, що для себе. Коли черепаха не має крил, то чи це горе? Вони для птахів потрібні. Не в тому найвища мудрість, щоб увесь світ пізнати. Кому це під силу? А неможливе й непотрібне – одне і те ж. Проте коли знаєш усе, що тобі необхідне, це й означає найвищу мудрість. Передивившись усі планети і придбавши усі світи, не маючи і не знаючи того, що потрібне для тебе, будеш бідний, і незнавець, і невеселий так само, як пройшовши всі дороги, але не забачивши свой, нічого не знатимеш, і не матимеш, і не збадьоришся. Та й хіба можеш бути бадьорий, коли позбавлений необхідного тобі? Як можеш мати щось, не знайшовши? А як знайдеш, не впізнавши? А як упізнаєш, коли позбавлений найсолодшого і найблаженнішого свого керманича – світу Божого? Старовинна приказка каже: "Бажання согірш неволі". Лихе бажання побуджує злодія до жажливих зачинів. Але не менш потужне і святе бажання. Бажання, любов, світло, вогонь, полум'я, очищення вогнем – одне і те ж. "Бог є любов"...

Вчення Г. Сковороди про серце, про три натури, про сродну працю, концепція про три світи, уявлення про дві сутності світу, видиму і невидиму – розтлумачте.

За Г. Сковородою, людина є початком та підсумком будь-якого філософствування. Про що тут йдеться? Що означає «внутрішня людина», «вічна людина»?

Г. Сковороду можна вважати зачинателем жанру байки, який набув широкого розвитку в українській літературі у XIX ст., досягнувши високого художнього рівня у Є. Гребінки і особливо у Л. Глібова. Ідею байки Г. Сковорода позначив так: у простому та чудному лушпинні мають ховатися зерна істини, назвав байку «мудрою іграшкою, яка приховує в собі внутрішню силу». Покажіть це на прикладах байок автора.

За радянських часів, зусиллями В. Леніна і В. Бонч-Бруєвича, Г. Сковорода був включений до «Плану монументальної пропаганди»

(1918 р.), до списку історичних персон, обов'язкових для згадування у метою розповсюдження комуністичної пропаганди. Яким він міг бути «радянський Скворода», і наскільки то відповідало реальному Г. Сквороді?

Леся Українка (справжнє ім'я Лариса Петрівна Косач, у шлюбі Косач-Квітка) (1871-1913) – українська письменниця, геній української літератури (писала в жанрах поезії, лірики, епосу, драми, прози, публіцистики, розвинула жанр драматичної поеми в українській літературі), перекладачка, культурна діячка, мислителька української національної ідеї. Інтелектуалка, безапеляційна патріотка, феміністка. Видатний діяч національної культури. Символ України. Входить до когорти найвідоміших жінок попередніх часів історії та сучасної України.

7.3.4 Л. Українка. Вірш «Надія»

Перший вірш Лесі Українки, написаний у 9-річному віці, під враженням від арешту й заслання до Сибіру рідної тітки, Олени Косач, яка належала до київського гуртка «бунтарів».

Ні долі, ні волі у мене нема,
Зосталася тільки надія одна:
Надія вернутись ще раз на Вкраїну,
Поглянути ще раз на рідну країну,
Поглянути ще раз на синій Дніпро, –
Там жити чи вмерти, мені все одно;
Поглянути ще раз на степ, могилки,
Востаннє згадати палкії гадки...
Ні долі, ні волі у мене нема,
Зосталася тільки надія одна. (1880)

7.3.5 Л. Українка. Вірш «Досвітні вогні»

Ніч темна людей всіх потомлених скрила
Під чорні, широкії крила.
Погасли вечірні вогні;
Усі спочивають у сні.
Всіх владарка ніч покорила.

Хто спить, хто не спить, – покорись темній силі.
Щасливий, хто сні має милі!
Від мене сон милий тіка...
Навколо темнота тяжка,
Навколо все спить, як в могилі.

Привиддя лихі мені душу гнітили,
Повстати ж не мала я сили...
Зненацька проміння яснее
Од сну пробудило мене, –
Досвітні огні засвітили!

Досвітні огні, переможні, урочі,
Прорізали темряву ночі,
Ще сонячні промені сплять, –
Досвітні огні вже горять.
То світять їх люди робочі.

Вставай, хто живий, в кого думка повсталала!
Година для праці настала!
Не бійся досвітньої мли –
Досвітній огонь запали,
Коли ще зоря не заграла. (1892)

Л. Українка була не закашляною нещасною жіночкою, якою її зображали в СРСР, – це була небідна, дуже освічена дама, у гарних сукнях, білих рукавичках, яка часто бувала в Європі, відмінно зналася на тогочасних культурних тенденціях, мала вишукане коло спілкування, у просторах будинках і квартирах, обставлених гарними меблями, вона грала на фортепіано, обговорювала мистецтво, фліртувала з кавалерами... А яким є її образ у вашому уявленні?

У 1891 р., вперше побувавши в Європі, Л. Українка пише дядьку Михайлу Драгоманову: «Враження було таке, ніби я приїхала в якийсь інший світ – кращий світ, вільніший. Мені сором, що ми такі невільні, що носимо кайдани і спимо під ними спокійно. І тяжко мені, і жаль, і болять...». Чому ж нам, у 2021 р., не соромно, що досі сперечаємось у питаннях, на які Леся Українка дала відповідь ще у позаминулому столітті; «Біда, що більшість нашої української громади сидить на самій нужденній російській пресі, а через те не бачить як слід світу ні того що в вікні, ні того що поза вікном».

Василь Андрійович Симоненко (1935-1963) – український поет і журналіст, шістдесятник; поет-лірик, поет-сатирик, і просто незвичайна людина. Поет стверджував: «Я – українець, оце і вся моя автобіографія».

Влітку 1962 р. Василя Симоненка жорстоко побили працівники міліції залізничної станції у м. Сміла Черкаської області – це побиття було не випадковим, відтоді його здоров'я почало погіршуватися, й через рік він помер від раку нирок, у віці 28 років.

7.3.6 Василь Симоненко. Вірші

НЕКРОЛОГ КУКУРУДЗЯНОМУ КАЧАНОВІ, ЩО ЗГНИВ НА ЗАГОТПУНКТІ

Не чути голосінь, іржавіють оркестри,
Оратори втомились від кричань:
В труні лежить не вождь і не маестро,
А просто – кукурудзяний качан.

Труна із тупості, бездарністю оббита;
Бредуть за нею стомлені думки:
Кого оплакувать, кого мені судити,
Кому із серця відбивать замки?

Кого трясти за петельки і душу?
Кого клясти за цю безглузду смерть?
Помер качан, і я кричати мушу,
Налитий смутком і злобою вщерть.

Качане мій, за що тебе згноїли?
Качане мій, кому ти завинив?
Качане мій, лягли в твою могилу
І людська праця, і щедроти нив.

Безсонні ночі, неспокійні днини,
Мозолі, піт, думок гарячий щем
Лягли з тобою поруч в домовину
І догнивають під густим дощем.

Прокляття вам, лукаві лицедії,
В яких би ви не шлялися чинах!
Ви убиваєте людську надію
Так само, як убили качана.

ПОДОРОЖ У КРАЇНУ НАВПАКИ (Казка)

Лесик, Толя й два Володі
Сумували на колоді.
Лесик скаржився: «Хлоп'ята,
Страх як тяжко жить мені –
Слухай маму, слухай тата,
Умивайся день при дні.
Ох, і тяжко жить мені!»
Толя теж сидить бідує,
Вилива жалі свої
«Дуже Тоня вередує,
Розважай весь час її...»

А Володя скиглить:
«Тато Змусив квіти поливати...»
І зітхає вся четвірка:
«Як нам тяжко, Як нам гірко!»
Раптом трісь – і перед ними
Бородань малий з'явивсь,
Хитруватими очима
На четвірку він дививсь.
І сказав до них суворо
Цей химерний чоловік:
«Я почув про ваше горе
Й через доли, через гори
Свою бороду волік –
Поспішав мерщій сюди
Виручати вас з біди.
Недалеко звідсіля
Є чудна одна земля –
Там ні дня нема, ні ночі,
Кожен робить там, що схоче...»
Тут всі четверо до нього:
«Поможіть нам, допоможіть!
Як пройти в оту країну,
Розкажіть нам, розкажіть!»
«Поможу я вам охоче, –
Каже власник бороди,
– Ви на мить заплющіть очі –
Я відправлю всіх туди».
Тільки так усі зробили,
Всіх як вітром підхопило,
Закрутило, завертіло,
Заревло і загуло
Й над степами,
Над лісами
Аж під небом понесло!
Як розплющили всі очі,
Закричали:
«Тру-лю-лю!
Я роблю тепер, що схочу,
Що захочу, те й роблю!
Ми потрапили-таки
У країну Навпаки!»

Ну, а цей чудесний край
Для малечі просто рай:
Там в річках тече чорнило,
Там ніхто й не чув про мило!
Всі замурзані по вуха,
Галасують всі щодуху,
Оком чують, вухом бачать,
Догори ногами скачуть.
Сажотруси хати білять,
Землеміри небо ділять,
Косарі дерева косять,
Язиками дрова носять.
Взявши торби, малюки
Ходять в небо по зірки.
Наберуть їх повні жмені,
Ще й напхають у кишені
І додолу з неба – скік! –
Хто на скирту, хто на тік.
Лесик, Толя, два Володі,
Як малі телята в шкоді,
Цілий день брикали, грались,
Реготали і качались,
То з якимись хлопчачками
Воювали галушками,
То в густих чагарниках
Танцювали на руках.
І кричали: «Тру-лю-лю!
Що захочу, те й роблю!»
Потім, стомлені й щасливі,
Спали, висячи па сливі.
Одіспавшись, ласуни
Рвали з дуба кавуни
І з кущів серед левад
Смакували шоколад.
Якось їх біля млина
Стріла гвардія чудна –
Ці вояки в штанях синіх
Верхи їхали на свинях.
«Хто такі? – спитав похмуро
Найстрашніший мацапура.
– Це перевертні, не діти!

Гей, хапайте їх, в'яжіте!»
І вояки той наказ
Так і виконали враз
Та й погнали неборак
До палацу Невмивак.
Ждав їх в будці для собаки
Цар Великий Невмивака –
Він найстаршим тут вважався,
Бо сто років не вмивався.
Як побачив цар малих,
Закричав, завив на них:
«Що це в біса за прояви?
В них праворуч руки праві?!
Чом вони очима бачать?
Що це, слуги мої, значить?
Треба їх обмити чорнилом,
Бо від них одгонить милом.
Потім всім їм для науки
Треба викрутити руки,
Ще й відтяти треба вуха
Та навчить очима слухать.
Лиш тоді ці диваки
Зможуть жити в Навпаки.
А тепер цих недотеп
Замуруйте в темний склеп!»
Так, зіпершись на ломаку,
аркнув грізний Невмивака,
І дітей всіх чотирьох
Слуги кинули у льох.
У льоху в холодній тиші
Шаруділи сонні миші,
Од стіни та до стіни
Сновигали таргани
І, забившись в кутки,
Пряли пряжу павуки.
Пронизав усіх хлоп'ят
Страх нечуваний до п'ят,
Тож всі четверо щосили
У тюрмі заголосили.
І від тих солоних сліз
Льох увесь по швах поліз:

Спершу стіни тануть стали,
Потім двері з цукру впали.
І щаслива дітвора
З криком радісним «ура!»
Задала стрімкого дьору
Од царя страшного з двору.
А вояки в штанях синіх
Мчали назирці на свинях
І кричали, й докоряли,
Й помідорами стріляли.
Ось-ось-ось були б спіймали,
Але свині раптом стали
Й повернули до лози
Смакувати гарбузи.
Як вояки не галділи,
Свині й слухать не хотіли –
Тільки рохкали й хрумтіли,
Гарбузи все їли, їли.
А наївшись, як одна,
Всі чкурнули до багна.
Тож вояки всі чимдуж
Мчали слідом до калюж
Та благали: «Любі паці,
Вже пора ставать до праці!»
Свині добре все це чули,
Та й бровою не моргнули
І пролежали в багні
Дві секунди ще й два дні.
А тим часом наші діти
Мчали, мов несамовиті,
Через поле й сінокіс
Та й потрапили у ліс.
Тут, у лісі, на поляні,
Квіти бавились рум'яні –
Грали в гилки, в коперка,
Танцювали гопака.
Як побачили малих,
Прудко кинулись до них,
Застрибали, заскакали,
У листочки заплескали:
«Йдіть до нас! До нас у коло –

Потанцюєм, як ніколи!»
Квіти діток гратись кличуть,
А вони стоять кигичуть:
«Там вояки в штанях синіх
Доганяють нас па свинях.
Хочуть ці лукаві круки
Повикручувать нам руки.
Ой! Ой! Ой! Де наші мами,
Що без них тут буде з нами?»
Квіти з жаху стали сині:
«Нас також потопчуть свині!..»
Тут до них підскаочив дід
Кущовик Червоний Глід:
«Не сумуйте, не кричіте,
Я поляну оточу,
І свиней топтати квіти Відучу!»
Глід, Шипшина й Терен дикий
Вмить без галасу і крику
Всю поляну оточили,
Нашорошили голки
Й заганяли їх щосили
Свиням в ноги і боки.
І воякам шматували
Пишний одяг і тіла –
Впало ранених чимало,
Кров з них ріками текла.
Вже вояки як не брались,
Тільки геть пообдирались –
В колючках, усі в крові
Повтікали ледь живі.
Розізлився Невмивака,
Що зірвалася атака,
І звелів поставить, клятий,
Круг поляни вартових,
Щоб зухвальців упіймати –
Хай чи мертвих, чи живих!
Він сказав:
«Дітей схопіть
І в чорнилі утопіть!»
І вояки в штанях синіх
Сновигали скрізь на свинях,

Доглядали, щоб малечі
Не було шляхів до втечі
Ну, а діти, бідні діти,
Стали худнути, марніти,
Стала їх бороти втома,
Закортіло всім додому.
І зітхала вся четвірка:
«Як нам тяжко!
Як нам гірко!»
Раптом трісь — і перед ними
Бородань малий з'явивсь.
Хитруватими очима
На четвірку він дививсь.
«Хто із вас додому хоче, —
Каже власник бороди, —
Хай лишень заплющить очі —
Віднесу його туди...»
Тільки всі отак зробили,
Всіх як вітром підхопило,
Закрутило, завертіло,
Заревло і загуло
Й над степами,
Над ярами
Попід небом понесло!
Як розплющили всі очі,
Гульк —уже в своїм дворі!
їх стрічають, обнімають
І бабусі, й матері,
І кричать мандрівники:
— Нас тепер ніяким дивом —
Навіть бубликом красивим! —
Не заманите ввіки
У країну Навпаки!

ТИ ЗНАЄШ, ЩО ТИ ЛЮДИНА

Ти знаєш, що ти Людина?
Ти знаєш про це, чи ні?
Усмішка твоя — єдина,
Мука твоя — єдина,
Очі твої — одні.

Більше тебе не буде...
Завтра на цій землі

Інші ходитимуть люди,
Інші кохатимуть люди –
Добрі, ласкаві й злі.

Сьогодні усе для тебе –
Озера, гаї, степи.
І жити спішити треба,
Кохати спішити треба –
Гляди ж, не проспи!

Бо ти на землі – людина,
І хочеш того чи ні –
Усмішка твоя – єдина,
Мука твоя – єдина,
Очі твої – одні.

7.4 ЗАПИТАННЯ ДЛЯ РОЗДУМІВ ТА САМОКОНТРОЛЮ

Запитання є звичною формою контролю знань. Проте не менш важливою їх функцією є ініціація мисленнєвого процесу. Рівень опанування теми визначається не тільки здатністю давати відповіді на запитання, а і самостійно формулювати власне запитання. Дайте відповіді та спробуйте самостійно скласти п'ять запитань за темою.

7.4.1 Назвіть характерні риси української філософії.

7.4.2 Назвіть світочей української філософської думки XIV-XVII ст.

7.4.3 Які відповіді має українська філософія на запитання: «віра чи розум?»

7.4.4 Що поєднує три теорії Г. Сковороди – про внутрішню і зовнішню людину, про сродну працю, про три світи?

7.4.5 Назвіть українських письменників, чия творчість сягнула філософських обріїв.

7.4.6 У чому полягає суперечливість терміну «радянська філософія»?

7.4.7 Охарактеризуйте перспективи розвитку сучасної української філософії.

7.5 РОБОТА З ЦИТАТАМИ

Цитата – це скарбничка мудрості, що зберігається у філософських творах. У цитатах думка філософа набуває своєї форми. Дуже важливо навчитись її опановувати, поринаючи у процес її тлумачення.

7.5.1 Про яку двоїстість говорить Г. Сковорода у творі «Бесіда, наречена подвійне, про те що блаженним бути легко», коли згадує

прадавню приказку:

«Дурним є той, хто подвійне рахувати не взмозі. Розглядати гаманець, проте не знати, що в ньому – це дивитися і не бачити. Вочевидь, усюди потрібно шукати двоїстість».

7.5.2 Прокоментуйте тему свободи у філософії Г. Сковороди (зокрема, його вірш лат. «De Libertate», «Про свободу»).

«Що є свобода? Добро в ній яке?»

Кажуть, неначе воно золоте?

Ні ж бо, не злотне: зрівнявши все злото,

Проти свободи воно лиш болото.

О, якби в дурні мені не пошитись,

Щоб без свободи не міг я лишитись...»

7.5.3 Прокоментуйте, яким чином П. Юркевич пояснює неприродність брехні:

«Мислення та слово мають бути нерозривними. Людина думає, тому що вона внутрішньо розмовляє. Все у нашій душі має форму, образ; те, що існує, саме тому супроводжується певним вираженням».

7.5.4 Філософські погляди В. Винниченка відображають шлях здобуття людиною щастя в таких гаслах: «власність на землю і фабрики – трудовим колективам», «живи тільки з власної праці», «не пануй і не підлягай пануванню», «будь просто часткою природи» й інше. Як зрозуміти його вислів: «планеті не потрібні найманці».

7.6 ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

Запитання є традиційною формою контролю знань, прийнятою у закладах освіти України та світу. До кожного запитання запронована певна кількість варіантів відповіді, студент має вибрати правильну відповідь. При цьому слід зважати на те, що правильний варіант відповіді може бути не один, їх може бути декілька.

7.6.1 Яка із перерахованих етноментальних рис східно-слов'янських народів є специфічно українською рисою: а) колективізм; б) пасивізм; в) раціоналізм; г) кордоцентризм; д) екстравертизм.

7.6.2 У чому полягає специфіка філософії і світогляду українського романтизму: а) в основі звання культ почуттів творчого екстазу; б) злиття людини з природою; в) використання світу символів; г) пошук абсолютних цінностей у світі; д) пошук вічної правди життя, соціальної справедливості.

7.6.3 Яку політичну владу підтримував Ф. Прокопович у своєму вченні про державу: а) демократичну; б) «освіченого монарха»; в) аристократичну; г) «філософа на троні».

7.6.4 Філософи-мислителі Києво-Могилянської академії – це:
а) М. Костомаров; б) П. Могила; в) Г. Сковорода; г) І. Гізель;
д) Ф. Прокопович; е) М. Грушевський.

7.6.5 Основними категоріями філософської онтології Г. Сковороди є: а) категорії двох світів; б) категорії чотирьох світів; в) категорії трьох світів; г) категорії п'яти світів; д) категорії одного світу.

7.6.6 Соціально-філософські погляди Г. Сковороди:
а) матеріалістичні; б) ідеалістичні; в) дуалістичні.

7.6.7 Основними категоріями філософської онтології Г. Сковороди є: а) категорії двох натур; б) категорії чотирьох натур; в) категорії трьох натур; г) категорії п'яти натур; д) категорії однієї натури.

7.6.8 Про яку істину говорить Г. Сковорода у наступному вислові «Істина повноцінна тільки тоді, коли вона базується на розкритті духовної природи, "родинності", здібності до того або до іншого роду діяльності, існує у моральній досконалості»: а) об'єктивну; б) абстрактну; в) суб'єктивну; г) відносну; д) абсолютну.

7.6.9 Кому належить знаменитий філософський вислів українського автора «світ ловив мені, та не спіймав»: а) Ф. Прокоповичу; б) М. Грушевському; в) Г. Сковороді; г) П. Юркевичу д) Д. Донцову.

7.6.10 Які філософські напрямки відображені у наступному вислові І. Гізеля «Бог створив матерію та рух, з яких у подальшому виникають тілесні субстанції, тобто різні тілесні речі, що наділені богом природним для них способом існування»: а) матеріалістичні; б) деїстичні; в) дуалістичні; г) пантеїстичні.

7.6.11 Які українські філософи були носіями матеріалістичних поглядів на світ: а) М. Драгоманов; б) Г. Сковорода; в) Ф. Прокопович; г) М. Грушевський; д) І. Франко.

7.6.12 Г. Сковороді не належать такі концепції: а) три світи і дві натури; б) філософія «сродної» праці; в) філософія інтуїтизму; г) філософія серця та філософія волі.

7.6.13 На розвиток української філософії періоду Київської Русі мали найбільший вплив: а) неоплатонізм; б) матеріалістична філософія Античності; в) схоластика; г) софізм.

7.6.14 Національна своєрідність філософського мислення в Україні виявляється у таких суттєвих моментах його культурного буття: а) у відданості філософів національній ідеї; б) у методах дослідження; в) у способі побудови філософського знання; г) у формі вияву філософської думки; г) у національній належності філософа.

7.6.15 Професійна філософія вперше виникає в Україні: а) у монастирях та монастирських школах; б) в університетах; в) у християнських братських школах; г) у Києво-Могилянській академії; г) завдяки діяльності Г. Сковороди.

7.6.16 Це неправильно, що Г. Сковорода: а) розвивав «філософію серця»; б) був матеріалістом; в) розвивав теорію «спорідненої праці»; г) створив теорію «трьох світів».

7.6.17 Представниками Кирило-Мефодіївського товариства були: а) М. Максимович; б) Т. Шевченко; в) Ф. Прокопович; г) М. Костомаров; г) П. Куліш.

7.6.18 Під поняттям «серце» П. Юркевич розуміє: а) факт єдності людини з природою; б) поняття, що характеризує емоційне сприйняття світу; в) поняття, яке характеризує синтез таких духовних сутнісних сил, як розум, почуття, воля; г) поняття, що використовується для осмислення джерел людського життя і духовної творчості.

7.6.19 Некласичний період в історії філософської думки в Україні включає: а) добу гуманістично-реформаційної ідеології XVI ст.; б) добу університетської філософії XIX ст.; в) добу українського романтизму XIX ст.; г) новітню українську філософію XX ст.; г) добу Київської Русі X-XIII ст.

7.6.20 На українську філософію неокласичного періоду мали значний вплив ідеї: а) позитивізму; б) російського космізму; в) ірраціоналізму (філософія життя, екзистенціалізм); г) неокантіанства; г) соціалізму.

7.6.21 Представниками філософської школи «київського гуманізму» були: а) В. Соловйов; б) М. Бердяєв; в) Л. Шестов; г) В. Зеньковський; г) П. Юркевич.

7.6.22 Близькими між собою однієї були ідеї мислителів: а) М. Костомарова – П. Куліша; б) П. Юркевича – В. Лосевича; в) М. Зібера – В. Зеньковського; г) І. Франка – М. Драгоманова; г) В. Вернадського – М. Грушевського.

7.6.23 Це неправильно, що перший дослідник історії української філософії Д. Чижевський вважав смисловим стрижнем вітчизняної філософії: а) ідею Бога; б) філософію серця; в) прагматизм; г) українську національну ідею.

7.6.24 Ідеологію українського національного радикалізму розробив: а) П. Куліш; б) М. Грушевський; в) І. Марчук; г) Д. Донцов.

7.6.25 Українськими мислителями-сучасниками були: а) І. Вишенський – М. Смотрицький; б) П. Могила – П. Куліш; в) Г. Сковорода – І. Котляревський; г) І. Франко – П. Юркевич; г) Д. Чижевський – В. Липинський.

7.7 СИТУАТИВНІ ЗАВДАННЯ ТА ТЕМИ ДЛЯ ЕСЕ

Ситуативні завдання й запропоновані теми для есе покликані спрямувати пізнавальний інтерес студентів на певні теми й проблеми, які заслуговують на увагу філософськи допитливих молодих людей та сприятимуть набуттю ними філософської культури мислення.

7.7.1 Макрокосм (світ) української культури у сюжетах давньоукраїнської міфології – як системи уявлень нашого народу про устрій й закони світу, в якому вона живе та діє, про місце і роль окремої людини у суспільстві та в світі у цілому.

7.7.2 Національний характер кожного народу специфічний. Спробуйте сформулювати основні змістовні моменти філософії національної української ментальності.

7.7.3 Професори Києво-Могилянської академії, першого вищого навчального закладу серед східних слов'ян, при вирішенні проблем буття виходили із релігійних позицій. Проте відношення Бога і світу тлумачилося неоднаково. Як саме?

7.7.4 Твори Г. Сковороди за життя не друкувались, бо Г. Сковорода повставав проти мертвої церковної схоластики і духового гноблення російського православ'я – й тодішня цензура знаходила їх «противними Святому Писанію і образливими для чернецтва». Чи можете Ви показати це, використовуючи ідеї філософії Г. Сковороди та цитати із його творів?

7.7.5 Г. Сковороду можна вважати зачинателем жанру байки (який набув широкого розвитку в українській літературі пізніше, у ХІХ ст., досягши високого художнього рівня у Є. Гребінки, Л. Глібова й інших). Сам Г. Сковорода вважав байку «мудрою іграшкою, яка приховує в собі внутрішню силу». Розтлумачте філософську «силу» його байок на прикладі будь-якої з них («Вітер і філософ», «Ворона і Чиж», «Жайворонки», «Олениця і Кабан», «Змія і Буфон», «Брусек і Ніж», «Орел і Черепашка», «Собака і Кобила», «Зозуля і Дрозлик», «Бджола і Шершень», «Жаби», «Чиж і Щиглик», «Щука і Рак», «Мураха і Свиня», «Пес і Вовк», «Собаки», «Баба і Гончар» тощо).

7.7.6 Надайте аналіз філософських аспектів творчості Т. Шевченка: особливості соціально-філософських поглядів, принциповий антропоцентризм, образ України, яким він створений у поетичному доробку Шевченка.

7.7.7 Філософські та соціально-політичні ідеї у творах видатних українських письменників ХІХ - початку ХХ ст. (Пантелеймона Куліша, Івана Франка, Лесі Українки, Марко Вовчок, Панаса Мирного, Миколи Хвильового, Володимира Винниченка, Васля Стефаника, Остапа Вишні).

7.7.8 Значення інтелектуального доробку покоління «розстріляного відродження» (1920-30-х рр. в Українській СРР, здобутки якого сягнули найсучасніших тенденцій світової культури у галузі літератури, філософії, живопису, музики, театру, кіно й яке було знищене під час сталінських чисток української інтелігенції 1930-х рр.).

7.7.9 Надайте філософське есе на тему: «Індивідуалістичний авантюрно-козацький "архетип" у структурі українського національного характеру».

7.7.10 За твердженням французького філософа Ж. Дерріда, ХХ століття може по праву називатися століттям розвою філософії націоналізму. Покажіть долю філософії українського націоналізму в історичних перипетіях ХХ століття.

7.7.11 Духовне відродження сучасної України часів Незалежності: проблеми пошуку національної ідентичності та формування демократичного менталітету українця, колишнього суб'єкта тоталітарної держави із посткомуністичним менталітетом.

ПІСЛЯМОВА

Є питання, до якого багато хто звертається в останні десятиліття – це питання стосовно того, яку саме і як саме варто викладати філософію для студентів технічних вишів. На цей момент важливо звернути увагу на наступний момент – сьогодні це переважно вже не суто технічні чи технологічні виші – а політехнічні, що диктує зовсім нові запити. «Політехи» інтегрують у своїх межах найрізноманітніші напрямки і галузі, проте з домінуванням головної спрямованості – технічної гілки розвитку. Політехнічний університет – новий тип університету, що приходить на заміну звичному класичному університетові. На поточному витку поступу цивілізаційного розвитку техніка є визначальним чинником формування людини, свідомості, розвитку економіки, політичних інституцій, соціальних зв'язків, розвитку мистецтва, культури і це невичерпний перелік.

Проте, які саме знання і яка саме спрямованість світоглядно-філософської орієнтації необхідна майбутнім фахівцям у сфері інженерії – це питання відкрите і задача ще не вирішена. Саме таке вирішення спробували запропонувати автори цього навчального посібника.

Сучасному інженеру потрібно немало: і осмислення філософії науки і, власне, техніки та осмислення суто екзистенційно-герменевтичних та емпірико-аналітичних тенденцій, і багато іншого. Пропонований посібник – це одна з перших спроб виокремлення, яке саме конкретно-філософське знання та філософський досвід будуть релевантними для формування особистісних рис, свідомості та, без сумніву, «софт-скілів» сучасних фахівців з інжинірингу.

Всі науки часу переживають періоди власних криз. У такі періоди представники природничих чи технічних напрямків починають завжди активно філософствувати на тему того, що вони нечасто роблять за часів «нормального» (за Т. Куном) періоду розвитку своєї науки. Для інженерії зараз саме такий період і її вплив на всі сфери життя просто безпрецедентний.

Образ людини, який був побудований на основі парадигм «людина – природа», «людина – суспільство» трансформувалися, і, наразі, ми маємо справу в першу чергу з парадигмами «людина – техніка», «людина – інформація», «людина – цифра». Щодо цього поки що немає чіткої парадигми, розуміння, немає визначеної етики. І це виклик для філософської рефлексії.

Найбільш полярними антропономічними точками зору, які визначають крайні позиції стосовно відносин людини зі світом – є

есенціалістська та екзистенціалістська. Це питання сутності людини (природа, соціум, культура) та екзистенціалістська (автономність індивіда, який сам дає собі номос або сутність). Але правда є в тому, що дійсна визначеність людини сьогодні постає як визначеність технічною сферою. І нам ще належить прозоро побачити, як саме це визначення відбувається, які аспекти є ключовими, яка парадигма складеться з цього. І визначити це можливо перш за все саме через інженерну освіту.

Тож, цей посібник пропонує до розгляду та відпрацювання безліч різноманітних завдань, сформованих за основними віхами розвитку філософії в контексті її історії. Це як тест стосовно того, що саме треба для цілісного повнофункціонального світогляду сучасного фахівця з інженерії, і якими є потреби суспільства.

І перше, і друге питання, маємо надію, вийдуть опрацьованими перш за все з самого процесу використання цього посібника. В ньому запропоновані найрізноманітніші вправи і завдання покликані розширити бачення майбутнього інженера стосовно його реальних потреб щодо розвитку свідомості, універсального мислення та самовизначення.

Навіть побіжне порівняння предметних областей філософії науки і техніки і, власне, філософії приводить до висновку, що пріоритет та єдиний засіб, який можливий в цьому випадку – це викладання філософії в універсальному, конкретно-історичному вимірі, що дозволить відчувати дійсні аспекти поступу історико-філософського процесу. Лише вірний контекст зможе дати нам вірний освітній результат.

Техніка розширюється і змінюється, стає все більш визначальною, тож сподіваємося, що толерантність, гнучкість та критичність філософського знання стане на допомогу розвитку сучасної інженерії, так само, як це відбувалось століття і тисячоліття тому.

Удачі і мудрості всім нам, і приємного навчання.

ЛІТЕРАТУРА

Базова

1. Бондаревич І.М. Філософія: діалог мислителів, епох, цивілізацій / І.М. Бондаревич. – Запоріжжя: ЗНТУ, 2012. – 252 с.
2. Бондаревич, І.М. Філософія: навчальний посібник / І.М. Бондаревич. – Київ: Алерта, 2013. – 240 с.
3. Буслинський В.А. Основи філософських знань: підручник / В.А. Буслинський, П.І. Скрипка. – Львів: Новий Світ, 2010. – 352 с.
4. Гринів О. Історія української філософії / О. Гринів. – Львів: Тріада плюс, 2015. – 302 с.
5. Данильян О.Г. Філософія: підручник / О.Г. Данильян, В.М. Тараненко. – 2 вид., допов. і переробл. – Харків: Право, 2012. – 312 с.
6. Данильян О.Г. Філософія: підручник / О.Г. Данильян, О.П. зьобань. – 2-ге вид., допов. і переробл. – Х.: Право, 2019. – 432 с.
7. Поцюрко М. Філософія: навч.-метод. посіб. / М. Поцюрко. – Львів: Сполом, 2014. – 276 с.
8. Причепій Є.М. Філософія: підручник – 3 вид., стер. [Текст] / Є.М. Причепій, А.М. Черній, Л.А. Чекаль. – Київ: Академвидав, 2009. – 592 с.
9. Синиця А. Філософія: навч.-метод. посіб. / Андрій Синиця. – Львів: ЛДУФК, 2014. – 179 с.
10. Словник-довідник з курсу Філософії для студентів 2, 3, 4 курсів усіх спеціальностей денної та заочної форм навчання / Укл. А.Г. Чичков, О.М. Башкеєва, О.М. Патеріло. – Дніпропетровськ: ДВНЗ УДХТУ, 2014. – 20 с.
11. Філософія [Текст]: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / [Л.В. Губерський та ін.; за ред. Л.В. Губерського]. – Харків: Фоліо, 2013. – 509 с.
12. Філософія як історія філософії: підручник / За ред. В.І. Ярошовця. – К.: Центр навч. л-ри, 2012. – 648 с.
13. Філософія: підручник для студентів вищ. Навч. закл. [Текст] / За ред. Л.В. Губерського. – Харків: Фоліо, 2013 – 510 с.

Допоміжна

1. Андрущенко В. Історія соціальної філософії: (західноєвропейський контекст): підручник / В. Андрущенко. – Київ: Тандем, 2000. – 405 с.
2. Андрущенко В. Сучасна соціальна філософія: курс лекцій / В. Андрущенко, М. Михальченко. – Вид. 2-е, випр. і доп. – К.: Генеза, 1996. – 368 с.
3. Батлер-Боудон Т. 50 видатних творів. Філософія / Батлер-Боудон Т. – Київ: КМ-Букс, 2019. – 456 с.
4. Берко П. Нова парадигма української філософії / П. Берко. – Львів: ЛДМУ ім. Д.Галицького, 2003. – 302 с.
5. Берко П. Основи філософії: метод. посіб. / П. Берко, М. Небелюк, Н. Федитник. – Дрогобич: Коло, 2004. – 67 с.
6. Бичко А.К. Історія філософії : підручник /А.К. Бичко, І.В. Бичко, В.Г. Табачковський. – Київ: Либідь, 2001. – 406 с.

7. Бойченко І.В. Філософія : навч. посіб. для дистанц. навч. / І.В. Бойченко, М.І. Бойченко. – Київ: Ун-т «Україна», 2004. – 212 с.
8. Вандишев В.М. Філософія: екскурс в історію вчень і понять: Навч. посіб. / В.М. Вандишев. – Київ: Кондор, 2005. – 474 с.
9. Васянович Г. Філософія: навч. посіб. / Г. Васянович. – Львів: Норма, 2005. – 210 с.
10. Габрієлян О.А. Філософія історії: підруч. [Текст] / О.А. Габрієлян, І.І. Кальной, О.П. Цветков. – Київ: Академвидав, 2010. – 213 с.
11. Горський В.С. Історія української філософії: навч. посіб. / В.С. Горський. – Вид. 4-е. доп. – Київ: Наукова думка, 2001. – 374 с.
12. Губерський Л.В. Філософія. Від витоків до сьогодення: хрестоматія: навчальний посібник / Л.В. Губерський, А.О. Приятельчук. – Київ: Знання, 2012. – 621 с.
13. Еволюція ісламської теолого-філософської думки / В.І. Лубський, Є.А. Харьковщенко, М.В. Лубська, Т.Г. Горбаченко. – Київ: ЦУЛ, 2017. – 320 с.
14. Захара І. Лекції з історії філософії : [навч. посіб.] / І. Захара. – Львів: ЛБА, 1997. – 398 с.
15. Ільїн В.В. Філософія: Підручник: у 2 ч. / В.В. Ільїн, Ю.І. Кулагін. – Київ: Альтерпрес, 2002. – Ч.1. Історія розвитку філософської думки – 464 с.; Ч.2. Актуальні проблеми сучасності – 480 с.
16. Історія філософії: проблема людини та її меж. Вступ до філософської антропології як метаантропології. Навч. посіб. зі словником / Під. заг. ред. Н. Хамітова. – 4-е видання, перероблене та доповнене – Київ. КНТ, 2016 – 396 с.
17. Касьян В.І. Філософія: навч. посіб. / В.І. Касьян. – 5 вид., випр. і доп. – Київ: Знання, 2008. – 347 с.
18. Коваленко А. Філософія : навч.-метод. посіб. для студ. / Анатолій Коваленко. – Львів: ЦПД, 2009. – 106 с.
19. Комаха Л.Г. Логічні засади аргументації у філософському знанні [текст] монографія / Л.Г. Комаха. – Київ: Центр учбової літератури, 2015. – 360 с.
20. Кондзьолка В. Історія середньовічної філософії: навч. посіб. / В.В. Кондзьолка. – Львів: Світ, 2001. – 218 с.
21. Кондзьолка В.В. Нариси з історії античної філософії / В. Кондзьолка. – Львів: Вид-во ЛДУ ім. І.Франка, 1993. – 258 с.
22. Кремень В. Філософія: Мислителі. Ідеї. Концепції: Підручник / В.Г. Кремень. – Київ: Книга, 2005. – 525 с.
23. Кремень В.Г. Філософія: Логос, Софія, Розум. Підручн. / В.Г. Кремень, В.В. Ільїн. – Київ: Книга, 2007. – 432 с.
24. Кримський С.Б. Запити філософських смислів / С.Б. Кримський. – К.: ПАРАПАН, 2003. – 240 с.
25. Мазур Л. Дух і плоть. Філософія життя та проблема людської тілесності: монографія / Л. Мазур. – Львів: [б. в.], 2003. – 377 с.
26. Нарский И.С. Западноевропейская философия XVIII в. (краткое введение) / И. Нарский. – 5 -е изд. – М.: ГЛК, 2004. – 302 с.
27. Пазенок В.С. Філософія: навч. посіб. / В.С. Пазенок. – Київ: Академвидав, 2008. – 279 с.

28. Петрушенко В.Л. Філософія. Курс лекцій: Навч. посіб. / В.Л. Петрушенко. – Львів: Новий Світ, 2005. – 506 с.
29. Петрушенко В.Л. Філософський словник: терміни, персоналії, сентенції / В.Л. Петрушенко. – Львів: Новий Світ, 2011. – 352 с.
30. Платон, Ион, Протагор и другие диалоги. – СПб.: Наука, 2014. – 432 с.
31. Рижак Л. Філософія: підручник / Людмила Рижак. – Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2013. – 650 с.
32. Синиця А. Аналітична філософія: монографія / Андрій Синиця. – Львів : ЛДУФК, 2013. – 303 с.
33. Старовойт І.С. Філософія: навч. посіб. / І.С. Старовойт, Т.О. Сілаєва, Г.О. Орендарчук. – Тернопіль: Астон, 1997. – 429 с.
34. Федів Ю.О. Історія української філософії : навч. посіб. / Ю.О. Федів, Н.Г. Мозгова. – Київ: Україна, 2000. – 512 с.
35. Філософія: предмет, історія, проблеми: текст лекцій / авт. кол.: А.Ф. Карась, В.В. Кондзьолка, А.І. Пашук [та ін.]. Ч. 1: Від Стародавнього світу до німецької філософії другої половини XVIII- початку XIX ст.. – Львів, 1994. – 230 с.
36. Філософський словник соціальних термінів / За ред. В.П. Андрущенка. – Харків: РИФ, 2005. – 372 с.
37. Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посібник. за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – Київ: Знання, 2009. – 621 с.
38. Філософський енциклопедичний словник Інститут філософії ім. Г.Сковороди НАНУ. – Київ: Генеза, 2002. – 502 с.
39. Філософська думка в Україні: Бібліогр. словник / В.С. Горський, М.Л. Ткачук, В.М. Нічик й ін. – Київ: Пульсари, 2002. – 244 с.
40. Хамар У.В. Історія філософії: курс лекцій / У.В. Хамар. – Львів: Ініціатива, 2008. – 360 с.
41. Хофмайстер Х. Что значит мыслить философски? Поиск фундамента всего знания и всего сущего. – СПб.: Питер, 2006. – 446 с.
42. Хамітов Н. Історія філософії: проблема людини. Навч. посіб. / Н. Хамітов, Л. Гармаш, С. Крилова. – Київ, 2000.
43. Ярошовець В.І. Історія філософії: від структуралізму до постмодернізму. Підручн. / В.І. Ярошовець. – Київ: Знання України, 2004. – 214 с.

Інформаційні ресурси

1. Бібліотека ім. В.Вернадського [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua>.
2. Електронна бібліотека з філософії [Електронний ресурс]. – http://platonanet.org.ua/load/knigipo_filosofii/.
3. Електронна бібліотека [Електронний ресурс]. – <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/>.
4. Електронні посібники з філософії [Електронний ресурс]. – <http://pidruchniki.ws/filosofiya/>.
5. Западная философия от истоков до наших дней. Античность. Средневековье / Антисери Д., Реале Дж. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

- http://yanko.lib.ru/books/philosoph/reale_antiseri-1-2_tom-antic-srednevekovie-2003-8l.pdf.
6. Западная философия от истоков до наших дней: от Возрождения до Канта / Антисери Д., Реале Дж. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Reale_ZapFil/Revival/Index.php.
 7. Інститут філософії ім. Г.Сковороди [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.filosof.com.ua>.
 8. Найвидатніші філософи світу та України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://philsci.univ.kiev.ua/biblio/dict.html>.
 9. Найвидатніші філософи світу та України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://philsci.univ.kiev.ua/biblio/dict.html>.
 10. Стретерн П. Философы за 90 минут [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://psylib.org.ua/books/stret01/index.htm>.
 11. Філософія як історія філософії: підручник/ заг. ред. Ярошовця В.Г. – Київ: Центр учбової літератури, 2010 – 648 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://shron1.chtyvo.org.ua/Bychko_Ada/Filosofia_iak_istoriia_filosofii.pdf.

Навчальне видання

БОНДАРЕНКО Ольга Валеріївна
АРСЕНТЬЄВА Галина Олександрівна
БОНДАРЕВИЧ Ірина Миколаївна
ДЄВОЧКІНА Наталія Миколаївна
ЄМЕЛЬЯНЕНКО Євгенія Олегівна
КОВАЛЬ Вікторія Миколаївна
ПОВЗЛО Олександр Миколайович

СВІТ ФІЛОСОФІЇ У ЗАПИТАННЯХ ТА ЗАВДАННЯХ НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК ДЛЯ СТУДЕНТІВ-БАКАЛАВРІВ ТЕХНІЧНИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Видавець: ФОП Мокшанов В. В.

Адреса редакції:

Україна, 69035, м. Запоріжжя, пр. Соборний, 158, оф. 223.
моб.: (050) 362-8-007, bookpro.in.ua@gmail.com

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного
реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 5288 від 01.02.2017 р.

Комп'ютерний набір та верстка: О.В. Бондаренко, Є.О. Ємельяненко
Коректор: О.В. Бондаренко, Є.О. Ємельяненко

Відповідальний за випуск *Кудінов І.О.*
Підписано до друку 09.11.2021. Формат 60х90/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 18.
Наклад 500 прим. Зам. № 09/11-1.
Віддруковано з оригіналів.

ТОВ «КСК-Альянс»

Свідоцтво серія ДК № 3068 від 24.12.2007 р.

пр. Соборний, 91/77, м. Запоріжжя, 69095
(095) 601 33 99